T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI

Doktora Tezi

Faruk NARMANLI

Danışman
Prof. Dr. Eyüp NEFES

SAMSUN
2023

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI

Doktora Tezi

Faruk NARMANLI

Danışman

Prof. Dr. Eyüp NEFES

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Faruk NARMANLI tarafından, **Prof. Dr. Eyüp NEFES** danışmanlığında hazırlanan**"CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI"** başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 3.7.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarakDoktora Teziolarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı **Üniversitesi** **Ana Bilim/Ana Sanat Dalı**	**Sonuç**
Başkan	Prof. Dr. Eyüp NEFES Giresun Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Osman ŞAHİN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐Ret
Üye	Prof. Dr.Süleyman BERK Yalova Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı	☐Kabul ☐Ret
Üye	Doç. Dr. Recep GÜN Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı	☐Kabul ☐Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz SARI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı	☐Kabul ☐Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

… /… / 20...
Faruk NARMANLI

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı :CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 06.07.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 13

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

… /… / 20...
Prof. Dr. Eyüp NEFES

ÖZET

CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI

Faruk NARMANLI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
Doktora, Temmuz/2023
Danışman:Prof. Dr.Eyüp NEFES

Hat Sanatı, İslamiyet'in ilk yüzyıllarından itibaren hattatların katkılarıyla gelişimini sürdürmekle birlikte, Osmanlı Döneminde hızlı bir dönüşüm evresine girmiştir. Şeyh Hamdullah ile başlayan bu dönem, 19. yy.'da Osmanlı hattatları eliyle tarihte önemli bir seviyeye ulaşmıştır.

Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Hat Sanatı isimli çalışma, hüsn-i hat açısından klasik olarak değerlendirilen bir dönem ve sonrasını konu edinmektedir. Bu araştırma, klasik dönemini sürdürmekte olan sanat dalının, hangi durumda olduğunun tespiti için bir deneme niteliği taşıyacaktır. Cumhuriyet Dönemi öncesinde hat sanatında ulaşılan seviyenin ortaya konmasıyla çalışmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi ilk nesil hattatlarının, hat sanatının gelmiş olduğu estetik seviyeye yapmış oldukları katkılarının araştırılması, çalışmanın önemli amaçlarındandır. Buna yönelik çalışmada esasen geleneksel meşk usulüyle sonraki nesillere intikal ettirilen bu sanatın mezkur dönem boyunca hangi kurum ve kuruluşlarca ne tür destek gördüğü hususu incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, dönem hattatlarının hayatları ve sanatlarının yanı sıra, dönemin hat sanatı eğitimine de değinilmiştir. Ayrıca hattatların bu geçiş döneminde bir takım zorluklar yaşadığı tespit edildiğinden, çalışmada bu konuya da yer verilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi hattatlarının ve onların ortaya koydukları eserlerin, hat sanatının estetik seviyesini hangi yönde etkilediği incelenmiştir. Bu sanat dalının, mezkur dönemde yoluna nasıl devam ettiği hususu, araştırma konusu içerisindedir. Bu gerekçeler ile hazırlanan çalışmanın, hat sanatının günümüzdeki yeri hakkında yapılacak değerlendirmelere bir nebze olsun katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hat Sanatı, Hüsn-i Hat, İslam Sanatı

SUMMARY

ISSLAMIC CALLIGRAPHY DURING THE TRANSITION TO THE REPUBLIC

Faruk NARMANLI
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Islamic History and Arts Programme
Ph.D.,July/2023
Supervisor:Prof. Dr.Eyüp NEFES

Although the art of calligraphy has continued to develop with the contributions of calligraphers since the first centuries of Islam, it entered a rapid transformation phase in the Ottoman Period. This period, which started with Sheikh Hamdullah, reached an important level in history by the Ottoman calligraphers in the 19th century.

The work called Calligraphy in the Transition Period to the Republic deals with a period that is considered classical in terms of calligraphy and its aftermath. This research will be an experiment to determine the state of the art branch, which continues its classical period. The work started with the revealing of the level reached in calligraphy before the Republican Period. One of the important aims of the study is to investigate the contributions of the first generation calligraphers of the Republic Period to the aesthetic level of calligraphy. In this study, it has been tried to examine what kind of support this art, which was handed down to the next generations with the traditional meşk method, was supported by which institutions and organizations throughout the aforementioned period. In the research, besides the lives and arts of the calligraphers of the period, the calligraphy education of the period was also mentioned. In addition, since it was determined that calligraphers had some difficulties in this transition period, this subject was also included in the study.

It has been examined in which way the calligraphers of the Republic Period and their works affected the aesthetic level of calligraphy. The issue of how this branch of art continued on its way in the aforementioned period is within the scope of research. It is aimed that the study prepared with these reasons will contribute a little to the evaluations about the place of calligraphy today.

Keywords: Islamic Calligraphy, Calligraphy, Islamic Arts

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI ..... **iii**
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI ..... **iv**
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI ..... **iv**
ÖZET ..... **iii**
SUMMARY ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR ..... **x**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **xi**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Özgünlüğü 1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı 2
1.3. Araştırmanın Yöntemi 3
1.4. İlgili Literatür 5
2. HAT SANATI VE TARİHİ SERÜVENİ **12**
2.1. Hat Sanatı 12
2.1.1. Hüsn-i Hat Çeşitleri 13
2.1.2. Malzeme ve Teknik 21
2.2. Başlangıçtan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Hat Sanatı Tarihçesi 22
2.2.1. Hat Sanatının Doğuşu 23
2.2.2. Osmanlı Dönemi Hat Sanatı 24
2.2.2.1. Hat Sanatı Evreleri 25
2.2.2.2. Hat Sanatı Eğitimi 43
3. CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI **57**
3.1. İnkılaplar ve Hat Sanatı Eğitimi 57
3.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Uygulanışı ve Etkileri 57
3.1.2. Binalar Üzerindeki Tuğra ve Kitabelerin Kaldırılmasıyla İlgili Kanun ve Uygulanışı 59
3.1.3. Harf İnkılabı ve Harfler Hakkında Tartışmalar 60
3.2. Basında Hat Sanatı 65
3.2.1. Dönem Basınında Hat Sanatıyla Alakalı Yazılar 66
3.2.2. Dönem Basınında Hüsn-i Hat Görselleri 69
3.3. Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Hattatları Ve Eserleri 76
3.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Eser Veren Hattatlar 78
3.3.1.1. Mehmed İlmi Efendi 78
3.3.1.2. Şeyh Abdülkadir Efendi 80

3.3.1.3. Mehmed Tevfik Bey 82
3.3.1.4. Mehmed Vasfi Efendi 83
3.3.1.5. Mehmed Emin Efendi 86
3.3.1.6. Sultan Mehmed Vahdeddin 87
3.3.1.7. Bursalı Mehmed Raşid Efendi 89
3.3.1.8. Osman Enveri Efendi 90
3.3.1.9. Hasırizade Şeyh Mehmed Elif Efendi 92
3.3.1.10. Hatip Ömer Vasfi Efendi 94
3.3.1.11. Mustafa Ferid Bey 95
3.3.1.12. Mehmed Rasim Efendi 97
3.3.1.13. Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi 99
3.3.1.14. Seyyid Musa Efendi 101
3.3.1.15. Abdullah Nizamüddin Efendi 102
3.3.1.16. Mehmed Abdülbaki Fani Efendi 104
3.3.1.17. Mustafa İhsan Bey 105
3.3.1.18. Ahmed Ziyaüddin Akbulut 107
3.3.1.19. Abdülkadir Kadri Efendi 108
3.3.1.20. Mehmed Rıfat Yazgan 110
3.3.1.21. Halife Abdülmecid Efendi 111
3.3.1.22. Mimarzade Mehmed Ali Efendi 113
3.3.1.23. Ali Kenan Esin 115
3.3.1.24. Ahmet Süreyya Saltuk 117
3.3.2. Cumhuriyet Döneminde Eser Veren Hattatlar 119
3.3.2.1. Ahmed Hikmet Hamdi Bey 119
3.3.2.2. Emirzade Mehmed Kemaleddin Bey 120
3.3.2.3. Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey 122
3.3.2.4. Mahmud Yazıcı 124
3.3.2.5. Mehmed İhsan Efendi 126
3.3.2.6. Mahmud Bedreddin Yazır 127
3.3.2.7. Mehmed Vehbi Dileksiz 129
3.3.2.8. Ahmed Hamdi Tezcan 130
3.3.2.9. Mehmed Bahaeddin Ersin 132
3.3.2.10. Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı 133
3.3.2.11. Celal Kılıç 135
3.3.2.12. Behçet Görgün 137
3.3.2.13. Abdülkadir Saynaç 138

3.3.2.14. Mürteza Elker 140
3.3.2.15. Cemaleddin Günter 141
3.3.2.16. İbrahim Feyhaman Duran 143
3.3.2.17. Mehmed Ekrem Güçlüer 144
3.3.2.18. Şeref Akdik 147
3.3.2.19. Sadi Belger 148
3.3.2.20. Recep Berk 150
3.3.2.21. Mehmed Şevket Pektaş 152
3.3.2.22. Mustafa RagıpTuğtekin 153
3.3.2.23. Kemal Batanay 156
3.3.2.24. Emrullah Demirkaya 158
3.3.2.25. Emin Barın 159
3.3.2.26. Şefik Bursalı 172
3.3.2.27. Mahmut Sururi Öncü 173
3.3.2.28. Mustafa Bekir Pekten 174
3.3.2.29. Saim Özel 176
3.3.2.30. Mehmed Ali Alparslan 177
3.3.2.31. Müşerref Çelebi 181
3.3.3. Cumhuriyet Öncesinde ve Cumhuriyet Döneminde Eseri Olan Hattatlar ve Eser İncelemeleri 182
3.3.3.1. Abdullah Haşim Bey 183
3.3.3.1.1. Abdullah Haşim Bey'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazısı 185
3.3.3.1.2. Abdullah Haşim Bey'in Cumhuriyet Dönemi Yazısı 186
3.3.3.2. Mehmed Abdülaziz Aktuğ 187
3.3.3.2.1. Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 189
3.3.3.2.2. Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un Cumhuriyet Dönemi Yazıları 192
3.3.3.3. Mehmed Nuri Sivasi 193
3.3.3.3.1. Mehmed Nuri Sivasi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 194
3.3.3.3.2. Mehmed Nuri Sivasi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 194
3.3.3.4. Mehmed Hulusi Yazgan 196
3.3.3.4.1. Hulusi Yazgan'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 197
3.3.3.4.2. Hulusi Yazgan'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 199
3.3.3.5. Ahmet Kâmil Akdik 201
3.3.3.5.1. Kâmil Akdik'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 203
3.3.3.5.2. Kâmil Akdik'in Cumhuriyet Dönemi Yazıları 206
3.3.3.6. Mehmed Emin Yazıcı 207

3.3.3.6.1. Neyzen Emin Yazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 209
3.3.3.6.2. Neyzen Emin Yazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 211
3.3.3.7. İsmail Hakkı Altunbezer.....212
3.3.3.7.1. İsmail Hakkı Altunbezer'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 215
3.3.3.7.2. İsmail Hakkı Altunbezer'in Cumhuriyet Dönemi Yazıları 217
3.3.3.8. Mehmed Hamdi Yazır 220
3.3.3.8.1. Mehmed Hamdi Yazır'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları.....221
3.3.3.8.1. Mehmed Hamdi Yazır'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 223
3.3.3.9. Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu 224
3.3.3.9.1. Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları.....225
3.3.3.9.2. Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Yazıları 227
3.3.3.10. Mehmed Hamdi Eryazan 228
3.3.3.10.1. Mehmed Hamdi Eryazan'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları....229
3.3.3.10.1. Mehmed Hamdi Eryazan'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 230
3.3.3.11. Mustafa Rakım Unan.....231
3.3.3.11.1. Mustafa Rakım Unan'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 232
3.3.3.11.2. Mustafa Rakım Unan'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları.....233
3.3.3.12. Ahmed Refet Efendi.....233
3.3.3.12.1. Ahmed Refet Efendi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları.....234
3.3.3.12.2. Ahmed Refet Efendi'nin Cumhuriyet Dönemi Yazıları 236
3.3.3.13. Mehmet Nuri Korman 237
3.3.3.13.1. Hacı Nuri Korman'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazısı 239
3.3.3.13.2. Hacı Nuri Korman'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 240
3.3.3.14. Yeşilzade Mehmed Salih Efendi.....242
3.3.3.14.1. Yeşilzade Mehmed Salih Efendi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları.....243
3.3.3.14.2. Yeşilzade Mehmed Salih Efendi'nin Cumhuriyet Dönemi Yazıları ..244
3.3.3.15. Mehmed Kâmil Ülgen 245
3.3.3.15.1. Mehmed Kâmil Ülgen'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları.....246
3.3.3.15.2. Mehmed Kâmil Ülgen'in Cumhuriyet Dönemi Yazıları 247
3.3.3.16. Bahir Özok.....247
3.3.3.16.1. Bahir Özok'un Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları.....248
3.3.3.16.2. Bahir Özok'un Cumhuriyet Dönemi Yazıları 249
3.3.3.17. Hüseyin Macit Ayral 250

3.3.3.17.1. Macid Ayral'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 252
3.3.3.17.2. Macid Ayral'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 253
3.3.3.18. Mustafa Halim Özyazıcı 257
3.3.3.18.1. Halim Özyazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 259
3.3.3.18.2. Halim Özyazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 261
3.3.3.19. Mehmed Necmeddin Okyay 265
3.3.3.19.1. Necmeddin Okyay'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 267
3.3.3.19.2. Necmeddin Okyay'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 268
3.3.3.20. İsmail Hakkı Baltacıoğlu 272
3.3.3.20.1. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 273
3.3.3.20.2. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Yazıları 274
3.3.3.21. Hamid Aytaç 276
3.3.3.21.1. Hamid Aytaç'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları 278
3.3.3.21.2. Hamid Aytaç'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları 279
3.4. Hattatların Hayatlarındaki Değişimler 285
3.5. Cumhuriyet Döneminde Hat Sanatının Görüldüğü Farklı Alanlar 290
3.5.1 Feyhaman Duran 290
3.5.2. Şeref Akdik 293
3.5.3 Halife Abdülmecid Efendi 294
3.5.4 Cemal Tollu 295
3.5.5 Mimarzade Mehmed Ali Efendi 296
3.5.6. İhab Hulusi Görey 298
4. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA 304
4.1. Cumhuriyet Dönemi Hattatları ve Eser Değerlendirmeleri 304
4.1.1. Hattatların Eğitim Aldıkları Hat Çeşitleri 304
4.1.2. İcazet Bakımından Hattatlar 306
4.1.3. İmzaları Açısından Hattatlar 307
4.1.4. Araştırmaya Konu Edilen Eserlerin İçerikleri 308
4.1.5. İstif Açısından Eserler 309
4.1.6. Yapıldıkları Döneme Göre Eserler ve Hattatlar 309
4.2. Hat Eğitimi 314
4.3. Cumhuriyet Dönemi Hattatları ve İnkılabların Hat Sanatına Etkileri 322
4.4. Cumhuriyet Dönemi Basınında Hat Sanatı 329
4.5. Cumhuriyet Döneminde Hat Sanatının Görüldüğü Farklı Alanlar 331
SONUÇ 334
KAYNAKLAR 340

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Kat.	: Katalog
M	: Miladi
s	: Sayfa
S	: Sayı
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2. 1: Hamid Aytaç Tarafından Yazılmış Hutut-ı Mütenevvia 15
Şekil 2. 2: Mahmud Yazır Tarafından Yazılmış Siyakat İbare 16
Şekil 2. 3: Aslan Formunda Yazı-Resim Örneği 17
Şekil 2. 4: Ahşap Kakmaya Uygulanmış Satrançlı Kufi Örneği (F.NARMANLI) 18
Şekil 2. 5: Mehmed Nuri Sivasi Tarafından Yazılmış Gubari Yazı Örneği 19
Şekil 2. 6: Mustafa Halim Özyazıcı Tarafından Yazılmış Celi Sülüs Müsenna Yazı Örneği 20
Şekil 2. 7: Sami Efendi Tarafından Çekilmiş Sultan 2. Abdülhamid Tuğrası 21
Şekil 2. 8: Şeyh Hamdullah Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Kıta 26
Şekil 2. 9: Ahmed Karahisari Tarfından Yazılmış Sülüs, Nesih ve Kufi Hatlı Eser 27
Şekil 2. 10: Hafız Osman Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Hatlı Hilye 29
Şekil 2. 11: Mehmed Esad Yesari Tarafından Yazılmış Celi Talik İbare 30
Şekil 2. 12: İsmail Zühdi Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Kıta 31
Şekil 2. 13: Sultan 3. Ahmed Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 32
Şekil 2. 14: Sultan 2. Mahmud Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 32
Şekil 2. 15: Sultan Abdülaziz Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 33
Şekil 2. 16: Mustafa Rakım Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 34
Şekil 2. 17: Mustafa Rakım Tarafından Çekilmiş Sultan 2. Mahmud Tuğrası 35
Şekil 2. 18: Mahmud Celaleddin Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 36
Şekil 2. 19: Yesarizade Mustafa İzzet Tarafından Yazılmış Celi Talik İbare 37
Şekil 2. 20: Kazasker Mustafa İzzet Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 38
Şekil 2. 21: Mehmed Şevki Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 39
Şekil 2. 22: Mehmed Şefik Bey Tarafından Yazılmış Celi Sülüs Kıta 40
Şekil 2. 23: Kayışzade Hafız Osman Nuri Tarafından Yazılmış Nesih Serlevha 41
Şekil 2. 24: Sami Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare 42
Şekil 2. 25: Hasan Rıza Efendi Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Kıta 43
Şekil 2. 26: Mehmed Şefik Bey'in Fatma Naciye Zehra Hanımefendi'ye Muhsinzade Seyyid Abdullah'ın Tasdiki ile Vermiş Olduğu Sülüs Nesih İcazetname 55
Şekil 3. 1: Derginin İlk Adı Olan 'Sırât-ı Müstakim ' Yazısının Celi Sülüs İstifi 70
Şekil 3. 2: Derginin İkinci Adı Olan 'Sebilürreşad' Celi Sülüs İstifi 71
Şekil 3. 3: Beyanülhak Dergisi'nin Mimarzade Mehmed Ali Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İstifli Amblemi 72
Şekil 3. 4: Beyanü-Hak Dergisi'nin Talik Hatlı Amblemi 73
Şekil 3. 5: Sebilürreşad Dergisi'nin İkinci Döneminin (1948- 1966) Kapağında Yer Alan Celi Sülüs İstifli Yazılar 74
Şekil 3. 6: Akşam Gazetesi'nin 1928 Yılında Yer Alan Cemal Nadir Karikatürü 75
Şekil 3. 7: Ramiz Gökçe'nin 1926 Yılında Yayımlanan Karikatürü 75
Şekil 3. 8: Ramiz Gökçe'nin Karikatürü 76

Şekil 3. 9: Mehmed İlmi Efendi'nin İmzası 78
Şekil 3. 10: Mehmed İlmi Efendi'nin Sülüs Nesih Yazısı 79
Şekil 3. 11: Şeyh Abdülkadir Efendi'nin İmzası 80
Şekil 3. 12: Şeyh Abdülkadir Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Kıta....81
Şekil 3. 13: Mehmed Tevfik Bey'in İmzası 82
Şekil 3. 14: Mehmed Tevfik Bey Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Araf Suresi 31. Ayet 83
Şekil 3. 15: Mehmed Vasfi Efendi'nin İmzası 84
Şekil 3. 16: Mehmed Vasfi Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta....85
Şekil 3. 17: Mehmed Emin Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare....86
Şekil 3. 18: Sultan Mehmed Vahdeddin'in İmzası 87
Şekil 3. 19: Sultan Mehmed Vahdeddin Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare....88
Şekil 3. 20: Bursalı Mehmed Raşid Efendi'nin İmzası 89
Şekil 3. 21: Bursalı Mehmed Raşid Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 90
Şekil 3. 22: Osman Enveri Efendi Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Hilye 91
Şekil 3. 23: Hasırizade Mehmed Elif Efendi'nin İmzası....92
Şekil 3. 24: Hasırizade Şeyh Mehmed Elif Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış İbare 93
Şekil 3. 25: Hatip Ömer Vasfi Efendi'nin İmzası....94
Şekil 3. 26: Hatip Ömer Vasfi Efendi Tarafından Muhakkak ile Yazılmış Besmele 95
Şekil 3. 27: Mustafa Ferid Bey'in İmzası 96
Şekil 3. 28: Mustafa Ferid Bey Tarafından Tuğra Formuyla Yazılmış İbare....97
Şekil 3. 29: Mehmed Rasim Efendi Tarafından Nesih ile Yazıldğı Belirtilen Hadis-i Şerif....98
Şekil 3. 30: Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi'nin İmzası 99
Şekil 3. 31: Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta....100
Şekil 3. 32: Seyyid Musa Efendi'nin İmzası 101
Şekil 3. 33: Seyyid Musa Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta 102
Şekil 3. 34: Abdullah Nizamüddin Efendi'nin İmzası 103
Şekil 3. 35: Abdullah Nizamüddin Efendi Tarafından Sülüs ile Yazılmış Beyit 103
Şekil 3. 36: Mehmed Abdülbaki Fani Efendi Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Besmele 105
Şekil 3. 37: Mustafa İhsan Bey'in İmzası 106
Şekil 3. 38: Mustafa İhsan Bey Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Beyit 106
Şekil 3. 39: Ahmed Ziyaüddin Akbulut Tarafından Nesih ile Yazılmış Nebe Suresi 1-24. Ayetler ...108
Şekil 3. 40: Abdülkadir Kadri Efendi Tarafından Sülüs ile Yazıldığı Belirtilen Hadis-i Şerif 109
Şekil 3. 41: Mehmed Rıfat Yazgan'ın İmzası 110
Şekil 3. 42: Mehmed Rıfat Yazgan Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Alak Suresi 1- 5. Ayetler..111
Şekil 3. 43: Halife Abdülmecid Efendi'nin İmzası....112
Şekil 3. 44: Halife Abdülmecid Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Saf Suresi 13. Ayet 113
Şekil 3. 45: Mimarzade Mehmed Ali Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare....114

Şekil 3. 46: Ali Kenan Esin Tarafından Kufi ile Yazılmış Hat Örnekleri 116
Şekil 3. 47: Ahmed Süreyya Saltuk'un İmzası 117
Şekil 3. 48: Ahmet Süreyya Saltuk Tarafından Celi Divani ile Yazılmış İbare 118
Şekil 3. 49: Ahmed Hikmet Hamdi Bey Tarafından Talik ile Yazılmış İbare (N. T. Cebeci) 119
Şekil 3. 50: Emirzade Mehmed Kemaleddin Bey Tarafından Çini Üzerine İşlenmiş Sülüs ve Talik İbareler 121
Şekil 3. 51: Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey'in İmzası 122
Şekil 3. 52: Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Dörtlük 123
Şekil 3. 53: Mahmud Yazıcı'nın İmzası 124
Şekil 3. 54: Mahmud Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hicr Suresi 49. Ayet 125
Şekil 3. 55: Mehmed İhsan Efendi'nin İmzası 126
Şekil 3. 56: Mehmed İhsan Efendi Tarafından Sülüs ile Yazılmış Beyit 126
Şekil 3. 57: Mahmud Bedrettin Yazır'ın İmzası 127
Şekil 3. 58: Mahmud Bedreddin Yazır Tarafından Talik ile Yazılmış İbare 128
Şekil 3. 59: Mehmed Vehbi Dileksiz'in İmzası 129
Şekil 3. 60: Mehmed Vehbi Dileksiz Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Hadis-i Şerif 130
Şekil 3. 61: Ahmed Hamdi Tezcan'ın İmzası 131
Şekil 3. 62: Ahmed Hamdi Tezcan Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif 131
Şekil 3. 63: Bahaeddin Ersin'in İmzası 132
Şekil 3. 64: Mehmed Bahaeddin Ersin Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Neml Suresi 31. Ayet 132
Şekil 3. 65: Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı'nın İmzası 133
Şekil 3. 66: Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta 134
Şekil 3. 67: Celal Kılıç'ın İmzası 135
Şekil 3. 68: Celal Kılıç Tarafından Talik ile Yazılmış Dörtlük 136
Şekil 3. 69: Behçet Görgün'ün İmzası 137
Şekil 3. 70: Behçet Görgün Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Enbiya Suresi 83. Ayet 138
Şekil 3. 71: Abdülkadir Saynaç'ın İmzası 139
Şekil 3. 72: Abdülkadir Saynaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Dua İbaresi 139
Şekil 3. 73: Mürteza Elker'in İmzası 140
Şekil 3. 74: Mürteza Elker Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 141
Şekil 3. 75: Cemal Günter'in İmzası 142
Şekil 3. 76: Cemaleddin Günter Tarafından Nesih ile Yazılmış Beyit 142
Şekil 3. 77: Feyhaman Duran'ın İmzası 143
Şekil 3. 78: İbrahim Feyhaman Duran Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 144
Şekil 3. 79: Mehmed Ekrem Güçlüer'in İmzası 145
Şekil 3. 80: Mehmed Ekrem Güçlüer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Besmele 146
Şekil 3. 81: Şeref Akdik'in İmzası 147
Şekil 3. 82: Şeref Akdik Tarafından Talik ile Yazılmış Beyit 148

Şekil 3. 83: Sadi Belger'in İmzası 149
Şekil 3. 84: Sadi Belger Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Beyit 150
Şekil 3. 85: Recep Berk'in İmzası 151
Şekil 3. 86: Recep Berk Tarafından Nesih ile Yazılmış Subhaneke Duası 151
Şekil 3. 87: Mehmed Şevket Pektaş'ın İmzası 152
Şekil 3. 88: Mehmed Şevket Pektaş'ın Sülüs Nesih Yazısı 153
Şekil 3. 89: Ragıp Tuğtekin'in İmzası 154
Şekil 3. 90: Mustafa RagıpTuğtekin Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Hilye 155
Şekil 3. 91: Kemal Batanay'ın İmzası 156
Şekil 3. 92: Kemal Batnay Tarafından Talik ile Yazılmış Sad Suresi 50. Ayet 157
Şekil 3. 93: Emrullah Demirkaya'nın İmzası 158
Şekil 3. 94: Emrullah Demirkaya Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış 158
Şekil 3. 95: Emin Barın'ın İmzası 159
Şekil 3. 96: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış İbare 160
Şekil 3. 97: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış "Maşaallah" İbaresi 161
Şekil 3. 98: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış Mülk Suresi 1. Ayet 162
Şekil 3. 99: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış Besmele 163
Şekil 3. 100: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış Mülk Suresi 1. Ayet 164
Şekil 3. 101: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış "Maşaallah" İbaresi 165
Şekil 3. 102: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış "Ya Malikel Mülk" İbaresi 166
Şekil 3. 103: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış "Gel Keyfim Gel" İbaresi 167
Şekil 3. 104: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış Lafzatullah İbaresi 168
Şekil 3. 105: Emin Barın Tarafından Tanımsız Bir Hatla Yazılmış Besmele İbaresi 169
Şekil 3. 106: Emin Barın Tarafından Örgülü Kufi ile Yazılmış Besmele İbaresi 170
Şekil 3. 107: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış "Ya Muin" İbaresi 171
Şekil 3. 108: Şefik Bursalı'nın İmzası 172
Şekil 3. 109: Şefik Bursalı Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare 172
Şekil 3. 110: Mahmud Sururi Öncü'nün İmzası 173
Şekil 3. 111: Mahmud Sururi Öncü Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Rad Suresi 41. Ayet 174
Şekil 3. 112: Bekir Pekten'in İmzası 175
Şekil 3. 113: Mustafa Bekir Pekten Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tevbe Suresi 31. Ayet 175
Şekil 3. 114: Saim Özel'in İmzası 176
Şekil 3. 115: Saim Özel Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Dua İbaresi 177
Şekil 3. 116: Ali Alparslan'ın İmzası 178
Şekil 3. 117: Ali Alparslan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare 179
Şekil 3. 118: Ali Alparslan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare 180
Şekil 3. 119: Müşeref Çelebi'nin İmzası 181

Şekil 3. 120: Müşerref Çelebi Tarafından Nesih ile Yazılmış Kalem Suresi 51. Ve 52. Ayetler.....181
Şekil 3. 121: Abdullah Haşim Bey'in İmzası.....184
Şekil 3. 122: Abdullah Haşim Bey Tarafından Talik ile Yazılmış Kıta.....185
Şekil 3. 123: Abdullah Haşim Bey Tarafından Talik ile Yazılmış Kıta.....186
Şekil 3. 124: Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un İmzası.....187
Şekil 3. 125: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Sülüs ile Yazılmış Kıta.....189
Şekil 3. 126: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Çekilmiş Tuğra Formunda Yazı.....190
Şekil 3. 127: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare.....191
Şekil 3. 128: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta.....192
Şekil 3. 129: Mehmed Nuri Sivasi'nin İmzası.....193
Şekil 3. 130: Mehmed Nuri Sivasi Tarafından Gubari ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet.....194
Şekil 3. 131: Mehmed Nuri Sivasi Tarafından Gubari ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet.....195
Şekil 3. 132: Mehmed Hulusi Yazgan'ın İmzası.....196
Şekil 3. 133: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Neml Suresi 40. Ayet.....197
Şekil 3. 134: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Bakara Suresi 137. Ayet.....198
Şekil 3. 135: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Hud Suresi 112. Ayet.....199
Şekil 3. 136: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Neml Suresi 40. Ayet.....200
Şekil 3. 137: Hulusi Yazgan Tarafından Talik ile Yazılmış Kehf Suresi 58. Ayet.....201
Şekil 3. 138: Ahmet Kâmil Akdik'in İmzası.....202
Şekil 3. 139: Kâmil Akdik'in Sülüs Nesih Karalaması.....203
Şekil 3. 140: Kâmil Akdik Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Sami Efendi'nin Mezar Taşı Yazısından Bir Bölüm.....204
Şekil 3. 141: Kâmil Akdik Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Sad Suresi 50. Ayet.....205
Şekil 3. 142: Kâmil Akdik Tarafından Sülüs ile Yazılmış Beyit.....206
Şekil 3. 143: Kâmil Akdik Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Yusuf Suresi 64. Ayet.....207
Şekil 3. 144: Mehmed Emin Yazıcı'nın İmzası.....208
Şekil 3. 145: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Kalem Suresi 4. Ayet.....209
Şekil 3. 146: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Müminun Suresi 14. Ayet.....210
Şekil 3. 147: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Enbiya Suresi 87. Ayet.....211
Şekil 3. 148: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Ahzab Suresi 56. Ayet.....212
Şekil 3. 149: İsmail Hakkı Altunbezer'in İmzası.....213
Şekil 3. 150: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Yazılmış Sultan 2. Abdülhamit Han Tuğrası.....215
Şekil 3. 151: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Kasas Suresi 88. Ayet.....216
Şekil 3. 152: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif.....217
Şekil 3. 153: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Ya Ali Yazısı.....218
Şekil 3. 154: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare.....219
Şekil 3. 155: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare.....220
Şekil 3. 156: Mehmed Hamdi Yazır'ın İmzası.....221

Şekil 3. 157: Mehmed Hamdi Yazır Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta 222
Şekil 3. 158: Mehmed Hamdi Yazır Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Bakara Suresi 269. Ayet 223
Şekil 3. 159: Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu'nun İmzası.....224
Şekil 3. 160: Mehmed Suud Yavsi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet 225
Şekil 3. 161: Mehmed Suud Yavsi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare.....226
Şekil 3. 162: Mehmed Suud Yavsi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare.....227
Şekil 3. 163: Mehmed Hamdi Eryazan'ın İmzası.....228
Şekil 3. 164: Mehmed Hamdi Eryazan Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta 229
Şekil 3. 165: Mehmed Hamdi Eryazan Tarafından Nesih ile Yazılmış Hadis-i Şerif İçerikli Yazı 230
Şekil 3. 166: Mustafa Rakım Unan'ın İmzası 231
Şekil 3. 167: Mustafa Rakım Unan Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta.....232
Şekil 3. 168: Mustafa Rakım Unan Tarafından Sülüs ile Yazılmış Dua İbaresi 233
Şekil 3. 169: Ahmed Refet Efendi'nin İmzası.....234
Şekil 3. 170: Ahmed Refet Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Beyit.....234
Şekil 3. 171: Ahmed Refet Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Saf Suresi 6. Ayet 236
Şekil 3. 172: Mehmed Nuri Korman'ın İmzası 237
Şekil 3. 173: Hacı Nuri Korman Tarafından Sülüs ile Yazılmış Hilye.....239
Şekil 3. 174: Hacı Nuri Korman Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış İcazet Yazısı.....240
Şekil 3. 175: Hacı Nuri Korman Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Rahman Suresi 46- 47. Ayet .241
Şekil 3. 176: Yeşilzade Mehmed Salih Efendi'nin İmzası.....242
Şekil 3. 177: Yeşilzade Mehmed Salih Efendi Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Buruc Suresi 20. Ayet.....243
Şekil 3. 178: Yeşilzade Mehmed Salih Efendi Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Ahzab Suresi 39. Ayet.....244
Şekil 3. 179: Kâmil Ülgen'in İmzası 245
Şekil 3. 180: Mehmed Kâmil Ülgen Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Dua İbaresi.....246
Şekil 3. 181: Mehmed Kâmil Ülgen'in Sülüs Nesih Yazısı 247
Şekil 3. 182: Bahir Özok'un İmzası.....248
Şekil 3. 183: Bahir Özok Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta 248
Şekil 3. 184: Bahir Özok Tarafından Yazılmış Hutut-ı Mütenevvia 249
Şekil 3. 185: Hüseyin Macid Ayral'ın İmzası 251
Şekil 3. 186: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Müminun Suresi 61. Ayet.....252
Şekil 3. 187: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif.....253
Şekil 3. 188: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Besmele 254
Şekil 3. 189: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif.....255
Şekil 3. 190: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Mülk Suresi 1. Ayet 256
Şekil 3. 191: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Necm Suresi 39. Ayet.....257
Şekil 3. 192: Mustafa Halim Özyazıcı'nın İmzası.....258

Şekil 3. 193: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Necm Suresi 39. Ayet 259
Şekil 3. 194: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 260
Şekil 3. 195: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Naziat Suresi 40- 41. Ayetler 261
Şekil 3. 196: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare 262
Şekil 3. 197: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet 263
Şekil 3. 198: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Kelime-i Tevhid 264
Şekil 3. 199: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tesbihat İbaresi 265
Şekil 3. 200: Mehmed Necmeddin Okyay'ın İmzası 266
Şekil 3. 201: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış İbare 267
Şekil 3. 202: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış İbare 268
Şekil 3. 203: Necmeddin Okyay Tarafından Muhakkak ile Yazılmış Besmele 269
Şekil 3. 204: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış İbare 270
Şekil 3. 205: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış Kalem Suresi 4. Ayet 271
Şekil 3. 206: İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun İmzası 272
Şekil 3. 207: İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 273
Şekil 3. 208: İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tarafından Alev Yazısı ile Yazılmış İbare 274
Şekil 3. 209: İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 275
Şekil 3. 210: Hamid Aytaç'ın İmzası 276
Şekil 3. 211: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 278
Şekil 3. 212: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ve Nesih ile Yazılmış İbare 279
Şekil 3. 213: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Bakara Suresi 153. Ayet 280
Şekil 3. 214: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tesbihat İbaresi 281
Şekil 3. 215: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare 282
Şekil 3. 216: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tevbe Sûresi 18. Ayet'in Bulunduğu Şişli Cami Yazısı 283
Şekil 3. 217: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Ankebut Suresi 69. Ayet 284
Şekil 3. 218: Feyhaman Duran Celi Sülüs Hat İçerikli Tablosu 291
Şekil 3. 219: Feyhaman Duran'ın Celi Sülüs Hat İçerikli Tablosu 292
Şekil 3. 220: Feyhaman Duran'ın Mehmed Rifat Efendi Tablosu 293
Şekil 3. 221: Şeref Akdik Babası Hattat Kâmil Akdik Portresi 294
Şekil 3. 222: Abdülmecid Efendi'nin 1920 Tarihli Tablosu 295
Şekil 3. 223: Cemal Tollu'nun Mevleviler Tablosu 296
Şekil 3. 224: Mimarzade Mehmed Ali Efendi Fatih Caminde Bulunan Tablosu 297
Şekil 3. 225: Mimarzade Mehmed Ali Efendi'nin Kompozit Üsluplu Eseri 298
Şekil 3. 226: İhab Hulusi Görey'in Kufi Lafzatullah Çalışması 299
Şekil 3. 227: İhab Hulusi Görey'in Farklı Formlarda Kufi Lafzatullah Denemeleri 300
Şekil 3. 228: İhab Hulusi Görey'in Kufi Elhamdülillah Yazısı 301
Şekil 3. 229: İhab Hulusi Görey'in Kufi Kelime-i Tevhid Çalışması 302

Şekil 3. 230: İhab Hulusi Görey'in Serbest Formda 'Selamunaleyküm' Çalışması 302
Şekil 3. 231: İhab Hulusi Görey'in Serbest Formda 'Hiç' Çalışması 303

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Özgünlüğü

Araştırmamızın konusunu Cumhuriyet'e geçiş döneminde hat sanatı oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde doğup eğitim almış ve Cumhuriyet döneminde vefat etmiş hattatlar ve onların hat sanatı alanında ortaya koyduğu eserleri inceleme konusu içerisindedir.

Hüsn-i hattın klasik dönemi olarak nitelenen 19. asırdan sonra Cumhuriyet Dönemi gelmektedir. Bu dönem, yetişmiş önemli hattatların halihazırda hayatta olduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilmiş olan Harf İnkılabı, hat sanatının tarihi seyrinde kaçınılmaz bir kırılma yaşanmasına sebep olmuştur. Hat sanatının oldukça geliştiği bu dönem sonrasında yaşadığı kırılmanın yol açtığı sonuçların ele alınması önem arz etmektedir. Bu kırılma hat sanatının konusu olan yazının bütün bir toplumdaki işlevinin değişmesi, kullanımının ortadan kalkmasıyla yalnızca sanat yönünün elde kalmasının toplum üzerinde sosyo kültürel açıdan sonuçları olacağı öngörülmektedir. Bu durum, hat sanatı üzerindeki ilginin giderek azalacağı yönündeki kanıyı güçlendirmektedir. Hat sanatının, diğer sanat dallarından farklı olarak kendi çizgisinde gelişimini sürdürüp sürdürmediği hususunun tespiti önem arz etmektedir.

Cumhuriyet dönemi hat sanatı ile ilgili de birtakım biyografik çalışmalar yapıldığı ve bu konunun makalelerde zaman zaman yer bulduğu görülmekle birlikte, dönemi bütüncül bir bakış açısıyla ele alan şümullü bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Mezkur dönem hakkındaki münferit çalışmaların, oldukça dar alanı kapsayan eserler olduğu görülmektedir. Bu dönemin, basında, eğitim kurumlarında ve yasalarda nasıl yer bulduğu konuları ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılmadığı hususu bizce bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla bu alanda gördüğümüz eksikliği giderebilmek gayretiyle araştırma konumuzun 'Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Hat Sanatı' olmasına karar verilmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmanın, dönemin kapsamlı ve sistemli bir bakışla ele alınması açısından özgünlük taşıdığı düşüncesindeyiz. Bu gerekçe ile hazırlamayı düşündüğümüz çalışmanın, günümüz hat sanatı hakkındaki değerlendirmelere bir nebze olsun katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

'Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Hat Sanatı' isimli çalışmamızın amacı, bu sanat dalı için klasik olan bir dönemden sonra ulaşılan seviyenin tespiti ile çalışmaya başlanarak, Harf İnkılabının, hat sanatı üzerindeki tesirini araştırmak, konunun dönemin basınında yer alış şekli ve düzenini ortaya koymaktır. Cumhuriyet Dönemi ilk hattatlarının ve kendilerinden sonra gelen ikinci kuşak talebelerinin, hat sanatının gelmiş olduğu estetik seviyeye yapmış oldukları katkılarının araştırılması, inceleme evrenindeki eserler doğrultusunda Cumhuriyet dönemi eserlerinin Osmanlı dönemi gelişim çizgisinde ilerleyip ilerlemediği konusu, çalışmanın önemli amaçlarındandır. Ayrıca dönemin sanat dalları üzerindeki batı sanatı etkisinin, hat sanatı için de söz konusu olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktayız. Geleneksel meşk usulüyle sonraki nesillere intikal ettirilen hat sanatının Cumhuriyet dönemi boyunca hangi kurum ve kuruluşların desteğini gördüğü ya da göremediği hususu ise çalışmamızın bir başka amacını teşkil etmektedir.

Bu çalışmamızın kapsamı, Osmanlı döneminde doğup eğitim almış, Cumhuriyet döneminde vefat etmiş hattatlar ve eserleriyle sınırlıdır. Araştırma evrenimizde, sınırlamış olduğumuz dönemde yaşayan yetmişaltı hattat bulunmaktadır. Bahse konu dönemde yaşamış olan hattat sayısı elbette daha fazladır. Ancak çalışmanın sağlıklı ilerleyebilmesi için hayatları ve hüsn-i hat icazetleri hakkında yeterli bilgiye ayrıca eserlerine ulaşılabilen hattatlar, araştırma evreni içerisinde değerlendirilmiştir. Bu dönemde yaşayıp, haklarında yeterli bilgiye ulaşamadığımız hattatların yalnızca isimleri zikredilmekle yetinilmiştir.

Araştırmamızda dokümantasyon ve incelemelere dayanarak birtakım hipotezler ileri sürülmüştür. Bu hipotezler arasında öncelikle, hem yazının hem de sanatın konusu olarak hüsn-i hattın, Cumhuriyet Dönemindeki tarihi seyrinde hangi aşamalardan geçtiği ve bu süreçten nasıl etkilendiğine dair öngörüler bulunmaktadır. Ayrıca, "Dönemin basınında hüsn-i hat nasıl yer almıştır?", "Kendine has bir eğitim geleneğine sahip hat sanatının öğretiminde meydana gelen değişimler nelerdir?", "Hüsn-i hat, sanatsal özellikler bağlamında yeni dönemden ne yönde etkilenmiştir?", "Osmanlı son döneminde pek çok sanat dalının batı sanatından etkilenmesine karşın, hat sanatında bu etkiler görülmüş müdür?", "Eğitimi ve icrası bir gelenek dairesi içinde gelişen hat sanatında, dönem içerisinde yenilik içeren denemelere yer verilmiş midir?" gibi sorular araştırmayı yönlendiren sorular arasında yer almıştır.

Bu hipotez sorularıyla Cumhuriyet dönemi hat sanatının Osmanlı dönemindeki gelişim çizgisi doğrultusunda ilerleyip ilerlemediği konusunun açıklığa kavuşturulmasını hedeflenmekteyiz. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmekte ancak kapsayıcı bir çalışma yapılmadığı için yapılan değerlendirmelerin temellendirilmesinde zorluklar çekilmektedir. Bu çalışmamızın en önemli faydalarından biri, bu konudaki tartışmaların temellendirilmesine ışık tutma hedefidir. Ayrıca dönem hakkında bundan sonra yapılacak çalışmalara fikir vermesi açısından yaygın bir etki alanına sahip olacağı inancındayız.

Araştırma sınırları dahilindeki literatür incelemesi sonucunda tespit edilen hüsn-i hat eserleri çalışmaya eklenmiş, hattatların yazılarına örnekler olarak gösterilmiştir. Ön çalışma sonrasında, bahse konu tarih aralığında bulunan ve hayatları hakkında yeterli bilgiye ulaşılan yetmişaltı hattat üç kısımda incelenmiştir. Her iki bahse konu dönemi yaşamış hattatlardan, bir kısmının yalnızca Osmanlı dönemi eserlerine, bir kısmının ise yalnızca Cumhuriyet dönemi eserlerine ulaşılabilmiştir. Dönem hattatlarından bir kısmının ise hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde eserlerinin olduğunu gözlemlenmiştir. Bu sebeple hattatların üç başlık altında incelemesi uygun bulunmuştur.

Cumhuriyet'e geçiş döneminin hat sanatı estetik seviyesinin anlaşılması için eser incelemeleri yapılmıştır. Hattatların hayatları hakkında bilgiler verilirken ortaya koymuş oldukları hüsn-i hat eserlerinden – hattatın yazısı hakkında fikir vermesi amacıyla - birer esere yer verilmiştir. Ancak bir kısım hattatın çok sayıda eseri bulunduğu görüldüğünden - eser çeşitliliğini göstermesi açısından - birden fazla eserine yer verilmiştir. Her iki dönemde de eser veren hattatın, hayatlarının farklı yıllarında kaleme aldıkları eserleri üzerinde tahlil ve karşılaştırma denemeleri yapılmıştır. Değerlendirmeleri yapılacak eserler, kendine has özellikleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin veri toplama ve doküman analizi türü uygulanmıştır. Çalışmanın 1. Bölümü olan 'Giriş' kısmında araştırmanın çerçevesi hakkında bilgiler verilmiştir. 2. Bölüm'de 'Hat Sanatı ve Tarihi Serüveni' başlığı altında hat sanatının kısa tarihçesi ile Osmanlı dönemindeki önde gelen hattatlar ile Osmanlı eğitim sisteminde hat sanatının yeri incelenmiştir. 'Cumhuriyet'e Geçiş

Dönemi'nde Hat Sanatı' adlı 3. Bölüm'de hat sanatını bir şekilde etkilemiş olan Cumhuriyet dönemi inkılapları, basında hat sanatının yer alış şekli, dönem hattatları, hattatların hayatlarındaki değişimler ve Cumhuriyet döneminde hat sanatının farklı uygulama alanları hakkında örneklere yer verilmiştir. 4. Bölüm'ü oluşturan 'Değerlendirme ve Karşılaştırma' kısmında dönem hattatları ve eserleri çeşitli açılardan karşılaştırmaya tabi tutulmuş, ayrıca eğitim ve dönem basını ile Cumhuriyet dönemi inkılaplarının etkileri değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Hat Sanatı'nı incelerken öncelikle, dönem hattatları ve ekolleri ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasının ardından, bu dönemde verilen hüsn-i hat eğitimi ile alakalı veriler ortaya konmuştur. Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarından başlayarak yazılı basında hüsn-i hat ile alakalı yazı, fotoğraf ve çizimler değerlendirilmiştir. Elde edilen tüm yayınlar ilgi ve içeriklerine göre sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Araştırmada Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan metinler, transkripsiyonuyla birlikte sunulmuştur. Bu yazılardan Kuran-ı Kerim Ayeti ve Hadis-i Şerif içerikli olanlar belirtilmiş, kelamı kibar olanların kime ait sözler olduğu beyan edilmiştir. Hüsn-i hat içeriklerinin önemli bir bölümü de Kuran-ı Kerim ayetleridir. Ayetlerin Türkçe çevirisinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından altı kişilik bir ekibin hazırlamış olduğu "Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali"[1] tercih edilmiştir.

Araştırma konusunun bir başka boyutu olarak, bu dönemde hüsn-i hattı ilgilendiren kanunlar ve düzenlemeler tespit edilerek, oluşturulan yasal mevzuatın uygulanış şekli incelenmiştir. Dönemin, hat sanatı üzerindeki sosyal ve siyasi etkileri, hattatların ağzından kendi ifadeleriyle yansıtılmıştır. Ayrıca dönem eserlerinin estetik boyutlarını değerlendirmek için hat eserlerinin, diğer sanat dallarının değerlendirmeye tabi tutulduğu kriterler doğrultusunda incelemesi yapılmış, eserlerin sanatsal boyutları hakkında fikir elde edilmeye çalışılmıştır.

Basında hat ile alakalı yayınlar taranırken konuyla ilgili yayınların daha yoğun bulunacağı düşüncesinde olduğumuz Sırât-ı Müstakim Dergisi taranmıştır. Bu tarama çalışmasında 'Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi'nden de

[1] Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016.

faydalanılmıştır.[2] Ancak araştırma evreni dönemi kapsayan derginin ilk dönemi yazılarının yer aldığı, sonradan 25 cilt olarak neşredilen dergi arşivlerinde konuyla ilgili bulabildiğimiz yayın sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Elde edilen yayınlar hakkında sırasıyla gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmada bahsi geçen kişilerin doğum yılları çoğunlukla Hicri Takvimin kullanıldığı dönem olmasına rağmen, ölüm tarihleri çoğunlukla Miladi Takvimin kullanıldığı dönemlere denk gelmektedir. Bu sebeple bahse konu kişilerin doğum ve vefat tarihleri, bütünlük olması açısından Miladi Takvime göre verilmiştir. Ancak hüsn-i hat eserlerinin üzerinde - eser Miladi Takvimin kabulünden sonra yapılmış olsa dahi - eserin yapılış tarihi, geleneksel olarak Hicri Takvim yılına göre yazılmaya devam etmiştir. Bu durumun istisnaları da vardır ve konuyla ilgili örneklere de yer verilmiştir. Eser üzerinde doğrudan Hicri Takvim yılı kullanıldığı için, eser değerlendirmelerinde Hicri Takvim kullanılması tercih edilmiştir.

1.4. İlgili Literatür

'İlgili Literatür' bölümü, konu hakkındaki kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluşmaktadır. Burada kaynakçada geçen tüm eserlere değil, doğrudan hüsn-i hat sanatını konu alan yayımlara yer verilmiştir. Literatür kısmında konuyla ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri'nden sadece araştırma evreni içerisindeki hattatları konu alanlara yer verilmiştir. Literatürü oluşturan eserler alfabetik sırayla ele alınmıştır.

Kitaplar

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Son Hattatlar[3] isimli kitabında 19 ve 20.yy'da yaşamış olan hattatların hayatları hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir. Tarihçi ve yazar olarak tanınan İnal, bu yüzyıllarda yaşamış hattatların izini sürmüş, eserlerinden örnekler sunmuştur. Hakkında yeterli bilgi olmayan yaşayan hattatlarla doğrudan iletişime geçmiş, yazı örneklerini alarak yayımlamıştır. Eser bir dönemin hattat biyografisi niteliğiyle sınırlıdır.

Süheyl Ünver'in Türk Yazı Çeşitleri[4] isimli kitabında yazının gelişimiyle esere başlanılmış, sonrasında yazı çeşitlerinden kısaca bahsedilmiş ve kitap yazı

[2] Abdullah Ceyhan, *Sıratı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
[3] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
[4] A. Süheyl Ünver, , *Türk Yazı Çeşitleri*, Yeni Laboratuvar Yayınları, İstanbul, 1953.

örnekleriyle desteklenmiştir. Eser, kapsamı itibariyle sınırlı sayıda hattat ve hat örneği içermektedir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Türklerde Yazı Sanatı[5] isimli kitabında yazı çeşitlerini örneklerle anlatılmış, hat sanatının sürrealist resimlerle mukayesesini yapılmıştır. Ayrıca yazı çeşitleri arasında kendi ürettiği alev yazısının tanıtımını yapmaktadır. Eser, çok sayıda hat örneği içermesi ve kendi döneminde yazının gelmiş olduğu noktayı ele alması bakımından önemlidir.

Şevket Rado'nun Türk Hattatları[6] isimli kitabında Türklerin yazı dünyasını yönlendirmeye başladığı 15.yy'dan günümüze kadar gelmiş hattatların hayatları eserlerle birlikte sunulmuştur. Eser, son dönem hattatlarını da içermesi bakımından önem arz etmektedir.

Ali Alparslan'ın Osmanlı Hat Sanatı Tarihi[7] isimli kitabında Osmanlı Dönemi Hattatları'nın hayatları hakkında bilgiler verilmektedir. Eser Cumhuriyet Dönemi'nin ilk hattatlarını da kapsamaktadır. Ayrıca hattatların hüsn-i hat eserlerine örnekler sunulması bakımından önemlidir.

Uğur Derman'ın hazırladığı, bölümlerin farklı yazarlara yazdırıldığı İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı[8] isimli çalışmada Osmanlı dönemine ağırlık verilmiş, Hattatlar ve örneklere geniş yer ayrılması açısından önem arz etmektedir.

Ali Haydar Bayat'ın Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası Yazmalar- Kitaplar- Makaleler Kitaplarda Hatla İlgili Bölümler- Dış Ülkelerdeki Yayınlar[9] isimli eseri, daha önce yayımlamış olduğu Hüsn-i Hat Bibliyografyası isimli eserinin hacimce oldukça geliştirilmiş versiyonu olarak hüsn-i hat araştırmacılarına eşsiz bir kaynakça sunmaktadır.

Muhittin Serin'in Hat Sanatımız[10] adlı kitabında hat sanatının kısa bir tanıtımı yapılmış, daha ziyade malzeme, teknik ve çeşitler üzerinde durulmuştur. Eser küçük hacmiyle daha çok giriş niteliğinde bir eser olarak değerlendirilmektedir.

---

[5] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1958.
[6] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.
[7] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
[8] M. Uğur Derman, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı,* IRCICA Yayınları, İstanbul, 1992.
[9] Ali Haydar Bayat, *Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası Yazmalar- Kitaplar- Makaleler Kitaplarda Hatla İlgili Bölümler- Dış Ülkelerdeki Yayınlar,* IRCICA Yayınları, İstanbul, 2002.
[10] Muhittin Serin, *Hat Sanatımız,* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1982.

Muhittin Serin'in Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar[11] adlı kitabı, belirli bir tarihçe içerisinde incelenmiştir. Yazının estetik seviyesinde önemli ilerlemeler kaydetmiş hattatların ele alındığı hacimli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Süleyman Berk'in Devleti Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı[12] isimli kitabında, Osmanlı Hat Sanatı, tarihi serencamı içerisinde tanıtılmaktadır. Mustafa Rakım Efendi'nin tuğra estetiği ayrı bir bölüm olarak ele alındığı kitapta 19. yy hat sanatına daha geniş yer ayrılmıştır. Eser, Mustafa Rakım'ın sülüs ve celi sülüs eserlerdeki tekâmüllü gelişimini incelemesi bakımından önemlidir.

Muhittin Serin'in Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri[13] isimli kitabında hat sanatının tarihçesi detaylı bir şekilde örnekleriyle sunulduktan sonra hattatlar ekoller içerisinde kronolojik sıralamayla verilmiştir. Ekoller ve takipçileri sırayla incelendiği için yazıdaki estetik gelişimi izleme imkanı oluşturulmuş iki cilt olarak basılmıştır. Yazar eserde, ekoller sınıflamasıyla, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar isimli kitabını farklı bir açıdan değerlendirmeye tabi tutarak geliştirmiştir.

Uğur Derman'ın Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında[14] isimli kitabı, Osmanlı'nın son yıllarında kurulmuş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimi sürdüren bir eğitim kurumunu konu edinmektedir. Eldeki belgeler ışığında, kurumda hoca ve öğrencilik yapmış isimlerin birkaçıyla da görüşme şansı bulan Derman, bir döneme ışık tutmaktadır.

Fatih Özkafa'nın Hat Sanatı- Osmanlı'dan Bugüne[15] adlı kitabında hat sanatının ortaya çıkışı, kullanılan malzemeler, yazının kullanıldığı yerler, yazı eğitimi ve Osmanlı Hattatları ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Eser, hat sanatının tarihini ana hatlarıyla ele alması bakımından önem arz etmektedir.

Makaleler

Ali Alparslan, 'Aklam-ı Sitte'[16] adlı makalesinde, bu yazı grubunu oluşturan çeşitleri incelemeye tabi tutmuş, bazı yazı türlerinin font özelliklerinden bahsetmiştir. Ayrıca İbn Mukle'nin yazı tarihine getirdiği yenilikler ile bu yazıların gelişiminden bashetmiştir.

[11] Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2010.
[12] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2013.
[13] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2019.
[14] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, Kubbealtı Yayınları. İstanbul, 2015.
[15] Fatih Özkafa, *Hat Sanatı- Osmanlı'dan Bugüne*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2023.
[16] Ali Alparslan, 'Aklam-ı Sitte', *Journal of Turkish Studies,* 1990, C: XIV, s. 5.

İrvin Cemil Schick 'Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış'[17] adlı makalesinde hat sanatının eğitimi ve hat sanatı hakkında yazılmış olan kitaplara yakın tarih özelinde bir bakış sunulmaktadır.

Fatih Özkafa'nın 'Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri'[18] adlı makalesinde, hat sanatının oluşum ve hızlı gelişiminde önemli bir role sahip olan Mushaf yazımı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hat sanatının Müslüman sanatçılar arasında bu ölçüde yer edinmesinin Kuran ayetlerinin yazımı ile doğrudan bağlantısına dikkat çekilmiştir.

Süleyman Berk, 'Bab-ı Seraskeri Üzerindeki Kitabelerin Serencamı'[19] adlı makalesinde, bu çalışmanın da bir başlığını oluşturan tuğra kitabelerin kaldırılması konusuyla ilgili çıkarılan kanun ve uygulamaları, Bab-ı Seraskeri özelinde ele almaktadır. Bab-ı Seraskeri yapısı üzerindeki tuğranın kapatılması konusunun, bu kanundan önce yapılmış bir uygulama olduğunu aydınlatan bir makaledir. Bununla birlikte, bahse konu dönemde uygulanan tuğra ve kitabe kapatma ve kazıma konularına dikkat çekmesi bakımından da önemli bir makaledir.

Mehmet Memiş'in 'Hat Sanatına Terminolojik Bir Yaklaşım'[20] isimli tebliğinde hat sanatı hakkında konuşurken aslında sık yapılan terminolojik hatalara dikkat çekilmek istenmiştir. Terimlerin doğru kullanılış ve yazılışları hakkında bilgiler verilmiştir.

Mehmet Memiş'in 'Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği'[21] isimli makalesinde hat sanatının yüzyıllar boyu gelişmesinde ve estetik seviyesini geliştirmesinde önemli rolü olan meşk eğitimi hakkında bilgiler vermektedir.

---

[17] İrvin Cemil Schick 'Türkçe Matbu Hüsni Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 7, S.14,2009, s.249- 273.

[18] Özkafa, Fatih, 'Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri' Marife, Yıl. 10, Sayı. 3, Kış 2010.

[19] Süleyman Berk, 'Babı Seraskeri Üzerindeki Kitabelerin Serencamı', *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, (2014), s. 105-130.

[20] Mehmet Memiş, 'Hat Sanatına Terminolojik Bir Yaklaşım', XX. Uluslar arası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02- 05 Kasım 2016), Sakarya, 2017, s. 554-565.

[21] Mehmet Memiş, 'Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği', Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2018 Vol. 2/3.

Fatih Özkafa'nın 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı'[22] adlı makalesinde, hat sanatını önemli bir noktaya taşıyan topraklarda Harf İnkılabı yıllarında yapılan tartışmalara yer verilmektedir. Makalede Türk düşünürlerinin lehte ve aleyhte yaklaşımları konu edinilmektedir.

Hüsrev Subaşı'nın 'Hattat Osmanlı Padişahları'[23] isimli makalesinde Osmanlı Padişahları'nın eğitimlerinde hat sanatına özel bir önem verildiği ve önemli sayıda padişahın icazetli hattat oldukları bilgisine yer verilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde hat sanatının ileri noktalara gelişindeki sebeplerden biri olan sarayın hat sanatına sahip çıkmasıyla ilgili örnekler de verilmektedir.

Tezler

Süleyman Berk'in Hattat Hamit Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri[24], isimli Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Dönemi Hat Sanatının en önemli isimlerinden Hamid Aytaç'ın hayatı ve eserleri hakkında kümülatif bir eser olması bakımından önemlidir.

Bilal Sezer'in Hattat Hulusi Efendi'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri[25] adlı Yüksek Lisans Tezi'nde Hulusi Efendi'nin hayatı ve sanatı hakkında değerli bilgiler içermektedir.

Süleyman Berk'in Hattat Mustafa Rakım'da Celi Sülüs ve Tuğra Estetiği[26] isimli Doktora Tezi, kendisinden sonra estetik anlayışı yönlendiren ekol sahibi bir hattat hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu eserde ayrıca Rakım'ın tuğra estetiğine getirmiş olduğu yeniliklerin ortaya konması, çalışmanın değerlendirme bağlamına dikkat çekmektedir.

Bilal Sezer'in Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri[27] isimli Doktora Tezi'nde önceleri okumayı kolaylaştırmak amacıyla

[22] Özkafa, Fatih, 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2019, 8(3), s. 1875- 1905.
[23] Subaşı, Hüsrev, 'Hattat Osmanlı Padişahları', Yeni Türkiye C. VI, S. 34, Ankara, 2000.
[24] Süleyman Berk, *Hattat Hamit Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
[25] Bilal Sezer, *Hattat Hulusi Efendi'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996.
[26] Süleyman Berk, *Hattat Mustafa Rakım'da Celi Sülüs ve Tuğra Estetiği,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.
[27] Bilal Sezer *Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004.

konulan işaretlerin sonraları süsleme amacıyla konulmaya başlandığını anlatmaktadır.

Eylem Yağbasan'ın Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı[28] adlı Yüksek Lisans Tezi'nde siyasi hayatının yanında çok yönlü bir sanatkar olan Abdülmecid Efendi'nin hat sanatı ile bağına ve tuğra çizimlerine de yer verilmesi açısından dikkat çekicidir.

Zeliha Ulusal'ın Hat Sanatı Tarihi ve Medresetül-Hattatin (1914-1936)[29] isimli Yüksek Lisans Tezi'nde Cumhuriyet Dönemi'ne geçildiği yıllarda eğitim hayatını sürdüren Medresetül-Hattatin isimli eğitim kurumunu konu alması, dönemin eğitim sisteminde hat sanatının yerine işaret etmesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Hüseyin Elitok'un Cumhuriyet Dönemi Hat Sanatı[30] isimli Yüksek Lisans Tezi'nde dönem hattatlarının hayatları hakkında kısa bilgiler verilmiş, dönemin eğitim ve basın yönlerine değinilmemiştir.

Mustafa Sürün'ün Cumhuriyet Öncesi Sanat Tarihi Yaklaşımları[31] adlı Doktora Tezi'nde Osmanlı son dönemi ile ilgili sanat tarihi içerikli çalışmaları göstermekle birlikte, dönemin yazı ile ilgili kaynakları da barındırması bakımından önemlidir.

Fazilet Yavuz'un Hatları ve Telifleriyle Mahmud Bedrettin Yazır[32] adlı Yüksek Lisans Tezi'nde Cumhuriyet Dönemi hattatlığının yanı sıra hat sanatı ile ilgili yazılarıyla bilinen Mahmud Bedrettin Yazır hakkında bilgiler vermiştir.

Sümeyra Erdem'in Hattat Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı'nın Bazı Eserlerinin Temel Tasarım İlkeleri Bakımından Tahlili[33] isimli Yüksek Lisans Tezi, önemli iki hattat üzerinden dönemin estetik anlayışına örneklik oluşturmuştur. Hüsn-i hat esrlerinin temel tasarım ilkeleriyle ele alınması, yazıların çağdaş sanat diliyle çözümlenmesinin yapılması açısından önemlidir.

---

[28]Eylem Yağbasan, *Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.107.

[29]Zeliha Ulusal, *Hat Sanatı Tarihi ve Medresetü'l Hattatin (1914-1936),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2008.

[30]Hüseyin Elitok, *Cumhuriyet Dönemi Hat Sanatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.

[31] Mustafa Sürün, *Cumhuriyet Öncesi Sanat Tarihi Yaklaşımları,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.

[32]Fazilet Yavuz, *Hatları ve Telifleriyle Mahmud Bedrettin Yazır*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

[33]Sümeyra Erdem, *Hattat Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı'nın Bazı Eserlerinin Temel Tasarım İlkeleri Bakımından Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.

Kübra Dölekli'nin Hat Sanatı'nda Kufi ve Emin Barın[34] adlı Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Dönemi hattatları arasında grafikerlik yönüyle ön plana çıkan Barın'ın kufi yazıya ağırlık vermesine dikkat çeken bir çalışma olmuştur.

[34]Kübra Dölekli, *Hat Sanatında Kufi ve Emin Barın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum, 2021.

2. HAT SANATI VE TARİHİ SERÜVENİ

Hat sanatıyla ilgili bir çalışma olması sebebiyle bu bölümde hat sanatının icra edildiği yazı çeşitleri örnekleriyle ele alınmış olup, bu sanatın icrasında kullanılan malzeme ve icra tekniklerine değinilmiştir. Sonrasında hat sanatı tarihi gelişimi, fikir vermesi açısından bir tarihçe şeklinde özet olarak ortaya konmuş, bununla birlikte Osmanlı son dönem sanatına görece daha fazla yer verilmiştir. Ayrıca inceleme konusu dönemin seviyesini anlamak için eğitim kurumlarında özellikle son dönemde hüsn-i hat dersine ne ağırlıkta yer verildiği burada incelenmiştir.

2.1. Hat Sanatı

'Hat' kelimesi, Arapça 'hatt' kökünden üretilmiş, 'yazı, çizgi, yol' anlamlarında kullanılmıştır.[35] Mesleği yazı yazmak olana 'kâtip', güzel yazı yazana da 'hattat' denilmiştir.[36] Arap yazısının gelişmesi sonucu güzel yazmak, bir sanat dalı olarak görülmeye başlanmıştır. Yazıyı sanatlı bir şekilde yazanların hattat ismiyle anılması ile tabir, ıstılah halini almıştır.[37] Bu yazının sanat maksatlı güzel yazılmasına 'hüsn-i hat' adı verilmiştir. Arap Yazısı Müslüman olan milletler tarafından asırlar boyunca bir etkileşim sonucu geliştirildiği için, bu yazı türü 'İslam Yazısı' olarak nitelendirilmiştir.[38]

Arap yazısı erken dönemlerden itibaren farklı fontlarda yazılmıştır. Önceleri 'müsned' ve 'cezm' olarak ayrılan yazı çeşitleri[39] zamanla, 'Şami, Nebati, Hicazi, Makılı, Kufi' olarak çeşitlenmiştir.[40] Bu fontlar çoğunlukla geliştirildikleri ya da tercih edildikleri bölgeye göre isimlendirilmiştir. Sonraki yüzyıllarda yazı fontu çeşitliliği artmış, Müslüman devletler farklı zamanlarda farklı fontları tercih ederek yazı sanatını geliştirmiştir.

Uzun yüzyıllar içinde gelişen hat sanatında, kendi alanına has ifadeler terimler de gelişmiştir. Erken dönemlerde, yazı yazmakla iştigal edenlere 'kâtip' ve 'kettab'

---

[35]M. Uğur Derman, "Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul, 1997, s. 427

[36]Celal Esad Arseven, "Hattat", *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.2, İstanbul, 1965. s. 692.

[37]Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 122.

[38]Muhittin Serin, Hat San'atımız, s.17.; M. Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, Dersaadet Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 6.

[39] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.86.

[40]Fatih Özkafa, 'Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri' *Marife,* Yıl. 10, Sayı. 3, Kış 2010, s. 308.

denildiği gibi, yazarak kitap çoğaltma işini meslek edinenlere 'müstensih' tabiri kullanılmıştır. Bazı alimlerin belirli eserlerini çoğaltıp satma hakkına sahip olanlara da verrak adı verilmiştir.[41] Yazıyı güzel yazanlara verildiği bilinen ilk isim, 'muharrir' olup sonraları 'hattat' kelimesi yaygınlaşmıştır. Müstakimzade'ye (ö. 1788) göre 10. yy'da yaşayan Nizami Tebrizi'nin 'Hattat-ı Azizan' olarak tanındığını belirterek, hattat kelimesinin kullanımını bu döneme dayandırmıştır. Osmanlılarda Şeyh Hamdullah (ö.1520) 'Katibüs-Sultani' ünvanını kullanırken, 17. ve 18. yy'da 'Katib-i Sarayi Sultani' ünvanları görülmektedir. Osmanlı döneminde, hattatlardan kıdem ve sanatındaki dirayeti sebebiyle önde gelen hattata 'reisülhattatitin' denilmekteydi. 'Reisülhattâîin' tabiri, son dönemde resmi bir unvan olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Elde edilen bilgilere göre bu ünvanın, resmi olarak Muhsinzade Abdullah (ö.1899) ve Hacı Kâmil Akdik (ö. 1941)'e verildiği bilinmektedir.[42] Bazı hattatlar istif ve düzeni kafasında tasarlayıp kağıda doğrudan yazar, çok az tashih yapar ya da tashih yapmadan yazısını tamamlama kabiliyetine sahiptir. Bu hattatlar için de 'seriülkalem' ifadesi kullanılmıştır.

2.1.1. Hüsn-i Hat Çeşitleri

İslam'ın ilk yıllarında iki yazı şekli ön plana çıkmaktadır. Bunda yazının kullanım sahası ve malzemenin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Taş kitabe gibi zeminlere daha köşeli yazı tarzı tercih edilmiştir. Papirus gibi malzemelere hızlı yazılması gereken durumlarda ise yuvarlak ve yumuşak hatların hakim olduğu kavisli yazı çeşidi kullanılmıştır. İlk devirlerde yuvarlak hatlı yazıların sanat değeri taşımadığı düşünülse de, sonraki yüzyıllarda özellikle devlet yazışmalarında kullanıldıkça hızla önem kazanıp bu tür yazıların değer gördüğü anlaşılmaktadır.[43]

İslam sanatının erken dönemlerinden itibaren var olan farklı yazı türleri zaman içerisinde hattatlar tarafından geliştirilerek sınıflandırılmıştır. İbn Mukle (ö. 940) yazı çeşitlerinden bir kısmını, çeşitli kurallara bağlayarak 'mensub hat' (nisbetli yazı) adı altında geliştirmiştir. Yakut el-Mustasımi (ö. 1298) ise öne çıkan yazı çeşitlerinden altı tanesini 'Aklam-ı sitte' başlığı altında geliştirerek incelemiştir. Bu yazılar tevki, icazi (rika'), muhakkak, reyhani, sülüs ve nesih hatlarıdır. Kalem

[41]Nihad M. Çetin, "Aklam-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. II, İstanbul, 1997, s. 276.
[42]M. Uğur Derman, "Hattat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul, 1997, s. 493.
[43] Nihad M. Çetin, 'İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi (Yakut Devrinin Sonuna Kadar)', *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1992, s. 17.

kelimesinin çoğulu olan aklam kelimesi ve bu anlamda kullanılan aklam-ı sitte gibi tabirlerin ıstılah manaları, zaman içerisinde farklı yazı türleriyle anılır olmuştur.[44]

Tevkii ve icazi, müstakilliklerini kazanan ilk yazı çeşitleri olarak gösterilmektedir. Osmanlılarda divani yazıdan önce resmi vesikalarda çoğunlukla icazi hattı kullanılmıştır.[45] Birbirlerine çok benzeyen iki stilden muhakkak, reyhaniden nisbeten daha büyüktür. İbnül-Bevvab (ö. 1022) ve Yakut ekollerinin yanı sıra Selçuklular devrinde de Mushaflarda genellikle muhakkak ve reyhani karşımıza çıkmaktadır.

Sülüs ve nesih tarih boyunca en çok rağbet edilen hat çeşitleri olmuştur. Aklam-ı sitte içinde terim olarak sülüs daha erken oluşmuştur. Sülüs yazının yuvarlak hatları, şekil verilme açısından zengin istif çeşitliliği imkânı sağlamaktadır. Talik yazı ise tevki hattının 14. yy'dan itibaren İran coğrafyasında değişimlerle şekillenerek ortaya çıkmıştır. Talik bir dönem resmi yazışmalarda tercih edilmiştir. Talik yazının yerine kullanıldığı için 'neshi talik' diye isimlendirilen nestalik, Osmanlılar'a Akkoyunlular yoluyla gelmiş ve geçirdiği değişiklikle Divan-ı Hümayun'da resmi yazışmalarda kullanılmıştır. Zamanla 'divani' adını alan yazı, Fatih devrinde olgunlaşmış, satıra oturuşu açısından estetik seviyesi yüksek bir karakter arz etmiştir.[46] Divani yazının 16. asırda İstanbul'da tercih edilen harekeli ve süslü yazım şekli, 'celi divani' adıyla yaygınlık kazanmıştır. Celi divani, devletin önemli yazışmalarında kullanılmış olup yazılmı ustalık gerektiren, harf ve kelimelerin arasına ekleme yapma imkânı vermeyen bir karaktere sahiptir.

[44] Nihad M. Çetin, "Aklam-ı Sitte", s. 276.
[45] M. Uğur Derman, "Hat", s. 427
[46] Ekrem Hakkı Ayverdi, 'Fatih Devrinde Hat Sanatı', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 41.

Şekil 2. 1: Hamid Aytaç Tarafından Yazılmış Hutut-ı Mütenevvia[47]

[47] httpswww.ketebe.orgeser3105ref=artist&id=343 (08.02.2021)

Siyakat yazısı, arşiv belgelerinde ve kayıt tutulması gereken yerlerde kullanılan okunması güçlük arz eden, girift bir karakterdedir. Siyakatin sanat özelliği yoktur. Eski bir yazı türü olan siyakat, bir metnin yalnızca cümlenin gelişine göre okunabilmesi olanağı vermektedir. Devlet güvenliği, önemli ve gizli bilgilerin saklı tutulmasında fayda sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kayıtların hızlı yazılması ve daha az yer tutması açısından da etkin bir yazı olmuştur.[48] Siyakat harfleri diğer yazı türlerinden ayrılmakla birlikte, her yerde aynı siyakat harfleri görülmemektedir. Kullanıldığı yere göre nesih kırması, talik kırması, ince divani, rika kırması ve kufi hurdesi harflerinden karıştırılarak kaleme alınmıştır.[49] Osmanlılar'da günlük yazışmalar için ağzı 1 milimetrelik kamış kalemlerle yazılan rika hattı yaygınlık kazanmıştır. Yazan kişinin kendi yatkınlığına göre farklı şekillerde yazılabilen bu hat çeşidi, 19. yüzyılda Babıali rikası olarak da adlandırılan ve resmi işlerde tercih edilen bir tür ile yazılmaya başlanmıştır.

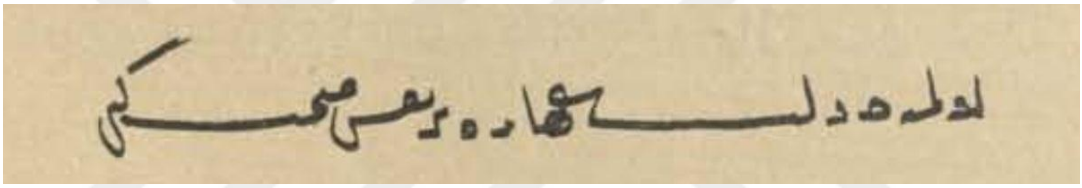

Şekil 2. 2: Mahmud Yazır Tarafından Yazılmış Siyakat İbare[50]

Bazı eserlerde hiçbir sanat değeri olmayan hattı şeceri, uydurma bir yazı olup, önde gelen hattatlarda bu yazı türüne rastlanmamaktadır. Yazıyı ağaç dallarına benzeterek bu istikamette dizilim yapılmış hissi verilmektedir.[51] Bunun gibi, alev yazısı ve hattı sünbüli de uydurma denilebilecek yazı cinslerindendir. Ayrıca bazı hattatlar veya halk tarafından folklor ağırlıklı yazı ile çiçek, hayvan, insan ve eşya şeklinde kompozisyonlar yapılmıştır. "Yazı-resim" denilen tarzda usta hattatların ancak farklı bir istif sahası aradıkları zaman bu türe yöneldikleri görülmektedir. Bu tür yazılar, hat sanatında belirli bir doyuma ulaşıldığı dönemlerde, bazı hattatların denemeleri olarak yapıldığı gibi, Mevlevi ve Bektaşi tekkelerinin duvarlarında da

[48]Muhittin Serin, "Siyakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 37, İstanbul, 2009, s. 291.
[49] Mahmud Yazır, *Siyakat Yazısı*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1941, s. 5.
[50] Mahmud Yazır, *Siyakat Yazısı*, s. 18.
[51] A. Süheyl Ünver, *Türk Yazı Çeşitleri*, Yeni Laboratuvar Yayınları, İstanbul, 1953, s. 23.

sıklıkla rastlanmıştır. Ayrıca yazı-resim tarzının 16. yy sonrasında Hurufilik akımı temsilcileri tarafından rağbet gördüğü de bilinmektedir.[52]

Şekil 2. 3: Aslan Formunda Yazı-Resim Örneği[53]

İri, okunaklı cezm tarzı olarak kullanılan, sonradan kufi adını alan yazı çeşidinin, hicretten sonraki yüzyıl içerisinde şekillendiği düşünülmektedir. İlk dönemlerde en çok tercih edilen hat olarak kufi, Mekki ve Medeni olarak isimler almış, kısa süre içinde hızlı bir gelişim göstermiş ve yayıldığı bölgelerde çeşitleri icat edilmiştir. Bu gelişim içerisinde kufi yazı, geometrik karakterini korumaya devam etmiştir.[54]

Eyyubi Kufisi, Nişabur Kufisi, Fatımi Kufisi, Memluk Kufisi adlarıyla çeşitlenen kufi yazı çeşidi, Kuzey Afrika coğrafyasında yuvarlak karaktere bürünerek Endülüs ve Mağrib'de 'Mağribi' adıyla tanımlanmış, İran ve çevresine ise "Meşrik Kufisi" türüne dönüşmüştür. Çiçekli, yapraklı ve örgülü olarak farklı türleri olan kufi hattı, hendesi bir düzenleme ile makıli (satrançlı) olarak kullanılmıştır.[55]

[52] Mine Demirkan, 'Yazıdan Resme Giden Yol: Yazı-Resim Sanatı', *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, Temmuz- Aralık 2021, s. 99.
[53] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı*, s. 144.
[54]Yusuf Zennun, Muhittin Serin, 'Kufi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 26, İstanbul, 2002, s. 342.
[55]M. Uğur Derman, "Hat", s. 427

Şekil 2. 4: Ahşap Kakmaya Uygulanmış Satrançlı Kufi Örneği (F.NARMANLI)

Gubari hattı ise, hat çeşitlerinin çok ince yazılan biçimidir. Arapça 'toz gibi' anlamına gelen gubari kelimesi, müstakil yahut diğer hat yazılarının veya çeşitli nesne şekillerinin içini dolduracak şekilde istiflenmektedir. Müstakil bir yazı olmayan gubaride genellikle nestalik, rika ve nesih yazılar tercih edilir. Gubari hüsn-i hat sanatında kullanılmadan önce de posta güvercinlerinin kanadına konulan yazılarda kullanışmıştır. Bu sebeple kanat yazısı olarak da bilinir. Cebe sığacak boyutlardaki Mushaflarda, kullanıldığı gibi, büyük boy bir tabloya sığacak şekilde kaleme alınmış Kuran-ı Kerim levhası olarak da yazılmıştır.[56]

[56]Ali Alparslan, "Gubârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, İstanbul, 1996, s. 167.

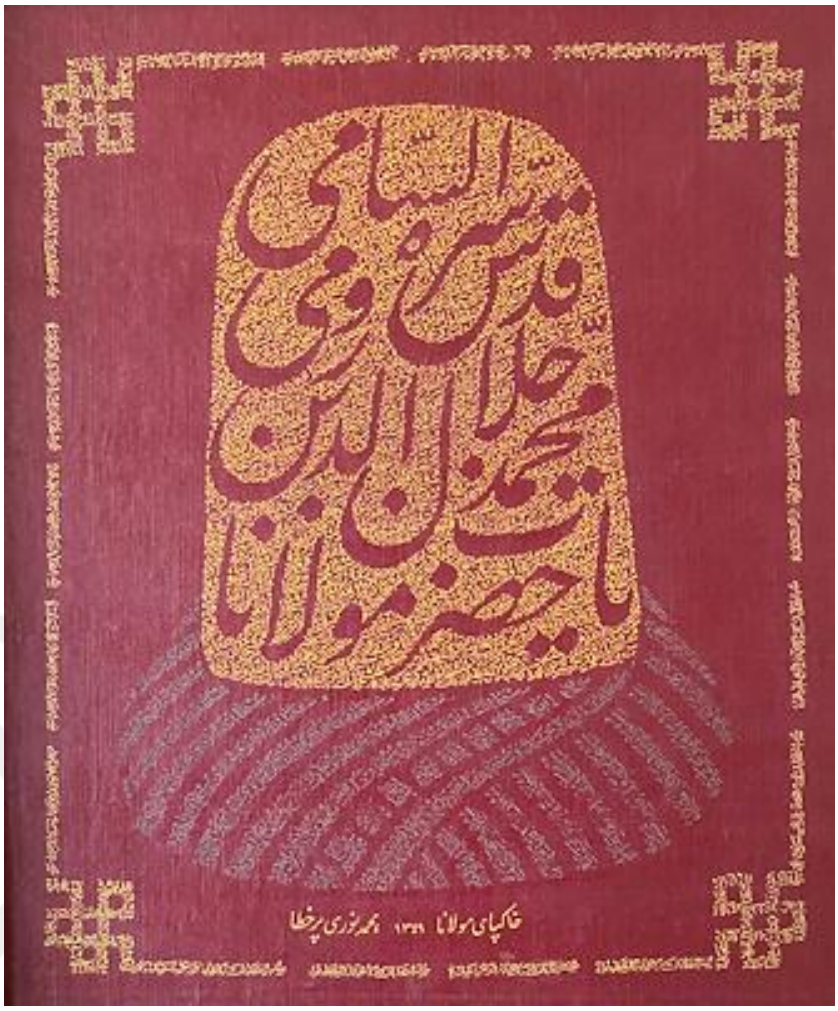

Şekil 2. 5: Mehmed Nuri Sivasi Tarafından Yazılmış Gubari Yazı Örneği[57]

Geniş bir kalemle yazılan hatlara, o yazının celi hali denmektedir. Her yazının celi formu olmakla birlikte, en çok celi sülüs, celi talik, celi divani ve celi kufi kullanılmıştır.[58] Hüsn-i hatta, harf gruplarının birbirinden koparılmadan yazılan şekline 'müselsel', aynı iki ibarenin karşılıklı yazılarak ortada kesişen şekline de 'müsenna' denmektedir.

[57] httpswww.istanbulantiksanat.comurun3039263mehmed-nuri-sivasi-o-1935-gubari-hat-levha-ketebeli-hicri-1349-miladi-1930-t (08.02.2021)

[58] Ali Alparslan, "İslam Yazıları", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 36.

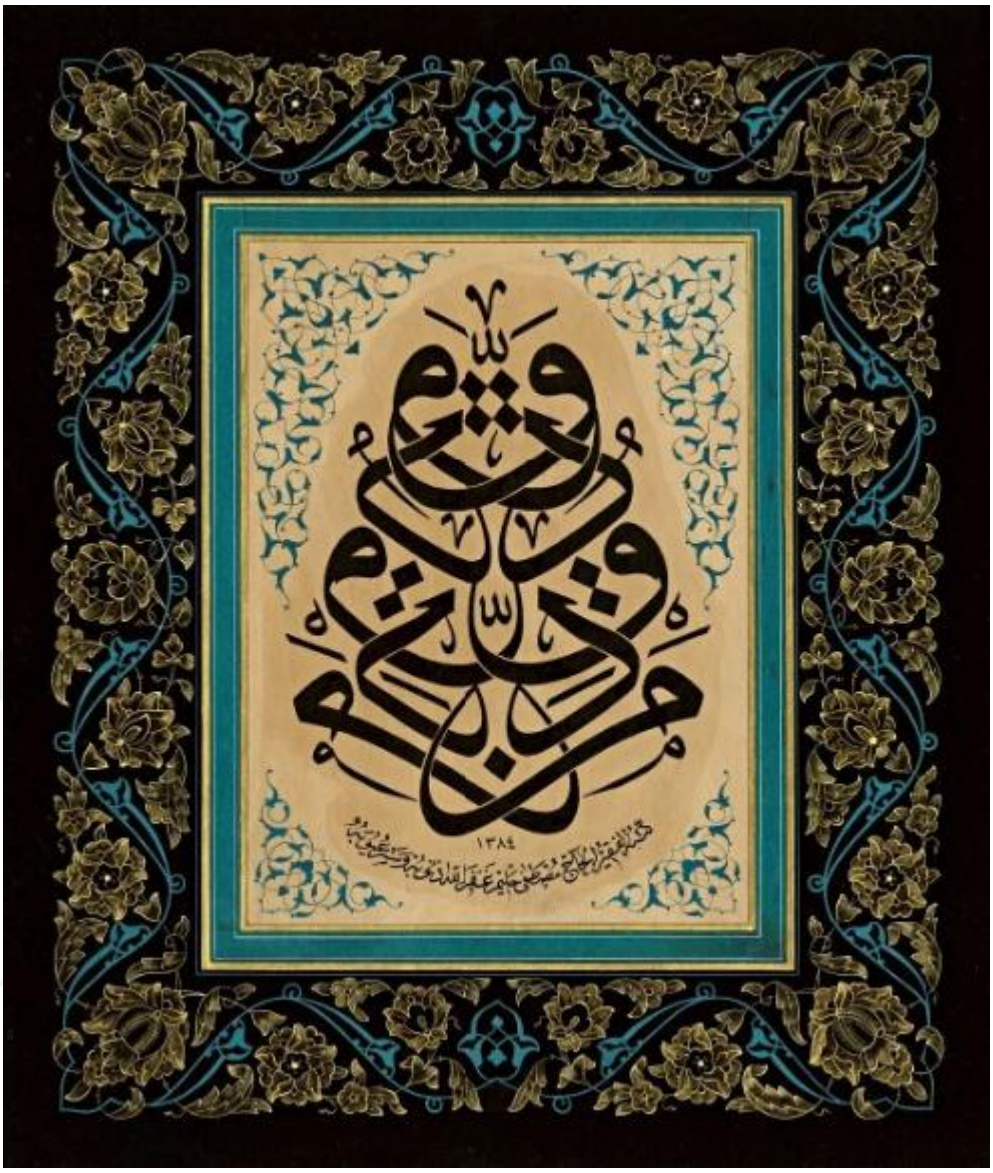

Şekil 2. 6: Mustafa Halim Özyazıcı Tarafından Yazılmış Celi Sülüs Müsenna Yazı Örneği[59]

Tuğra, Oğuz Dili asıllı bir kelime olup, aslı 'Tuğrağ' olarak bilinmektedir. Tuğra Selçuklular, Memluklular ve Osmanlılar'da kullanılmıştır. Selçuklu ve Memluklu tuğraları şekilsel farklılıklar içermektedir. Osmanlılar'da zaman içinde gelişen tuğra, özellikle 19. yy'da kâmil halini almıştır.[60] Tuğralarda hükümdarın ve bazen ilaveten babalarının da isimleri yazmaktır. Günümüzde tuğra formu, içerisinde kısa özlü ifadelerin kullanıldığı bir forma bürünmüş, aslı kullanım amacından farklılaşmıştır.

[59] httpswww.ketebe.orgeser3102ref=artist&id=341(08.02.2021)
[60]Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 100.

Şekil 2. 7: Sami Efendi Tarafından Çekilmiş Sultan 2. Abdülhamid Tuğrası[61]

2.1.2. Malzeme ve Teknik

Hat sanatında yazma aleti olarak bambu, celi yazılar için kargılardan yapılan kalemler kullanılmaktadır. Kalemler, kalemtraş adı verilen bıçaklarla açılıp yazıya hazır hale getirilmektedir.[62] İs mürekkebi kullanılarak, kâğıt ve deri gibi yazı malzemesi üzerine yazılmaktadır. Harflerin bünyesi, hat çeşitlerine göre yazıldığı kalemden çıkan eşkenar dörtgen veya kare şeklindeki noktalarla ölçülendirilmektedir.

Hüsn-i hat eğitimi, uzun yüzyıllar boyunca 'meşk' adı verilen metotla sürüdürülmüştür. Arapça kökenli bir kelime olan meşk, hocanın öğrencisine taklit ederek öğrenmesi amacıyla verdiği derslere denilmektedir.[63] Öğrenci yazdığı dersi hocaya götürdüğünde, hoca yazıdaki hataları yazının altına, genellikle farklı renk bir mürekkeple yazının doğru şeklini yazmaktadır. Hocanın yazdığı düzeltmelere 'çıkarma' adı verilmektedir.

[61] httpswww.ketebe.orgeser3367ref=artist&id=747 (08.02.2021)
[62] Subaşı, M. Hüsrev, *Yazıya Giriş*, s. 26.
[63]Muhittin Serin, "Meşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 29, İstanbul, 2004. s. 372.

Arapça yazının gelişiminde en önemli pay sahibi şüphesiz Mushaf yazımıdır.[64] Önceleri parşömen, daha sonra kâğıt üstüne farklı malzemeler üzerine yazılan Kuran ayetlerinin iki kapak arasında toplanmış haline 'Mushaf' denilmiştir. Kuran-ı Kerim cüzleri, enam-ı şerifler, evrad-ı şerifler, delailül-hayratlar, edebi eserler, tarihi eserler, kıtalar, kıtaların bir araya getirilip ciltlenmesiyle hazırlanan murakkalar, kıtaların üstten ve alttan birbirine yapıştırılıp tutturulması ile oluşturulan rulo halindeki tomarlar, hat eserleridir.

Padişah tuğrasının bulunduğu ferman, berat ve menşur, mülkname, name-i hümayun gibi yazı örnekleri eskiden tomar şeklinde veya katlanmış olarak saklanırken sonraki yüzyıllarda bir resim gibi duvarlara asılmaya başlamıştır.

Levhacılık 19. yüzyıldan itibaren bilhassa Osmanlılar'da celi yazılarla revaç bulan bir sergileme şekli olmuştur. Tanınmış bir hattatın, insanların hayatlarıyla bağlantılı bir konu hakkındaki hat eserini tedarik edip çerçeveleterek duvara asmak, zamanla övünç kaynağı bir adet haline gelmiştir. Muallim Cevdet'ten (ö. 1935) aktarılan bilgiye göre okçuluk merasimlerinde ok yere düşünce seyredenlerin hep bir ağızdan 'ya Hak' diye bağırması adetten olagelmiştir. Okçular da evlerinde 'ya Hak' levhası bulundurmuştur.[65]

Mimari eserlerin iç mekân yüzeylerinde de yazı örnekleri görülmektedir. Mihrap minber gibi cami unsurlar üzerindeki yazılar, cami duvarlarında veya kubbe kasnağını çevreleyen kuşak yazısıyla kubbe ve yarım kubbeleri süsleyen kubbe yazıları, bina ve binanın hami ve banisi ile ilgili bilgiler ihtiva eden kitabelerde çeşitli yazı örnekleri görülmektedir.

2.2. Başlangıçtan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Hat Sanatı Tarihçesi

Hat sanatının tarihçesine değinilirken, ortaya çıkışından Osmanlı dönemine kadar olan kısmı özet olarak geçilmiştir. Osmanlı dönemi Şeyh Hamdullah ekolü, 16. yy'dan sonraki gelişmeler ve çalışma konusunu olan hattatları doğrudan etkileyen 19. yy olarak sınıflandırılmıştır. Osmanlı dönemi eğitimine yer verilirken yine 19. yy'daki gelişmelere daha çok yer ayrılmıştır.

---

[64] Nihad M. Çetin, 'Allah', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 2, İstanbul, 1989. s. 501.

[65] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.226.

2.2.1. Hat Sanatının Doğuşu

Tarihte Nebatilere ve Himyerilere dayandırılan Arap Alfabesi[66] İslamiyet ile birlikte gelişmiş, gelen vahyin yazıya geçirilmesi ihtiyacına binaen giderek önem kazanmıştır.[67] En-Nedim'den (ö. 990), edindiğimiz bilgiye göre ilk Mushafları yazanlardan birinin Halid bin Ebul-Heyyac olduğu ve bunu 'hüsn-i hat' olarak isimlendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla güzel yazının 'hüsn-i hat' olarak ifade edilmesinin, erken dönemlere dayandığı anlaşılmaktadır. Yine en-Nedim'in değerlendirmesine göre ilk yazı Mekki olup, Medeni ismiyle gelişen diğer yazı türüyle birlikte alt yazı türleri de en-Niym, Müselles, Müdevver, Kufi, Basri, Meşk, Tecavid, Satavati, Masnu, Munabız, Murasef, Asbehani, Sicilli ve Fiyramuz olarak isimlendirilmektedir.[68] İslamiyetin geldiği yıllarda Arap yazısının, gelişmiş bir düzeyde olmadığı bilinmektedir. Arapça'nın gelişiminde en önemli pay sahibi şüphesiz Mushaf yazımıdır. Farklı malzemeler üzerine yazılan Kuran ayetlerinin iki kapak arasında toplanmış haline 'Mushaf' denilmiştir.[69] Bu düzenleme ilk olarak Hz. Ebubekir döneminde yapılmıştır. Yazılı bir metnin nüshasını çıkarıp kopya etme işine 'istinsah' denildiği gibi, ıstılahi olarak Mushafların çoğaltılmasına da istinsah adı verilmektedir.[70] Sonraki halifeler döneminde Mushaf istinsahı sürekli yapılmış, yeni fetihlerle ele geçirilen vilayetlere birer adet gönderilmeye gayret edilmiştir. Kuran'ın okunuşunda bazı kelimelerin farklı okunuşu, farklı kıraatlerin oluşmasına yol açmıştır. Bu ihtilafları ortadan kaldırmak için Hz. Osman bir istinsah heyeti oluşturmuştur.[71] Bu heyet Mushaf yazımında uyulacak imla kurallarını belirlemiştir. Yeni fetihler sebebiyle, yeni bölgelerde ortaya çıkan farklı okuyuşlar ve diğer milletlerin Arapçayı okuma zorlukları göz önüne alınarak, Mushaf yazımında yer alan kâtipler, yazdıkları metnin önemine binaen güzel yazma gayreti içerisinde olmuşlardır.

---

[66]Nihad M. Çetin, 'Arap', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 3, İstanbul, 1991. s. 276. Ayrıca Bkz. Kemal Tuzcu, 'İslamiyetten Önce Arap Yazısı', *Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri İlk Çağlardan İslâmiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 20, Elazığ, 2011, s. 208.

[67]Mehmet Memiş, 'Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği', *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018 Vol. 2/3, s.54.

[68]Muhammed b. İshak en-Nedim, *el-Fihrist*, (ed. Mehmet Yolcu, çev. Mehmet Yolcu, Sabri Türkmen, M. Salih Arı, Selahattin Polatoğlu, Furkan Halit Yolcu, Ayşe Tokay), Çıra Yayınları, İstanbul, 2017, s. 72.

[69]Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 31, İstanbul, 2006, s. 242.

[70]Nebi Bozkurt, Nevzat Kaya, "İstinsah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 23, İstanbul, 2001, s. 369.

[71] Muhittin Serin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 31, İstanbul, 2020. s. 248.

Emevi Dönemi'nde filologlar dilin doğru tesbiti konusuna ağırlık verirken, Abbasi Dönemi hattatları yazının sanatsal yönden gelişimine çalışmışlar ve harf bünyelerini belirli kurallara bağlamaya gayret etmişlerdir.[72] Hattı sanat gayesiyle meslek edinenlere verilen ilk unvan 'muharrir'dir. Güzel yazı yazmaya da 'tahrir' denilmiştir. Bu unvanı ilk defa kullanan kişinin 'Kutbetül-Muharrir (ö. 771) olduğu bilinmektedir. Hattatların, sanatını hangi hocadan öğrendiğini sıralamasıyla birlikte ortaya koyan şecereler oluşturulmuştur. 'Hattat silsilenamesi' olarak adlandırılan bu şecereler, Hz. Ali'ye nisbet edilmektedir. Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre hat sanatkârı olarak nitelendirilen ilk kişinin Emeviler Döneminden Halid bin Ebul-Heyyac olduğu anlaşılmaktadır.[73]

Yazıdaki sanatsal değişim ve yazı fontlarında çeşitlenme, tedrici bir gelişim evresi takip etmiştir. Kutbetül-Muharrir'in, dört yazı çeşidini geliştirdiğinden bahsedilir. Emevi Dönemi Valisi Haccac'ın emriyle harfleri birbirinden ayırmaya yarayacak noktalar konulduğu bilinmektedir. Sonrasında Halil bin Ahmed, yazıya harekeleri ve tenvinleri eklemiştir. Yazıda yapılan bu geliştirmeler, Müslüman dünyasının farklı yerlerinde Kuran'ın daha kolay ve doğru okunmasına yardımcı olmuştur. İbn Mukle'nin nokta, elif ve daireyi birer ölçü kabul ederek, elifi dik harflerin uzunluk ölçüsü, daireyi ise harflerin çanak genişliğini ölçmede kullanmıştır.[74] İbnül-Bevvab ise babasının sarayda çalışması hasebiyle eğitimini sanat ağırlıklı sürdürerek, pek çok sanat dalını edinmesinin yanı sıra, iyi bir hattat olmuştur. Yazdığı çok sayıda Mushafın tezhiplerini de yaparak, kendi döneminde öne çıkan eserler vermiştir.[75]

Yakut el-Mustasimi'nin sülüs ve nesih yazıya önemli katkılarda bulunduğu kayıtlarda geçmektedir. Sonrasında, döneminin diğer yazı fontlarıdan bir kısmını "Aklam-ı Sitte" başlığı altında incelemiştir. Ayrıca Yakut, kamış kalem ucunu eğik keserek yazıda estetik boyutun ön plana çıkmasında önemli bir adım atmış olmuştur. Yakut, aynı zamanda en çok Mushaf yazan hattatlardan olmuştur.

2.2.2. Osmanlı Dönemi Hat Sanatı

Osmanlı devrinde hat sanatının gösterdiği gelişimin en önemli sebeplerinden biri, Osmanlı sultanlarının hüsn-i hat sanatına verdiği büyük destek ve hattatlara

[72]Bilal Sezer, Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri, s. 95.
[73] M. Uğur Derman, "Hattat", s. 493.
[74] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 15.
[75] Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s. 74.

hürmetkârane yaklaşımdır. Osmanlı hat sanatında II. Beyazıt Dönemi öncesinde ekol sayılabilecek gelişmelerden söz edilmemektedir. Söz konusu döneme dair Hattat Yahya Sufi ve oğlunun Fatih Cami yazılarında yer yer Yakut üslubunu devam ettirdiği görülmektedir.[76]

2.2.2.1. Hat Sanatı Evreleri

Osmanlı dönemi hat sanatı ele alınırken kuşkusuz Şeyh Hamdullah, bu döneme yön veren hattatların başında gelmektedir. Kendisinden sonra yaklaşık olarak her yüzyıl öne çıkan birkaç hattat olduğu görülür. 19. yy'a gelindiğinde ise ön plana çıkan hattat sayısında önemli bir artış gözlenmektedir. Mezkur dönemi etkilemesinin yanı sıra sanata yön veren hattatların sayısındaki artış, bu yüzyılın ayrıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Şeyh Hamdullah Ekolü

Yakut'un çizgisinde gelişimini sürdüren aklam-ı sitte, Osmanlı dışındaki İslam topraklarında sürdürülmesine karşın, yazı üslubundaki estetik seviye, Yakut ekolü olmaktan çıkmıştır. Yakut üslubunu başarıyla koruyan ve geliştiren isim, kendisinden sonra gelecek Osmanlı hattatlarının, ekolünü oluşturan Şeyh Hamdullah'tır (ö. 1520).[77]

İlk hat hocası Ali bin Yahya Sufi olduğu belirtilen Şeyh Hamdullah, Hattat Hayrettin Halil Maraşi'den Yakut ekolünde aklam-ı sitte meşk etmiştir.[78] Şeyh Hamdullah, 2. Beyazıt'ın Amasya valiliği esnasında hat hocalığını yapmıştır. Sultan olan 2. Beyazıt'ın kendisini İstanbul'a getirmesi ve sonrasında saray hazinesinden Yakut'un yazılarını vermesi, Şeyh Hamdullah'ın hayatında önemli dönüm noktalarıdır. Bu yazılar üzerinde çalışan hattat, sülüs ve nesih başta olmak üzere aklam-ı sittede yenilikler yapmış ve bu yazı çeşitlerinde estetik açıdan önemli gelişmeler kaydetmiştir.[79] Ayrıca harfleri dikey ve yatay formlarına göre ayrı yaklaşımlarla değerlendirmiştir. Sülüs harflerinde mükemmel derecede iyileştirmeler ortaya koymuştur.

[76] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s.
[77] M. Uğur Derman, 'Hat Sanatında Osmanlı Devri', *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1992, s. 33.
[78] Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 30.
[79] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 19.

Şekil 2. 8: Şeyh Hamdullah Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Kıta[80]

Şeyh Hamdullah'tan sonra gelen hattatlar arasında Ahmet Karahisari (ö. M. 1566) önemli isimlerdendir. Yakut ekolünden Esedullah-i Kirmani'den hat eğitimi almış, hat çizgisini öğrencisi Hasan Çelebi ile bu yolda sürdürmüştür. Şeyhin yolundan farklı bir yol izleyen Karahisari'nin yaklaşımı, sonraki kuşak hattatlar tarafından sürdürülmemiştir. Sultan 2. Selim adına, Muhakkak, Reyhani, Sülüs ve Nesih hatlı, her sayfası dört koltuk tezhipli Yakut ekolünü takiben meydana getirilmiş Mushafı eşsiz bir eserdir.[81] Hattat Karahisari, celi yazılarda Şeyh Hamdullah'tan daha ileri sonuçlar elde etmiştir. Özellikle terkip açısından dönemini aşan bir başarı sergilemiştir. Hat sanatının sınırlarını zorlayan tasarım üslubuna sahip olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.[82] Bunun yanı sıra Ahmed Karahisari'nin sayfa düzenine getirdiği yeni anlayış, grafiksel açıdan incelemeye değerdir.

[80] httpswww.ketebe.orgeser3411ref=artist&id=935 (13.08.2021)
[81] Emin Barın, 'XVI Yüzyılda Türk Hat Sanatında Gelişmeler ve Etkileri', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 84.
[82] Şinasi Acar, Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar, Yem Yayınları, İstanbul, 2013, s. 84.

Şekil 2. 9: Ahmed Karahisari Tarfından Yazılmış Sülüs, Nesih ve Kufi Hatlı Eser[83]

[83] httpswww.ketebe.orgeser3412ref=artist&id=75 (13.08.2021)

16. yy Sonrası Hat Sanatı

Osmanlılarda 17. ve 18. yy'da hüsn-i hat özelinde sanata verilen önem, hissedilir derecede artmış durumdadır. 4. Murad, 3. Ahmed gibi devrin sultanları tarafından Mushaf yazımı, cami tezyinatı ve yazılarının arttığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Padişahlar kurduğu meclislerde önde gelen sanat üstatlarını sarayda ağırlayarak iltifat ve ikramda bulunmuşlardır.[84]

Hafız Osman Efendi (ö. 1698), I. Derviş Ali'den başladığı eğitimini Suyolcuzade Eyyubi Efendi ve Nefeszade Seyyid İsmail Efendi ile sürdürmüştür. Hat öğrencisi olan Sultan II. Mustafa'nın hürmet ve desteğine mazhar olmuştur. Şeyh Hamdullah ekolünde sülüs ve nesih harflerinde önemli iyileştirmelerde bulunup sonraki kuşak hattatlar için bir ekol oluşturmuştur. Sülüs - nesih ve rika çeşitlerinde açtığı çığırın günümüzde de etkinliği sürdürdüğü görülmektedir.[85]

Hattat Hafız Osman, hilye yazılarının bugün en çok kullanılan formunun ilk icracısıdır. Hilye formunun Hafız tarafından icat edildiği kabul edilmektedir. Hafız Osman, yazdığı nesih hatlı Mushaflarla da ünlü olup yirmibeş Mushaf yazdığı bilinmektedir. Bu Mushaflar matbaanın yaygınlaşmasından günümüze kadar defalarca basılmıştır. Sultan 2. Abdülhamid devrinde devlet eliyle farklı hattatların Mushafların basıldığı görülmektedir. Bunların içerisinde Hafız Osman'ın Mushafı özellikle İrade-i Seniyye ile basılmıştır.[86]

[84]Rıdvan Enes Akçatepe, Osmanlı'da Hattatlık ve Hattatlar (XVI.- XVIII. Yüzyıllar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2012, s. 43.

[85]M. Uğur Derman, 'Hafız Osman', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 15, İstanbul, 1997, s. 100.

[86]A. Süheyl Ünver, 'Hafız Osman'ın Yazma ve Basılı Kuran-ı Kerim'leri', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 116.

Şekil 2. 10: Hafiz Osman Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Hatlı Hilye[87]

[87] httpswww.ketebe.orgeser7480ref=artist&id=323 (13.08.2021)

18. yüzyılın sonlarında Mehmed Esad Yesari, (ö. 1798) önde gelen hattatlardan kabul edilmektedir. Vücudunun sağ kısmının doğuştan felç olduğu rivayet edilen Mehmed Esad, sol eliyle hüsn-i hat yazmıştır. Bu özel fiziksel durumuna rağmen talik yazıdaki maharetini herkese kabul ettirmiştir.[88] Talik yazıdaki başarısı sebebiyle yazı stili Yesari Ekolü olarak kabul görmüştür.

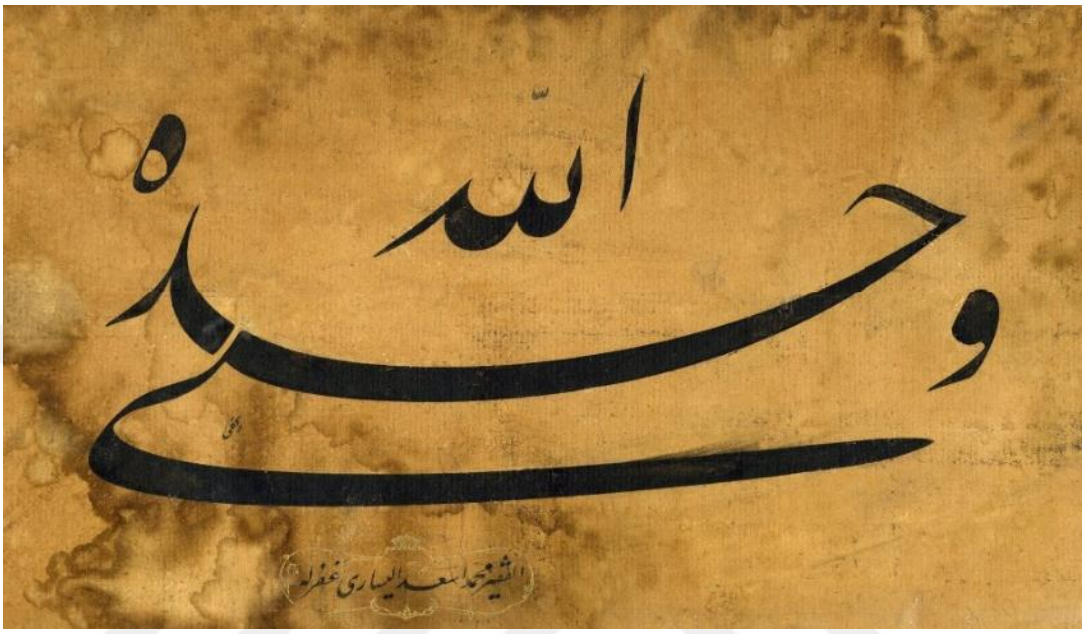

Şekil 2. 11: Mehmed Esad Yesari Tarafından Yazılmış Celi Talik İbare[89]

İsmail Zühdi Efendi (ö. 1806); Ahmed Hıfzi, Mehmed Emin ve Mehmed Şakirülmihalici Efendi'den sülüs ve nesih meşk etmiştir.[90] Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ın yazılarını tetkik ettikten sonra her birinin yazısından beğendiği ayrıntıları seçerek kendi yazı şivesini oluşturmuştur.[91] İsmail Zühdi'nin sülüs nesih hattında sağlam bir eli oluşu, harflerin kalem hakkını verişi ve yazdığı harflerin net duruşu bilinmektedir. Ayrıca harflerin istifte olması gereken kürside yer alışları ve istifinin akıcılığı hüsn-i hatta önde gelen meziyetlerindendir.[92] Enderun-u Hümayun hocalığı yapan Zühdi hakkında, tashihe dahi gerek kalmadan yazabilmesinden övgüyle bahsedilmiştir.

[88] Hilal Kazan, "İslam Sanatının Sıradışı Hattatları," *Dergi 1868* , no.13, pp.44-48, 2020, s.30.
[89] httpswww.ketebe.orgeser5100ref=artist&id=563 (13.08.2021)
[90] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 476.
[91] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 122.
[92] Süleyman Berk, '18. Yüzyıl Hat Sanatına Genel Bakış ve Hattat İsmail Zühdi Efendi', *Sahnı Seman'dan Darülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Alimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVIII. Yüzyıl*, C. II, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, No: 53, İstanbul, 2018, s. 317.

Şekil 2. 12: İsmail Zühdi Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Kıta[93]

Önceki dönemlerde rastlanan padişah hattatların sayısı 18. yy'a gelindiğinde artmıştır. 2. Mustafa (1695 - 1703), 3. Ahmed (1703 - 1730), 1. Mahmud (1730 - 1754), 3. Osman (1754 - 1757), 3. Mustafa (1757 - 1774), 3. Selim (1789 - 1807) ve 4. Mustafa (1807 - 1808) devrin hattat padişahları arasında sayılmaktadır.[94]

Sultan 2. Mustafa Hocazade Mehmed Enveri Efendi ve Hafız Osman'dan sülüs ve celi sülüs meşketmiştir. Yazılarında 'Fakir', 'Hakir' ve 'Derviş' gibi imzalar kullanması dikkat çekicidir. Sultan 3. Ahmed de Hafız Osman'dan aklam-ı sitte meşketmiş, Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi ve Yedikuleli Seyyid Abdullah

[93] httpswww.ketebe.orgeser3126ref=artist&id=452 (13.08.2021)
[94] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 'Onsekizinci Yüzyılda Hat Sanatı', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 127.

Efendi'den de meşkini sürdürmüştür. 3. Ahmed celi yazıları ve yazdığı Mushaflarıyla tanınmaktadır. Sultan 3. Selim, Abdülkadir Şükrü Efendi'den meşk eğitimi almıştır. Bestekar ve şair de olan 3. Selim'in, Divan'ını talik hatla kaleme aldığı bilinmektedir.

Şekil 2. 13: Sultan 3. Ahmed Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[95]

Hattat padişahlar 19. yy'da 2. Mahmud (1808 - 1839) ile devam etmektedir. 1. Abdülmecid (1839 - 1861), Abdülaziz (1861 - 1876), 2. Abdülhamid'in (1876 - 1909) yazıları görülmektedir.[96] 5. Murad (1876) ve Mehmed Reşad'ın (1909 - 1918) rika yazısını güzel yazdıkları bilinmektedir. Sultan Vahdettin (1918 - 1922) ve Halife Abdülmecid Efendi (ö. 1944) ile ilgili malumat tez konusu içerisinde mütalaa edilmiştir.

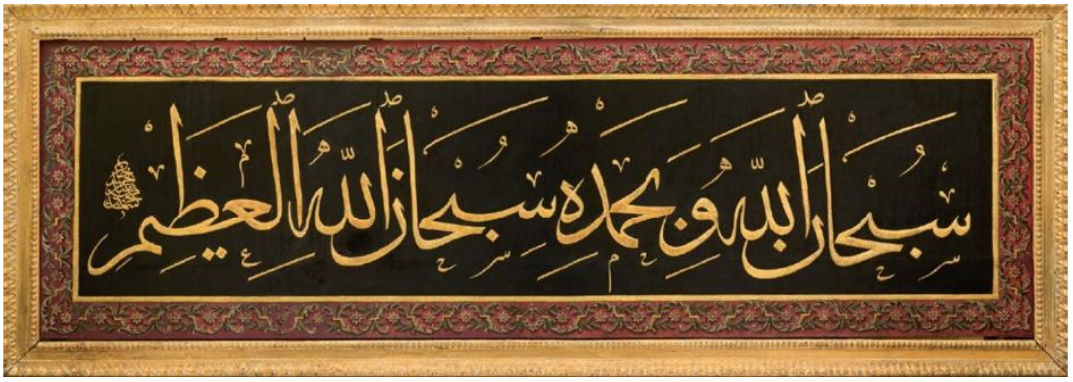

Şekil 2. 14: Sultan 2. Mahmud Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[97]

Sultan 2. Mahmud, Kebecizade Hafız Mehmed Vasfi Efendi ve Mustafa Rakım Efendi'den meşk eğitimi almıştır. Yazdığı sülüs nesih yazılar ve hilye eserlerinin

[95] httpswww.ketebe.orgeser4804ref=artist&id=885 (13.08.2021)
[96] Hüsrev Subaşı, 'Hattat Osmanlı Padişahları', Yeni Türkiye C. VI, S. 34, Ankara, 2000, s. 608.
[97] httpswww.ketebe.orgeser3243ref=artist&id=887(15.08.2021)

yanı sıra yazdığı Mushaflarla da meşhurdur. Çok yönlü bir sanatkâr olan 2. Mahmud aynı zamanda bestekar ve şairdir.

Şekil 2. 15: Sultan Abdülaziz Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[98]

19. yy'da Hat Sanatı

Hüsn-i hat eğitimini ağabeyi İsmail Zühdi'den almaya başlayan Mustafa Rakım Efendi (ö. 1826), on iki yaşında icazet almış, 3. Derviş Ali'den de meşk eğitimine devam etmiştir. Hafız Osman'ın sülüs yazılarını inceleyerek bunları celiye başarılı bir şekilde tatbik etmiş ve celi sülüs yazıda inkılap olarak nitelenen yenilikler getirmiştir. Bu sebeple Osmanlı Hat Sanatında Ali b. Yahya Sufi, Karahisari ve Rakım celi sülüste dönüm noktaları olarak nitelendirilmiştir.[99]

[98] httpswww.ketebe.orgeser4634ref=artist&id=3697 (15.08.2021)
[99] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.377.

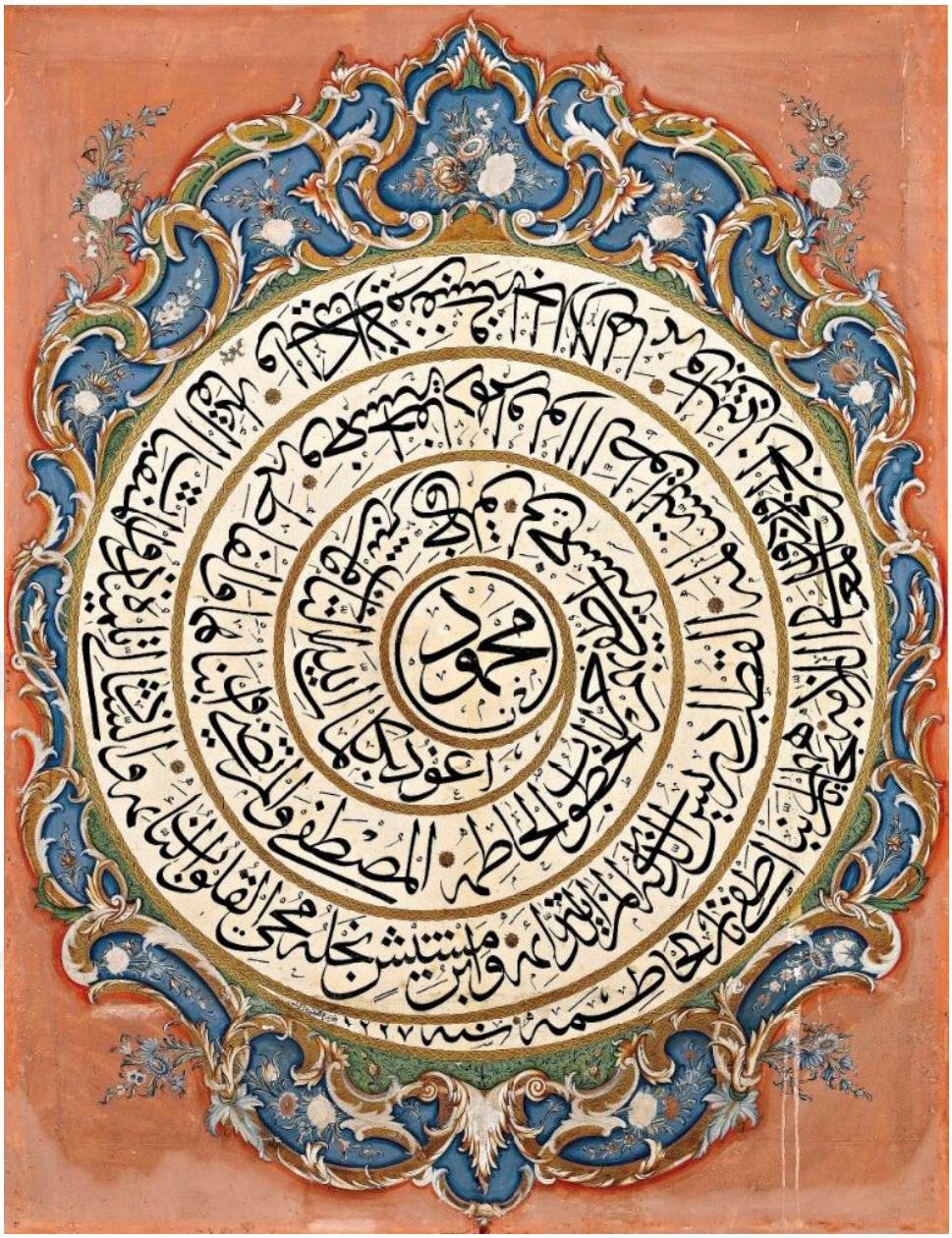

Şekil 2. 16: Mustafa Rakım Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[100]

Hattat Rakım, bu sanatının yanında resim sanatına da ilgi göstermiş ve kendini yetiştirmiştir. Onun bu yeteneğinin farkına varan sanatşinas Sultan 3. Selim, kendi resminin yapılmasını istemiştir. Resmi başarıyla tamamlayan Mustafa Rakım, Sikke-i Hümayun Ressamlığı'na ve sonrasında tuğrakeşliğe atanmıştır. Şehzadeliği esnasında 2. Mahmud'un hat hocalığını yapıp, Anadolu Kazaskerliği görevini yürütmüştür. Meydana getirdiği padişah tuğralarında şekil ve hat olarak yaptığı

[100] httpswww.ketebe.orgeser5136ref=artist&id=671 (15.08.2021)

düzeltmeler inkılap olarak nitelendirilmiştir.[101] Bu tuğralardan Sultan 2. Mahmud'un tuğrası, tuğracılıkta bir zirve olarak görülmüştür.

Şekil 2. 17: Mustafa Rakım Tarafından Çekilmiş Sultan 2. Mahmud Tuğrası[102]

Mahmud Celaleddin Efendi (ö. 1829), Ak Molla Ömer Efendi ve Abdüllatif Efendi'den sülüs ve nesih meşk etmiş, bu hat hocaları dışında başka hocalardan ders alamamıştır. Yamakzade Salih Efendi ve Ebubekir Raşid Efendi'den de meşk etmeyi arzu ettiği halde ders alamamıştır. Hat eğitiminde Hafız Osman Efendi'nin eserlerini inceleyerek kendi kendini yetiştirmiştir.[103] Sülüs ve nesihte kuvvetli eserler vermesine karşın, celi sülüste harfleri ölçülü ve keskin duruşları sebebiyle durgun bir görünüm arz ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Sultan Abdülmecid'in kendisine hürmet

[101] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 37.
[102] httpstwitter.comhattatberkstatus1280576386894303232photo1 (15.08.2021)
[103] Talip Mert, *II. Mahmud'un Sanat Çevresi Hattat ve Bestekarlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 67.

ve iltifatı sebebiyle bir süre göz önünde olsa da sonrasında Rakım'ın canlı ve ahenkli harf istifleri karşısında tutunamamıştır.[104]

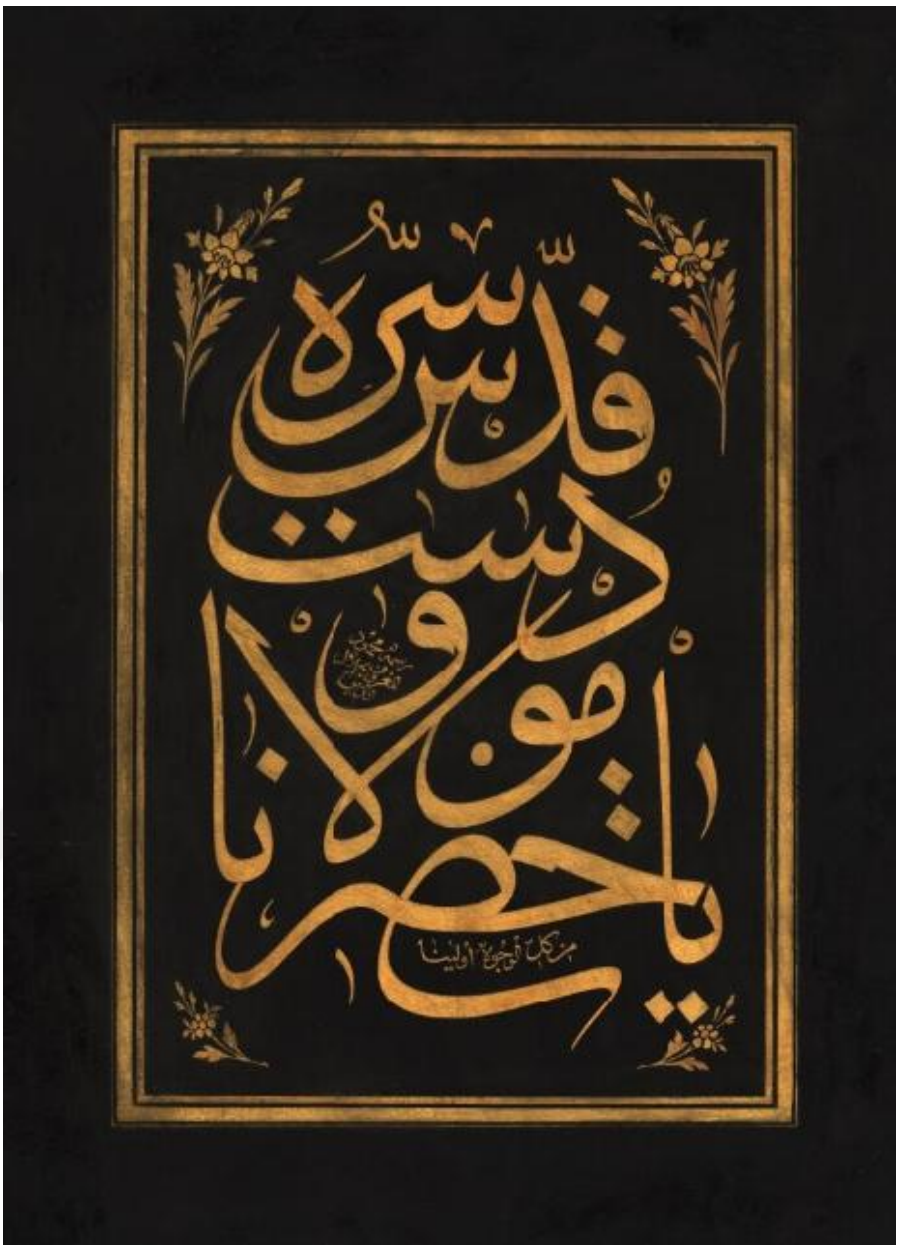

Şekil 2. 18: Mahmud Celaleddin Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[105]

Yesarizade Mustafa İzzet Efendi (ö. 1849), babası Yesari Mehmed Esad'dan başladığı talik eğitimine Mehmed Emin ve Şeyh Seyyid Osman Üveysi ile devam etmiştir. Bu hat hocalarından aldığı iki icazete ilaveten bir üçüncü icazet daha alarak yazısını pekiştirmiştir.[106] Hat sanatında kazandığı üstün başarısı sebebiyle kendisine pek çok devlet görevi tevdi edilmiştir. Hurde talik hattı ile kitap basımına

[104] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.385.
[105] httpswww.ketebe.orgeser4153ref=artist&id=521 (15.08.2021)
[106] Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 110.

Yesarizade'nin yazdığı harflerden dökülen kalıplarla ve onun nezaretiyle basılması önemli dönüm noktalarından kabul edilmektedir. Mehmed Esad tavrında celi talik yazan Yesarizade Mustafa İzzet Efendi, ilerleyen yıllarda üslûbunu değiştirmiş ve kendi üslubunu ortaya koymuştur. Kendi üslubu bir ekol kabul edilmiş, kendinden sonra gelen talik hattatlarına esin kaynağı olmuştur. Hicaz, Mısır, Rumeli gibi yerlerde yeniden inşa veya tamir edilen abidelere kitabeler derc etmiştir.[107]

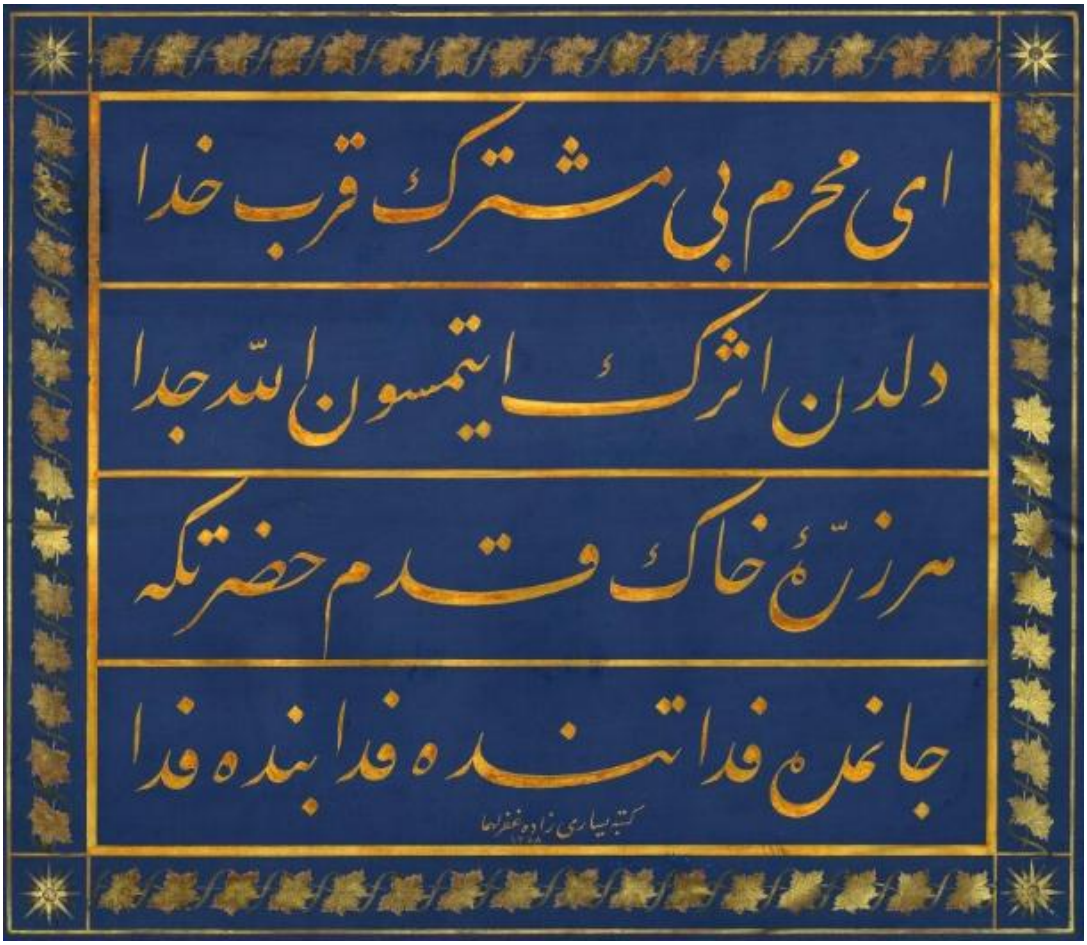

Şekil 2. 19: Yesarizade Mustafa İzzet Tarafından Yazılmış Celi Talik İbare[108]

Hanendeliğinin yanı sıra, ney ustası da olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876), sülüs ve nesih yazılarını Çömez Mustafa Vasıf Efendi'den, nestalik yazısını da Yesarizade'den öğrenmiştir. Sarayda kudretli sanatkârlar ile beraber Padişah huzurunda fasıllara müzisyen olarak iştirak etmiştir. Sarayda ve sanat dünyasında hürmet ve takdire şayan biri olarak yaşarken birkaç yıl Mekke'de ve Mısır'da uzlet hayatına çekilmiştir. İstanbul'a döndükten sonra yeniden devlet görevleri verilmiştir.

[107] M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet Yesarizade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 31, İstanbul, 2006, s. 307.
[108] httpswww.ketebe.orgeser7477ref=artist&id=992 (15.08.2021)

Rumeli Kazaskerliği yaptı. Mustafa İzzet Efendinin mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra şair yönü de vardır. Sülüs ve nesih yazılarda mükemmel üslubunun yanı sıra celide hem Mustafa Rakım ekolünde eser vermiş, hem de kendi tarzında yazılar kaleme almıştır.[109]

Şekil 2. 20: Kazasker Mustafa İzzet Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[110]

Mehmed Şevki Efendi (ö. 1887), dayısı Mehmet Hulusi Efendi'den sülüs ve nesih meşklerini tamamlayarak on iki yaşında icazetini almıştır. Şeyh Hamdullah, Hafız Osman, İsmail Zühdi ve Mustafa Rakım'ın eserlerini inceleyip, kendi üslubunu oluşturan ekol sahibi hattatlardan olmuştur.[111] Sülüs yazıları pürüzsüz, sağlam ve itinalı olup satır düzeni mükemmel akıcılıkta ve olgundur. Hat sanatının altın çağı 19. yy.'ın sülüs ve nesih yazılarına son ahenk, Hattat Mehmet Şevki Efendi

[109]Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.396.
[110] httpswww.ketebe.orgeser4530ref=artist&id=491 (15.08.2021)
[111]Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 45.

tarafından verilmiştir.[112] Yüzyılı aşkın süredir sülüs ve nesih eğitimi ekseriyetle Şevki Efendi'nin meşk murakkaları üzerinden sürdürülmektedir.

Şekil 2. 21: Mehmed Şevki Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[113]

Mehmed Şefik Bey (ö. 1887), Ali Vasfi Efendi'den başladığı sülüs nesih eğitimini Kazasker Mustafa İzzet ile sürdürüp icazet almıştır. Nestalik yazıyı da Ali Haydar Bey'den öğrenmiştir. Genç yaşında girdiği memuriyetten hat sanatına olan ilgisi sebebiyle ayrılıp hat eğitimini sürdürmüştür. Ancak ilerleyen yıllarında Müzika-i Hümayun ve saray yazı hocalığı görevlerine getirilmiştir.[114] Hattat Şefik

[112]Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.421.
[113] httpswww.ketebe.orgeser3223ref=artist&id=923 (15.08.2021)
[114]Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.411.

Bey simge sayılan tarihi yapılardaki celi sülüs yazıların hattatı ve tamir eden müceddidi olmakla meşhur olmuştur.

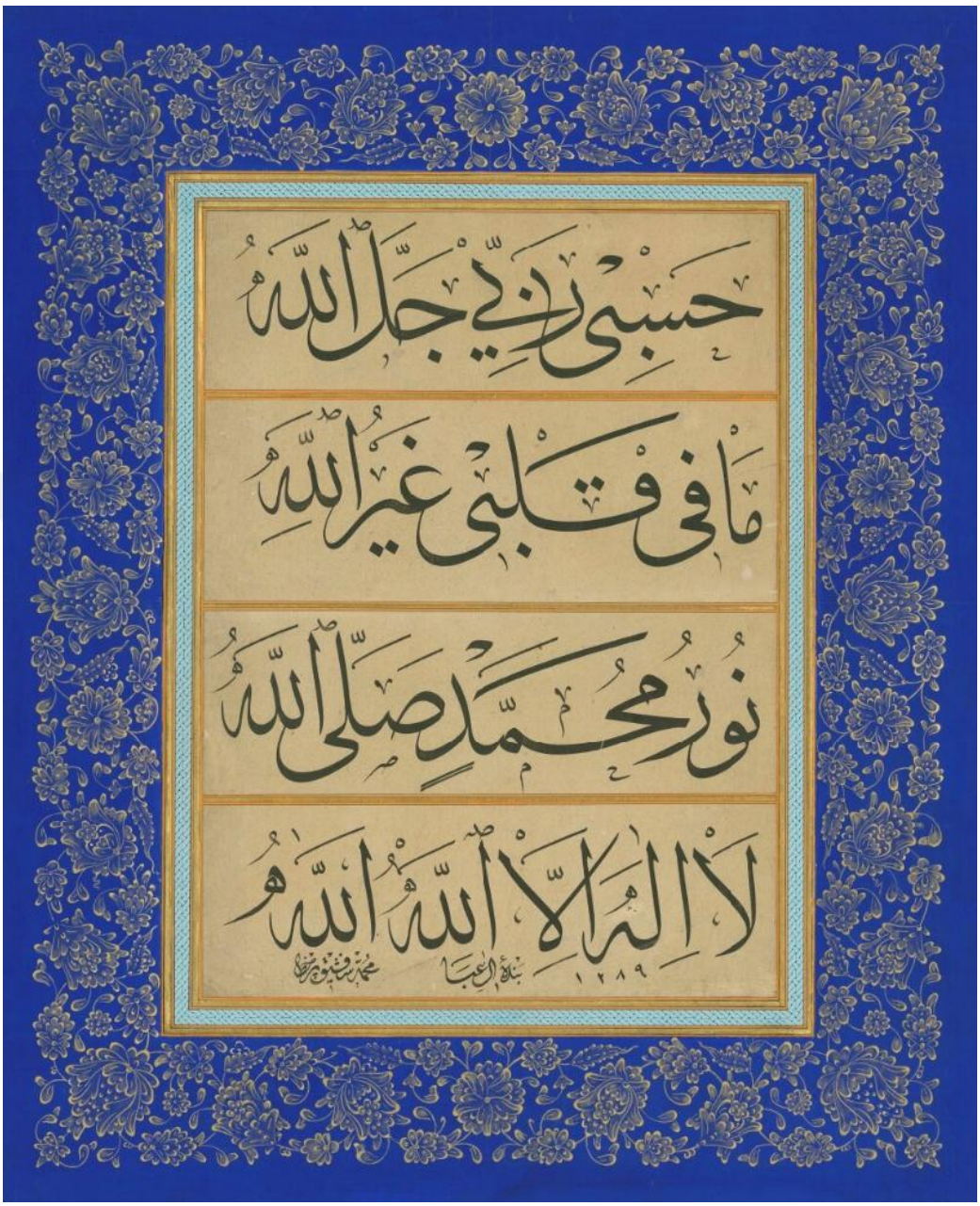

Şekil 2. 22: Mehmed Şefik Bey Tarafından Yazılmış Celi Sülüs Kıta[115]

Kayışzade Hafız Osman Nuri (ö. 1894), Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını öğrenip icazet almıştır. Sonrasında Muhsinzade Abdullah Hamdi Bey'in derslerine devam ederek zamanının hattatları arasında önemli bir yer edinmiştir. Hayatını Mushaf yazmakla geçiren Hafız Osman Efendi Kazasker

[115] httpswww.ketebe.orgeser3215ref=artist&id=909 (15.08.2021)

Mustafa İzzet ekolünün önde gelen hattatları arasındadır.[116] Mushaf yazımında ve nesih yazının güzelleşmesinde büyük hüner göstermiştir. Bilhassa 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar pek çok defa basılarak İslam dünyasına yayılan ayetberkenar tertibiyle yazdığı Mushaf-ı Şerifler, bu ekolün diğer bir hattatı Hasan Rıza Efendi'nin (ö. M. 1920) aynı tertipteki Mushafıyla birlikte büyük şöhrete ulaşmıştır. 'Mushaf-ı Huffaz' diye de bilinen bu tertipteki Mushaflar Kuran ezberleyenlere kolaylık sağlaması, yazısının açık, okunaklı ve güzel olması sebebiyle halk arasında da diğer Mushaflara tercih edilmiştir.

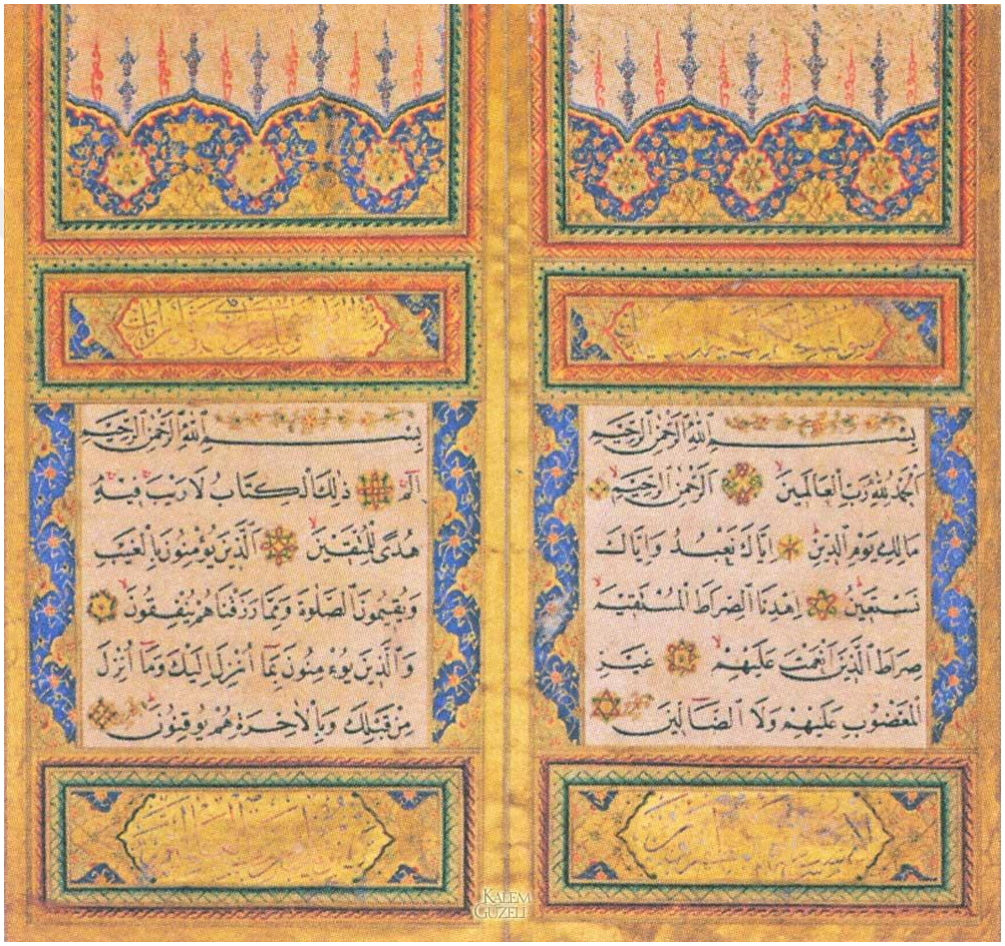

Şekil 2. 23: Kayışzade Hafız Osman Nuri Tarafından Yazılmış Nesih Serlevha[117]

İsmail Hakkı Sami Efendi (ö. 1912), Boşnak Osman Efendi'den sülüs ve nesih, Rakım'ın talebesi Mahmud Şakir Recai Efendi'den celi sülüs, Kıbrısizade İsmail Hakkı ve Ali Haydar Beylerden talik, Ebubekir Nasıh Efendi'den divaniyi ve Ebubekir Mümtaz Efendi'den ise rikayı meşk etmiştir.

[116]Muhittin Serin, "Kayışzâde Hâfız Osman Nûri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 25, İstanbul, 2002, s. 79.
[117] httpswww.ketebe.orgeser3215ref=artist&id=909 (15.08.2021)

Yazılarını daha çok zerendud ile yazan Sami Efendi, celi yazılarda tüm yeteneğini ortaya koymuştur. Yazılarını çok iyi tashih ettiği, bazen aylarca aynı yazının tashihine devam ettiği bilinmektedir. Celi sülüs öğrenmek isteyen pek çok kişi Sami Efendi'nin yazdığı levhaların karşısında talim ederek bu yazıyı kavramaya çalışmıştır. Rakım'dan sonra celi sülüsün Sami Efendi'de kâmil noktaya ulaştığı, bu anlamda Rakım'ın tamamlayıcısı olduğu söylenmektedir. Celi sülüsteki tezyini işaretler, mühmel harfler, harekeler ve rakamlar yeniden yorumlanarak hareket, canlılık ve yumuşaklık sağlanmıştır. Bu sebeple celi sülüs ve tuğra çekmede Rakım'ın yolunda olmasının yanında, kendine has bir şive kazanmış denilmektedir.[118]

Şekil 2. 24: Sami Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İbare[119]

Hasan Rıza Efendi (ö. 1920) başta Hattat Yahya Hilmi Efendi olmak üzere Mehmed Şefik Bey, Mustafa İzzet Efendi ve Sami Efendilerden meşk eğitimi almıştır. Sülüs ve talik yazıları celi çeşitleriyle birlikte öğrenmiş, ancak onun

[118]Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 50.
[119] httpswww.ketebe.orgeser3754ref=artist&id=747 (15.08.2021)

tanınmasını sağlayan nesih hatlarıyla yazdığı Mushaflar olmuştur. Ondokuz Mushaf yazdığı bilinen Rıza Efendi'nin 'ayet-berkenar' Mushafı en meşhur olanıdır. Onun yazdığı Mushaflar başta Matbaa-i Amire olmak üzere çeşitli matbaalarda basılmış, günümüzde dahi basılmaya devam etmektedir.[120]

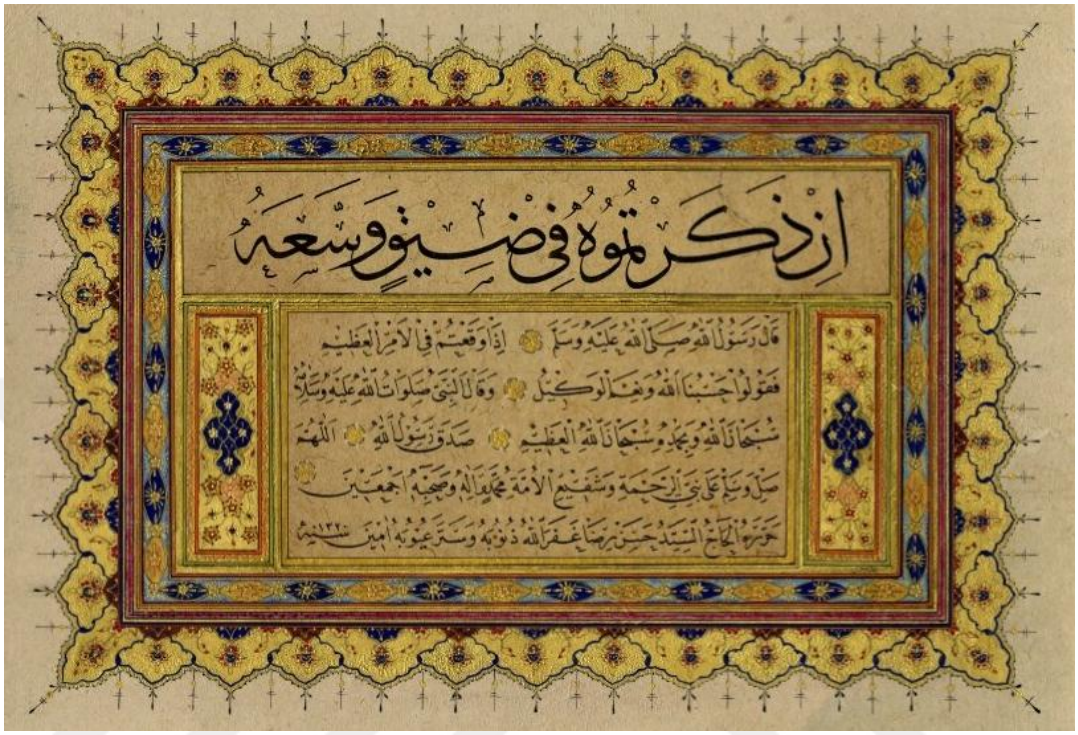

Şekil 2. 25: Hasan Rıza Efendi Tarafından Yazılmış Sülüs Nesih Kıta[121]

2.2.2.2. Hat Sanatı Eğitimi

Cumhuriyet Döneminde Hat Eğitiminin niteliğini anlayabilmek için öncelikle Cumhuriyet öncesi döneme bakmak gerekmektedir. Osmanlı son döneminde klasik eğitim sistemiyle ders veren medreselerin yanı sıra, Batı eğitimini örnek alan mekteplerde de hüsn-i hat dersine yer verilmiştir. Saraydaki eğitim kurumlarında sanat için açılan hususi dersler, devletin hüsn-i hat eğitimine yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı döneminde kurumlarda farklı amaçlara hitaben birden fazla yazı dersi mevcuttur. Osmanlı eğitim kurumlarında kitabet ve hüsn-i hat isimlerinde farklı yazı dersleri verilmiştir. Kitabet dersiyle, resmi yazışmalarda hatasız yazmanın

[120]Mustafa Bektaşoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Kuran-ı Kerim Yazan Hattatlar*, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara, 2015, s. 238.
[121] httpswww.ketebe.orgeser2690ref=artist&id=358 (15.08.2021)

sağlanması amaçlanmıştır.[122] Kitabet dersi Tanzimat Döneminden sonra Arapça ve Türkçe Kitabeti olarak ayrılmıştır.[123] Hüsn-i hat dersi, gerekli görüldüğü yerlerde hat çeşidinin adıyla ders programlarına eklenmiş, diğer hallerde 'Hüsn-i Hat' adıyla ders olarak uygulanmıştır.

Osmanlı Sarayında hat sanatı desteklenip himaye edilmiştir. Osmanlı Klasik Döneminden günümüze kadar resmi kurumlarda olduğu kadar vakıflarda da meşk usulüyle hat eğitimi verilmiştir. Topkapı Sarayı'nda Hasbahçe'de, Beyazıt'taki Eski Saray'da ve Edirne Sarayı'nda hüsn-i hat eğitimi verildiği bilinmektedir.[124] Özellikle divani, celi divani ve tuğra yazıları sadece bir kısım devlet yazışmalarında kullanıldığı için Divan-ı Hümayun'da öğretilen yazı çeşitleri olmuştur.[125] İçinde bulundukları dönemin önde gelen hat hocaları 'Reisülhattâîin, Hace-i Enderun-u Hümayun, Katib-i Saray-ı Sultani' unvanlarıyla, Topkapı Sarayı Enderun Mektebi, Galata Sarayı, Muzıka-i Hümayun gibi kurumlarda alanında kabiliyetli öğrencilerle hat meşk edip yazı sanatının gelişmesinde ve ekol oluşturacak hattatların yetiştirilmesinde katkı sahibi olmuşlardır. Bu saray geleneği içerisinde yetişen Osmanlı sultanları ve şehzadeleri disiplinli bir hüsn-i hat eğitimi almış, ilgi duydukları sanat dallarında istenilen seviyeye ulaşmıştır. Çok sayıda hattat, şehzade ve sultanlara hat muallimliği yapmış, sultanlar da hattatları destekleyip himaye etmişlerdir.[126] Enderun eğitiminde hiyerarşik bir derecelendirme ile verilen eğitimlerde dini ilimlerin yanı sıra hüsn-i hat, tezhip, resim ve musiki eğitimleri de verilmiştir.[127] Sultan 2. Abdülhamit Han'ın şehzadelerine verilen hususi dersler arasında, hüsn-i hat da mevcuttur. Dersler hususi olduğu için her şehzadenin hat eğitimi almadığı anlaşılmakla birlikte, Şehzade Burhanettin Efendi ve Nemika Sultan'ın birkaç yıl boyunca hüsn-i hat eğitimi aldıkları görülmektedir.[128] Sultan 2.

---

[122]Tanzimat Döneminde yanlışsız yazı yazılmasını sağlamak amacıyla 'Ulumu Edebiye' isimli rüşdiye düzeyinde bir de mektep kurulmuştur. Bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 165.

[123]Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s.76, 79. Kitabet adıyla bir de 'Kitabeti Resmiye' olarak okutulan bir ders te mevcuttur. Bu derste Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977, C.3, s.1062.öğrenciye Babıali üslubu öğretilmekteydi. Babıali üslubu, ağdalı lisan denilen bol miktarda Arapça ve Farsça terkipler içeren edibane yazı yazma öğretilmiştir. Konu için Bkz. Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977, C.5, s.1745.

[124]M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 11

[125]Mehmet Memiş, 'Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği', s.60.

[126] Muhittin Serin, "Meşk", s. 372.

[127] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 140.

[128] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.1062.

Abdülhamit devri Sadrazamı Ahmed Cevad Paşa, Divan-ı Hümayun'da Talim-i Hat Şubesi'ni tesis etmiş ve dönemin önde gelen üstadı Hattat Sami Efendi'yi kurum muallimliğine getirmiştir.[129]

Enderun Mektebi 1908 yılına kadar yaşatılmaya devam etmiş, 2. Meşrutiyeti takiben kapatılmış olup yerine iptidai ve rüştiye bölümleri olan Enderun Mektebi açılmıştır. Bu mektebin 1909 yılına ait ders cetvelinde hem iptidai hem rüştiye sınıflarında sülüs ve rika hatlarının öğretildiği anlaşılmaktadır.[130] Babıali'de, bir mektep gibi memur yetiştiren kurumlar mevcuttur. Kethüdabey Dairesi ve Divanı Hümayün'da oniki yaşından itibaren başlayan çocukların mevcut olduğu, bunların ayrıca cami dersleriyle kendilerini geliştirdikleri görülmektedir. İnşa ve kitabetin yanı sıra, Hutut-ı Mütenevvia da öğrenmişlerdir. Babıali üsluplu kitabeler[131] konusunda uzmanlaşıp, sülüs, nesih, talik, reyhani, divani, celi divani yazmayı ve tuğra çekmesini öğrenmişledir. Ayrıca resmi yazılardan ustalık gerektiren siyakat ve Babıali'ye has rika yazıları[132] da buraya has özelliklerdendir. Son dönemde Darülmaarif ve Mahreci Aklam Mektepleri açılarak, eğitimini tamamlamış olanlar memuriyete alınmaya başlanmıştır.[133]

Osmanlı Dönemi hüsn-i hat eğitimi sıbyan mekteplerinden itibaren öğretilmeye başlanmıştır. 1847 tarihli sıbyan mektepleriyle alakalı çıkarılan talimatnamede, sülüs ve nesih yazılar, tüm yazı çeşitlerinin anası olarak nitelendirilmiş ve ikinci yıldan itibaren verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[134] Sultan 1. Mahmud'un, annesi Saliha Sultan'ın ve Sultan 1. Abdülhamid'in yaptırmış oldukları mekteplerin vakfiyelerinde hat meşki talimi için hat hocası bulundurulmasını istemişlerdir.[135] 1874 yılında yayımlanan Rehnümay-ı Muallimin adlı eserde Tanzimat Döneminde iptidailerde her yıl yazı dersi verilmiştir. Sülüs yazı ile başlayan eğitim sonraki yıllarda nesih ve rika

---

[129] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 11.
[130] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.23.
[131] Osmanlı'da yazarlar edebi kabiliyetlerini göstermek istedikleri zaman müsecca ve müselsel diye tabir edilen edebi kitabet yöntermlerini özellikle kullanmışlardır. Konuyla ilgili Bkz. Muhammet Yelten, 'Osmanlılar', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 33, İstanbul, 2007, s. 563.
[132] Babıali'de bulunan hükümet dairelerinde memurların yazdığı rika Mümtaz Efendi (ö. 1872) tarafından üsluplaştırılarak kullanılmıştır. Babıali Rikası ya da Mümtaz Efendi Rikası diye anılmaktadır. Bkz. Muhittin Serin, 'Rika', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 35, İstanbul, 2008, s. 108.
[133] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.64-68.
[134] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 131.
[135] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 89.

ile sürdürülmüştür.[136] Osmanlılarda sıbyan okullarından itibaren yazı dersi veren hocalar, kabiliyetli gördükleri öğrencilere kendileri özel olarak hat eğitimi vermişler ya da ehil bir hat hocasına yönlendirerek talebenin istidadının gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Devlete memur yetiştirmek için açılmış olup, rüşdiyeden sonra gidilebilen 'Mahrec-i Eklam' dil, tarih, coğrafya, fizik, kimya, resim ve yazı eğitimleri verilmiştir. Burada rika yazısının öğretildiği bilinmektedir.[137]

Tanzimat yıllarında kurulan Darüşşafaka, ilkokul ve lise düzeyinde eğitim veren bir kurumdur. Burada elifba, ilmihal, faydalı bilgiler, dilbilgisi, aritmetik, geometri ve coğrafya derslerinin yanında imla ve güzel yazı dersleri de verilmektedir.[138] 1871 tarihli Islahhaneler Nizamnamesi'nde, yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik kurulan bu eğitim kurumlarında, çeşitli zanaatların yanı sıra sülüs ve rika eğitimlerinin verildiği anlaşılmaktadır.[139] Dilsizler ve Körler Mektebinin Dilsizler Şubesi'nde de hat dersine yer ayrıldığı görülmektedir.[140]

Müslümanların yayıldıkları topraklarda İslam kültür ve medeniyetinin taşınmasında rolü olduğu bilinen tekkelerde felsefe, edebiyat ve birtakım görsel sanatlar öğretilmektedir. Medreselerin 'Hattathane' adıyla da anılan bir yazı odasının ve buranın da bir yazı hocasının bulunması, ekseriya vakfiye şartları arasında yer almıştır.[141] Yazı sanatının geleneksel usulde öğretildiği yerler arasında olan tekkeler de bu sanatların gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.[142]

Eğitim Kurumlarında Hat Sanatı Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde 19. yy'da hızlanan değişim çalışmaları eğitim sahasında da kendisini göstermektedir. Avrupa tarzı eğitime dönüştürülen kurumlardan ilki sayılabilecek Mekteb-i Ulum-i Harbiye'de 1834 sonrasında oluşturulan yeni düzenlemede İptidai kısmında ilk yılda sülüs harfleri tanıtılarak eğitime başlanmış, yedinci ve sekizinci kısımlarında rika yazısı öğretilmiştir.[143] Takip eden yıllarda 1842'de Mustafa Paşa'nın yayınladığı ıslahat layihasında Mühendishane-i Bahri

[136]Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 116.
[137]Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.2, s.478.
[138]Kapalıçarşı civarında bulunan çocuklara eğitim vermek amacıyla kurulan 'Cemiyeti Tedrisiyei İslamiyye' Vakfı, Darüşşafakayı kurmuştur. Bu eğitim kurumu aynı zamanda Tanzimat Döneminin ilk özel lisesi olma özelliğini de taşımaktadır. Bkz. Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 109.
[139]Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.2, s.628.
[140]Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s. 1166.
[141] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 11.
[142] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 177.
[143] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.2, s.356.

Hümayun'a da onüç yaşını dolduranlardan sülüs yazı yazanlar alınmaktadır.[144] Divan-ı Hümayun'da Menşe-i Küttab-ı Askeri'de ise, münhasıran mensublarının meşgaleleriyle ilgili yazı nevileri meşk edilmektedir.[145]

Tanzimat Döneminde hüsn-i hat eğitimi, ibtidai, rüşdi ve idadi mektep programlarında mevcuttur.[146] Tanzimat Dönemini takip eden yıllarda eğitimle ilgili çok sayıda nizamname ve program hazırlanmıştır. 1868'de hazırlanan nizamnameyi 1870 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1876 programları takip etmiştir. 1887 yılında Şeyhülislam Ahmet Esat Efendi'nin başkanlık ettiği bir encümenin hazırladığı programa göre, kız sıbyan mekteplerinde dördüncü yılda, erkek sıbyan mekteplerinde ise ikinci sınıftan beşinci sınıfa kadar hüsn-i hat dersi verildiği belirtilmektedir. Programın üçüncü sınıfında ise verilen hüsn-i hat dersi sülüs ve rika olarak ayrıca belirtilmiştir. İptidailer için 1891 yılında hazırlanan programda ikinci ve üçüncü yılda sülüs hattı, dördüncü yılda ise rika hattı eğitimi verilmesi planlanmıştır. 1902 yılında ise köy ve kasaba ibtidaileri için ayrı programlar hazırlanmış, farklı yıllar ve ders saati uygulanmış da olsa, hüsn-i hatta yer verilmeye devam edilmiştir.[147] Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin 1908 tarihinde hazırlamış olduğu Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'na göre İptidai Mekteplerinde hat dersi bulunduğu görülmektedir.[148] Darüttedris'in 1890'da hazırlanan talimatnamesinde İptidai ve Rüştiye kısımlarının her yılında hüsn-i hat dersi verildiği anlaşılmaktadır.[149] 1914 yılında yürürlükte olan Mekatib-i İptidai programına göre iptidailerin, Devre-i Ula, Devre-i Mutavassıta ve Devre-i Aliye olarak üç bölüme ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan Devre-i Mutavassıta ve Devre-i Aliye kısımlarında sülüs ve rika eğitimi yer almaktadır.[150]

Rüştiyeler ile ilgili 19. yy'ın ilk düzenlemelerinde 1838 yılında hazırlanan programda hat dersine yer verildiği görülmektedir.[151] Rüştiyeler için 1891 yılında hazırlanmış olan ortak ders programında hüsn-i hat dersine her yıl yer verilmiştir. Elde edilen bilgilere göre 1898 yılında hazırlanan Askeri Rüştiye programında hüsn-i

[144] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.2, s.320.
[145] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 11
[146] Muhittin Serin, "Meşk", s. 372.
[147] Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s. 62-69.
[148] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.4, s.1409.
[149] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.989.
[150] Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s.43.
[151] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.2, s.384.

hat dersi olduğu gibi, 1902 yılında hazırlanan Erkek ve Kız Rüştiyeleri programlarında da hüsn-i hat dersi mevcudiyetini korumaktadır.[152] Rüşdiye ve İdadi arasında sınıflandırılan Aşiret Mektebi ders programında ilk sene hariç her yıl hat dersi bulunmaktadır. Ayrıca Aşiret Mektebi'nden Mülkiye Mektebi'ne geçmek isteyen talebeler için aradaki fark derslerini alabilmesi amacıyla 'sınıfı mahsus' kurulmuş, burada rika ve divani dersleri verilmiştir.[153]

İdadilerin 1892 yılında hazırlanan ders programlarına göre ders saatleri değişmekle birlikte, hem Vilayet ve hem de Liva İdadilerinde hüsn-i hat dersine yer verilmiştir. Eğitim süresi geliştirilerek İdadilerin programlarına dahil edilen Kız Sanayi Mektepleri için 1900 yılında hazırlanan ders programında ilk yıl hariç her yıl hüsn-i hat dersi yer almaktadır.[154] İdadilerin 1908 başlarında kararlaştırılan programında da hat dersi bulunmaktadır.[155]

1902 yılında hazırlanan Dersaadet Darülmuallimin Nizamnamesi'nde, hat dersi İptidai ve Rüştiye kısımlarında olmakla birlikte, Aliye kısmında yer almadığı görülmektedir. Yine 1902 senesinde hazırlanan Darülmuallimat programında da hüsn-i hat dersine yer verilmiştir.[156] İstanbul'da açılan ilk özel mekteplerden birisi de Medrese-i Hayriyye'dir. Medresenin 1880 yılındaki Nizamnamesinde Hüsn-i hat eğitimi yer almaktadır.[157] 1882'de açılan Mekteb-i Hamidi'de ise hat dersleri, rika ve sülüs olarak ayrı dersler olarak okutulmaktadır.[158]

Ticaret Mektebi ikinci açılışı olan 1894 yılındaki ders programına göre birinci yılında hüsn-i hat dersi vermektedir.[159] Menşe-i Küttab-ı Askeriye'nin yerine kurulmuş olan Daire-i Harbiye Mektebi'nin birinci şubesinde kâtiplere, 1910 tarihli talimatnameye göre, hüsn-i hat dersi verilmektedir.[160] Mühendislere yardımcı eleman yetiştirmesi amacıyla 1911 yılında kurulan Kondüktür Mektebi ders programında da hat dersi mevcuttur.[161] Yine 1911 senesinde kurulan Kadastro Memurları

[152] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.913-915. Ayrıca bkz. Z. S. Zengin, s. 72-75.
[153] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.1187-1188.
[154] Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 79-81.
[155] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.931.
[156] Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 91-94.
[157] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.949.
[158] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s. 955.
[159] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.1143.
[160] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.4, s.1392.
[161] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.4, s.1516.

Mektebi'nde hat derslerine yer verilmektedir.[162] Maarifi Adliye Mektebi'nde de Hutut-ı Mütenevvia dersleri verildiği bilinmektedir. Burada hat dersi verecek hocaların Babıali aklamından tayin edileceği belirtilmiştir. Sülüsün yanı sıra, özellikle resmi işlerde farklı evrakların yazımında gerekli olan divani, rika ve siyakat yazılarının eğitimi verileceği belirtilmiştir.[163]

Medreseler hakkında 1909 yılında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda bir talimatname düzenlenmiş olup, buna göre medreselerin ilk yılında hat dersine yer verilmiştir.[164] Meşihat Dairesi 1910 senesinde bir medrese nizamnamesi yayınladı. Buna göre eğitim süresi oniki yıl olarak düzenlenen medreselerde birinci yıl hüsn-i hat dersi verilecek, ilerleyen yıllarda yazı eğitimi beşinci ve altıncı yıllarda kitabet dersleriyle desteklenecektir.[165] Medresetül Vaizin'in 1914 yılında yayımlanan nizamnamesine göre birinci yılında hüsn-i hat dersi verilmesi uygun görülmüştür.[166] 1914 yılında çıkarılan bir nizamname ile İstanbul'da bulunan bütün medreseler, 'Darül-Hilafetil-Aliyye Medresesi' adıyla tek çatı altında toplanmıştır.[167] Darül-Hilafetil-Aliyye Medreseleri için hazırlanan bu nizamnameye göre medresenin tali kısmı evvelinin ilk iki yılında hat dersleri konulduğu bilinmektedir.[168] 1915 yılında çıkarılan bir kanunla yenilenen ders programında ise medresenin İptida-i Hariç ve İptida-i Hariç İzhari bölümlerinin her sınıfında, İptida-i Dahil bölümünün son sınıfında hüsn-i hat dersine yer verildiği anlaşılmaktadır.[169]

Sultan Abdülmecid döneminde Muallimhane-i Nüvvab Medresetül Kuzat açılmıştır. Kadı yetiştirmek amacıyla açılan bu kurum daha sonra Mektebi Nüvvab adını almıştır. 1914 yılında yayımlanan bir nizamnamede, bu medreseye kabul edilebilmek için ulumidiniyyenin yanı sıra hüsn-i hattan da yazılı imtihan yapılması şartı vardır. Medresenin ilk iki yılında talik hattı eğitimi verilirdi. Bu nizamnameye ek olarak çıkarılan bir başka kararda, mahkeme işlerinde çalışacak memurlar için

[162] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.4, s.1521.
[163] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.2, s.392, 398.
[164] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.123.
[165] Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, s.36.
[166] Zeki Salih Zengin, 'Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler', *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 36 (2016): s. 42.
[167] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.127.
[168] Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, s.73. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 281. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 16.
[169] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.131.

sınıfı mahsusa oluşturulması kararlaştırılmıştır. Buradaki sınıfı mahsusada talik hattı öğretilmesi kararlaştırılmıştır.[170]

19. yy sonlarına doğru kaleme alınmış olan 'İlmi Terbiye-i Etfal' isimli yazıda, dönemin eğitim kurumlarının ortamı ele alınarak tanıtılmıştır. Buna göre Osmanlı eğitim sisteminde derslikler, hava akımı gözetilerek paralel olarak konumlandırılmış, öğretmen rahlesi çocukların rahlelerinden biraz daha yukarı konumlandırılmıştır. Dersliğin ortasında öğretmen masasının karşısına gelecek öğrencilerin göz hizasında yerleştirilen tahtaya örnek yazı meşkleri asıldığı nakledilmektedir. Her rahlenin kalemleri konulacağı birer çekmecesi ve birer siyah yazı taşı bulunmaktadır. Rehnümay-ı Muallimindeki bilgilere göre ise yazı taşından sonra kurşun kalemle kâğıt üzerine yazma usulüne geçilmektedir. Yedi ve sekizinci sınıf rahleleri kâğıt üzerine yazı yazma amacına göre düzenlenmiştir. Bu rahlelerin üzerinde mürekkep hokkalarını koymak için özel delikler yapılmıştır. Ayrıca rahlelerin ortasında yazı defterlerinin konulacağı çekmeceler de bulunmaktadır.[171]

Medresetü'l-Hattatin

Medresetü'l-Hattatin, hüsn-i hat başta olmak üzere, kitap sanatları olarak anılan, hat sanatı çevresinde şekillenen sanatların da eğitiminin verildiği bir eğitim kuruluşu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Döneminde hat sanatı eğitimi, pek çok eğitim kurumunda verilmiştir. Ancak Medresetü'l-Hattatin'de hat sanatı eğitimini doğrudan hedeflenmiş olup, enstitü seviyesinde eğitim verildiği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.[172]

2. Meşrutiyet'ten sonra, Hattat Arif Hikmet Bey, Evkaf Nazırı Şeyhülislam Hayri Efendi'yi, müstakil hüsn-i hat eğitimi veren bir okul olmadığı ve böyle kurumun açılması gerektiğine ikna etmiştir.[173] Rüşdi mekteplerinde öğrencilere verilen hat dersleri bulunmakla birlikte, hatta ilgisi olan öğrenciler hocaları tarafından tespit edilip özel ders için hattatlara yönlendirilmektedir. Ancak meşk eğitimini kâmilen alıp okul bünyesinde icazet verilen bir kurum mevcut değildi. Evkaf-ı İslamiyye Müzesi'nin oluşturulmasına verdiği destekle bilinen Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi, hattat yetiştirmeye özel tahsis edilmiş bir eğitim kurumunun kurulmasını teşvik etmiş ve 'Medresetü'l-Hattatin'in kurulmasını

[170] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 283.
[171] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 195, 201.
[172] Zeliha Ulusal, *Hat Sanatı Tarihi ve Medresetül-Hattatin (1914-1936)*, s. 107.
[173] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 11.

sağlamıştır.[174] Medrese binası olarak Babıali Cağaloğlu Yokuşu'nda 18. yy'da yapılmış, yanında haziresi olan iki katlı bir yapı seçilmiştir. Medresetü'l-Hattatin, Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak kurulduğu için medrese adını almış olmakla birlikte, klasik medrese terisatından farklı bir yapı arz etmektedir. Başta hüsn-i hat olmak üzere kitap sanatlarının eğitiminin verildiği kendine has bir çalışma düzeni mevcuttur. Ders veren hocaların pek çoğu resmi görevleri olan kişilerdi. Öğrencilerin bir kısmı da başka okullara devam etmekte, yahut memuriyet görevleri bulunmaktadır. Bu sebeple dersler çoğunlukla öğle 12 - 14 saatleri arasında yoğunlaşmaktadır. İhtiyaca göre akşamüzeri saatlerde de ders verildiği görülmektedir. Kurulduktan bir süre sonra idaresi Evkaf-ı İslamiyye Müzesi'ne devredilmiştir.[175]

20 Mayıs 1915'te Medresetü'l-Hattatin'in resmî açılış merasiminde, yapılan konuşmaları müteakiben tepsi üzerinde kalem ve çakı getirilmiştir. Kalem hazirunun önünde açılmış ve Reisülhattâîin Kâmil Efendi abadi bir kâğıda sülüs besmele yazmıştır.[176] Sonrasında bu besmelenin altına, açılışta hazır bulunan hattatlar, devlet adamları ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi, "Cenab-ı Hak muvaffak buyursun" duasıyla hep birlikte imza edilmiştir.[177]

1916 yılında hazırlanan Medresetü'l-Hattatin Talimatnamesi'nde medresenin adı ve hangi kuruma bağlı olarak kurulduğu yer almaktadır. Medresede hoca ve çalışanların alınmasında nelere dikkat edileceği ve vazifeleri belirtilmiştir. Talimatnamede ayrıca eğitim süresinin, talebenin gelişimine bağlı olarak değişiklik gösterebileceği, icazetname usulü ve eğitimin üretsiz oluşundan bahsedilmektedir.[178]

Medresenin hat öğretim kadrosunda, Arif Hikmet Bey Rika, Resisülhatatin Hacı Kâmil Akdik Sülüs ve Nesih, Hulusi Yazgan Talik, Hüseyin Haşim Bey (ö. 1920) Tarihi Hutut ve Hattatin, Necmeddin Okyay,[179] Mustafa Ferid Bey Divani ve

---

[174] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 4.
[175] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 12,21.
[176] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 5. Medresetül-Hattatin'in açılışı ile ilgili Mahmud Kemal İnal, 'Son Hattatlar' adlı eserinde 1914 tarihini vermekte, ancak M. Uğur Derman ise bu tarihin yanlış olduğunu, medresenin 1915 yılında açıldığını bildirmektedir.
[177] Uzunca bir süre kayıp olan bu belgeye Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde rastlanılmıştır. Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 15.
[178] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 52.
[179] Hattat Necmeddin Okyay'ın, Medresetül-Hattatin'in açılışında hüsni hat hocası olması planlandığı halde, yanlışlıkla talebe olarak kaydedilmesine karşın, kendisi bu durum karşısında, 'bunda da bir hayır olduğunu' düşünerek itiraz etmeyip talebeliğe başlaması ilginç bir anektottur. Kısa bir süre sonra icazeti kendisine verildikten sonra medresenin Ebru dersi hocalığına başlamıştır. Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 122.

Celi Divani, İsmail Hakkı Altunbezer Celi Sülüs ve Tuğra, Mehmed Said Bey Rika, Emirzade Kemaleddin Bey Kufi, Hasan Rıza Efendi (ö. 1920) Sülüs ve Nesih, Damad Ali Kenan Esin Bey Kufi ve Hacı Nuri Korman Sülüs ve Nesih hocası olarak görev yapmışlardır.[180] Burada eğitim veren hocaların büyük çoğunluğunun ortak özelliği Hattat Sami Efendi'nin öğrencileri olmalarıdır.

Medresenin öğrencileri arasında tanınmış isimler de göze çarpmaktadır. Mustafa Halim Özyazıcı, Şevket Pektaş, Abdullah Nizameddin Efendi, Macid Ayral, Hafız Hamdi Tezcan, Mehmed Resul, Hafız Cemal Günter, Sami Bey, Sadık Bey, Hafız Mehmed Vehbi Dileksiz hat alanında bilinen öğrencilerdendir.[181] Bu dönemde bir gazete yazısında geçen bilgiye göre 1924 öncesinde bir yılda yirmiüç talebenin icazet aldığını, kuruluşundan bu yana ise toplamda altmışın üzerinde talebeye icazet verildiği haber verilmektedir.[182]

Medresetü'l-Hattatin kurulduktan sonra birkaç yıl içerisinde bir dizi olumsuz durumla karşılaşmıştır. 1921 yılında kapatılma tehlikesi geçiren kurum, 1924 ve 1928 yıllarında ise kapatılmıştır. Kapatılma kararlarından sonra farklı isimlerle yeniden açılmıştır.

Evkaf Nazırı Hüseyin Kazım Kadri, içinde bulunulan dönemden mütevellid tahsisat sıkıntısı çekildiği yıllarda, Medresetü'l-Hattatin için yapılan harcamaların Vakıflar idaresinden çıktığını düşünerek, medresenin kapatılmasını istemiştir. Ebru hocalarından Necmeddin Efendi, harcamaların, eski medreselerdeki vakfedilmiş yazı muallimliği tahsis gelirlerinden yapıldığı hususunu izah etmiş ve medrese kapatılmaktan kurtarılmıştır.[183]

Ancak 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu uygulanmaya başladıktan sonra Medresetü'l-Hattatin de kapatılmıştır. Kurumun adının 'medrese' olarak geçmesi sebebiyle, Medresetü'l-Hattatin de kapatılma kararından etkilenmiştir. Medresetü'l-Hattatin'in klasik bir medrese olmadığı, burada sanat eğitimi verildiğini savunan kişiler Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ruşen Eşref Bey olduğu gibi, bunlardan biri de Müzeler Müdürü Halil Edhem Eldem'dir. Eldem, medrese hocalarından, kapatma kararının yanlış değerlendirildiğini, ücret ödenemediği halde eğitime devam

[180] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 144.
[181] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 155-204.
[182] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 47.
[183] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 35.

etmelerini istemiş, yanlış uygulamanın kaldırılması için girişimlerde bulunacağını belirtmiştir. Halil Beyin devlet idaresi nezdinde çabaları sekiz ay sonra sonuç vermiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki müzakereler sonrasında kurumun 'Hattat Mektebi' adıyla 1924 yılı Kasım ayında yeniden kurulması sağlanmıştır. Asarı Atika Müzeler Müdürlüğü'ne bağlanan Hattat Mektebi, Maarif Vekaleti bütçesinden ödenek sağlanarak yeniden açılmıştır.[184]

Yoluna Hattat Mektebi adıyla devam eden kurum, 1928 yılının Kasım ayında yürürlüğe giren Harf İnkılabı'nın 1929 Mayıs'ında uygulanması sonucu tekrar kapatılmıştır. İkinci kez kapatılma sonrasında Eldem, hocalardan aynı özveriyi yeniden göstermelerini rica etmiştir. Kullanılan binanın kurumdan alınabileceği yönündeki kaygılarını dile getirerek hocalardan yeniden mühlet istemiştir. Dört aylık bir dönem sonrasında 'Şark Tezyini Sanatlar Mektebi' adıyla yeniden açılan kurumda hüsn-i hat hocalarından Kâmil Akdik'e müdürlük görevi verilmiş, İsmail Hakkı Altunbezer de, müzehhiplik vazifesine kaydırılmıştır. Diğer hat hocaları Hacı Nuri Korman, Hulusi Yazgan ve Ferid Beylerin işlerine ise son verilmiştir.[185] 1929'da Şark Tezyini Sanatlar Mektebi adıyla yeniden açılan kuruma iki odalı bir yer tahsis edilmiştir.[186]

Şark Tezyini Sanatlar Mektebi olarak yoluna devam eden kurum, 1936 yılında Maarif Vekâleti tarafından Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanmış ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin 'Türk Tezyini Sanatları' şubesi haline getirilmiştir. İstanbul Mebusu Salah Cimcoz'un Çankaya'da hat sanatının önemi hakkında girişimleri olmuştur. Bunun sonucunda diğer sanatlara ek olarak hat sanatının da tezyini nitelikte öğretilmesine izin çıkabilmiştir.[187] Güzel Sanatlar Akademisi'nin Türk Tezyini Sanatlar Şubesi'nde 'Tezyini Arap Yazısı' kısmı altında varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.[188] Hüsn-i hat eğitiminin bu kısımda verilmesi kararlaştırılmıştır. Medresetü'l-Hattatin olarak eğitim hayatına başlayan kurum günümüzde, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü olarak varlığını sürdürmektedir.

[184] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 46.
[185] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 62.
[186] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.1127.
[187] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 65.
[188] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3, s.1130.

1916 yılından itibaren Medresetül Hattatin her yıl Ramazan ayında tatil edilmiş ve medrese binasının alt katında hat sergisi açılmaya başlanmıştır.[189] Sonraki yıllarda bu sergilere, medresede gösterilen diğer sanat dallarının eserleri de ilave edilerek sergi genişletilmiştir. Bu sergilerin, basında zaman zaman yer aldığı görülmektedir. Sergiler hakkında çoğunlukla övücü mahiyette yazılan yazılar ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır. Ancak sonraki yıllarda açılan yıllık sergilerde sergi içeriği farklılaşmaktadır. Örneğin 1934 yılında İzmir Uluslararası Fuarı'nda açılan Necmeddin Okyay ve İsmail Hakkı Altunbezer'in de katılımıyla gerçekleştirilen Şark Tezyini Sanatlar Sergisinde hüsni hat eserlerine yer verilmediği görülmektedir. Sergide çini, tezhip ve ebru saantı örnekleri sergilenmiştir. 1936 yılında yine Necmeddin Okyay, İsmail Hakkı Altunbezer ve Kâmil Akdik'in katılımıyla gerçekleştirilen bir başka sergide de çini ve tezhip örnekleri mevcut olmakla birlikte, hüsni hat eserleri görülmemektedir. Necmeddin Okyay'ın bahse konu yılları "Hattatız demeye korktuğumuz yıllar" şeklinde ifade ettiği bilinmektedir.[190]

Geleneksel Usulle Hüsn-i Hat Eğitimi

Osmanlı Döneminde mekteplerde hat dersi verdirildiği gibi, vakıf kurumlarında hat hocalarının ders vermesi sağlanmıştır. Bundan başka, zengin kişilerin hocayı kendi evlerine çağırarak özel ders vermesini sağladığı gibi, hat hocaları kendi evlerinde de yazı dersi vermişlerdir. Resmi eğitim kurumlarında verilen hat derslerinde okulun ders müfredatı takip edilmiştir. Resmi kurumlardaki eğitimin haricinde diğer eğitim şekillerinde meşk usulü takip edilmiştir. Vakıflarda verilen derslerde veya hocayı kendi konaklarına çağırarak eğitim alındığında, hocalara ücret ödendiği bilinmektedir. Ancak hüsn-i hat hocaları kendi hanelerinde verdikleri hat derslerinden ücret almamıştır.[191]

Sülüs meşk eğitimlerinde 19. yy.'da yaşamış olan Mehmed Şevki Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakkası, vefatından bugüne müfredat meşklerinde kullanılmaktadır. Aynı dönemden Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakkası, 20. yy.'ın başlarından Hulusi Efendi'nin Talik Meşk Murakkası, Mustafa Halim Efendi'nin Meşk Murakkası (Nesih, Sülüs, Rika, Divani, Celi Divani)[192], Muhammed İzzet Efendi'nin Sülüs Nesih Divani Celi Divani Meşk

[189] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 31.
[190] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 63- 65.
[191] M. Uğur Derman, "Hattat", s. 493.
[192] Muhittin Serin, "Meşk", s. 373.

Murakkası halen meşk eğitimlerinde kullanılmakta olan eğitim kitaplarındandır.[193] Bunlara ilaveten inceleme konusu hattatlardan Saim Özel de hocası Halim Özyazıcı'dan aldığı meşk eğitimlerini yayımlayarak meşk eğitimine katkıda bulunmuştur.

Osmanlılarda hat öğrencisi, hocasından yazılı icazetname aldıktan sonra yazılarının altına imza koyabilmekteydi. İcazet geleneği günümüz hat eğitiminde de klasik anlamda hüsn-i hattın bir standart altında gelişiminin sürdürülmesini sağlamaktadır. Geleneksel usulde hoca, hat talebesine icazet vermektedir.[194]

Şekil 2. 26: Mehmed Şefik Bey'in Fatma Naciye Zehra Hanımefendi'ye Muhsinzade Seyyid Abdullah'ın Tasdiki ile Vermiş Olduğu Sülüs Nesih İcazetname[195]

Osmanlı'nın son döneminde hüsn-i hat eğitiminde, geleneksel olarak sürdürülen meşk eğitimine kurumsal anlamda da bir standart getirme düşüncesiyle kurulan Medresetü'l-Hattatin'in kurucu hoca kadrosu, döneminin en önemli hattatı

[193]Mehmed Şevki Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakkası ilk olarak 1999 yılında IRCICA tarafından Mehmed Özçay ve M. Uğur Derman tarafından yayına hazırlanarak basılmış, ardından 2000 yılında Kubbealtı Neşriyat tarafından Muhittin Serin'in yayına hazırlamasıyla basımı yeniden gerçekleştirilmiştir. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakkası Muhittin Serin tarafından Kubbealtı yayınlarından 1996 yılında yayına hazırlanmıştır. Hulusi Efendi'nin Talik Meşk Murakkası 1999 yılında Kubbealtı yayınlarından Muhitin Serin tarafından yayına hazırlanmıştır. Mustafa Halim Efendi'nin Meşk Murakkası (Nesih, Sülüs, Rika, Divani, Celi Divani) 2017 yılında Kubbealtı yayınlarından Muhittin Serin tarafından yayına hazırlanmıştır. Muhammed İzzet Efendi'nin Sülüs Nesih Divani Celi Divani Meşk Murakkası Haşimi Yayınevi tarafından 2019 yılında yayına hazırlanmıştır.

[194] Mehmet Memiş, 'Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği', s.68.

[195] httpswww.ketebe.orgeser7901ref=artworks (20.11.2021)

Sami Efendi'nin öğrencilerinden oluşmaktadır.[196] Sami Efendi'den aldıkları geleneksel meşk eğitimini, bir okul ve resmi icazetnameyle tescillemek istemişlerdir.

Geleneksel usülde meşk eğitimi, 'hattat silsilenameleri'nin de oluşmasına yol açmıştır. Hattat silsilenamelerinde hattat olan kişinin hat eğitimi ve icazetini kimden aldığı ve kime icazet verdiğini gösteren soyağacı benzeri bir tablodur. Hüsn-i hat eserlerinde saygı ve vefa gereği kendi imzasının yanında hocasının adını da zikreden hattatlar, bu silsilenamelerin oluşmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca icazetnamelerde hattat olanların hocalarının da yer alması, bu bilgi kaynağını beslemektedir. Sülüs ve nesih hattat silsilenamesi ile talik silsilenameleri ayrı düzenlenmiştir.

Tuhfei Hattatin'den faydalandığı düşünülen Hattat Kebecizade Mehmet Vasfi Efendi, hattat silsilenamesi oluşturmuştur. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar getirilmiş olan silsilename, Şevket Rado ve Uğur Derman tarafından günümüze kadar tamamlanmıştır.[197]

[196] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s.71.
[197] Şevket Rado, *Türk Hattatları,* s. 281.

3. CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HAT SANATI

Cumhuriyet döneminde hat sanatını incelerken öncelikle bu sanat dalına etki eden siyasi ve sosyal gelişmelerden bahsetmek gerekmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan inkılapların bir kısmının alfabe ve eğitimle alakalı olması sebebiyle hat sanatını doğrudan etkileyen inkılapları etkileriyle birlikte ele almak yerinde olacaktır. Basında hat sanatının ne şekilde işlendiğine değinildikten sonra mezkur dönem hattatları eserleriyle birlikte incelenmiştir. Sonrasında yapılan inkılapların hattatların hayatlarını ne yönde etkilediğine değinilecektir.

3.1. İnkılaplar ve Hat Sanatı Eğitimi

Cumhuriyet'in ilk döneminde çıkarılan inkılap kanunlarının sosyo-kültürel sonuçları olduğu bilinen bir gerçektir. Hat sanatının da inkılapların doğrudan veya dolaylı yoldan kaçınılmaz şekilde etki alanı altında olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanunlardan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Harf İnkılabı ve Binalar Üzerindeki Tuğra ve Kitabelerin Kaldırılmasıyla İlgili Kanunlar ve etkilerini incelemek yerinde olacaktır. Bu kanunlar hakkında bilgiler verilirken alt başlıklarda Kanunların uygulanışına özellikle yer verilmiştir. Zira bahse konu kanunların kendileriyle alakalı meselelerin yanı sıra uygulanışında da birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir.

3.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Uygulanışı ve Etkileri

2 Mart 1924 tarihinde Saruhan Milletvekili Hüseyin Vasıf Çınar ve 57 Milletvekili TBMM Başkanlığı'na verdikleri kanun teklifinin 3 Mart'ta kabul edilmesiyle Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve 6 Mart'ta Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 7 maddelik Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilk dört maddesi şöyledir:

Madde 1 – Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.

Madde 2 – Şeriye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 – Şeriye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekâtip ve medarise tahsis olunan mebaliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4 – Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.[198]

Kanunun hükümlerine göre, halihazırdaki bütün ilmi eğitim ve öğretim kurumları, Vakıflar İdaresi'ne bağlı ve özel vakıf medreseleri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Tüm mektep ve medrese bütçeleri de Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine nakledilmiştir. Din hizmetleri yapacak eleman yetiştirilmesi için mektepler ve yüksek din uzmanları yetiştirmek amacıyla Darülfünun'da İlahiyat Fakültesi açma görevi Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir.[199]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında Mart 1924 itibariyle Darül-Hilafetil-Aliye Medreseleri İmam-Hatip Mektepleri'ne dönüştürülmüştür. İmam-Hatip Mektepleri açıldıktan sonra Beyazıt Cami Dersiamlığı yapmış olan Kâmil Miras tarafından ders programı hazırlanmıştır. Bu ders programında 1. ve 2. sınıflarda hüsn-i hat dersi yer almaktadır.[200]

Maarif Vekili Hüseyin Vasıf Çınar, 6 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. maddesi'ni gerekçe göstererek Maarif Vekaleti idaresine alınan medreseleri, 11 Mart günü bir telgraf emriyle kapatmıştır. Oysa ki kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunun maddelerinde medreselerin kapatılması yer almamaktadır.

Medreselerin kapatılması ile ilgili uygulamalar için tamim yayımlanmıştır. Tamimin 3. maddesi'nde göre medrese müderrisleri isterlerse mekteplerin Ulumi Diniyye muallimliklerine tayin olunacağından bahsedilmektedir.[201] Ancak tamimde yazdığı şekilde uygulama yerine getirilmemiştir. Medrese muallimleri başvuru yaptıklarında bu yerleştirme talepleri çoğunlukla olumlu cevap bulamamıştır.

Medreselerin 1924 yılında çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılması sebebiyle Medresetü'l-Hattatin'in de kapatıldığından bahsedilmiştir. 1928 yılındaki

198 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200430.pdf (20.11.2021)

199 Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s.86.

200 Zeki Salih Zengin, 'Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi', *Dini Araştırmalar*, Mayıs 2002, C.5 S. 13, s. 92. Ayrıca Bkz. Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s.136.

201 Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s.87.

kapatılışa kadar hüsn-i hat eğitimine devam etmeye çalışan mektep, 1936'da ise farklı bir kurumun alt şubesinde kısımlar olarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır.

1971 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'in yaptığı bir konuşmada İmam-Hatip Okulları'na haftada ikişer saat sanat dersi konması gerektiğinden bahsetmiştir. Konuşmasında bu derslerin isimlerini de vererek Türk Musikisi ve Hat dersini örnek olarak göstermiştir. 1981 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu üyelerinden oluşan beş kişilik bir komisyona bir rapor hazırlatmıştır. Bahis mevzusu bu raporda da İmam-Hatip okullarında verilmesi tavsiye edilen derslerden bahsedilmiş, hat dersinin adı zikredilmeden, seçmeli sanat derslerinin konulması gerektiği önerilmiştir.[202] 1984 tarihinde Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın teklifi üzerine, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu, İmam-Hatip Liselerinde, geleneksel sanat dallarıyla birlikte hat eğitimi verilmesini kararlaştırmıştır. Bu karar sonrasında 1985 yılında, İmam-Hatip Liselerine Hüsn-i hat dersi konulmuştur.[203] 2013 yılından itibaren geçerli olan ders programlarına göre Anadolu İmam-Hatip Liseleri'nde de hüsn-i hat dersinin seçmeli olarak konulduğu görülmektedir.

3.1.2. Binalar Üzerindeki Tuğra ve Kitabelerin Kaldırılmasıyla İlgili Kanun ve Uygulanışı

28 Mayıs 1927 tarihli 'Türkiye Cumhuriyeti Dahilinde Bulunan Bilumum Mebani-i Resmiye ve Milliye Üzerindeki Tuğra ve Methiyelerin Kaldırılması' hakkında hazırlanan 1057 Sayılı Kanun'un[204] maddeleri şöyledir:

Madde 1- İçinde Devlete mütehattim bir vazife icra, yahut hükümetin veya belediyelerin efrat ile zaruri ve kanuni olan münasebetlerini temine tahsis edilen binalarla alelumum mektep binalarında vaktiyle Osmanlı saltanatını temsil için konulmuş olan, yahut vaziyetlerine göre halen temsile delalet eden tuğra veya armalar ve bunlarla beraber olarak sultanların medihlerini ihtiva eden kitabeler hakkında ikinci madde hükmü tatbik olunur. Bu kabil tuğra ve arma ve kitabe bulunan hususi binalar, bunlar kaldırılmadıkça veya örtülmedikçe yukarda zikrolunan faaliyetler ve münasebetlere tahsis olunamaz.

---

[202] Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920- 1998)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 307, 462.

[203] Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s.246.

[204] https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501057.pdf (20.11.2021)

Madde 2– Birinci maddedeki kayıtların şümulü dahilinde olan tuğra ve arma ve kitabeler devlet veya belediye malı olan binalarda bulunduğu halde kaldırılarak müzelere konulur. Yerlerinden kaldırılmalarıyla gerek kendilerinin, gerek bulundukları binaların, bedii veya tarihi kıymetlerine halel gelecek olanlar, eserin ve bulunduğu mahallin bedii kıymetini nakisedar etmemek üzere münasip vesait ile örtülür.

Madde 3– Alakadar vekâletlerin müracaatı üzerine Devlet binalarından hangi eserlerin kaldırılması veya örtülmesi lazım geldiğini tayin ve örtülmesi lazım ise şekil ve suretlerini tespit ile karar vermek Maarif Vekaletine aittir.

Madde 4– Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 5– Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Gülhane Parkı girişinde bulunan çeşme alınlığındaki tuğra, Fındıklı Zevki Kadın Çeşmesi tuğrası, Kadıköy Halid Ağa Çeşmesi tuğraları, Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiye binası tuğrası bu kanunun uygulanış şekillerine örnek olarak gösterilebilmektedir. Sirkeci Garı, Büyük Postahane binası, Haliç Tersanesi Giriş kapısı, Galata Kulesi'nde bulunan tuğralar kitabeleriyle birlikte kazınmışlardır.

Divanyolu Cevri Kalfa Mektebi'nin hattat Yesarizade'ye ait celi talik çeşme kitabesinin kazınması sırasında Halil Edhem müdahale etmiş ve dört mısrası halihazırda kazınmış olan çeşme kısmen tahribattan kurtarılmıştır.[205]

Günümüzde İstanbul Üniversitesi giriş kapısı olarak kullanılan Bab-ı Seraskeri yapısı üzerinde Sultan Abdülaziz Tuğrası'nın yanı sıra celi sülüs ve celi talik kitabeler mevcuttur. Bu kitabelerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında üzerlerinin kapatıldığı bilinmektedir. Süleyman Berk'in tespitlerine göre 1927 yılında çıkarılan 1057 sayılı kanundan önce 1924 yılında Darülfünun binasının buraya taşınması sırasında tuğranın üzeri mermer blokla örtülmüştür. Şefik Bey'in yazıları ise 1933 yılında Üniversite Reformu sonrasında kapatılmıştır.[206]

3.1.3. Harf İnkılabı ve Harfler Hakkında Tartışmalar

Harf İnkılabıyla alakalı yapılan tartışmaların 19. yy'a dayandığı görülmektedir. Geniş bir zaman dilimi içerisinde farklı zeminlerde yapılan

---

205

[206]Süleyman Berk, 'Babı Seraskeri Üzerindeki Kitabelerin Serencamı', İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31, (2014), s. 117.

tartışmalarda birbirinden oldukça farklılaşan çözüm önerileri sunulmuştur.

Sultan Abdülmecid devrinde Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde kurulan 'Encümeni Daniş' isimli oluşum, basım işlerinde kolaylık sağlanması için harfler üzerine çeşitli işaretlerin koyulduğu bir düzenleme yapmıştır. Ancak bu çaba arzu edilen faydayı sağlamamıştır. Bu hususta Ahmet Vefik Paşa, Tevfik Ebuzziya ve Şemsettin Sami de benzer çaba ve çalışmalar yürütmüştür.[207]

Tanzimat sonrası Kafkasya'dan İstanbul'a gelen Fetih Ali Ahundof, yeni bir yazı gerektiğini bir layiha ile devlet kademelerine başvurmuş, bunun üzerine Münif Paşa tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Ancak bu teşebbüsten bir sonuç çıkmamıştır.[208] Namık Kemal'in yazılarında ise Avrupa kültürünün Osmanlı aydınları üzerindeki ağırlığı arttıkça latin harflerinin kabulünü düşünen kesimin oluştuğu anlaşılmaktadır.[209]

Meşrutiyet sonrasında Latin Alfabesine geçilmesi yolunda Milaslı İsmail Hakkı'nın uzun çabaları olmuş, ancak bir sonuca varamamıştır. Bu dönemde latin harflerinin kabuluyle alakalı 'Musullu Davut' imzasıyla hazırlanmış bir risale Meclisi Mebusan'a sunulmuş olmasına rağmen ilgi görmemiştir. Yine latin harfleri tekliflerini içeren İstepan Karayan ve Binbaşı Hidayet İsmail'in teklifleri sonuçsuz kalmıştır.[210]

Celal Nuri, 1913 yılında yayımlanan 'Mukadderat-ı Tarihiye' adlı eserinde, Arap Alfabesini kastederek, alfabenin yetersiz olduğundan bahisle, harflerin ıslahı düşüncesini reddetmiş, bunun gelişmeye engel olduğunu savunmuştur. Örnek olarak Romanyalıları ve Almanları göstermiştir. Celal Nuri'nin bu fikrine karşılık, Darülmuallimin'de müdürlük yapan Satı Bey ise alfabede imla değişiklikleri yapılması gerektiğini belirtmiştir. Satı Bey, büyük bir tarihi ve edebiyatı olan hiçbir milletin alfabesini değiştirmediğinden bahsedip, Çin ve Japonların alfabelerini değiştirmediklerini ve bunun da ilerlemelerine bir engel oluşturmadığı örneğini vermiştir.[211] Tanin Gazetesi'nde 'Ali Nadir'imzasıyla yazılan bir yazıda da dilin ıslah edilmesi gerektiğinden bahsedilerek, bu ıslahın Latin Alfabesinin kabuluyle

[207] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1758.
[208] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1757.
[209] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1757.
[210] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1758.
[211] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1753.

yapılması ve bunun için bir iki yıl süre tanınması gerektiği savunulmştur.[212]

Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa, orduda muharebeyi kolaylaştırması amacıyla harflerin kelime içerisinde bitişik yazılması yerine ayrık yazılması esasına dayanan ve Enveriye olarak anılan yazım şeklini uygulamaya koymaya çalışmıştır.[213]

1917 yılında Alman profesörlerin de katılımıyla İstanbul Üniversitesi'nde Ziya Gökalp'in başkanlığında yapılan bir toplantıda, Türkçe özel adların doğru telaffuzu için Latin harfleriyle de yazılabilmesi fikri ortaya atılmış, bunun için çalışmalar yapılması planlanmıştır. Bunun denemesi olarak, sonraki yıllarda Milliyet Gazetesi'nde, bahsi geçen toplantıya katılan isimlerden İbrahim Necmi'nin 'Latin Harfleriyle Türkçe Elifbe' adlı bir makale dizisi yayımlanmıştır.[214] Cenab Şehabettin ise Batı medeniyetine girmek için en kestirme yolun Latin Harflerinin alınması olduğu görüşündedir.[215]

Maarif Vekilliği tarafından Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmet Aykaç, Ahmet Cevat Emre, Mehmet Emin Erişirgil, İbrahim Grantay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Rağıp Hulusi Özdem, İhsan Sungu ve Ruşen Eşref Ünaydın'dan oluşan Alfabe Encümeni kurulmuştur. Bu encümen, bir süre çalıştıktan sonra Elifbe ve Gramer hazırlamıştır. Bu çalışmalardan sonra Atatürk 1928 Ağustos ayında Sarayburnu Parkında yapılan bir programda Latin harflerine geçileceğini ilan etmiştir.[216] Bu konuşmada Arap Alfabesinden bahsederken 'asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz' ifadelerine yer vermiştir.[217] İsmet İnönü'nün harflerin değiştirilmesi ile ilgili bu dönemde verdiği beyanatta, milletin ezberinin bile kuvvetli olmasına rağmen okuyup yazamadığından bahisle, 'cehalet hocaların tedrisinde değil, Arap harflerindedir' ifadelerini kullanmıştır.[218]

Harf İnkılabı olarak bilinen 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki

[212] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1754.
[213] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1758.
[214] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1759.
[215] Fatih Özkafa, 'Harf İnkılabı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2019, 8(3), s. 1879.
[216] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1761.
[217] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1763.
[218] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1766.

Hakkında Kanun" 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir.[219] 3 Kasım 1928 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan kanunla, kullanılmakta olan Arap harfleriyle yazılan Osmanlı alfabesinin resmi kullanımı sona ermiştir. Bunun yerine Latin harfleriyle yazılan, kanunda 'Türk Harfleri' olarak nitelenen alfabe kullanılmaya başlanmıştır. Kanunun metni şu şekildedir:

1. Madde - Şimdiye kadar Türkçe yazmak için kullanılan Arap Harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

2. Madde - Bu kanunun neşri tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk Harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburidir.

3. Madde - Devlet dairelerinin her birinde Türk Harflerinin devlet muamelatına tatbiki tarihi 1929 Kanunusanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadarki Evrak-ı Tahkıkıye ve fezleklerinin ve ilamların ve matbu muamelat cetvel ve defterlerinin 1929 Haziranı iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askeri hüviyet ve terhis cüzdanları 1929 Haziranı iptidasından itibaren Türk Harfleriyle yazılacaktır.

4. Madde - Halk tarafından vaki müraceatlardan eski Arap Harfleriyle yazılı olanların kabulü 1929 Haziranının Birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi kanunu evvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususi veya resmi levha, tabela, ilan, reklam ve sinema yazıları ile kezalik Türkçe hususi, resmi bilcümle mevkut, gayri mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk Harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

5. madde - 1929 Kanunusanisi iptidasından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk Harfleriyle basılması mecburidir.

6. Madde - Resmi ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziranı iptidasına kadar eski Arap Harflerinin istenografi makamında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

---

219 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701353.pdf (20.11.2021)

7. Madde - Para ve hisse senetleri ve bonolar ve tahvilat ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukukî mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

8. Madde - Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin Türkçe Muamelatına Türk Harflerinin tatbiki 1929 Kanunusanisinin Birinci gününü geçemez. Şu kadar ki halk tarafından mezkur müesseselere 1929 Haziranı iptidasına kadar eski Arap Harfleriyle müraceat vaki olduğu taktirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap Harfleriyle basılmış defter, cetvel, katalok nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

9. Madde - Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk Harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedris icrası memnudur,

10. Madde - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

11. Madde - Bu kanunun ahkamını icraya icra vekilleri heyeti memurdur.

İnkılapların, geçmişle bağı koparmak işlevi olduğu, bu yönden en etkili inkılabın ise Harf İnkılabı olduğu yorumlarıyla karşılaşılmaktadır.[220]

Arap Alfabesinin el yazısına yatkın oluşu ve güzel fontlarda yazılmasına karşın, el yazısı haliyle, matbaa basım işlerine uygun olmadığı yorumları yapılmış, matbaa kalıplarına uygun font şekilleri geliştirilmediği iddia edilmiştir. Avrupa ülkelerinde matbaanın basım ve yayım işlerinin yaygınlaşmasına karşın Osmanlı ülkesinde aynı hızda ve zamanda yayılmamasının harflerin yazım karakterine bağlandığı yorumları yapılmıştır.[221]

Harf İnkılabı'yla ilgili yapılan tartışma ve değişiklikler hat sanatını da eğitim ve sanat yönleriyle etkilemiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi 1924 yılında Medresetü'l-Hattatin'in kapatılması sonrasında Müzeler Müdürü Halil Edhem Eldem, medrese hocalarına, kapatma kararının yanlış değerlendirildiğini, bu yanlış uygulamanın kaldırılması için girişimlerde bulunacağı sözünü vermiştir. Medrese hocalarından, kurumdaki eğitimin sürmesi için ücretsiz dahi olsa devam etmelerini istemiştir. Halil Bey'in devlet idaresi nezdinde çabaları sekiz ay sonra sonuç verebilmiştir.

[220] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1755.
[221] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1757.

Yoluna Hattat Mektebi adıyla devam eden kurum, 1928 yılının Kasım ayında yürürlüğe giren Harf İnkılabı'nın 1929 Mayıs'ında uygulanması sonucu tekrar kapatılmıştır. İkinci kez kapatılma sonrasında Eldem, hocalardan aynı özveriyi yeniden göstermelerini rica etmiştir. Kullanılan binanın kurumdan alınabileceği yönündeki kaygılarını dile getirerek hocalardan yeniden mühlet istemiştir. Dört aylık bir dönem sonrasında 'Şark Tezyini Sanatlar Mektebi' adıyla yeniden açılan kurumda hüsn-i hat hocalarından Kâmil Akdik'e müdürlük görevi verilmiş, İsmail Hakkı Altunbezer'de, müzehhiplik vazifesine kaydırılmıştır. Diğer hat hocaları Hacı Nuri Korman, Hulusi Yazgan ve Ferid Beylerin işlerine ise son verilmiştir.

Bu olayların akabinde Halil Edhem Bey, Hulusi Efendi'nin geçim sıkıntısı çekmemesi için ona, Kapatılmış Türbeler Başbekçiliği görevi verebilmiştir. Hacı Nuri Korman ise babasının köyüne dönerek çiftçilik yapmaya başlamıştır. Ferid Bey kısa süre içerisinde vefat etmiş, görevinden alınan Hüseyin Tahirzade Behzad ise İran'a dönme kararı almıştır. Böylelikle başta hüsn-i hat hocalarına reva görülen olumsuz yaklaşımın etkisi, diğer geleneksel sanat ustalarına kadar uzanmış görünmektedir.

3.2. Basında Hat Sanatı

Cumhuriyet Dönemi basınında hat sanatının yer alışı, ekseriyetle Medresetü'l-Hattatin ve devamı olan Hattat Mektebi'nin geleneksel hale getirmeye çalıştıkları Ramazan Sergileri üzerine olmuştur. Yani Medresetü'l-Hattatin sergi yaptıkça az sayıda gazeteci ve yazar lehte ve aleyhte yazılar kaleme almışlardır. Ancak yılın diğer zamanlarında basında hat sanatıyla alakalı yazı bulmak güçtür.

Basında görsel malzeme kullanılarak da hat sanatının yer edindiği görülmektedir. Harf İnkılabı'na kadar olan dönemde dergi, gazete ve kitap isimlerinin yazım istifine değinilmiştir. Bu istiflerde celi sülüs, celi talik ve rika kullanımı görülmektedir. Harf İnkılabı'nın yapıldığı yıllarda, inkılapla alakalı tartışmaların bir parçası olan karikatürlerde hat sanatını meydana getiren harfler, ekseriyetle de sülüs harfler kullanılmıştır. Ayrıca 1940'lı yılların sonunda yayın hayatına geri dönen Sebilürreşad Dergisi, kapak fotoğrafı olarak hüsn-i hat eserlerine ilk sayfayı kaplayacak şekilde büyük boy olarak yer verdiği görülmektedir.

3.2.1. Dönem Basınında Hat Sanatıyla Alakalı Yazılar

Sebilürreşad dergisinde henüz Medresetü'l-Hattatin'in kurulmadığı yıllarda Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat'ın Halid Bey'e hitaben yazdığı 'Sanat-ı Hat' başlıklı yazısında[222], hat sanatının o yıllarda içinde bulunduğu durum hakkında görüşlerini beyan etmiştir. Yazıda, hat sanatı hakkında yazılmış kitaplardan bahisle hat sanatının çeşitleri ve önde gelenleri hakkında kısa bir bilgilendirme yaptıktan sonra tamir gerektiren hat levhaları ile ilgili uzman kişiler yetiştirmek amacıyla Müze-i Osmani Müdüriyeti'nde 'Sanat-ı Hat' Şubesinin ihya ve idame edilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.

İhtifalci Mehmed Ziya Bey, tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1922 yılının mayıs ayına tekabül eden bir gazete yazısında, Medresetü'l-Hattatin'in açmış olduğu Ramazan Sergisi hakkında izlenimlerini aktarmaktadır.[223] Yazıda, Mektebin kuruluşundan beri övgüye layık eserler yapıldığından bahsederek, burada öğretilen ve icra edilen sanat çeşitleri hakkında bilgiler vermektedir. Diğer sanat dallarından bahsettikten sonra, hüsn-i hat alanında hat hocalarını zikredip, hat sanatının ihmal ve kayıtsızlıkla karşı karşıya olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca resmi dairelerde hat sanatımıza karşı gerekli ihtimamın gösterilmediğine şahit olunduğunu, bu sebeple yazılarımızda gerilemeler görüldüğünü yazmaktadır. Böyle bir ortamda medrese talebelerinin azim ve kararlılıklarının takdire şayan olduğunu söylemektedir. Resmi yazışmalarda kullanılan malzemeden bahisle, gösterilen özensizliğin hat sanatımızın güzelliğine darbe vurduğu, resmi kayıt ve zabıtların neredeyse okunamaz hale geleceğinden şikayet etmektedir. Bu sorunu Maarif Vekaleti'nin çözmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Ahmet Haşim de İkdam Gazetesi'nde yazdığı yazıda; Medresetül-Hatttatin Sergisine gittiğini, geleneksel sanatların korunması çabasına saygı gösterdiğini

---

[222] Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, 'Sanat-ı Hat', *Sebilürreşad Mecmuası*, C.8/192, 1326, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 185.

[223] Uğur Derman bu yazıyı Ahmed Süheyl Ünver'in arşivinden aldığını, ancak tarih ve gazete adını tespit edemediğini, ancak mektebin H. 1340 Ramazan ayı sergsi münasebetiyle yazılmış olduğunu öğrendiğini yazar. Makalenin tam metni için Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 32. Kitapta günümüz Türkçesi transkripsiyonuyla yazılmış Osmanlı Türkçesi'nden çeviri yapılmıştır. Kelime çevirisinde Ferit Devellioğlu'nun, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002 basımı olan Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'inden yararlanılmıştır.

beyan ettikten sonra bu çabaları yersiz gördüğünü söylemiş ve bu sanatkârları da kastederek 'mazi meraklısı' şeklinde alay etme yoluna gitmiştir.[224]

Yazarı ve tarihi kesinleştirilememiş bir başka gazete yazısında da yazar, Medresetü'l-Hattatin'in kapatılmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir.[225] Yazıda Medresetü'l-Hattatin'in Türk Hat Sanatı'nın geçirmekte olduğu buhran devresinde, yok olmaktan kurtaracak tek kurum olduğu, devlet bütçesine de bir yükünün olmadığından bahsedilmektedir. Medresetü'l-Hattatin'in kuruluş amacının, farklı yerlerde verilmekte olan yazı eğitimini bir çatı altında toplamak olduğu hatırlatılmaktadır. Medresenin, Türk Hat Sanatını, güzel sanatların çeşitli şubeleri arasında kaybolmaktan kurtardığını, onu Sanayi-i Nefise Mektebine dahil etmenin, onun bu misyonunu ortadan kaldırmak anlamına geldiği anlatılmaktadır. Medresetü'l-Hattatin'in eskilerden intikal eden fikirlerle bir ilgisi olmadığı, sadece bir sanat enstitüsü olduğu vurgulanmaktadır.

Necib Asım ise makalesinde yazıyı İslam Yazısı olarak nitelemekte, bunun bir yazı olmaktan öte geçtiğinden, Sanayi-i Nefise halini aldığından bahsetmektedir. Asım bu açıdan yazının sanat yönüne dikkat çeken nadir bir örnek olarak durmaktadır.[226]

Cumhuriyet Gazetesi'nin 31 Mart 1925 tarihli haberinde Medresetü'l-Hattatin'de[227] yapılan sergiden bahsedilmektedir. Sergide önceki yüzyıllara ait eserler bulunduğu gibi, henüz talebe olanların da eserlerine yer verilmiştir. Ayrıca tezhib, ebru ve cild sanat eserlerinin de bulunduğu haber verilmektedir. Yazının sonunda yazar, eserlerin kudretine değindikten sonra, sanatkârların bu kadim ve milli sanatlarımızı yeniden canlandırmaya ve geliştirmeye çalıştıklarının bilgisini vermektedir.

Sevimli Ay dergisinin 1926 yılı 9. sayısında Mehmed Said tarafından yayımlanan 'Kadın Hattatlarımız' başlıklı yazıda, yeni talimatname ile Hattat

---

[224] Fatih Özkafa, 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' s. 1892.

[225] Uğur Derman'ın Süheyl Ünver'in arşivinden aldığı bir gazete yazısıdır. Yazarın adı ve gazetenin tarihi belirlenemese de, medrese'nin ilk kapatıldığı dönemde 1924 yılında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Makalenin tam metni için Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 46.

[226] Fatih Özkafa, 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' s. 1880.

[227] Bu tarihte kurumun adı Hattat Mektebi'ne çevirildiği halde, gazete haberinde 'Medresetül-Hattatin' adı kullanılmıştır. Makalenin tam metni için Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 56.

Mektebine kadın taleberin de kabul edildiğinden bahsedilmektedir.[228] Niran, Şehriban, Muhavvide, Dürriye Faik ve Meliha Sadullah Hanımlardan bahseden yazar, bunlardan Dürriye Faik ve Meliha Sadullah Hanımlarla yaptığı kısa mülakat hakkında bilgiler vermiştir. İki hanım hat talebesi de Galata Liman İnhisar Şirketi'nde çalışmakta, öğle tatillerinde Hattat Mektebi'ne gelerek burada eğitim almaktadırlar. Dürriye Hanım hat eğitimden aldığı zevkten bahsederken, Meliha Hanım Ressam Feyhaman Bey'in talebeliğine devam ettiğini, aynı zamanda hem hüsn-i hat hem de tezhib eğitimi aldığını anlatmaktadır. Yazar, Batı Sanatının, Şark Sanatlarımızın[229] önüne geçmeye başladığı günlerde sanatlarımıza kadınların ilgi göstermeye başlamasının çok önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca resim sanatının sanayi ve ticaret mallarında kullanıldığına dikkat çekilen yazıda, Türk Hattının da bir süredir ticari sahada görülmeye başlandığını, hat sanatının sadece güzel olduğu için değil, para getiren ve para kazanılan bir vasıta olduğu için de rağbet görebileceğinden bahsedilmektedir.

Milli Mecmua'da 15 Nisan 1927 tarihinde, Mehmed Mesih tarafından Hattat Mektebi'nin 1927 yılı Ramazan Sergisi münasebetiyle 'Hattat Mektebi'nde Birkaç Saat' başlıklı yazısı yayımlanmıştır.[230] Yazıda, sergideki eserlerin etkileyici güzelliklerinden bahsedildikten sonra, sergiyi ziyaret eden yabancıların dahi, yazıları anlamadıkları halde etkilendiklerinden bahsedilmektedir. Yazının bizim elimizde gelişiminden bahsedilerek, Türklerin Arap harflerini aldıktan sonra harflere zevk ve ahenklerini verdikleri ve yazının kendi varlığından farklılaşarak millileştiğini anlatılmaktadır. Bu sebeple hattın bizim öz malımız olduğu ve rağbet ve ehemmiyet gösterildiği ölçüde bizim kalmaya devam edeceğinden bahsedilmektedir.

Milliyet Gazetesi'nin 4 Mart 1928 tarihli haberinde Hattat Mektebi'nin düzenlemiş olduğu Ramazan Sergisi'nden bahsedilmektedir. Haberde, Latin harflerinin kabul edileceği yönündeki rivayetlerin etkisiyle, hat eserleri yerine

[228] Yazının tam metni için Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 57.

[229] Yazar Mehmed Said, Hattat Mektebinde icra edilen sanatları 'Şerk Sanatları' olarak nitelendirmiştir. Bu isimlendirme, dönemin yaklaşımını göstermekte olup, ilerleyen yıllarda Mektep, 'Şerk Tezyini Sanatlar Mektebi' olarak kullanılmıştır.

[230] Milli Mecmua Sayı: 84. Yazının tam metni için Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 58.

tezhip ve diğer süsleme sanatları eserlerine ağırlık verildiğinden bahsedilmektedir.[231]

Mehmed Mesih Bey'in Milli Mecmua'nın 15 Mart 1928 tarihli sayısında 1928 yılı Ramazan Sergisi için hazırladığı yazısında, Hattat Mektebi'nde meydana getirilmiş olan sanat eserleri hakkında tanıtım yapılmıştır.[232] Yazıda, mektepte öğretilen Hutut-ı Mütenevvia için, 'burada icra edilmiş olan Türk Yazısının incelikleri ve Türk ruhunun heyecanlarını yansıtan eserler' ifadelerine yer verilmiştir. Hoca ve öğrencilerin yazıları hakkında kısa değerlendirmelerin yapıldığı yazıda, kadın talebeler hakkında özellikle sitayişle bahsedilmektedir. Sanatçıların teşvik ve takdir edilmelerinin, sanatın gelişimi için önemi vurgulandıktan sonra, Maarif Vekaleti'nin mektep için yardımlarını esirgemeyeceği beklentisi serdedilmiştir. Sanat ve sanatçının korunmasının Cumhuriyet'in amaçları arasıda yer aldığından bahsedilmektedir.

Harf İnkılabı öncesinde yazdığı yazılarda hattatlar için 'mazi meraklısı' tabiriyle yetinen Ahmet Haşim, İnkılap sonrası yazdığı yazıda Medresetü'l-Hattatin için 'ölüler mıntıkası' ve 'mezarlık' gibi ifadeleri kullanmaktan geri durmamıştır. 'Sağdan Yazı' isimli yazısında Paris'te bir anısına atıfta bulunarak 'eski yazının yazılırken izlenmesinin, Avrupalıları maymunlardan bile daha fazla eğlendirdiğinden' bahsetmektedir. Haşim'in tepeden bakan müstehzi ifalerini Refik Halid Karay'ın Ankara adlı eserinde de görmek mümkündür. Karay, harfleri bakteri, sülük ve mikrop gibi aşağılayıcı ifadelerle tabir etmiştir.[233]

3.2.2. Dönem Basınında Hüsn-i Hat Görselleri

Cumhuriyet Dönemi'nin hemen öncesinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde basında yer alan hüsn-i hat görselleri geniş bir çeşitlilik arz etmektedir. Harf İnkılabı'na kadar olan dönemde gazete ve dergilerin istifli ve özel olarak hazırlanmış isim yazıları, kapaklarında yer alan hüsn-i hat görselleri ve karikatürlere konu edilmiş harfler örnekler olarak alınmıştır.

Birinci sayısı 1908 yılında 'Sırât-ı Müstakim ' ismiyle çıkmış olan dergi, 1912 yılında 'Sebilürreşad' adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Derginin başyazarı Mehmet Akif Ersoy'dur. Dergide Hasan Basri Çantay, Ahmet Hamdi

[231] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 61.
[232] Yazının tam metni için Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 59.
[233] Fatih Özkafa, 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' s. 1898-1900.

Akseki, Elmalılı Hamdi Yazır, Yusuf Akçura, Peyami Safa, Said Halim Paşa, Ömer Rıza Doğrul, Yahya Kemal ve Nurettin Topçu gibi tanınmış yazarlar da vardı. Dergi 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'yla birlikte kapatılmıştır.[234] İlk dönem olarak değerlendirilebilecek bu kısımda derginin ilk iki ismi celi sülüs istifiyle yazılmıştır. İç sayfalarda ilk sayılarda, yazarların köşe isimleri sülüs istifli yazıldığı görülürken, sonraki sayılarda istifli yazıdan vazgeçilmiş ve matbaada kullanılan nesih, en sonunda ise rika başlıklar kullanılmaya başlanmıştır.

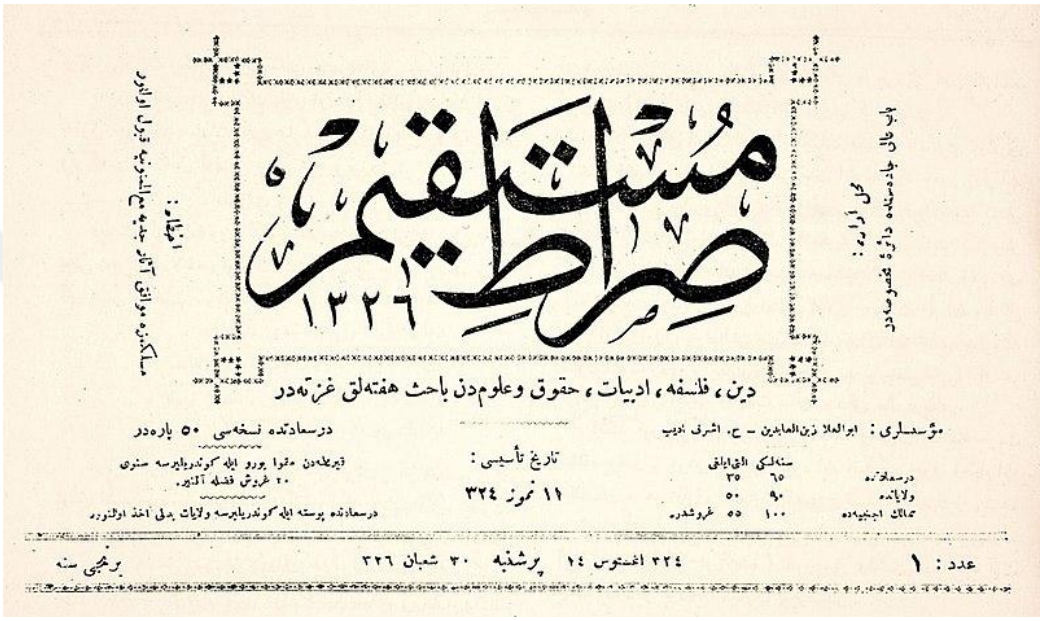
صراط مستقيم
١٣٢٦
دين ، فلسفه ، ادبيات ، حقوق وعلوم دن باحث هفته‌لق غزته‌در
مؤسسلری : ابوالعلا زين العابدين - ع. اشرف ادیب
تاريخ تأسيسی :
١١ تموز ٣٢٤
درسعادته نسخه‌سی ٥٠ پاره‌در
عدد : ١
٣٢٤ اغستوس ١٤ پرشنبه ٣٠ شعبان ٣٢٦

Şekil 3. 1: Derginin İlk Adı Olan 'Sırât-ı Müstakim ' Yazısının Celi Sülüs İstifi[235]

[234] Efe, Adem, 'Sebilürreşad' Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, c. 36, İstanbul, 2009, s. 251.
[235] https://islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad (15.01.2022)

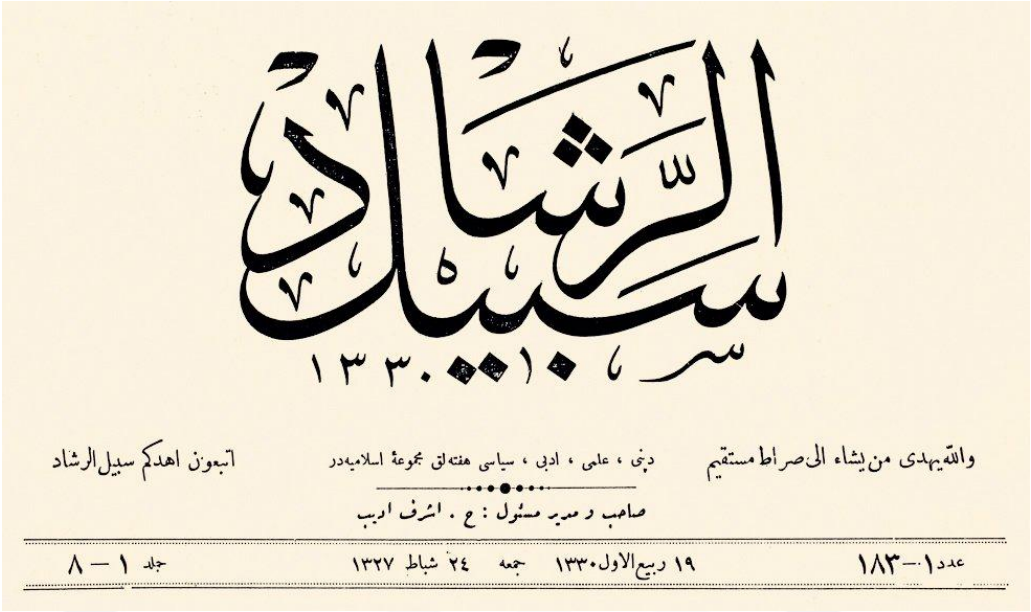
السبيل الرشاد
١٣٣٠ ١٠ ٠٠
والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم — دينى ، علمى ، ادبى ، سياسى هفته‌لق مجموعه اسلاميه‌در — اتبعون اهدكم سبيل الرشاد
صاحب و مدير مسئول : ع . اشرف ادیب
عدد ١ — ١٨٣ — ١٩ ربيع الاول ١٣٣٠ — جمعه — ٢٤ شباط ١٣٢٧ — جلد ١ — ٨

Şekil 3. 2: Derginin İkinci Adı Olan 'Sebilürreşad' Celi Sülüs İstifi[236]

İstanbul'da 1908 - 1912 tarihleri arasında çıkan Cemiyyeti İlmiyyei İslamiyye'nin yayın organı olarak çıkan Beyanülhak dergisi, Şehri Ahmed Ramiz Efendi, Nasuhzade Mustafa Asım ve Mustafa Sabri Efendi'nin önderliğinde yayın yapmıştır.[237] Derginin amblem yazılarında celi sülüs ve sonra talik hatlar tercih edilmiştir.

[236] https://islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad (15.01.2022)
[237] Ekrem Bektaş, 'Beyânülhak' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 6, İstanbul, 1992, s. 34.

Şekil 3. 3: Beyanülhak Dergisi'nin Mimarzade Mehmed Ali Efendi Tarafından Yazılmış Celi Sülüs İstifli Amblemi[238]

[238] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 584.

بیان الحق

قال الله عز وجل : وما علمنا الا البلاغ المبين

دینی ، ادبی ، سیاسی ، فنی پازار ایرتسی کونلری نشر اولنور هفته‌لك غزته‌در .

بسم الله الرحمن الرحيم

« الحمدلله رب العالمين والصلاة والسلام »

« على سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين »

{ بيان الحق } ك مسلكى

شرع شريفده (امر بالمعروف ونهى عن المنكر) نامیله بر قضیهٔ معتنا بها ، بر وظیفهٔ مقدسه واردر . معروف نه دیمك اولدیغنی بیلیرسكز : بتون ایبلكلره شامل برکله! منكرده باجمله قالقدی محیط برتدبیر !

بو ، امر بالمعروف ونهی عن المنكر وظیفه‌سنك بیوك برحصه‌سی ، هله حصهٔ ابتدائیه‌سی علمائك عهده‌سنه مترتبدر . تموز اون برده مقبرهٔ ماضیویته دفن ایتدیکمز دور انجماد ، منكر دوری ایدی . بو منكری نهی ورفع ایچون اقتضا ایدن مساعیٔ ابتدائیه‌ده بولنمق یعنی قوهٔ اجرائیه‌یه رهبرلك ایتمك وظیفه‌سی عرض ایتدیكم وجهله علمایه عائد ایکن بز ، وقتیله وظیفه‌مزی مع التأسف ادا ایده‌مدیکز حالده بو وظیفهٔ مشروعه‌یی شامل عسكرلرمزله اتحاد وترقی جمعیتی ارکان کرامی ایفا ایتدی . بناءً علیه بزم بو ارباب حیثیته قارشو تشکراتمز محجوبیتله ممزوجدر.

انجق ، دور سابقده طریق علمیه وطلبهٔ علوم ، زورنالجیلر ایچون اك واسع برمأکل ، اك مهیا بروسیله

Şekil 3. 4: Beyanü-Hak Dergisi'nin Talik Hatlı Amblemi[239]

Sebilürreşad dergisi 1948 yılında yayın hayatına yeniden başlamıştır. Derginin ikinci döneminde Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Nasuhi Bilmen, Kâmil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Cevat Rifat Atilhan, Ali Fuat Başgil, Yusuf Ziya Çağlı, Mehmet Raif Ogan ve Kemal Kuşçu gibi isimler öne çıkmaktadır. Derginin kapak mizanpajında genellikle hüsn-i hat eserleri büyük yer tutmaktadır. Kapakta hüsn-i hat sanatının önemli isimlerinden Mehmed İzzet

[239] https://islamansiklopedisi.org.tr/beyanulhak (15.01.2022)

Efendi, Kâmil Efendi, Abdülhalim Efendi ve Arif Efendi'nin istifli yazıları görülmektedir.

Şekil 3. 5: Sebilürreşad Dergisi'nin İkinci Döneminin (1948- 1966) Kapağında Yer Alan Celi Sülüs İstifli Yazılar[240]

[240] https://katalog.idp.org.tr/dergiler/97/sebilurresad (15.01.2022)

Cemal Nadir'in Akşam Gazetesi'nin 1928 yılında Harf İnkılabı resmileşmeden önce yayımlanmış karikatürü görülmektedir. Burada sülüs harflerin karikatürize edilirken yazım ölçülerinden uzaklaştıkları göze çarpmaktadır.

Şekil 3. 6: Akşam Gazetesi'nin 1928 Yılında Yer Alan Cemal Nadir Karikatürü[241]

Ramiz Gökçe'nin Akbaba Dergisi'nde Harf İnkılabı'ndan önce 1926 yılında yayımlanan karikatürü görülmektedir. Buradaki karikatürde de harflerin ölçülerinden uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 3. 7: Ramiz Gökçe'nin 1926 Yılında Yayımlanan Karikatürü[242]

[241] Uluğ İğdemir, *Yazı Devriminin 50. Yılı Sergisi*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1979, s. 35.

[242] httpstwitter.comBornaIzstatus1250816767011753987photo1 (15.01.2022)

Ramiz Gökçe'nin 13 Ağustos 1928 tarihinde Akbaba Dergisi'nde Harf İnkılabı'ndan önce yayımlanan karikatürü bulunmaktadır. Bu karikatürde de harflerin ölçülerinden uzak bir başka örnek olarak görülmektedir. Harflerin insan suretinde karakterize edildiği karikatürün temasında harfler, alaycı bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Şekil 3. 8: Ramiz Gökçe'nin Karikatürü[243]

3.3. Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Hattatları Ve Eserleri

Cumhuriyete geçiş dönemini incelerken, dönemi öncesi ve sonrasıyla incelemek yerinde olacaktır. Yerinde bir inceleme yapılabilmesi için Osmanlı Dönemi'nde hüsn-i hat eğitimini almış ve Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış olan hattatlar incelemeye dahil edilmiştir. Hattatlardan hem Osmanlı Dönemi'nde hem de Cumhuriyet Dönemi'nde eser vermiş olanlar araştırma evreni içerisine dahil edilmiştir. Bu hattatların Cumhuriyet Dönemi'nde vermiş oldukları eserler,

[243] https://twitter.com/bahtiyarim/status/1341808199897395203 (15.01.2022)

Osmanlı Döneminde verdiği eserlerle karşılaştırılmıştır. Böylelikle her iki dönemin etkilerini üzerinde taşıyan eserler incelenmiş ve Cumhuriyet'e geçiş döneminin hat sanatı üzerindeki etkilerine değinilmiştir.

Doğum ve vefat tarihleri göz önünde bulundurularak inceleme alanına dahil edilen hattatlardan vefat tarihi ve icazet silsilesi bilinenler ayrı başlıklar altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Tarih ve silsile bilgisine ulaşılamayan hattat ve hat talebelerinin ise yalnızca isimleri zikredilmekle yetinilecektir. Hattatlar hakkında isim bilgisi verilirken Soyadı ile ilgili kanun çıkmadan önce vefat edenler ve Soyadı bilgisine ulaşılamayanlar hakkında, sahip oldukları 'Bey' ve 'Efendi' ünvanları kullanılmıştır. Hattatların bir kısmının az sayıda eseri günümüze ulaşmıştır. Burada her hattatın bir eseri ve imzasına yer verilmiştir. Bazı eserlerin üzerindeki imzalar net gözükmediği ya da imza bulunmadığı için imza fotoğraflarına ayrıca yer ayrılmamıştır.

Hat talebesi olduğunu öğrendiğimiz Mustafa Nafiz Irmak[244] (ö.1975) ve vefat tarihi öğrenilemeyen Selahaddin Dilaveroğlu[245] gibi örneklerin de icazet alıp almadığı gibi haklarında yeterli bilgiye ulaşılamadığı için bu bölümde yer verilmemiştir. Diğer hanım hat talebelerinden rika, talik, sülüs ve celi yazılar yazdığını öğrendiğimiz Düriye Faik Hanım[246] ve hat talebesi olduğu bilinen Meliha Sadullah Hanım'ın icazet ve vefat tarihleri hakkında bilgiye ulaşılamadığı için burada isimlerinin zikredilmesiyle yetinilecektir. Aynı şekilde, icazet aldığı bilgisine sahip olunan ancak hayatları hakkında başkaca bilgiye ulaşılamayan Mehmed Resul, İbrahim Galib Efendi, Şadi Bey, Sami Bey ve Sadık Beyler[247] için ayrı bir başlıkta inceleme yapılmamıştır. Hayatları hakkında kısa bilgilere ulaşılan ancak hat eserlerine ulaşılamayan Hasan Talat Bey (ö. 1926), Hafız Hasan Efendi (ö. 1930?), Mehmed Asaf Efendi (ö. 1930?), Şeyh Ali Rıza Efendi (ö. 1930), Mehmed Emin Rauf Bey (ö. 1932?), Moralizade Hasan Fehmi Efendi (ö. 1930?), Rifat Efendi (ö. 1930?), Ali Rıza Konevi (ö. 1937), Ahmed Rakım Boren (ö. 1940), Ahmed Rüşdi Efendi (ö. 1940), Topçuzade Mehmed Arif Efendi (ö. 1942), Safranbolulu Mehmed Şevki Efendi (ö. 1948), Abdi Yazan (ö. 1953) ve Mustafa Acet (ö. 1990) isimli hattatlar burada ayrıca incelenmemiştir.

---

[244] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s.181.
[245] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s.204.
[246] Hilal Kazan, *Dünden Bugüne Hanım Hattatlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, Geleneksel Sanatlar Serisi- IV, Kasım, 2010, s. 91-92.
[247] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s.199.

3.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Eser Veren Hattatlar

3.3.1.1. Mehmed İlmi Efendi

Mehmed İlmi Efendi, M. 1839 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1923 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Trabzonlu Hattat Hacı Ali Şükrü Efendi'nin oğlu, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'in babasıdır. Sülüs ve nesih yazıların ilk eğitimini babasından almıştır. Ali Şükri Efendi ve Yasincizade Seyyid Abdülvehhab Efendi'den meşk etmiştir. Sonrasında Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den hüsn-i hat meşkine devam etmiş ve icazet almıştır. Talebeleri arasında oğlu İsmail Hakkı Altunbezer ve Tahsin Hüseyni tanınmış kişilerdendir. Yazılarında 'İlmi' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 9: Mehmed İlmi Efendi'nin İmzası[248]

1874'te Zabtiye Nezareti Teftiş Müdürlüğü Kalemi'nde göreve başlamıştır. 1875 yılında İstanbul Emlak Dairesi Beşiktaş Tahsil Şubesi katib muavinliğine ve 1878'de Şehremanetine nakledilmiştir. 1880'de Tahsil Müdüriyeti Kalemi masraf mukayyidi olmuştur. 1888'de Maliye Muhasebe Kalemi masarif kitabetine alınmıştır. 1897 yılında Tahrir ve Vergi Tahsil İdaresi Muhasebe Kalemi mümeyyizi saniliğine nakledilmiştir.[249]

[248] httpswww.ketebe.orgsanatkarmehmed-ilmi-efendi-576#lg=1&slide=1 (16.03.2022)
[249] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 155.

Şekil 3. 10: Mehmed İlmi Efendi'nin Sülüs Nesih Yazısı[250]

Mehmed İlmi Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1281 tarihli celi sülüs eserde "Bismillahi şeccetün karaniyyetun milhatü bahrin kafeta" yazılıdır. Yazının tercümesi "Allah'ın adıyla" diye başlayan, tedavi amacıyla kullanılan bir ibaredir.[251]

Eserde kubbe formunda bir istif tercih edilmiş olup, harflerin vezinli dizilimi görülmektedir. İstifin en altında 'mim', 'te' ve 'ra' harflerinin mukavver yapıları sıralı tekrar yapısı içerisindedir. Alt satırda 'sin' harfleri ile sol kısımda 'karniyyeten' ifadesindeki 'nun' ve 'ye' harflerinin aynı hizada dizilimi ritim hissini güçlendirmektedir. En üstte 'tı' harfinin uç kısmının yuvarlatılması, istifin kubbe formunu desteklemektedir. Arka planı oluşturan noktalama işaretlerinden çift noktalar yatay ve dikey dizilimlerle yerleştirilmiştir. Sol üst kısma doğru yatay çift noktalar tercih edilirken, alt satırda üç adet dikey çift nokta kullanımının sağ alttaki üç nokta ile ilişkili olduğu düşünülebilmektedir. Eserde görsel uyum düzenliliği

[250] www.ketebe.orgeser3123ref=artist&id=576 (16.03.2022)

[251] İbarenin kelime tercümesi "Allah'ın adıyla" "soyulmuş baş yarası" "göz bebeği" "deniz tuzu" şeklindedir. Hz. Süleyman'a atfedilen tedavi amacıyla kullanılan bir ifadenin kullanılıp kullanılamayacağı konusunun Hz. Peygamber'e Ashab tarafından sorulması ile ilgili bir konudur.

görülmektedir. Kompozisyonun grafik değerlerinde de muvazeneli bir dizilime dikkat edildiği görülmektedir.

3.3.1.2. Şeyh Abdülkadir Efendi

Şeyh Abdülkadir Efendi, M. 1839 yılında Belh'te doğmuş, M. 1923 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Özkend hükümdarı Seyyid Burhaneddin Kılıç ahfadından, Eyüp Muradül-Buhari Dergahı Şeyhi Süleyman Efendi'nin oğludur.[252] Talik yazıları mevcuttur. Yazılarında 'Seyyid Abdülkadir Belhi' imzasını kullanmıştır.

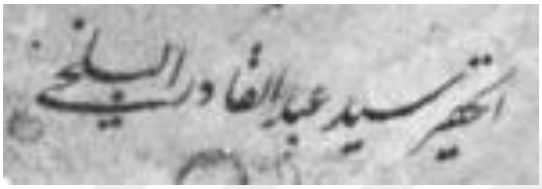

Şekil 3. 11: Şeyh Abdülkadir Efendi'nin İmzası[253]

[252] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 491.
[253] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 493.

Şekil 3. 12: Şeyh Abdülkadir Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Kıta[254]

Şeyh Abdülkadir Efendi'nin imzasının bulunduğu tarihsiz mail talik eserde "Kasd-i şuhret nebuved cami ra / Kiin heme nezm-i abdar nevişt / Behr-i ahbap ber sahife-i dehr / Nükte-i çend yadgar nevişt" yazılıdır. Farsça olan şiirin tercümesi "Şöhret olmak için değildi / Bu şiirlerin hepsi / Zaman sayfasında dost için / Birkaç nükte-i hatıra yazdı" şeklindedir.

Eserde mail satır istifi tercih edilmiştir. İlk satırdan itibaren sırayla 'sin', 'mim', 'be' ve 'nun' harfleri keşideli yazılarak ritim oluşturulmuştur. Arka planda imza satırındaki yazım seçimleri ritmi destekler mahiyettedir. Keşideli yazılan harfler eserde ağırlık noktasını belirlemektedir. İstifte yatay formlar hakim

[254] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 493.

durumdadır. Nokta dağılımları dengeli tutulmuştur. Ritim algısına dikkat edilmesi, kompozisyondaki görsel uyumu güçlendirmektedir.

3.3.1.3. Mehmed Tevfik Bey

Mehmed Tevfik Bey, M. 1868 yılında Manastır'da doğmuş, M. 1924 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Manastırlı Abdüllatif Efendi'nin oğludur.[255] Sülüs ve nesih hatları yazmıştır. Talebeleri arasında oğlu Mehmed Ekrem Güçlüer olduğu bilinmektedir. Yazılarında "Tevfik" imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 13: Mehmed Tevfik Bey'in İmzası[256]

1892 yılında Hafız Şakir Efendi'den icazet aldıktan sonra, Sadrazam Cevat Paşa'nın takdiriyle Divan-ı Hümayun mühime odasına memur edilmiştir. 1895'te Mabeyn-i Hümayun Başkitabet Dairesi mukayyidliğine dahil edildikten sonra Mabeyn kâtibi olmuştur. Osmani ve Mecidi Nişanları almıştır.[257] Arapça, Farsça ve Türkçe bir tefsiri mütenevvi hutut (farklı hat çeşitleriyle) yazmaya başlamış, ancak tamamlayamamıştır.

[255]Turan Sevgili, *İstanbul'un Güzide Hattatları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, Kültür Medeniyet Serisi- 36, İstanbul, 2017, s. 109.
[256] httpswww.ketebe.orgsanatkarmehmed-tevfik-bey-628#lg=1&slide=2 (16.03.2022)
[257] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 434.

Şekil 3. 14: Mehmed Tevfik Bey Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Araf Suresi 31. Ayet[258]

Mehmed Tevfik Bey'in imzasının bulunduğu H. 1320 tarihli celi sülüs yazıda "Kalellahu Teala fi Kitabihil-Kerim İnnellahe la yühibbül müsrifin Sadekallahul-Azim" yazılıdır. Araf Suresi 31. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Allahu Teala Kerametli Kitabında buyurdu ki: 'Muhakkak ki Allah israf edenleri sevmez' Azametli olan Allah doğru söyledi" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Ayet metninin olduğu kısım vurgulanması için celi sülüs yazılmış, diğer ifadeler sülüs yazıyla kaleme alınmıştır. İstifte dikey formlar ön plandadır. Alt kısımda mukavver formda 'nun', 'be' ve 'ra' harfleri ise dikey hareketler karşısında dairesel hareketlerle istifte denge kurulmak istenmiştir. İstifin üst kısmında dikey formların baskın olduğu yerde 'Teala' kelimesindeki makus 'ye' harfinin kullanımı yön zıtlığının yazıda hareket oluşturmak amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Eserin en solunda kullanılan ibarenin kubbe formunda ve nispeten daha küçük kalemle tercih edilmesi, durak tezyinatını andırmaktadır. Kompozisyonda sistemli bir bütünlük ve geometrik bir düzen olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.1.4. Mehmed Vasfi Efendi

Mehmed Vasfi Efendi M. 1868 yılında Safranbolu'da doğmuş, M. 1925 yılında Kastamonu'da vefat etmiştir. Rençber Şakir Ağa'nın oğludur. Talik hattını Fetvahane memurlarından Karinabadi Hasan Hüsn-i Efendi'den meşk etmiştir.

[258] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 436.

Darülfünun Ulum-u Diniyye kısmından mezun olmuştur. Türkçe, Arapça ve Farsça'ya vakıf, yazı inşasındaki başarısı ile meşhur olduğu bilinmektedir.[259]

Şekil 3. 15: Mehmed Vasfi Efendi'nin İmzası[260]

Kastamonu Darülmuallimin, Safranbolu ve Çatalca'da idadi mektep müdürlüklerini yürütmüştür. Kastamonu Darülhilafe Medresesi hocalığı yapmıştır. Bir müddet ticaretle meşgul olduktan sonra Kastamonu İmam-Hatip Mektebi müdürlüğü ve Hadis ve Tefsir hocalığı görevlerini yerine getirmiştir.

[259] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 634.
[260] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 635.

Şekil 3. 16: Mehmed Vasfi Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta[261]

Mehmed Vasfi Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1315 tarihli mail talik eserde "Aşk-ı tu nihali hayret amet / Vasli tu kemali hayret amet / Bes ğarka-i bahri vasli kaher / Hem ber serhal-i hayret amet" yazılıdır. Farsça olan şiirin tercümesi "(Sevgili) senin aşk fidanına şaşırdım / Senin vuslat-ı kemaline şaşırdım / Bilakis sana vuslat denizde boğulmaktır / Başımıza gelenlere şaşırdım" şeklindedir.

Eserde mail satır istifi görülmektedir. Satırlarda yer alan 'te', 'nun' ve 'he' harfleri keşideli yazılmış, satırların üçünde görülen med işaretleriyle birlikte yatay formların ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu durum aynı zamanda ritim öğesinin de etkin kullanıldığını göstermektedir. İmza satırındaki yazımda da ritim

[261] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 635.

kullanımı sürmektedir. Nokta dağılımlarında çift noktaların ritmik dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Kompozisyonda ritmik bir düzen ve harekette uyum göze çarpmaktadır.

3.3.1.5. Mehmed Emin Efendi

Mehmed Emin Efendi, M. 1835 yılında İzmir'de doğmuş, M. 1925 yılında İzmir'de vefat etmiştir. Kadı Hüseyin Hilmi Efendi'nin oğludur. Babası Hüseyin Hilmi Efendi ile eğitimine başlayan Mehmed Emin Efendi, İzmir Merkez'de Sahaflar Çarşısı'nda Hattat Mehmed Nuri Efendi'nin öğrencisi Hafız Salih Efendi'den sülüs ve nesih meşk ettikten sonra 1863'te icazet almıştır. Yazısını geiştirmek için bir müddet İstanbul'da bulunmuştur. İzmir Rüşdi Mektebi'nde yazı hocalığı yapmıştır.[262] onyedi adet Mushaf yazdığı bilinmektedir.

Şekil 3. 17: Mehmed Emin Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[263]

Mehmed Emin Efendi'ye ait olduğu belirtilen celi sülüs yazıda "Allahü yüavinüküm fi küllil-umur" yazılıdır. Dua ifadesi olan yazının tercümesi, "Allah bütün işlerinizde yardımcınız olsun" şeklindedir.

Yazı oval formda istiflenmiştir. Eserde dikey formda harfler bulunmakla birlikte, küplü 'ayın' ve mukavver formdaki 'mim', 'lam', 'vav' ve 'ra' harfleri oval formu tamamlar mahiyettedir. İstifin ortasında yer alan makus 'fe' harfi dikey

[262] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 778.
[263] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 779.

formdaki ‘lam’ harfini yatay doğrultuda zıt yönde keserek zıtlık öğesine vurgu yapmaktadır. Böylelikle yazıda tekdüzelikten kaçınılmak istenmiştir. Ayrıca istifin merkezi noktasında serenli ‘kef’ harfleri peşi sıra kullanıldığından ritim hissi güçlendirilmek istenmiştir. Yazıdaki boşluklar tezyini işaretlerle doldurulmuştur. Kompozisyonda grafiksel uyumun başarılı tatbiki ve ritmik düzenin göz önüne alındığı görülmektedir.

3.3.1.6. Sultan Mehmed Vahdeddin

Sultan Mehmed Vahdeddin M. 1861 yılında İstanbul’da doğmuş, M. 1926 yılında Sanremo’da vefat etmiştir. Sultan Abdülmecid’in oğludur. Rika ve sülüs yazdığı bilinmektedir.[264] Yazılarında “Vahdeddin” imzasını kullanmıştır. Son Osmanlı Sultanı ve 115. İslam Halifesidir.[265]

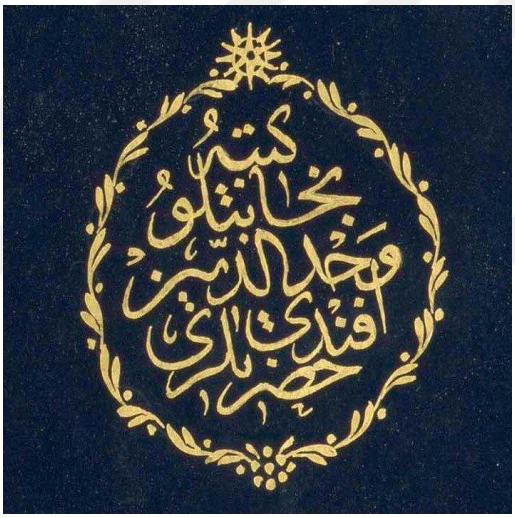

Şekil 3. 18: Sultan Mehmed Vahdeddin’in İmzası[266]

[264] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 39.
[265] Cevdet Küçük, ‘Mehmed VI’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, İstanbul, 2003, s. 422.
[266] httpswww.ketebe.orgsanatkarsultan-vahideddin-3705#lg=1&slide=1 (16.03.2022)

Şekil 3. 19: Sultan Mehmed Vahdeddin Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[267]

Sultan Mehmed Vahdeddin'in imzasının bulunduğu H. 1288 tarihli celi sülüs eserde "Aleyke Avnüllah" yazılıdır. Dua ibaresi olan yazının tercümesi "Allah'ın yardımı üzerinize olsun" şeklindedir.

Yazıda dikey formların ön planda olduğu görülmekle birlikte mukavver 'vav' ve 'nun' harflerinin yakın ritmik konumları ayrıca mukavver 'kef' harfinin bulunması, yazıda çeşitliliği göstermektedir. Yine 'ayın' harflerinin birbiri üzerinde konumlandırılmaları ritim hissini artıran bir başka durumdur. İstifin üst kısmında üstün harekelerinin dizilimi ve kısa kullanımı yazıda denge unsurunun gözetildiğini göstermektedir. En altta tarih yazısının çift nokta tarafından bölünmesi, sistemli bir düzenliliği anlatmaktadır. Ayrıca imza kısmının kıvrık dal içerisinde oval istif içerisinde kullanımı, kimi kendinden önceki dönem hattatlarının imza stillerini anımsatmakla birlikte onu akranı olduğu dönem hattatlarından ayırmaktadır. İmzanın konumlandırılışı durak tezhibi hissi vermektedir. Kompozisyonda sistemli bir düzen hissedilmektedir.

[267] httpswww.ketebe.orgeser4810ref=artist&id=3705 (16.03.2022)

3.3.1.7. Bursalı Mehmed Raşid Efendi

Mehmed Raşid Efendi M. 1849 yılında Bursa'da doğmuş, M. 1926 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bursalı Hacı Ali Ağa'nın oğludur. Posta Telgraf Dairesi memurlarından Hattat Tevfik Efendi'nin babasıdır. Hattat Tevfik Efendi'nin aynı zamanda ilk yazı hocasıdır. Yazılarında "Muhammed Raşid" imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 20: Bursalı Mehmed Raşid Efendi'nin İmzası[268]

İstanbul'dan Bursa'ya göç eden hattatlardan Süleyman Efendi'nin şakirdi İbrahim Sukuti Efendi'den hat eğitimine başlamıştır. Sonrasında Bursa hattatlarından Sadettin Efendi'den meşk etmiştir. 1869 yılında İstanbul'a gelip Şefik Bey'in talimine bir yıl devam etmiştir. Bursa'ya döndüğünde her yıl bir aylığına İstanbul'a gidip meşk etmeye devam etmiştir.[269] 1892 yılında Erkanı Harbiye Dairesi hattatlığına tayin olmuştur. Sülüs ve nesih yazıları mevcuttur. Bursa Çekirge Hüdavendigar Cami'nde yazısı vardır.

[268] httpswww.ketebe.orgsanatkarbursali-mehmed-rasid-efendi-188#lg=1&slide=0 (16.03.2022)
[269] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 311.

Şekil 3. 21: Bursalı Mehmed Raşid Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[270]

Bursalı Mehmed Raşid Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1314 tarihli celi sülüs eserde "Allahü yüavinüküm fi küllil-umur" yazılıdır. Dua ibaresi olan yazının tercümesi, "Allah bütün işlerinizde yardımcınız olsun" şeklindedir.

Yazıda dairesel istif tercih edilmiştir. İstifte sol kısımda 'lam', 'vav', 'ra' ve 'mim' harflerinin mukavver formları dairesel istifi destekler niteliktedir. Sağ kısımda küplü 'ayın' harfi, üst kısımda 'Lafzatullah' ibaresinin 'elif'i kıvrık yapılarak istifin ana yapısını yansıtmaktadır. Eserde mukavver formlar ağırlıktadır. Alt kısımda borulu 'kef'ile makus 'fi' kelimesinin tetabuk ile birleşmesiyle yatay form örneği görülmektedir. Bu yatay formlar, istifin orta kısmındaki dikey formları karşılamaktadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum göz çarpmaktadır.

3.3.1.8. Osman Enveri Efendi

Tokat'ta doğduğu bilinen Osman Enveri Efendi'nin kesin olarak bilinemeyen doğum tarihinin, 19. yüzyılın 2. çeyreği olduğu düşünülmektedir. M. 1926 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İlk hüsn-i hat derslerini Tokat Mebusu İsmail Paşa'nın babasından almıştır. Sonrasında medrese eğitimi maksadıyla İstanbul'a gitmiş,

[270] httpswww.ketebe.orgeser4428ref=artist&id=188 (16.03.2022)

Muhsinzade Seyyid Abdullah Bey'in derslerine devam etmiştir. 1873 senesinde sülüs ve nesih icazetini almıştır.[271]

Sultan Abdülaziz'in şehzadelerine Şehzadegan Mektebi'nde hoca olarak tayin edilmiştir. Şehzade Abdülmecid Efendi'ye ve diğer şehzadelere Arapça ve Farsça dersinin yanı sıra, hüsn-i hat öğretmiştir.[272] Sonrasında Osman Enveri Efendi, Beylerbeyi Tepesi'nde almış olduğu evi ve arazisinde bahçe işleri ile meşgul olmuştur. Üsküdar Selman Ağa Cami'nde Hilye-i Şerifi, en iyi bilinen eseridir.

Şekil 3. 22: Osman Enveri Efendi Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Hilye[273]

[271] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 258.
[272] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara, 2015, s. 354.
[273] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 259.

Osman Enveri Efendi'nin imzasının bulunduğu tarih kısmı net okunamayan hilye ismiyle nitelendirilen sülüs nesih eserde Hazreti Peygamber'in fiziki özellikleri yazılıdır.

Eserde satır istifi düzeni mevcuttur.[274] Hilyenin kuşak bölümünde yer alan ayet yazısında dikey formlar istife hakim durumdadır. Dikey formlara yatay form olarak 'üstün' harekeleri yön zıtlığı oluşturmakta, böylece yazıda tek düzelikten kaçınılmaktadır. 'Ayın' harfinin 'elif' ile bağlantısı uzun tutulduğu için 'ayın' harfinin üzerindeki 'üstün' harekesi de diğer harekelerden daha kalın ve harf kalemiyle yazılması tercih edilmiştir. Yazıda dikey formları oluşturan 'elif', 'lam' ve 'kef' harfleri birbirine yakın kullanımlarıyla aralık öğesiyle birlikte ritim algısını meydana getirmişlerdir. Eserde ritmik bir düzen, kompozisonun grafik değerlerinde ise uyum göze çarpmaktadır.

3.3.1.9. Hasırizade Şeyh Mehmed Elif Efendi

Hasırizade Şeyh Mehmed Elif Efendi M. 1850 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1927 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Sütlüce Sadi Dergahı Şeyhi Ahmed Muhtar Efendi'dir. Sülüs ve talik hatları yazdığı bilinmektedir. Yazılarında "Muhammed Elif" imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 23: Hasırizade Mehmed Elif Efendi'nin İmzası[275]

Hasırizade Ahmed Muhtar Efendi ile hüsn-i hat eğitimine başlamıştır. Mehmed Zeki Dede Efendi'den ve Daire-i Meşihat Muhasebe Müdürlüğü'nden Mütekaid Rakım Efendi'den talik temeşşuk etmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi

[274] Hilye formunun oluşumu 17.yy.'a kadar gittiği ve uzun bir süredir aynı form ve düzen korunarak sürdürüldüğü için burada değerlendirmeyi yalnızca celi sülüs yazı satırı üzerinden yapmanın daha yerinde olacağı düşünülmüştür.

[275] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 819.

Osman Salahuddin Efendi'den Tarikat-ı Mevleviyye Hilafeti aldı. Sütlüce Sadi Dergahı'nda post nişin olmuştur.[276]

Hasırizade Dergahı semahane kapısının üzerinde bulunan babasına ait manzumeyi içeren tarih kitabesi ve Tophane Müşiri Seyyid Mehmed Paşa'nın M. 1887 (H. 1305) tarihindeki tamiri ile ilgili kitabe ve yine Sütlüce Kapıağası Mahmud Ağa Cami tamir kitabesi, semahanenin üst katında, sütûnlar arasındaki tahta levhalara tutturulmuş muşambaların üzerine zerendud olarak, babasının Sadiyye Tarikatı piri Sadeddin Cibâvi Hazretleri için medhiyyeyi işlemiştir. Ayrıca Hacı Bekirzâde Alî Bey'in dergahın suyollarını tamir ettirdiğini anlatan kitâbenin metni ve hattı ona aittir. Hattı yine kendisine ait olan semahane kapısı üzerindeki mermere işlenmiş ayet kitabesi onun eserlerinden bazılarıdır.

Şekil 3. 24: Hasırizade Şeyh Mehmed Elif Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış İbare[277]

Hasırizade Mehmed Elif Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1298 tarihli talik yazıda Celaleddin-i Rumi'ye hitaben yazılmış bir nida ifadesi bulunmaktadır. Eserde "Ya Hazreti Mevlana" yazılıdır.

Yazıda satır istifi tercih edilmiştir. 'Te' harfinin çanağı uzun tutulduğu, bu sebeple yazıda yatay formun ağırlık kazandığı görülmektedir. Dikey formlar yazının iki yanında toplanmış haldedir. Arka planı oluşturan noktalar açısından bakıldığında üst kısımda çift nokta, diğer iki tek noktanın ortasında yer alarak arka

[276] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 816.
[277] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 819.

planın ağırlık merkezini oluşturmaktadır. İstifin grafik değerleri arasında uyum görülmektedir. Eserin kompozisyon kurgusunun güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.1.10. Hatip Ömer Vasfi Efendi

Elhac Hatip Ömer Vasfi Efendi, M. 1880 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1928 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Hırka-i Şerif Cami imamı Eyüb Sabri Efendi'nin oğludur. Neyzen, hattat Emin Efendi'nin ağabeyidir. Bir müddet 'Ziya' mahlasını kullandıysa da sonrasında 'Vasfi'yi tercih etmiştir.[278]

Şekil 3. 25: Hatip Ömer Vasfi Efendi'nin İmzası[279]

Kadri Efendi'den sülüs meşkine başlamıştır. Aziz Efendi'den nestalik ve sülüs yazmıştır. Sami Efendi'den tekrar nestalik meskederek icâzet almıştır. Nestalik ve sülüs celilerini de Sami Efendi'den öğrenmiştir.[280] Bir süre Müni İsmeti Bey'den divani, Hacı Kâmil Efendi'den divani ve sülüs meşkine devam etmiştir.

Mehmed Esad Efendi'nin Sultan Ahmed Cami derslerine devam ederek 1905'te ilmiye icazeti almıştır. Babasının ölümünden sonra, kendisine verilen Hırka-i Şerif Cami hatipliği görevini ölünceye kadar sürdürmüştür. Meşihat Dairesi'nde vazife yapmıştır. Celi yazılarda fevkalade güzel eserler vermiştir. Eyüp'te Sultan Reşad Türbesi ve Mektebi, Konya Sultan Selim Cami, Kısıklı Cami ve Çeşmesi'nin yazıları ona aittir.

[278] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 266.
[279] https://www.ketebe.org/sanatkar/hatib-omer-vasfi-efendi-372#lg=1&slide=1 (16.03.2022)
[280] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.487.

Şekil 3. 26: Hatip Ömer Vasfi Efendi Tarafından Muhakkak ile Yazılmış Besmele[281]

Hatip Ömer Vasfi Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1322 tarihli muhakkak eserde "Bismillahirrahmanirrahim" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Eserde satır istifi düzeni görülmektedir. Dikey formlar ön planda olup ritmik bir düzende ve belirli aralıklarla sıralanmıştır. Muhakkak yazıda bulunan mürsel formlu harfler hareket öğesine atıf yapmaktadır. Şeddeler, üstünler ve tezyini işaretler harf aralıklarını ritmik dolduran elemanlar olarak görev yapmaktadır. 'Ha' ve 'ra' harfleri kendi aralarında ritmik bütünlük oluşturmaktadır. İstifte ritmik düzen ön plandadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum görülmektedir.

3.3.1.11. Mustafa Ferid Bey

Mustafa Ferid Bey, M. 1858 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1930 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Divan-ı Hümayün mühime odası hulefalığından mütekaid Şabani şeyhi Ali Necib Efendi'dir. Hutut-ı Mütenevvia meşk edip icazet aldı. Hattat Mustafa Halim Özyazıcı ve Ahmed Hamdi Tezcan'a hocalık yapmıştır.

[281] httpswww.ketebe.orgeser7543ref=artist&id=372 (16.03.2022)

Şekil 3. 27: Mustafa Ferid Bey'in İmzası[282]

1871 yılında divani, celi divani yazıları ve tuğra çekmeyi Sami Efendi'den öğrenmiştir. Mehmed Şevki Efendi'den sülüs nesih yazılarını meşk etmeye devam etmiştir. Hocasının vefatı sebebiyle icazeti Sami Efendi'den almıştır. Yazılarında 'Ferid' imzasını kullanmıştır.

1870 yılında Divan Kalem'inde göreve başlamıştır. Mühimme Odası'na geçtikten sonra 1886'da namenüvisliğe atanmıştır. Mühimme Kalemi Başkâtip Muavinliği, Evamir Kalemi Mümeyyizliği ve Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Müdürlüğüne atanmıştır. Medresetü'l-Hattatin'in kuruluşunda celi divani ve sülüs hocası olarak bulunmuştur.[283]

[282] httpswww.ketebe.orgsanatkarferid-bey-267#lg=1&slide=0 (16.03.2022)
[283] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s.98.

Şekil 3. 28: Mustafa Ferid Bey Tarafından Tuğra Formuyla Yazılmış İbare[284]

Mustafa Ferid Bey'in imzasının bulunduğu H. 1323 tarihli yazı tuğra formundadır. Tuğra'nın kürsü kısmında Osmanlı Türkçesi ile "Padişahım çok yaşa" yazılıdır.

Tuğra formunun kürsü kısmında harflerin dolgun görünümü Rakım Ekolü'nün etkisini hatırlatmaktadır. Kürsü kısmının meyilli alt kısmı sebebiyle dönem özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Kürsü kısmı harflerinde aralık öğesinin yazı kalınlığına oranla daha az olması göze çarpmaktadır. Kompozisyonda 'dal' ve mürsel 'vav' harfleri hareketliliği sağlamıştır.

3.3.1.12. Mehmed Rasim Efendi

Mehmed Rasim Efendi, M. 1844 yılında doğmuş, M. 1930 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Hoca Osman Efendi'dir. Oğlu, Topkapı Sarayı Başkâtibi'dir. Sülüs ve nesih yazılar yazmıştır. Seyyid Mehmed Bahir Efendi'den talik meşki almıştır. Yazılarında "Rasim" imzasını kullanmıştır.

[284] M. Uğur Derman, Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında, s. 99.

1856 yılında Enderun-u Hümayün hademeliğinde göreve başlayan Rasim Efendi, Enderun Mektebi Arapça hocalığı ve Mektebin hafiz-ı kütüplüğü yapmıştır. Hırka-i Saadet hademesi olmuş, sonrasında Has Oda Baş Eskiliğine yükselmiştir. Kendisine Gümüş İmtiyaz Madalyası ve Üçüncü Mecidi Nişanı verilmiştir.

Şekil 3. 29: Mehmed Rasim Efendi Tarafından Nesih ile Yazıldığı Belirtilen Hadis-i Şerif[285]

Mehmed Rasim Efendi'nin hattı olduğu belirtilen tarihi bilinmeyen hadis eserinin nesih yazısında çok sayıda hadis-i şerif ravileri ile birlikte kaleme alınmıştır.

[285] httpswww.ketebe.orgeser4493ref=artist&id=591 (16.03.2022)

Eserde satır istifi düzeni görülmektedir. Mehmed Rasim Efendi'nin nesih yazısında satır düzeni düzgün görülmektedir. Metin içerisinde borulu 'kef' ve mebsut 'be' harfleri yatay formların belirgin örnekleri olmakla birlikte, metni sayfaya sığdırmak amacıyla uzun tutulmuş yatay formların yaygın kullanılmadığı görülmektedir.

3.3.1.13. Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi

Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi M. 1848 yılında Belh'de doğmuş, M. 1931 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Şeyh Seyyid Süleyman Efendi'nin oğludur. Bursalı Abdülkadir Nesib Efendi'nin talik derslerine devam ederek icazet almıştır.[286] Celal Kılıç ve Musa Efendi tanınan hat talebeleridir. Resmi bir görevde bulunmayıp, daha çok edebiyat ve hüsn-i hat ile iştigal etmiştir.

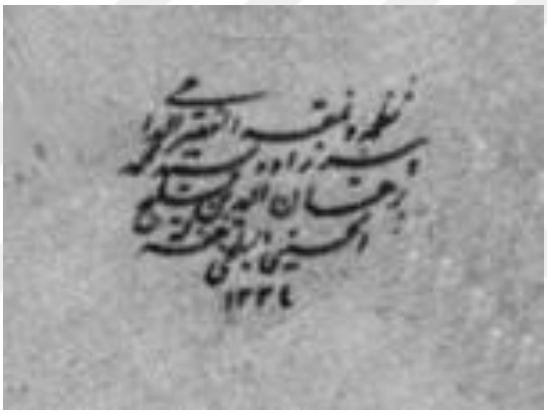

Şekil 3. 30: Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi'nin İmzası[287]

[286] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 521.
[287] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 522.

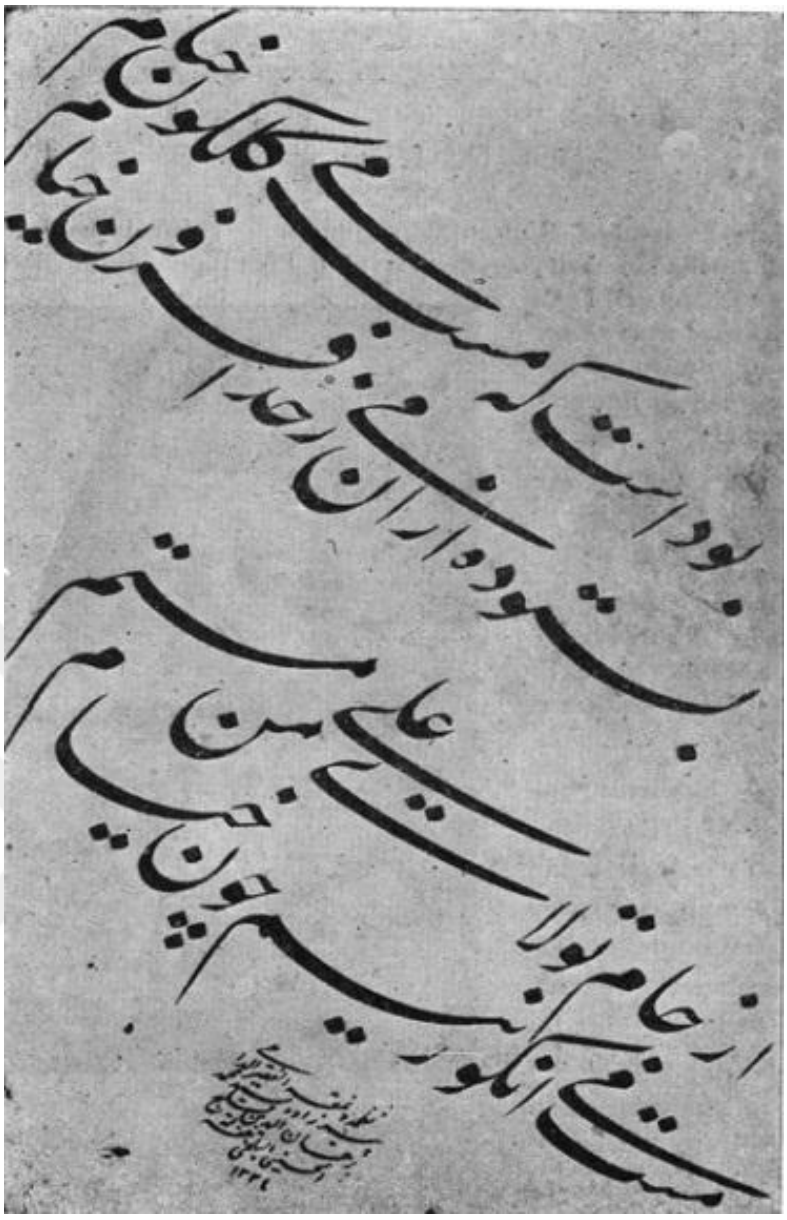

Şekil 3. 31: Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta[288]

Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1334 tarihli mail talik eserde "Bud est ki mest-i mey-i gülgün hayyam / Bistude ez an mey zi hed efzun hayyam / Ez cam-ı tevella-i Ali men mestem / Mest-i mey-i engür niyem çün hayyam" yazılıdır. Farsça olan şiirin tercümesi "Şarap sarhoşluğuyla ortaya çıktı Hayyam / O şarabı haddinden fazla övdü Hayyam / Ben Ali dostluğunun kadeh sarhoşuyum / Hayyam gibi üzüm şarabının sarhoşu değilim" şeklindedir.

Eserde mail satır istifi görülmektedir. Yazıda uzun tutulan makus 'ye' ile keşideli 'be', 'fe', 'mim' ve 'ye' harfleri yatay formların ağırlıkta olduğunu

[288] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 522.

göstermektedir. Uzun tutulan yatay formlardan altı tanesi, ikişerli gruplar halinde birinci, üçüncü ve dördüncü dizede altlı üstlü konumlandırılmıştır. Üç adet yapılan ve çapraz bir doğrultuda sıralanan çift yataylar, güçlü bir ritim oluşturmaktadır. Ayrıca çift noktaların konumlanışında istifin dengeli tutulması amacı güdülmüştür. Kompozisyonda ritimsel bir düzenleme göze çarpmaktadır.

3.3.1.14. Seyyid Musa Efendi

Seyyid Musa Efendi, M. 1875 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1933 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Hem sağ hem de sol eliyle yazabildiği için eserlerine 'yesari' ya da 'yemini' şeklinde imza koymuştur. Hattat Seyyid Mehmed Burhâneddîn Efendi'nin oğludur.

Talik yazıyı annesinden meşk eden Seyyid Musa Efendi, sülüs, nesih, divani ve şikeste yazıları bir hocaya devam etmeden kendi gayretiyle öğrenmiştir. Babasının eserlerinin istinsahı ile meşgul olup münzevi bir hayat sürmüştür.[289]

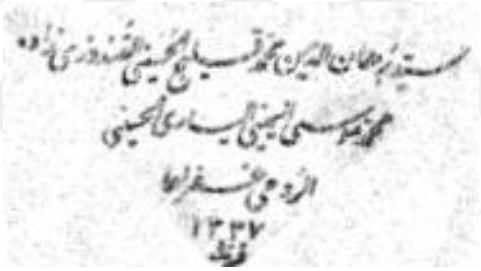

Şekil 3. 32: Seyyid Musa Efendi'nin İmzası[290]

[289] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 587.
[290] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 589.

Şekil 3. 33: Seyyid Musa Efendi Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta[291]

Seyyid Musa Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1337 tarihli mail talik eser, Seyyid Mehmed Burhanüddin Efendi'nin yazısını takliden yazılmıştır. Mezkur bölümde şiirin okunuşu ve tercümesi verilmiştir. Eserin istif ve kompozisyon açısından, aslından ciddi bir farkı bulunmadığı ve daha önce incelemesi yapıldığı için yeniden değerlendirme yapılmaya gerek duyulmamıştır.

3.3.1.15. Abdullah Nizamüddin Efendi

Abdullah Nizamüddin Efendi M. 1892 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1934 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası, Beyazıt'taki Umumi Kütüphane Müdürü

[291] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 589.

Hattat Hafız Hasan Tahsin Efendi'dir. Babasından meşk ettiği sülüs ve celi hat alanında iyi derecede yazılar yazdığı görülmektedir. Medresetü'l-Hattatin hizmete girdiğinde ilk kayıt yaptıran öğrenci olmuştur. Burada Hasan Rıza Efendi'den meşk ederek Medresetü'l-Hattatin icazetini almıştır.[292] Yazılarında "Abdullah Nizamüddin" imzasını kullanmıştır.

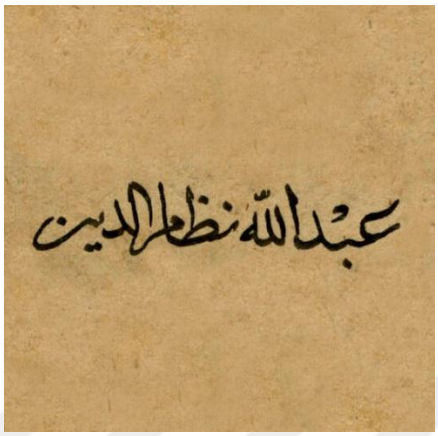

Şekil 3. 34: Abdullah Nizamüddin Efendi'nin İmzası[293]

Kütüphane Müdürü olan babasının yanında bir süre çalıştıktan sonra, Fatih'te bulunan Millet Kütüphanesi'nde memur olmuştur. Sonrasında psikolojik sebebplerden ötürü memuriyetini sürdüremeyip evine kapanmıştır.[294]

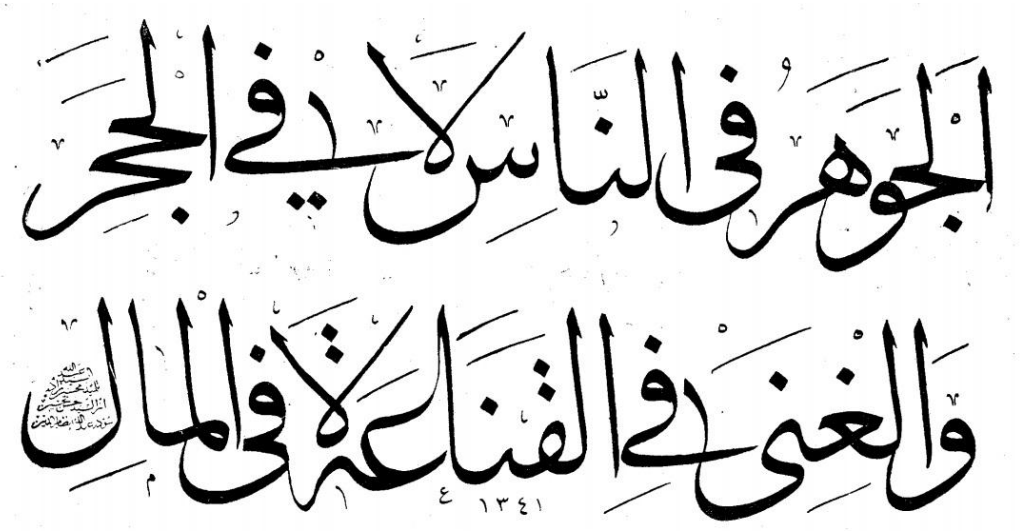

Şekil 3. 35: Abdullah Nizamüddin Efendi Tarafından Sülüs ile Yazılmış Beyit[295]

[292] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 165.

[293] httpswww.ketebe.orgsanatkarabdullah-nizameddin-efendi-15#lg=1&slide=1 (18.06.2022)

[294] Mahmud Kemal İnal'ın aktardığına göre Kütüphane Müdürü Ali Emiri Efendi ile aralarında geçen bir tartışmanın ilerlemesi, psikolojik rahatsızlığını tetiklemiş görülmektedir. Bu sebeple kendini uzun yıllar evinde bir odaya kapattığı, tek yakını olan annesinin vefatını öğrendiğinde de kendi canına kıydığı nakledilmektedir. Bkz. Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 240.

Abdullah Nizamüddin Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1341 tarihli celi sülüs eserde "El-cevherü fin-nasi la fil-hacer / vel-gina fil-kanaati la fil-mal" yazılıdır. Beyitin tercümesi, "İnsanların içindeki cevher taş gibi değildir / Kanaattaki zenginlik mal gibi değildir" şeklindedir.

İki satırdan oluşan yazıda satır istif tercih edilmiştir. İstifte 'elif' ve 'lam' harflerinin dikey formda bir arada kullanılmaları ritim algısı uyandırmaktadır. Ayrıca dikey formların ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. İstifte ritimli bir düzen ve kompozisyonun grafik değerlerinde uyum göz çarpmaktadır.

3.3.1.16. Mehmed Abdülbaki Fani Efendi

Mehmed Abdülbaki Fani Efendi, M. 1850 yılında Bağdat'da doğmuş, M. 1936 yılında Kadirli Osmaniye'de vefat etmiştir. Babası Süleymaniyeli Musannif Ebubekirzade Ahmed İnayet Efendi'dir. Talik, celi talik ve rika yazıları mevcuttur.

1875 yılında Adana Kadirli Rüşdi Mektebi'nde hoca olarak göreve başlamıştır. Yedi yıllık çalışma sonrasında, Kozan nüfus memurluğu'na geçmiştir. Aşar Başkâtipliği, Feke Aşar Memuruluğu, Kozan Aşar Müdürlüğü, Kozan Ağnam Müfettişliği ve Feke Mal Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. 1888'den sonra Tahrirat Müdürü olarak Cebeli Bereket, Maraş, Bingazi ve Mersin'de görev yaptıktan sonra, Kadirli'de tedrisat ile meşgul olmuştur.[296]

[295] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 241.
[296] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 542.

Şekil 3. 36: Mehmed Abdülbaki Fani Efendi Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Besmele[297]

Mehmed Abdülbaki Fani Efendi'nin imzasının bulunmadığı ve tarihi belirtilmemiş celi talik eserde "Bismillahirrahmanirrahim" yazılıdır. Yazının tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifte 'sin' harfi uzun tutulmuş, ancak diğer harfler yeterli ve ölçülü büyüklükte kullanılmamıştır. Yazı ritmi, harf aralıkları, şedde ve tezyini işaretlerin, uyumu sağlayacak yeterlilikten uzak olduğu görülmektedir.

3.3.1.17. Mustafa İhsan Bey

Hafız Mustafa İhsan Bey, M. 1871 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1937 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Telgraf ve Posta Nezareti Muhasebe Kalemi Mümeyyizi Evveli İstanbullu Mehmed Celal Bey'in oğludur. Yazılarında 'Rakım' ve 'İhsan' imzasını kullanmıştır.

[297] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 543.

Şekil 3. 37: Mustafa İhsan Bey'in İmzası[298]

Mustafa İhsan Bey, ilk hüsn-i hat eğitiminde Mektebi Harbiye hattatı Abdülahad Vahdeti Bey'den sülüs meşk etmiştir. Sonrasında Reisülhattâîin Hacı Kâmil Akdik'e devamla yazdığı Kaside-i Elfiye murakkası ile icazet almıştır. Celi sülüsü Erkan Harbiye Dairesi hattatı Nazîf Efendi'den, rikayı ise Galatasaray Sultanisi yazı hocası Galatalı Mehmed İzzet Efendi'den meşk etmiştir. Yazılarını geliştirirken Arzuhalci Mehmed Nuri Efendi'den de faydalanmıştır.

Orman ve Madin Nezaret-i Mektubi Kalemi'nde hulefalık yapmıştır. Sonrasında Birinci Daire Belediye Muhasebe Kalemi'ne tayin olmuştur. Matbaa-i Askeriyye muhasebe kâtipliğinde, Erkan-ı Harbiye Dairesi, Kavanin ve Nizamat Şubesi'nde kısmı salis mümeyyizliği yapmıştır. Matbaa-i Askeriyye mümeyyizliğine nakl olmuştur. 1920 yılında tekaüde sevkedilmiştir.[299]

Şekil 3. 38: Mustafa İhsan Bey Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Beyit[300]

[298] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 149.
[299] M. Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 148.
[300] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 149.

Mustafa İhsan Bey'in imzasının bulunduğu 1341 tarihli celi sülüs eserde "Eyle tevfiki bu bendene Ya Rab refik / Kıl inayet bana kim ola ente veliyyüt-tevfik" yazılıdır. Yazının tercümesi "Ya Rab, bu kuluna başarıyı yoldaş eyle / Yardımını ver bana çünkü sen başarıya ulaştıransın" şeklindedir.

İki satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. Her iki satırda serenli 'kef' harflerinin ritmik dizilişi göze çarpmaktadır. Alt satırda ise dikey formların ağırlığı göze çarpmaktadır. Mukavver formdaki harfler alt kısımlarda yer almaktadır. İstifte noktalama ve tezyini işaretler, harfler arasındaki boşlukları doldurmada oldukça sık kullanılmıştır. Yazının grafik değerlerinde uyum görülmektedir. Kompozisyon kurgusu oldukça güçlüdür.

3.3.1.18. Ahmed Ziyaüddin Akbulut

Ahmed Ziyaüddin Bey M. 1869 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası İmameci Hacı Kâmil Efendizade eski Birinci Belediye Dairesi İtfaiye Müdürlüğü'nden mütekaid Mustafa Rıza Efendi'dir. Hattat Mehmed Şevki Efendi'nin öğrencilerinden 'Sohte Mehmed Efendi' adıyla tanınan Pazarcıklı Hattat Mehmed Hulusi Efendi'den sülüs ve nesih meşk ederek icazet almıştır. Sami Efendi'den de celi sülüs ve talik meşk etmiştir.[301] Yazılarında 'Ahmed Ziya' imzasını kullanmıştır.

Müneccimbaşı Pazarcıklı Hüseyin Hilmi Efendi'nin tavsiyesi ile H. 1336'da Eyüp Muvakkithanesi'nde müvakkit olarak başlamıştır. 'Reisul Muvakkıtin' ünvanı verilmiştir. Matbaai Askeriyye, Mektebi Harbiye Matbaası, Evkaf Müzesi ve Belediye Kütüphanesi Müdürlükleri yapmıştır. Halıcıoğlu Askeri Lisesi ve Askeri Sanayi Mektebi'nde matematik, mekânik, astroloji ve imalat resimciliği gibi farklı alanlarda dersler vermiştir. Askeriye'de binbaşılığa kadar yükselmiştir.

Ondan fazla hilye-i şerif yazdığı bilinmektedir. Medine'ye ulaştırılmak üzere, taş üzerine hak ettiği 'basıta-i şemsiyye' ve madenden mamul 'rubi müceyyeb yapmıştır. 2. Abdülhamid Han döneminde imal ettiği rubu tahtasını Amerika'da Sen Lui Sergisi'ne götürdüğü bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Başvekilin isteğiyle Anakara'ya mahsus taşa oyulmuş basıta-i hisap yapmıştır.

[301] Turan Sevgili, *İstanbul'un Güzide Hattatları*, s. 115.

Elliden fazla rubu tahta çizmiştir.[302] Ahmed Ziyaüddin Bey ayrıca ressamlık yönüyle de tanınmaktadır.

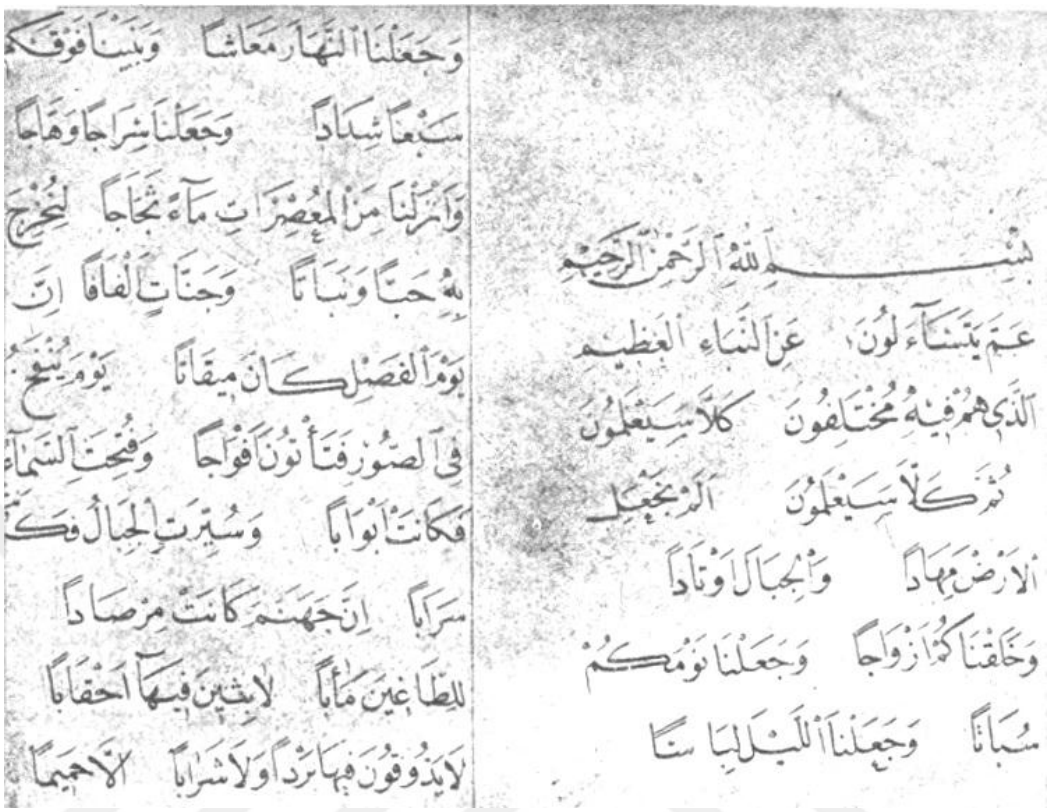

Şekil 3. 39: Ahmed Ziyaüddin Akbulut Tarafından Nesih ile Yazılmış Nebe Suresi 1-24. Ayetler[303]

Ahmed Ziyaüddin Akbulut'un imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen nesih eserde Nebe Suresi'nin 1-24. Ayetleri yazılıdır. Eserde satır istifi düzeni görülmektedir. Ahmed Ziyaüddin Akbulut'un nesih yazısında satır düzeni düzgün görülmektedir. Metin içerisinde 'kef' harflerinin genellikle borulu 'kef' harflerinden tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum ve yazıların sayfa düzenine yayılımı incelendiğinde harflerin hakkının verildiği okunaklı bir yazı tercih edildiği görülmektedir.

3.3.1.19. Abdülkadir Kadri Efendi

Abdülkadir Kadri Efendi M. 1875 yılında Rusçuk'ta doğmuş, M. 1942 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Hamdi Efendi'dir. Ravza-i Terakki Mektebi'nde, Hasan Talat Bey'den rika ve divani, Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih, Sami

[302] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 472.
[303] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 473.

Efendi'den de talik meşketmiştir.[304] Tanınmış talebeleri arasında Hatib Ömer Vasfi ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu bulunmaktadır.

İcazetini aldıktan sonra bir müddet Evkaf Matbaası'nın hattatlığını yapmıştır. Medresetü'l-Hattatin'in arkasında bir dükkan açarak yazı işleri ile uğraşmıştır. Üsküdar Kızlarağası Mahallesi Karakadı İbtidai Mektebi'nde hocalık, Ravza-i Terakki Mektebi'nde de hüsn-i hat muallimliği yapmıştır. Konyalı Hoca Vehbi Efendi'den medrese derslerini okuyup icazet aldıktan sonra Kadıköy'deki Osman Ağa Cami'nin imamet ve hitabet hizmetine tayin edilmiştir. Ebru sanatının yanı sıra kemankeşlik ve güreşçilik sporlarıyla da ilgilenen çok yönlü bir kişiliktir.[305]

Şekil 3. 40: Abdülkadir Kadri Efendi Tarafından Sülüs ile Yazıldığı Belirtilen Hadis-i Şerif[306]

Abdülkadir Kadri Efendi'nin yazdığı belirtilen tarihi bilinmeyen sülüs eserde "Men etaa emri fekad etaani" yazılıdır. Yazının tercümesi "kim benim emrime itaat ederse bana itaat etmiş olur" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Eserde dikey formlar ağırlıklı olarak bulunmaktadır. 'Elif' ve 'lam' harflerinin dörtlü ve üçlü ritmik dizilişleri ön plandadır. Yazı arka planda hareke ve tezyini işaretlerle doldurularak bütünlük sağlanmak istenmiştir. Kompozisyonun ritimsel bir düzen içerisinde olduğu görülmektedir.

[304] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 494.
[305] Turan Sevgili, *İstanbul'un Güzide Hattatları*, s. 123.
[306] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 496.

3.3.1.20. Mehmed Rıfat Yazgan

Mehmed Rifat Efendi, M. 1857 tarihinde İstanbul'da doğmuş, M. 1942'de İstanbul'da vefat etmiştir.[307] Fatih Cami dersiamlarından Harputlu Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. Siyahi Mehmed Selim Efendi'den hat eğitimine başlamış ve Yahya Hilmi Efendi ile devam etmiş olan Mehmed Rifat Efendi, Şevki Efendi ile de sülüs ve celi meşk edip icâzet almıştır.[308]

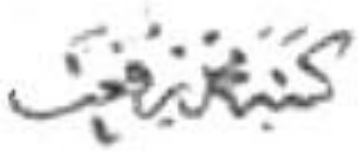

Şekil 3. 41: Mehmed Rıfat Yazgan'ın İmzası[309]

M. 1875'de Muhasebe-i Maliye Kalemi'nde tahrir ve tahsil dairelerinde çalışmıştır. Defterhane-i Hakani Nezareti Muhasebe Kalemi'ne geçmiştir. Muhasebe Kalemi müdür muavinliğine terfi ettikten kısa bir süre sonra, Meşrutiyet sonrasında Şehremaneti'nde vergi tezkiresi ve Defter-i Hakani Nezareti'nde tapu tezkiresi yazarak geçinmeye çalışmıştır. İstanbul'un değişik mezarlıklarında bulunan çok sayıda mezartaşı kitabesini yazdığı bilinmektedir. Yazı malzemelerini kendi imal ettiği, kömür tozundan mürekkep yaptığı bilinmektedir.

[307] Mehmet Nermi Haskan'da geçen bilgiye göre vefat tarihinin 1949 olduğu bilgisi de mevcuttur. Konuyla ilgili olarak Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *Eyüplü Hattatlar*, (Haz. Süleyman Berk), Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 158.
[308] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 333.
[309] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 335.

Şekil 3. 42: Mehmed Rıfat Yazgan Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Alak Suresi 1- 5. Ayetler[310]

Mehmed Rıfat Yazgan'ın imzasının bulunduğu H. 1305 tarihli sülüs nesih ve icazi eserde Euzu Besmele ve Alak Suresi 1-5. Ayetler yazılıdır. Yazının tercümesi "Kovulmuş Şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım. Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla. Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir 'alak'tan yarattı. Oku ve Rabbin ikram sahibidir. O kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini O öğretti." şeklindedir.

Satır istifi tercih edilen eserde en üstte nesih, sonra sülüs, sonra iki satır nesih ve en altta ketebe satırı icazi yazıyla kaleme alınmıştır. Sülüs kısmın 'sin' harfi keşideli yazılarak yatay formun ön plana çıkması sağlanmıştır. Makus 'ye' harfinin kuyruğunun ucu, keşide çizgisinin adeta devamı gibi çizilmiş, böylelikle var olan dikey formlara karşı bir zıtlık oluşturarak canlılığı getirmiş, ayrıca yatay formların hakimiyeti gösterilmiştir. Sülüs satırın sonunda çift noktalar dikey konumlandırılarak satır başındaki dikey form ritmik olarak karşılanmak istenmiştir. İstifte denge ve kompozisyonda güçlü bir kurgu olduğu görülmektedir.

3.3.1.21. Halife Abdülmecid Efendi

Halife Abdülmecid Efendi, M. 1868 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1944 yılında Paris'te vefat etmiştir. Babası Sultan Abdülaziz Han'dır. Dolmabahçe Sarayı'nda eğitimi esnasında musiki, plastik sanatlar ve hüsn-i hat eğitimi

[310] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 335.

almıştır.[311] Hacı Mehmed Şevki Efendi ve Osman Enveri Efendi'den hat meşketmiştir.[312] Yazılarında 'Abdülmecid Han' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 43: Halife Abdülmecid Efendi'nin İmzası[313]

Sultan Mehmed Vahdeddin'in 4 Temmuz 1918'de tahta çıkması üzerine veliaht olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 19 Kasım 1922 günü Abdülmecid Efendi'yi 116. İslam Halifesi seçmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılıp, Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması hakkında karar çıkarılıncaya kadar halifelik yapmıştır. İsviçre ve Fransa'da yaşamıştır. Burada musiki ve resim çalışmalarına devam edip, sergiler açmıştır.[314]

[311] Eylem Yağbasan, *Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.107.
[312] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, s. 354.
[313] httpwww.mistikalem.comfoto-galerikultur-sanatson-halife-abdulmecid-efendinin-hat-eserleri-galeri-19322page=3 (18.06.2022)
[314] Cevdet Küçük, "Abdülmecid Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 1, İstanbul, 1988, s. 263.

Şekil 3. 44: Halife Abdülmecid Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Saf Suresi 13. Ayet[315]

Halife Abdülmecid Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1316 tarihli celi sülüs eserde "Nasrün Minallahi ve fethun garib ve beşşiril-müminin" "Ya Muhammed" yazılıdır. Saf Suresi'nin 13. Ayetinin bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Yardım ve yakın bir fetih Allah'tandır ve müminleri müjdele" şeklindedir. Satırın sonuna "Ey Muhammed" nidası da yazılmıştır.

İki satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. Yazıda harf aralıkları dar tutulmuştur. İstifte dikey formlar arasındaki yatay kısımlar üzerinde kimi 'üstün' harekelerin kalın kalemle yazıldığı görülmektedir. Harekelerin daha öne çıkarılmak istendiği yazıda çapraz yönlü 'üstün' harekeleri yazıyı hareketlendirmek için bu şekilde kullanılmış olmalıdır.

3.3.1.22. Mimarzade Mehmed Ali Efendi

Mimarzade Mehmed Ali Efendi M. 1879 yılında Bolu'da doğmuş, M. 1948 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Dülger Mehmet Efendi'nin oğludur. İstanbul'a giden Mehmet Ali Efendi, Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den talik meşk

[315] https://twitter.com/hattatberk/status/1377156941328183296/photo/2 (18.06.2022)

etmeye başlayıp icazetname almıştır. Talikin yanı sıra kufi hatlarında mahir olduğu bilinmektedir. Yazılarında "Mimarzade" imzasını kullanmıştır.

1909 yılında Meşihat Mektubi Kalemi ikinci kâtipliğinde göreve başlamıştır. Darül Hilafeti Aliyye Medresesi Hutut Muallimliği ve 1913'te Meşihat Mektubi Kalemi'ne girmiş ise de İttihat ve Terakki'nin hükumet değişikliği ile Sinop'a sürgün edilmiştir. 1916 yılında İstanbul'a dönüp Mimar Sinan Vakıf Mektebi'nde elişi ve hüsn-i hat hocalığı, Mecidiyye Mektebi resim işleri, Medresetül İrşad ve Darüşşafaka'nın inşa hocalığı görevlerini yürütmüştür. Kayın babası Mustafa Sabri Efendi'nin meşihatında Evkaf Müzesi ve Medresetü'l-Hattatin Müdürlüğü görevlerini yerine getirmiştir. Hüsn-i hat haricinde başka sanat dallarıyla da ilgilendiği ve resimde kabiliyetli olduğu bilinmektedir.[316] Hüsn-i hat ile resmi birleştirerek farklı usuller denemiştir.

Şekil 3. 45: Mimarzade Mehmed Ali Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[317]

Mimarzade Mehmed Ali Efendi'nin H. 1326 tarihli celi sülüs eserinde "Beyanül-hak" yazılıdır. Beyanül-hak dergisinin dergi adı yazısının tercümesi "Gerçeğin Beyanı" şeklindedir.

[316] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 581.
[317] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 584.

Dairesel formda kaleme alınmış olan eserde dikey formlar üst kısımda ve yan yana tercih edilmiştir. Dikey formlar arasındaki boşluğun ölçülü tutulması, ritim için aralık öğesinin kullanıldığını göstermektedir. İstifin alt kısmında ise harflerin mukavver yapıları aynı hizada tutularak bir başka ritim algısı daha oluşturmaktadır. Grafik değerlerinde uyum görülmekte, kompozisyon kurgusunda denge göze çarpmaktadır.

3.3.1.23. Ali Kenan Esin

Damad Ali Kenan Bey, M. 1882 tarihinde İstanbul'da doğmuş, M. 1961 yılında Ankara'da vefat etmiştir. 1911 yılında Sultan 2. Abdülhamid'in oğullarından Selim Efendi'nin kızı Emine Nemika Sultan ile evlendiği için Damad olarak anılmıştır. Maadin Umum Müdürlüğü'nde çalışmıştır. Bir süre Medresetü'l-Hattatin'de Kufi hat hocalığı yapmıştır. Hanedan mensubu oldukları için yurtdışına çıkarıldıktan sonra çeşitli yerlerde yaşamıştır. Trablusşam'da Belediye Reisliği yaptı. 1952'de yurda dönmüştür. Başta hendesi kufi olmak üzere kufi çeşitlerini uygulamıştır.[318] 1921 yılında 'Lecriture Koufique Applique a L'Imprimerie' adlı kufi hat çeşitlerini anlatan risalesi yayımlanmıştır.[319]

[318] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 143.
[319] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, s. 327.

Şekil 3. 46: Ali Kenan Esin Tarafından Kufi ile Yazılmış Hat Örnekleri[320]

Ali Kenan Esin M. 1921 yılında 'Lecriture Koufique Applique a L'Imprimerie' adlı risalesinde kufi hat örnekleri yayımlanmıştır. Eserde kufi hattının çeşitli fontları yer almaktadır.

[320] M. Uğur Derman, Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında, s. 143.

3.3.1.24. Ahmet Süreyya Saltuk

Ahmed Süreyya Efendi, M. 1891 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1969 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Muzıka-yı Hümayun imamı ve hüsn-i hat hocası Hasan Rıza Efendi'nin oğludur. Babasından hüsn-i hat meşkine başlamış, Sami Efendi ve Nazif Bey'den de istifade etmiştir. Yazılarında 'Süreyya' imzasını kullanmayı tercih etmiştir.

Şekil 3. 47: Ahmed Süreyya Saltuk'un İmzası[321]

Harf İnkılabı'na kadar Babıali'de yazıhane işleten Ahmet Süreyya, sonra yeni alfabe ile bir süre daha işlerini sürdürmeye çalışmıştır. Divan-ı Hümayun Mühimme Kaleminde mülazemetle çalışmaya başlamıştır. Muhtelif liselerde vazifelerde bulunmuştur. Haydarpaşa Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği görevini ifa etmiştir.[322]

[321] httpswww.ketebe.orgsanatkarahmet-sureyya-saltuk-3842#lg=1&slide=3 (18.06.2022)
[322] https://www.ketebe.org/sanatkar/ahmet-sureyya-saltuk-3842 (18.06.2022)

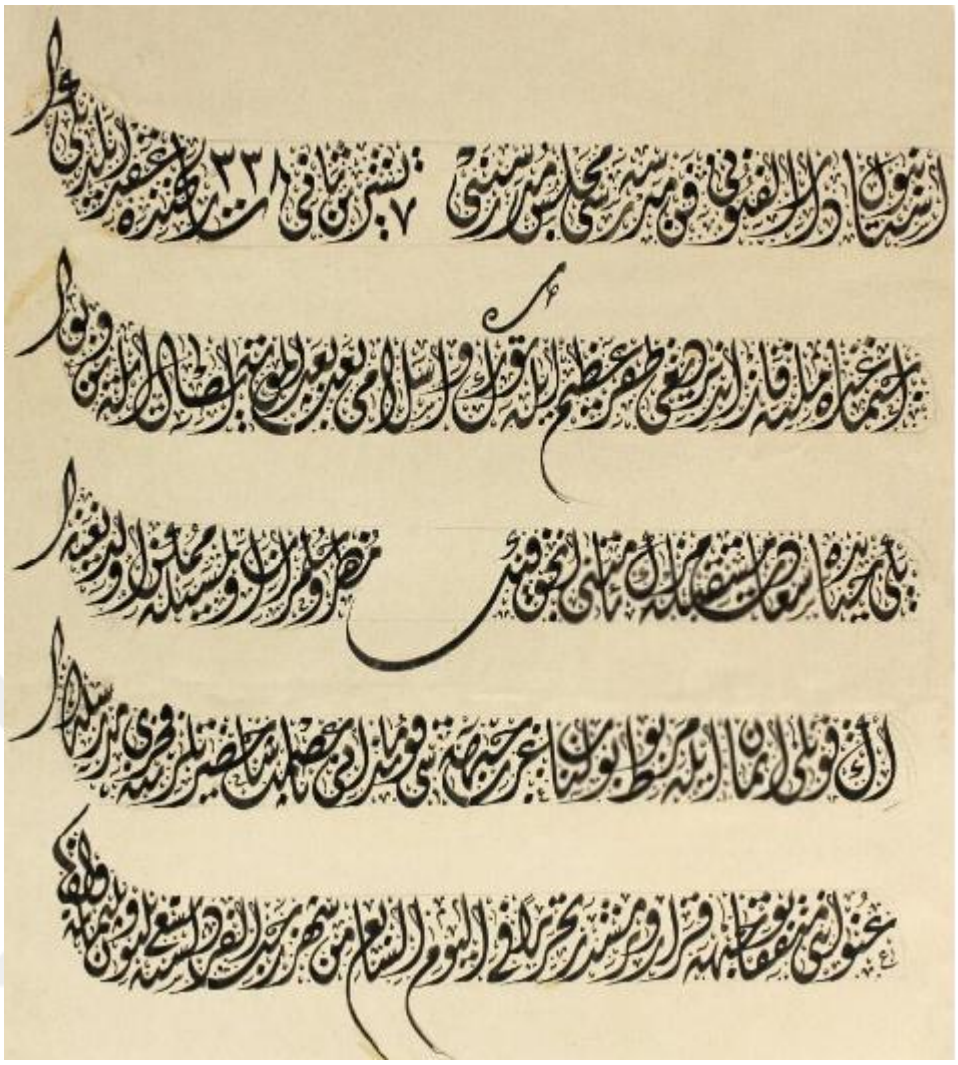

Şekil 3. 48: Ahmet Süreyya Saltuk Tarafından Celi Divani ile Yazılmış İbare[323]

Ahmet Süreyya Saltuk'un imzasının bulunmadığı H. 1338 tarihli celi divani eserin ilk satırında "İstanbul Darülfununu Fen Medresesi Meclisi 8 Teşrini Sani 338 Tarihi" yazılıdır.

Eserde celi divani yazılarda görüldüğü üzere satır düzeninde mail bir istif görülmektedir. Her satırın sonunda konumlanan dikey formlar, en alt satırda 'mim' harfleri ve istifin orta noktasında diğer harflerden büyük yazılan müdevver 'nun' harfiyle bu eser, celi divani istiflerin alışılmış estetik formlarından birini oluşturmaktadır. Kompozisyon kurgusu muvazenelidir.

[323] httpswww.ketebe.orgeser4975ref=artist&id=3842 (18.06.2022)

3.3.2. Cumhuriyet Döneminde Eser Veren Hattatlar

3.3.2.1. Ahmed Hikmet Hamdi Bey

Ahmed Hikmet Hamdi Bey, M. 1872 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1931 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babı Valayı Seraskeri İstihkam ve İnşaat Dairesi Birinci Şube Mümeyyizi Mehmet Hamdi Bey'in oğludur. Hikmet Hamdi Bey Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer'le başladığı hat talebeliğine Medresetü'l-Hattatin'de Hulusi Yazgan'dan talik meşk ederek devam edip icazet almıştır. Hikmet Bey'in rika yazdığı da bilinmektedir.[324]

Sıhhıye Teftiş Heyeti, Üsküdar Kadıköy Adalar Sıhhıye Müfettişliği, Üsküdar Belediyesi Baştabipliği, Sıhhıye Müze Müdürlüğü görevlerini yürütmüştür. Kadıköy Fransız Okulu ve Saint Joseph Lisesi'nde sağlık ve yazı dersleri vermiştir. Hat sanatının yanı sıra iyi bir ressam ve musikişinastır. Sinema ve fotoğrafçılığa da ilgisinin olduğu bilinmektedir.[325]

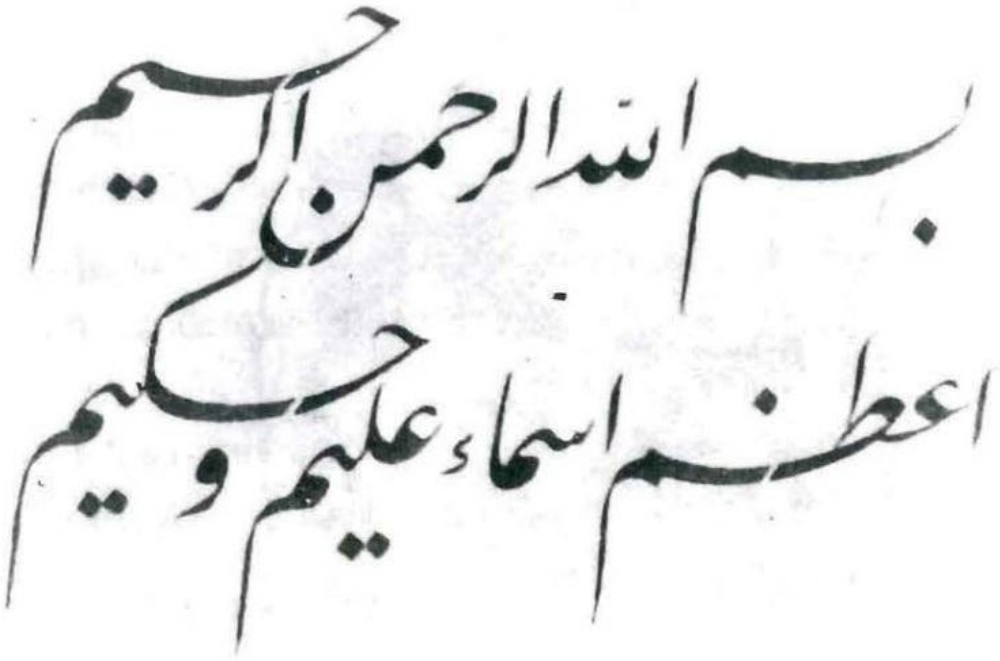

Şekil 3. 49: Ahmed Hikmet Hamdi Bey Tarafından Talik ile Yazılmış İbare (N. T. Cebeci)

Ahmed Hikmet Hamdi Bey'in imzasının bulunduğu tarihi belirtilmemiş talik eserde "Bismillahirrahmanirrahim Azamül esmai alimun ve hakim" yazılıdır. Yazının tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla isimlerin en büyüğü Alim ve Hakim'dir" şeklindedir.

[324] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 56.
[325] Naciye Turgut Cebeci, "Üsküdarlı Sanatkar Hekim Hikmet Hamdi Bey", *Uluslar arası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler C.III*, İstanbul, 2019, s. 137.

İki satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. 'Sin', 'ha' ve 'zı' harfleri uzun tutulmuştur. Bu yatay öğeler istifin kenar bölgelerinde yer aldıkları için aynı zamanda ritmik bir düzenin parçaları olarak kullanılmıştır. Dikey formların üst satırda çifter düzende, alt satırda ayrık düzende ritim algısını besledikleri görülmektedir. İstifte harekette uyum gözükmektedir. Kompozisyonda ritimsel bir düzen mevcuttur.

3.3.2.2. Emirzade Mehmed Kemaleddin Bey

Kemaleddin Bey'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, M. 1934 yılında İstanbul'da vefat ettiği bilgisi[326] mevcuttur. Emirzade Mehmed Kemaleddin Bey'in hayat hikayesine dair çok az bilgiye ulaşılmaktadır. Kendisinin Özbek Tekkesi Şeyhi Hezarfen Edhem Efendi'nin talebesi olduğu bilinmektedir. Adli Tıb ve Evkafı İslamiye Müzesi'nin başkâtipliği görevlerini yürütmüştür. Medresetü'l-Hattatin Talimatnamesi'ni hazırlayan kişidir. Medresetü'l-Hattatin'de Resm-i Hatti ve Kufi derslerini vermiştir. 1910 tarihli Türk Ocağı Nizamnamesi'nin yazı ve tezhibi, bilinen eserleri arasındadır. Talebeleri arasında, tanınmış müzehhiblerden Feyzullah Dayıgil de bulunmaktadır. Ayrıca çini ve muhtelif sanatsal objeler tasarladığı bilinmektedir.[327]

[326] Konuyla ilgili Bkz. https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1934-06-25/4 (18.06.2022)

[327] Emirzade Kemaleddin Bey'in 1928 yılında yapılan bir sergide (üyesi olduğu bilgisine ulaşılan) Farmasonlukla alakalı desenlerin olduğu bir tabak tasarlayıp sergilemesi, onun ilginç yönlerinden birini göstermektedir. Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 131.

Şekil 3. 50: Emirzade Mehmed Kemaleddin Bey Tarafından Çini Üzerine İşlenmiş Sülüs ve Talik İbareler[328]

Emirzade Mehmed Kemaleddin Bey'in imzasının bulunduğu H. 1345 tarihli yazıda Osmanlı Türkçesi ve Arapça ifadeler yer almaktadır. Çini tabağın dış çeperinde "Efhem suali / Cealtü kavli / Li arz-ı hali / Ahzefu li amin", iç çeperinde ise "Çünkü yok ev sahibinden faide / Rabbena enzel aleyna maide" yazılıdır.

Daire çeperi dizilimi ile istiflenmiş yazının dış kısımda bulunan sülüs bölümünde, muhtemelen çiniye tatbik etme zorluğundan kaynaklı estetik hatalar mevcuttur. Ayrıca sülüs yazıda ölçü konusu, kompozisyon düzenini tutturmak için feda edilmiş görünmektedir. İç çeperde ise talik yazıda ölçüsel uyumsuzluklar ve çizgi sathında kırıklıklar göze çarpmaktadır. İstif açısından tabak düzenine uyum sağlamakla birlikte, estetik açıdan kusurlar içermektedir.

[328] M. Uğur Derman, Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında, s. 132.

3.3.2.3. Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey

Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey, İstanbul'da doğduğu bilinmekle birlikte, doğum tarihi hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır. M. 1941 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Reisülhattâîin Muhsinzade Abdullah Bey'dir.[329] Babasının teşvikleriyle eğitim hayatı sürmüş, babasından sülüs ve nesih yazı meşk edip icazet almıştır. Sonrasında celi sülüse daha fazla vakit ayırmıştır. Yazılarında 'Muhsinzade Muhammed Rahmi' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 51: Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey'in İmzası[330]

Babasının ölümünden sonra genç yaşta hulefalık Şurayı Devlet Kitabeti'nde görev verilmiştir. Kitabet dairesinde başarı gösterdiğinden, kalem yardımcılığı ve çeşitli vazifelerde görevlendirilmiştir.[331] 1923 sonrasında görev verilmediği için evinde yazı ile iştigal etmiştir.

[329] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 272.
[330] httpswww.ketebe.orgsanatkarmuhsinzade-mehmed-rahmi-bey-653#lg=1&slide=0 (18.06.2022)
[331] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.272.

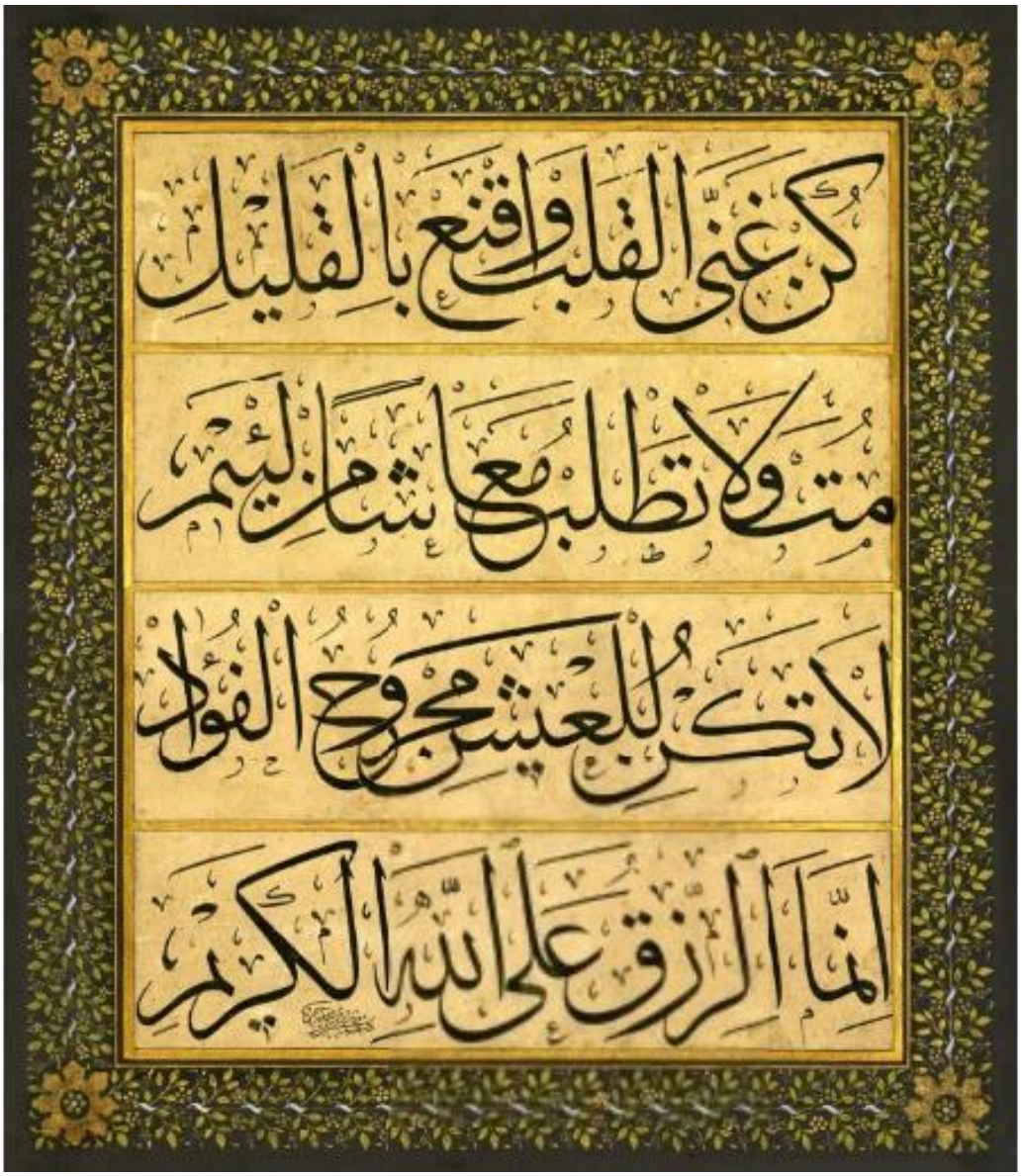

Şekil 3. 52: Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Dörtlük[332]

Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey'in imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen sülüs eserde "Kün gayyel-kalbi vegnea bil-galili/ Müt ve la tedlebu meaşen min leyem/ La tekün lil-ayişi mecruhul-fuad/ İnnemer-rızku Alellahil-Kerim" yazılıdır. Mülemma olarak adlandırılan şiir türünün bir örneği olan yazının tercümesi "Gönül zengini ol, aza kanaat et/ Öl ama alçaktan geçimlik isteme/ Geçim için gönlü yaralı olma/ Muhakkak ki rızık, Kerim olan Allah'tandır" şeklindedir.

Dört satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifte dikey formların ağırlıklı kullanımı göze çarpmaktadır. Üstün harekeler dikey formları karşılamakta ve zıtlık oluşturmaktadır. İnce kalemle yazılan üstünlere

[332] httpswww.ketebe.orgeser3898ref=artist&id=653 (18.06.2022)

karşın, eserin tam ortasına gelecek yerdeki üstün harekesinin kalın yapılması, yatay formların etkinliğini desteklemek amacıyladır. İstifteki boşluklar tezyini işaretlerle doldurulmuş vaziyettedir. İstifte denge, genel kompozisyonda grafiksel uyum mevcuttur.

3.3.2.4. Mahmud Yazıcı

Elhac Mahmud Efendi, M. 1882 yılında Arapkir'de doğmuş, M.1944'te Arapkir'de vefat etmiştir. Arapkir Kaymakamı Mustafa Bey'in oğludur. Beldesinde bulunan hattatlardan yazı öğrenmiştir. Sülüs, nesih, celi, rika ve kufi hatlarını icra ettiği bilinmektedir.

Şekil 3. 53: Mahmud Yazıcı'nın İmzası[333]

Arapkir tahrirat kalemliğinde memuriyet görevine başlamıştır. İdare Meclisi Başkâtipliği ve Arapkir nüfus memurluğu yapmıştır. Rüşdi mektepte yazı ve Osmanlıca hocalığı görevlerini ifa etmiştir. Nahiye müdürlüklerinde çalıştıktan sonra Elaziz Muallim Mektebi'nde elişleri muallimi olmuştur. Öğrencilere yazı eğitimi de vermiş ve bir müddet İstanbul'da yazıhane işletmiştir. Arapkir'de orta mekteplerde resim öğretmenliği yapmıştır. Kullandığı hat kalemi ve mürekkebini kendisi imal etmiştir. Çok sayıda levha ve birden fazla Mushaf yazdığı bilinmektedir.[334]

[333] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 795.
[334] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 794.

Şekil 3. 54: Mahmud Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hicr Suresi 49. Ayet[335]

Mahmud Yazıcı'nın imzasının bulunduğu 1346 tarihli celi sülüs eserde "Nebbi ibadi enni enel gafurur rahim" yazılıdır. Hicr Suresi 49. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Kullarıma haber ver. Muhakkak ki; Ben Mağfiret edenim ve Rahmet edenim" şeklindedir.

Eser, damla formunda bir istifle kaleme alınmıştır. İstifin üst kısmında dikey formlar ritmik bir dizilim ile sıralanmıştır. İstifin alt ve sol kısımları ise harflerin mukavver formları ile düzenlenmiştir. İstifin ritmik uyumu yüksek ve kompozisyon kurgusu güçlüdür. Ancak celi sülüs hattının yazım kaideleri esas alındığında, yazının sanatsal değeri sorgulanır niteliktedir. Yazının hikayesi net olarak bilinmediği için bir eskiz olma ihtimali değerlendirmeye açıktır.

[335] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 795.

3.3.2.5. Mehmed İhsan Efendi

Mehmed İhsan Efendi, M. 1873 yılında Akçakoca'da doğmuş, M. 1945 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Terzi Hacı Mustafa oğlu İmam Şeyh Ahmed Efendi'nin oğludur. Hasan Tahsin Efendi'den sülüs ve nesih eğitimi almış, hocasının hocası Muhsinzade Abdullah Bey'in de imzasıyla icazet almıştır.

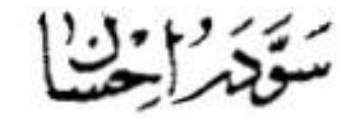

Şekil 3. 55: Mehmed İhsan Efendi'nin İmzası[336]

Galata Rüşdi Mektebi'nde başmuallim vekili olarak göreve başlayan Mehmed İhsan Efendi, sonrasında Eğrikapı, Toptaşı ve Mahmudiyye Rüşdilerinde, ayrıca Nümune-i Terakki İdadisi'nde çalışmıştır. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Sinop İdadisi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Sinop İl Tedrisat Müfettişliği, Rize İdadisi Müdüriyeti ve Nafia Vekaleti'nde görevler almıştır. Tercüme, yayıncılık ve istatistik şubeleri ile müze müdürlüklerinde çalışmıştır. Bir dönem Türk Dil Kurumu, Lügat ve Filoloji Bölümünde de görevlendirildiği bilinmektedir.[337]

Şekil 3. 56: Mehmed İhsan Efendi Tarafından Sülüs ile Yazılmış Beyit[338]

[336] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 153.
[337] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 152.
[338] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 153.

Mehmed İhsan Efendi'nin imzasının bulunduğu M. 1941 tarihli sülüs eserde "Minhurveşed bahri mikuved bav ez bulend/ Her keder ma garga kerded akıbet hem ma şeved" yazılıdır. Yazının tercümesi "Deniz köpürüyor ve yüksek sesle söylüyor/ İçimize ne batarsa sonumuz o olur" şeklindedir.

İki satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. Alt satırda mukavver formlar ardı sıra kullanılmış ve ritmik bir düzen ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde birbirine yakın konumlandırılan 'üstün' harekeleri bir başka ritim grubu oluşturmaktadır. İstifte çizgisel ritmik bir düzen görülmektedir.

3.3.2.6. Mahmud Bedreddin Yazır

Mahmud Bedrettin Yazır, M. 1894 yılında Elmalı'da doğmuş, M. 1952 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası ulemadan Elmalı Şeriyye Mahkemesi'nde başkâtip olan Numan Abdülmennan Efendi'dir. Mustafa Rakım Unan ile hat çalışmasına başlayan Mahmud Yazır, Hatib Ömer Vasfi ve Aziz Rıfai'den de ders almıştır. Talik yazıyı ise Hulusi Yazgan'dan öğrenmiştir.[339] Yazılarında 'Mahmud, 'Mahmud Yazır' ve 'Mahmud Yazır bin Numan' imzalarını kullanmıştır.

Şekil 3. 57: Mahmud Bedrettin Yazır'ın İmzası[340]

Birinci Dünya Savaşı'nda ihtiyat zabıtı olarak askerliğini yapmış, savaştan sonra eğitimini tamamlayıp, Medresetül-Mütehassısin'de dersiam olmuştur. Ders Vekaleti, Daire-i Meşihat Mektubi kalemleri ve Evkaf Müessesatı Diniyye Müdirliği'nde çalışmıştır. Halifeliğin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun getirilmesiyle işsiz kalmıştır. Beyazıt Kâğıtçılar Çarşısı'nda bir yazıhane açmasına rağmen Harf İnkılabı sebebiyle devam ettirememiştir. Bir süre çeşitli

[339] Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, s. XXI.

[340] httpswww.ketebe.orgsanatkarmahmud-bedreddin-yazir-524#lg=1&slide=4 (18.06.2022)

memuriyetlikler yaptıktan sonra 1938'de Vakıflar İdaresi'nin Vakıf Kayıtları Mümeyyizliği'ne atanmıştır. Burada ayrıca müdürlük te yapmıştır. Aynı zamanda Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Osmanlı Paleografyası dersleri vermiştir.[341]

Ağabeyi Hamdi Yazır'ın Hak Dini, Kur'an Dili adlı tefsirinin Mushaf metnini yazmıştır. Müzeler ve koleksiyonlardaki levhalarına ilaveten Fatih İskender Paşa Cami, Ankara Kağnıpazarı Mescidi, Bahçelievler Camilerinde yazıları bulunmaktadır. Ayrıca ağabeyinin mezartaşını da kaleme almıştır.[342] Sağlığında tamamlayamadığı hüsn-i hat sanatının konu edildiği 'Medeniyet Alemi'nde Yazı ve İslam Medeniyeti'nde Kalem Güzeli' isimli çalışma, Uğur Derman tarafından yayımlanmıştır.

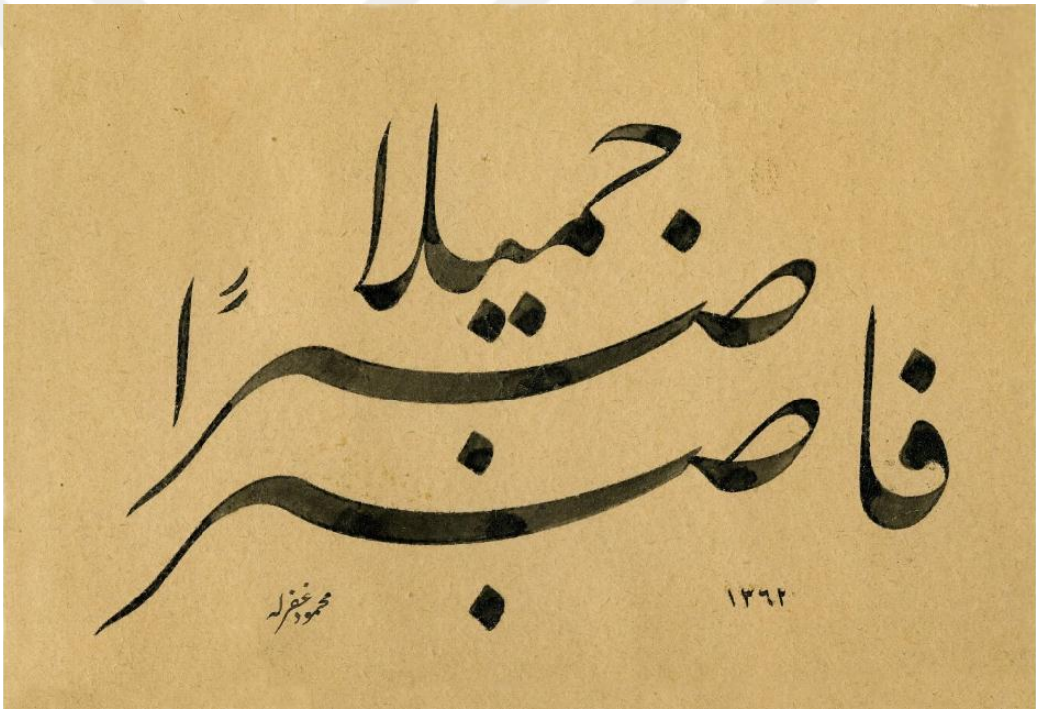

Şekil 3. 58: Mahmud Bedreddin Yazır Tarafından Talik ile Yazılmış İbare[343]

Mahmud Bedreddin Yazır'ın imzasının bulunduğu H. 1362 tarihli talik eserde "Fasbir sabren cemilen" yazılıdır. Yazının tercümesi "En güzel şekilde sabret" şeklindedir.

Eserde yatay formlar hakim durumdadır. 'Be' harflerinin uzun yazılışı yatay düzenlemenin ana kısmını meydana getirmiştir. İstifteki 'be', 'sad' ve 'ra' harfleri

[341] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s.205.
[342] M. Hüsrev Subaşı, 'Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri', s. 321.
[343] httpswww.ketebe.orgeser7862ref=artist&id=524 (18.06.2022)

alt alta getirilerek ritim oluşturmuştur. Ayrıca istifin orta kısmında üstte çift noktalar ile onun altına sıralalanmış tek noktalar dikey yönde bir doğrultu oluşturarak yatay formlara zıtlık oluştrmakta ve tek düzeliği ortadan kaldırmaktadır. Arka planı oluşturan öğelerden imza ve tarih yazıları noktanın iki yanına dengeli dağıtılmış durumdadır. İstifte harf aralıklarına dikkat edilmiş ve görsel uyum düzenliliği korunmuştur. Eserin kompozisyon kurgusu güçlüdür.

3.3.2.7. Mehmed Vehbi Dileksiz

Hafız Mehmed Vehbi Dileksiz, M. 1881 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Pertevniyal Valide Sultan Kütüphanesi hafızı kütübü Osman Nuri Efendi'nin oğludur. Babasından sülüs ve nesih yazılarını öğrenip icazet almıştır. Talik yazıyı da Sami Efendi ve Hulusi Yazgan'dan meşketmiştir.[344] Yazılarında 'Vehbi' ve 'Muhammed Vehbi' imzalarını kullanmıştır. Erenköy Kız Lisesi ve Gazi Osman Paşa Kız Orta Mektebi'nde Türkçe muallimliği yapan Mehmed Vehbi Bey, tezhip ve cilt sanatlarını da öğrenmiştir.

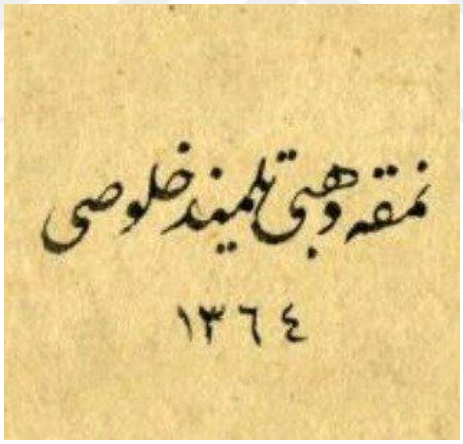

Şekil 3. 59: Mehmed Vehbi Dileksiz'in İmzası[345]

[344] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s.200.
[345] httpswww.ketebe.orgsanatkarhafiz-mehmed-vehbi-efendi-319#lg=1&slide=0 (18.06.2022)

Şekil 3. 60: Mehmed Vehbi Dileksiz Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Hadis-i Şerif[346]

Mehmed Vehbi Dileksiz'in imzasının bulunduğu H. 1370 tarihli sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Errahimune yerhamur-Rahmanu, irhamu men fil erdi yerhamküm men fissemai" yazılıdır. Hadisi-i Şerif olan yazının tercümesi "Merhametli olanlara Rahman (Allah) merhamet eder. Sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size merhamet etsinler" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Sülüs yazının bulunduğu kısımda dikey formlar ve mukavver formlu harfler ritim algısı oluşturarak istifin ana çizgisini belirlemektedir. Arka planda harekeler ve tezyini işaretler boşlukları dengeli bir şekilde doldurmaktadır. Satırın sonunda serenli 'kef' harfi, kelimenin sonundaki 'mim' harfi ile çapraz formda istifi tamamlar niteliktedir. İstifteki tüm çapraz formlar hareket algısını destekler niteliktedir. Kompozisyonun grafik değerlerinde ritmik bir uyum göze çarpmaktadır.

3.3.2.8. Ahmed Hamdi Tezcan

Hafız Ahmed Hamdi Tezcan M. 1894 yılında Edremit'te doğmuş, M. 1954 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Rumeli muhacirlerinden Hacı Mehmed Efendi'nin oğludur. Aziz Rıfai'den sülüs, nesih ve talik meşketmiştir. Çalışırken Medresetü'l-Hattatin'e devam ederek Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih, İsmail Hakkı Altunbezer'den celi, Hulusi Yazgan'dan talik ve Mustafa Ferid Bey'den divani dersleri alıp icazet almıştır. Yazılarında 'Ahmed Hamdi' imzasını kullanmıştır.

[346] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.461.

Şekil 3. 61: Ahmed Hamdi Tezcan'ın İmzası[347]

Polis Müdüriyeti'nde uzun yıllar çalıştı. M. 1947'de emekli olduktan sonra Sultan Selim ve Mesih Paşa camilerinde imamlık vazifeleri yapmıştır. Mushaflar, hilyeler ve kıtalar kaleme aldığı bilinmektedir.[348]

Şekil 3. 62: Ahmed Hamdi Tezcan Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif[349]

Ahmed Hamdi Tezcan'ın imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen sülüs eserde "El-Hakku yalu ve la yula aleyh" yazılıdır. Hadisi-i Şerif olan yazının tercümesi "Hak daima üstündür O'na galip gelinemez" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifte dikey formlar hakim durumdadır. İstifin merkezinde 'lamelif' ve altındaki mürsel 'vav' harfleri çapraz yönlü formlarla satırı iki parçaya ayırmakta yazıya hareket katmaktadır. Harekeler ve tezyini işaretlerin dengeli dağılımı, harfler arasındaki boşluğa dikkat edildiğini göstermektedir. İstifte dikey formların konumlandırılış şekli, ritim algısını destekler görünmektedir. Kompozisyonda harekette uyuma dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

[347] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.121.
[348] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s.196.
[349] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.121.

3.3.2.9. Mehmed Bahaeddin Ersin

Hafız Mehmed Bahaeddin Ersin, M. 1878 yılında Trabzon'da doğmuş, M. 1959 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[350] Babası Of ulemasından Şeyh Mustafa Efendi'dir. Rüşdiyede iken Bakkal Arif Efendi'den sülüs, nesih ve reyhani öğrenerek icazet almıştır. Mektebi Nüvvab'da Karinabadi Hasan Hüsni Efendi'den talik meşkederek icazetini almıştır. Sami Efendi'den divani, Mahmud Bey Matbaası hattatı Hasan Tahsin Efendi'den de rıka eğitimini tamamlamıştır. Kâmil Akdik'in derslerine de devam etmiştir.[351] Yazılarında 'Bahaeddin' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 63: Bahaeddin Ersin'in İmzası[352]

Maarif Nezareti, Mekatib-i Rüşdiyye İdaresi'nde göreve başlamıştır. Kadıköy Hamidiye Rüşdiyesi'de Riyaziye ve Darül-Hayr'da Türkçe hocalığı yapmıştır. Mekatib-i Rüşdiye Müfettişliği, Selimiye Refet Kadın ve İstanbul 13. İnas Nümune Mektebi müdürlüklerinde bulunmuştur. İzmir Paye-i Mücerred ünvanı alan Bahaeddin Bey, 1937'de emekliliğe sevkedildikten sonra hüsn-i hat ve tezhip çalışmalarını sürdürüp yazı koleksiyonunu geliştirmeye çalışmıştır.

Şekil 3. 64: Mehmed Bahaeddin Ersin Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Neml Suresi 31. Ayet[353]

[350] İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda medfun olan Bahaeddin Ersin'in Mezar taşındaki vefat tarihi 1959 olarak geçmektedir. Konuyla ilgili bilgi Prof. Dr. Süleyman Berk'ten alınmıştır.
[351] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s.75.
[352] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.76.
[353] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.76.

Mehmed Bahaeddin Ersin'in imzasının bulunduğu H. 1371 tarihli sülüs nesih eserde "İnnehu min Süleymane ve innehu Bismillahirrahmanirrahim" yazılıdır. Neml Suresi 31. Ayet olan yazının tercümesi "Mektup Süleyman'dan gelmiştir ve Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla başlamaktadır" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifin sülüs kısmının başlangıcında yatay form, yarıdan sonraki kısmında ise dikey formlar ön plandadır. Keşideli yazılmış olan 'sin' harfi yatay formu oluştururken 'elif' ve 'lam' harfleri dikey formları ritmik düzende meydana getirmiştir. Alt kısımda 'mim', 'ra' ve 'nun' harfleri mukavver formlarıyla istifte form çeşitliliğini desteklemektedir. İstifte harekette uyum ve kompozisyon kurgusunda denge hakimdir.

3.3.2.10. Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı

Hafız Ahmed Hamdi Efendi M. 1877 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1959 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Sultan Selim Cami imamı Hacıhoca Abdullah Zekai Efendi'dir. Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih, Çırçırlı Mehmed Ali Efendi'den celi, Bab-ı Meşihat'tan Karinabadlı Hasan Hüsni ve Hulusi Yazgan Efendilerden talik ve Hacı Kâmil Akdik Efendi'den tekrar sülüs ve nesih yazmıştır. Güzel San'atlar Akademisi'nde fahri şakird olarak akademi hocası Halim Özyazıcı Efendi'den yeni başdan sülüs, nesih ve talik meşk etmiştir.[354] Yazılarında 'Ahmed Hamdi' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 65: Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı'nın İmzası[355]

Fatih Millet Kütüphanesi'nde memurluğa başlayıp, Fetvahane Mektubi Kalemi Kitabeti görevine geçmiştir. Edirne Ruusuyla ilmiye kadrosunda yer almıştır. Fatih Cami ve Şeyhülislam Sadi Efendi Vakfı Şeyhülkurralığı vazifelerini alıp, İstanbul Kadılığı'nda ikinci sınıf kâtiplik yapmıştır. Medresetülkuzat'ta ruusluk alıp, birinci sınıf katibliğe yükseldi. Medresetülkuzat'ta Kuran-ı Kerim

[354] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.805.
[355] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.116.

müderrisliğine naklolmasına rağmen, Halifeliğin kaldırılması sonrasında bütün görevleri sona ermiştir. Sultan Selim Cami imam hatipliği görevini ifa etmeye devam etmiştir.[356]

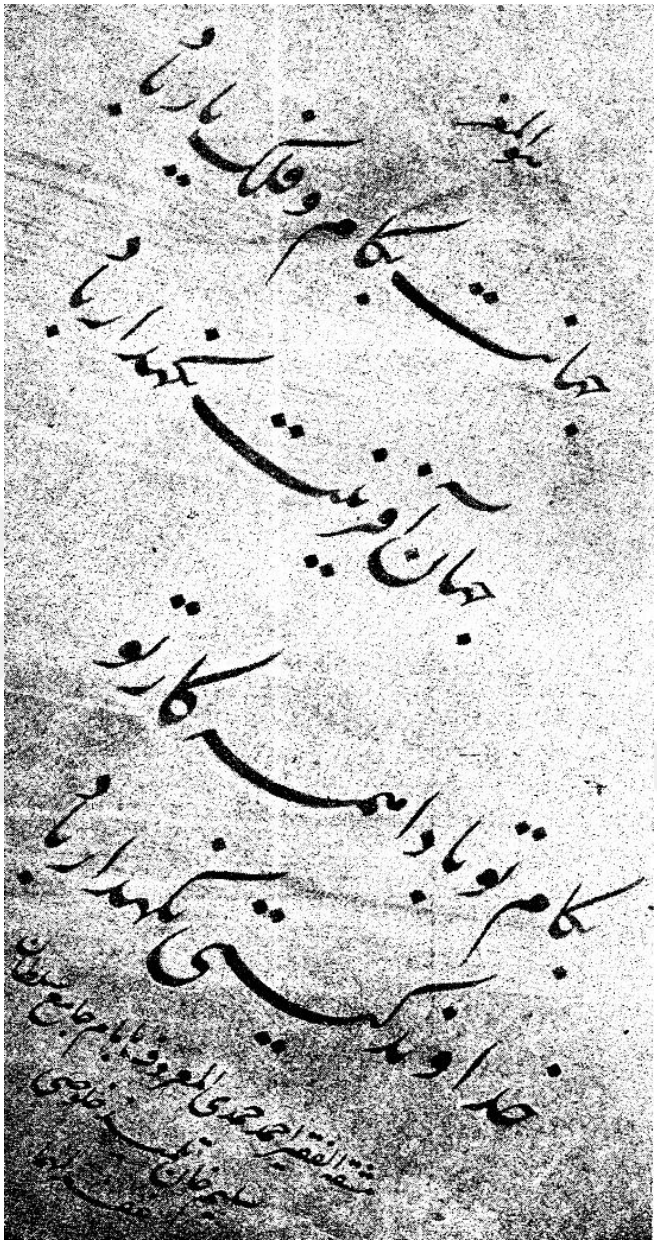

Şekil 3. 66: Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta[357]

Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı'nın imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen talik eserde "Cihanet be kam-ü felek yar bad / Cihan aferinet nigehdar bad / Be kam-i tu bada heme kar-i tu / Hüdavend-i giti nigehdar bad" yazılıdır. Farsça olan şiirin tercümesi "Dost feleğin isteğini yerine getirirsin / Yarattığın dünyayı gözeten

[356] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.114.
[357] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.116.

koruyansın / Senin arzun üzeredir işler ol desen olur / Hüdavend (Allah) bütün dünyanın koruyucusudur" şeklindedir.

Mail talik yazıda yatay formlar ön plandadır. Te-i mebsuta'nın yanı sıra, 'be' ve 'ye' harflerinin de uzun yazılması yatay formların ritmik dizilişini oluşturmaktadır. Çift noktaların konumlandırılışı çapraz yönde ikili gruplar oluşturmakta ve ritmi desteklemektedir. İstifte çizgisel ritmin, kompozisyonda ise harekette uyumun gözetildiği görülmektedir.

3.3.2.11. Celal Kılıç

Celal Kılıç, M. 1892 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1960 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Belhli Seyyid Burhaneddin Kılıç'tır. Babasından talik hattını öğrenmiştir. Yazılarında 'Celal' imzasını kullanmıştır. İstanbul Kütüphaneler Müdürlüğü'nde memurluğa başlamış olup, Tasnif-i Kütüb Komisyonu üyeliği yapmıştır. Harf İnkılabı sonrasında istifa etmiştir. Hazine-i Evrak' tasnif ve Başvekalet Osmanlı Arşivi olarak tekrar kurulmasında görev yapmıştır.[358]

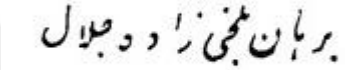

Şekil 3. 67: Celal Kılıç'ın İmzası[359]

[358] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.526.
[359] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.527.

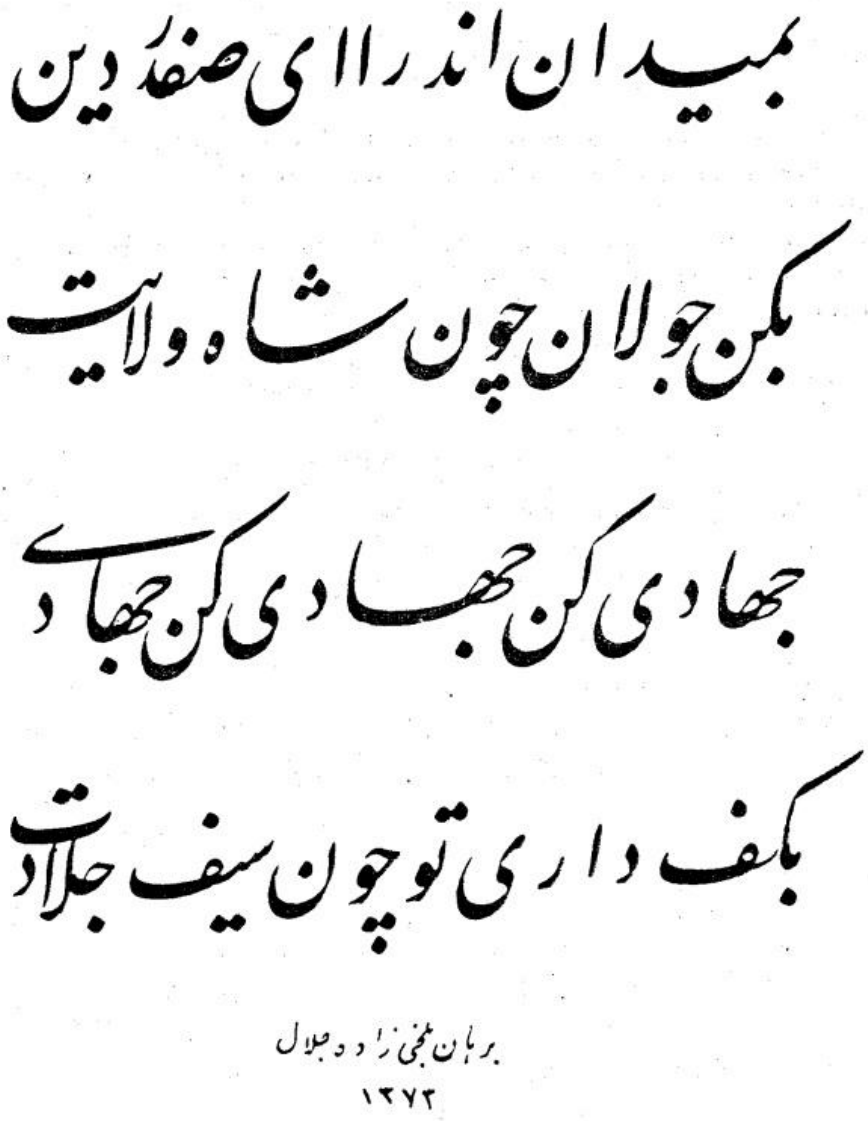

Şekil 3. 68: Celal Kılıç Tarafından Talik ile Yazılmış Dörtlük[360]

Celal Kılıç'ın imzasının bulunduğu H. 1373 tarihli talik eserde "Be meydan-i endera ey safdar-i din / Bikün cevlan çün şah-i velayet / Cihadi kün cihadi kün cihadi / Be kef dari tu çün seyf-i celadet" yazılıdır. Yazının tercümesi "Ey meydanda olan mücahid / Padişah velayeti gibi saldır / Cihad et cihad et cihad / Çünkü elinde cellatlık kılıcı vardır" şeklindedir.

Yazıda satır istifi tercih edilmiştir. Mebsut 'te', makus 'ye' ve diğer uzun tutulmuş harflerle yatay formlar konumlandırılmıştır. Dikey formlar ise çoğunlukla 'elif-lam' takısı olarak geçtiği için ritim görevi görmektedir. Serenli 'kef' harfleri

[360] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s.527.

ise istifte hareketlilik öğesini oluşturmaktadır. İstifte harekette çeşitlilik görülmekte olup, kompozisyonda denge hakimdir.

3.3.2.12. Behçet Görgün

Behçet Görgün M. 1893 yılında Urfa'da doğmuş, M. 1965 yılında Urfa'da vefat etmiştir. Arabizadeler'den olduğu bilinmektedir. Yazıya ilk önce şeri mahkeme kâtibi akrabalarından öğrenen Behçet Bey, Halilürrahman Medrese müderrisi Bali Beyzade Ahmed Vefîk Efendi'den aklam-ı sitteyi meşkedip icazetini almıştır. Yazılarında nesebine atfen 'Behçeti Arabi' imzasını kullanmıştır.[361]

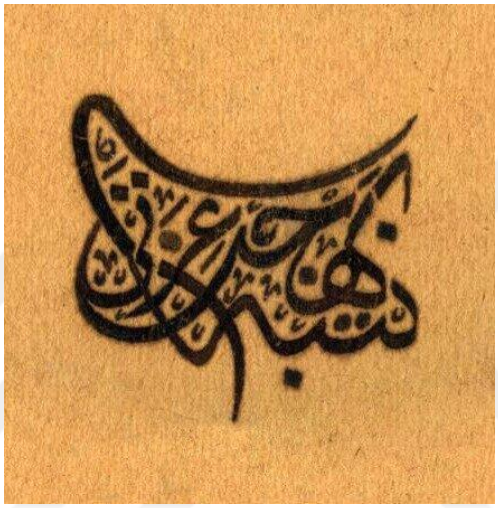

Şekil 3. 69: Behçet Görgün'ün İmzası[362]

Birinci Dünya Savaşı esnasında askerlik için Fahreddin Paşa'nın emrinde Medine Müdafasında bulunmuştur. Şehrin düşmesi üzerine Urfa'ya dönüp, bir süre mektep hüsn-i hat hocalığı yapmıştır. Harf İnkılabı sonrasında işsiz kalıp, Tekel İdaresi'nde memuriyet görevi yürütmüştür. Görevi Siverek'e nakledilince memuriyetten istifa edip Urfa Bahçeler mevkisinde bir vakıf bahçesinde bahçıvan olarak vakit geçirmiştir.

Behçet Bey, Medine Müdafaası yıllarında Ravza-i Mutahhara'da eskiyen yazıları yenilemiştir. Ayrıca Ayasofya Cami ve Üsküdar Özbekler Tekkesi'nde levhalarına rastlanmış olup, çeşitli Urfa Camilerinde yazıları mevcuttur. Çok sayıda mezar taşı yazmıştır. Behçet Görgün'ün, hat hocasından öğrendiği musiki bilgisi ile gazelhanlık da yaptığı bilinmektedir.

[361] https://www.ketebe.org/sanatkar/behcet-arabi-173 (09.09.2022)
[362] httpswww.ketebe.orgsanatkarbehcet-arabi-173#lg=1&slide=0 (09.09.2022)

Şekil 3. 70: Behçet Görgün Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Enbiya Suresi 83. Ayet[363]

Behçet Görgün 'ün imzasının bulunduğu H. 1378 tarihli celi sülüs eserde "Ve Eyyubu iz nada Rabbehu enni messeniyed-durra ve ente Erhamur-Rahimin" yazılıdır. Enbiya Suresi 83. Ayet olan yazının tercümesi "Eyyub'u da an. Hani Rabbine, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün" diye niyaz etmişti." şeklindedir.

İstifte dikey formlar hakim durumdadır. 'Elif' ve 'lam' harflerinden oluşan dikey formlar çift halde ritmik konumlandırılmıştır. Mürsel 'ra' ve 'vav' harfleri alt kısımda, 'üstün' harekeleri ise üst kısımda hareket öğesine vurgu yapmaktadır. İki adet makus 'ya' harfi tetabuk ise birileştirilmiş durumdadır. Ayrıca bu makus harfler hakim durumdaki dikey formlara zıtlık oluşturmakta, istife canlılık katmaktadır. İstifte hareke ve tezyini işaretler boşluk kalmamacasına doldurulmuştur. Tarih ve imza kısmı eserin yazıldığı şehir ve ay isimleriyle, eserde ayrı bir alan elde etmişlerdir. Celi sülüs yazıda dikey formlu harflerin normal ölçülerinden uzun tutulduğu bilinmekle birlikte bu eserde beklenen ölçülerin dışına çıkılmış durumdadır. İstifin grafik değerlerinde uyum görülmekte, kompozisyonda ritimsel bir düzen farkedilmektedir.

3.3.2.13. Abdülkadir Saynaç

Abdülkadir Saynaç, M. 1881 yılında Kayseri'de doğmuş, M. 1967 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Ahmed Tevfîk Efendi'dir. Sülüs ve nesih eğitimine Bakkal Arif Efendi'den başlamış, Kâmil Akdik ile tamamlayıp, icazetini

[363] https://www.ketebe.org/eser/4180?ref=artist&id=173 (09.09.2022)

almıştır.[364] Bir süre Medresetü'l-Hattatin'de ders gördüğü bilinmektedir. Yazılarında 'Abdülkadir' imzasını kullanmıştır.

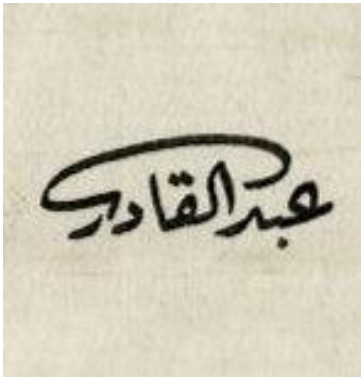

Şekil 3. 71: Abdülkadir Saynaç'ın İmzası[365]

1903 yılında Meşihat Dairesi Mektubi Kalemi'nde memurluk yapmıştır. Halifelik kaldırılınca İstanbul Müftülüğü'nde evrak kaleminde çalışmış, Şehzadebaşı'nda Damat İbrahim Paşa Camisinde vaizlik yapmıştır. Darülmuallim, Darülhilafe Medarisi ve İmam ve Hatip Mektebi'nde görev yapan Abdülkadir Saynaç, sülüs, celi, talik ve rika yazılarını yazdığı bilinmektedir. 1909 yılında Meclis-i Maarif Hutut-ı Mütenevvia yarışmasında birincilik kazanmıştır.[366]

Şekil 3. 72: Abdülkadir Saynaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Dua İbaresi[367]

[364] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.32.
[365] httpswww.ketebe.orgsanatkarabdulkadir-saynac-44#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
[366] Turan Sevgili, *İstanbul'un Güzide Hattatları,* s. 143.
[367] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.33.

Abdülkadir Saynaç'ın imzasının bulunduğu H. 1369 tarihli celi sülüs eserde "Rabbi yessir ve la tuassir Rabbi temmim bil-hayr" yazılıdır. Dua ibaresi olan yazının tercümesi "Rabbim işimi kolaylaştır, zorlaştırma, Rabbim işimi hayırla tamamlattır" şeklindedir.

İstifte yatay formlar ön plandadır. Alt kısımda 'temmim' ve 'hayr' kelimeleri uzun tutulmuştur. Eserde iki kere geçen 'rabbi' kelimesinde bulunan 'ra' harfleri ve mebsut formdaki 'be' harfleri üst üste yazılarak güçlü ritim öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikey formlar olan 'elif' ve 'lam' harfleri ise yatay formlara zıtlık oluşturacak şekilde istifin ortasına konumlandırılmıştır. Dikey formların arasına ise 'lamelif' harfi yerleştirilerek eserdeki diğer çapraz formlarla birlikte hareket algısını oluşturmaktadır. İstifte çizgisel ritim ve kompozisyonda harekette uyum gözlenmektedir.

3.3.2.14. Mürteza Elker

Mürteza Bey, M. 1874 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1969 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Heyeti Ayan azası Bursalı Ali Rıza Efendi'dir. Talik yazıyı babası Ali Rıza Efendi'den meşkedip icazet almış, aklam-ı sitteyi ise Ali Nihai Efendi'den öğrenmiştir.[368] Yazılarında 'Mürteza' imzasını kullanmıştır.

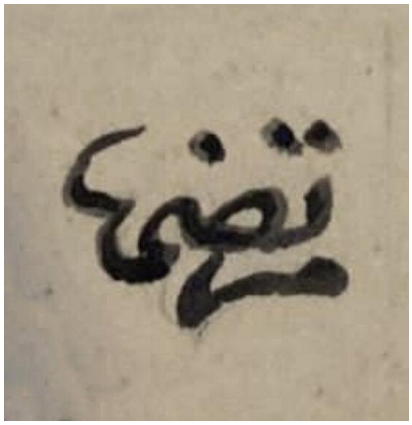

Şekil 3. 73: Mürteza Elker'in İmzası[369]

Bab-ı Sicilli Ahval Komisyonu Kitabeti'nde çalışmaya başladıktan sonra Amedi Divan-ı Hümayun Kalemi Hulefalı'ğına geçmiştir. Meşrutiyet'ten sonra Mabeyni Hümayun Kitabeti'nde göreve başladıysa da Saltanat'ın kaldırılmasından sonra emekli edilmiştir. Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda cam tabaklara hüsn-i

[368] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s.220.
[369] https://www.ketebe.org/sanatkar/murtaza-elker-656#lg=1&slide=0 (09.09.2022)

hat yazmak göreviyle bir süre desinatörlük yapmıştır.[370] Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim dersleri aldığı bilinen Mürteza Bey'in, döneminin tanınmış ressamlarından olduğu bilinmektedir.

Şekil 3. 74: Mürteza Elker Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[371]

Mürteza Elker'in imzasının bulunduğu H. 1372 tarihli celi sülüs eserde "Kıymetü külli emrin ma yühsin" yazılıdır. Yazının tercümesi "bütün işlerin kıymeti güzelliğindendir" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifte müdevver formlar öne çıkmaktadır. 'Lam', 'ra' ve 'nun' harfleri ile küplü 'ha' harfi alt kısımda bu yuvarlak hareketi sağlamakta, istifin orta kısmında ise dikey formlar yer bulmaktadır. İstifte harekelerin normal boyutlarında yazılarak ön plana çıkarılmadığı görülmektedir. kompozisyonda muvazeneli bir dağılım göze çarpmaktadır.

3.3.2.15. Cemaleddin Günter

Hafız Cemaleddin Günter, M. 1889 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1970 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Medresetü'l-Hattatin'de Kâmil Akdik'in sülüs ve nesih meşkine devam ederek icazet almıştır.[372] Bektaşi Cemal Baba adıyla tanınan hattat, yazılarında 'Cemaleddin' imzasını kullanmıştır.

[370] M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi- 1*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 340
[371] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.221.
[372] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s.198.

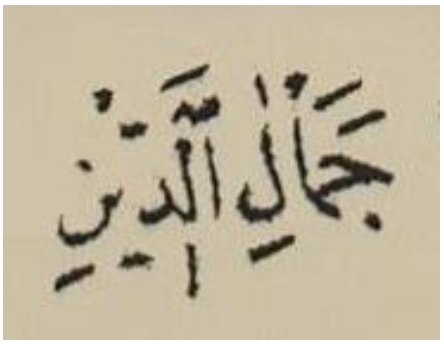

Şekil 3. 75: Cemal Günter'in İmzası[373]

Harf İnkılabı'na kadar Eyüp Hekim Kutbeddin Efendi Mektebi hüsn-i hat hocalığı görevini yürüttü. Eyüp Sultan Cami'nde de kayyımlık yapmıştır.[374] 19. ve 20. yy hattatlarının eserlerinden oluşan bir hat koleksiyonu olduğu bilinmektedir.

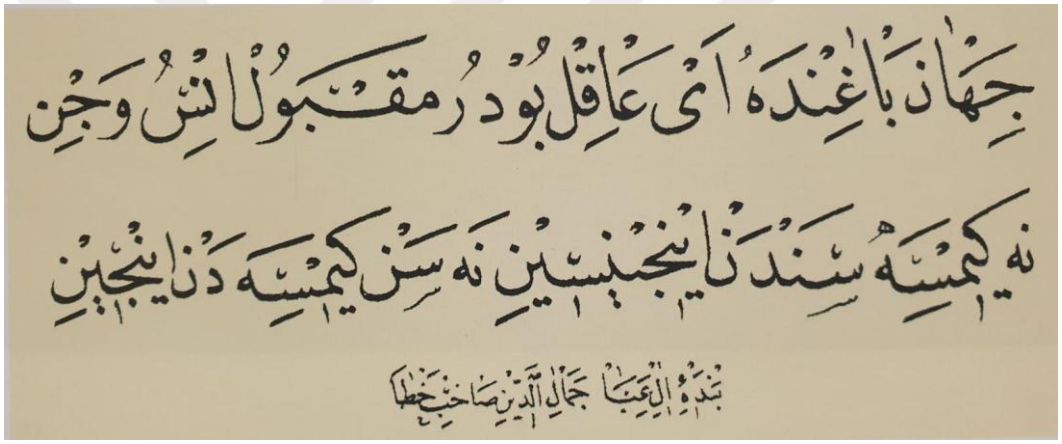

Şekil 3. 76: Cemaleddin Günter Tarafından Nesih ile Yazılmış Beyit[375]

Cemaleddin Günter'in imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen, sözleri Ömer Şevket Erzurumi'ye ait olan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış nesih beyitte "Cihan bağında ey akil budur makbul insü ve cin/ Ne kimse senden incinsin ne sen kimseden incin" yazılıdır.

Eserde satır istifi görülmektedir. Üst kısımda dikey formlar görülmekle birlikte alt satırda 'sin', 'nun' ve 'ye' gibi yatay formdaki harflerin etkin olduğu anlaşılmaktadır. En altta imza satırı metni ortalar şekilde konumlandırılmış ve daha küçük kalemle yazılmıştır. Kompozisyona muvazeneli bir uyum hakimdir.

[373] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s.198.
[374] https://www.ketebe.org/sanatkar/cemal-gunter-195 (09.09.2022)
[375] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s.198.

3.3.2.16. İbrahim Feyhaman Duran

İbrahim Feyhaman Bey, M. 1886 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1970 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Enderunlu Süleyman Hayri Bey'dir. Feyhaman Bey, sülüs ve nesih yazıyı Mahmud Bey Matbaası'nda hattatlık yapan Hasan Tahsin Hilmi Efendi'den, sonra da Sami Efendi'den meşketmiştir. Galatasaray Sultanisi tahsili sırasında İzzet Efendi'den de hat eğitimine devam etmiştir. Yazılarında 'Feyhaman' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 77: Feyhaman Duran'ın İmzası[376]

Galatasaray Sultanisi'nde muallim oldu. Prens Abbas Hilmi Paşa onu resim konusunda tahsil görmesi amacıyla Fransa'ya göndermiştir. Paris Güzel Sanatlar Akademisi eğitimi sonrası İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim hocalığı yapmıştır.[377] Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalışma hayatını tamamlamıştır. Eşinin dedesi hattat Yahya Hilmi Efendi'den kalan müze olarak kullanılan evde yazı ve resim yaparak hayatını geçirmiştir. Resimlerinde hat örneklerini sıklıkla kullanması ile bilinmektedir.

[376] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.96.
[377] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.95.

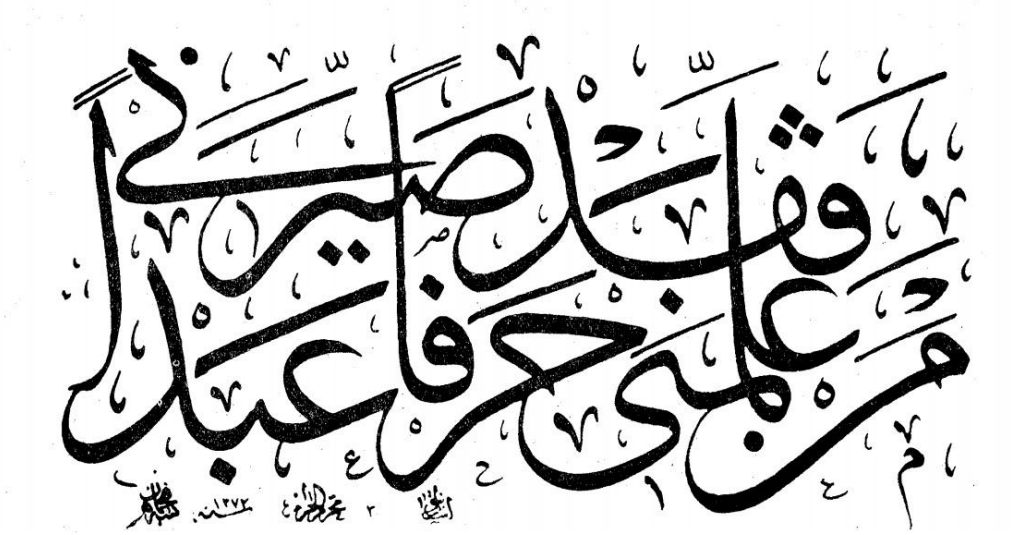

Şekil 3. 78: İbrahim Feyhaman Duran Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[378]

İbrahim Feyhaman Duran'ın imzasının bulunduğu H. 1372 tarihli celi sülüs eserde "Men allemeni harfen fekad seyyarani abden" yazılıdır. Hz. Ali'ye atfedilen sözün tercümesi "bana bir harf öğreten beni kölesi eyledi" şeklindedir.

Eserde dikey formlar ritmik ve eşit aralıklı bir şekilde dağıtılmıştır. Üst kısımdaki makus 'ye' harfi zıt yöndeki hareketiyle tek düzeliği ortadan kaldırmaktadır. En alt kısımda mukavver formlarıyla harfler istifi tamamlar nitelik arz etmektedir. 'Üstün' harekelerinden iki tanesi kalın kalemle oluşturulmuş ve diğer çapraz formlarla birlikte vurgulanmıştır. İstifte ritmik bir düzen ve kompozisyonda güçlü bir kurgu hakimdir.

3.3.2.17. Mehmed Ekrem Güçlüer

Mehmed Ekrem Bey, M. 1901 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1971 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Mabeyni Hümayün kâtibi Hattat Mehmed Tevfîk Bey'dir. Babası Mehmed Tevfîk Bey'den sülüs ve celi divani meşk etmiştir. Yazılarında 'Ekrem' imzasını kullanmıştır.

[378] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.96.

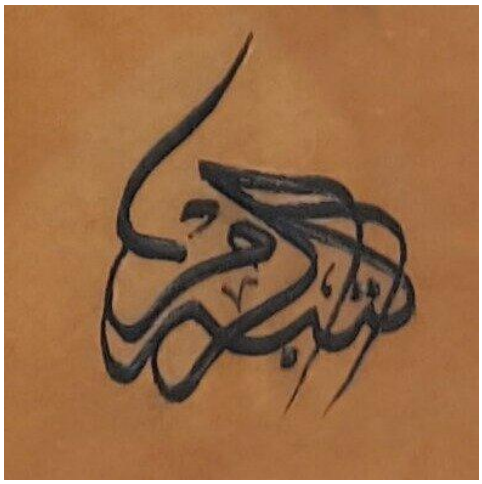

Şekil 3. 79: Mehmed Ekrem Güçlüer'in İmzası[379]

Adliye Meslek Mektebi Müstantık Şubesi'nde göreve başlamıştır. Adliye Nezareti Zabıt Kitabeti'nde bulunmuştur. 1925'te İş Bankası'na başlamıştır. Çeşitli birimlerinde çalıştıktan sonra Bankanın İstanbul Şubesi hukuk kısmında devam etmiştir. Gölcük Cami hatları bilinen eserlerindendir.[380]

[379] httpswww.ketebe.orgsanatkarmehmed-ekrem-gucluer-549#lg=1&slide=2 (09.09.2022)
[380] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.211.

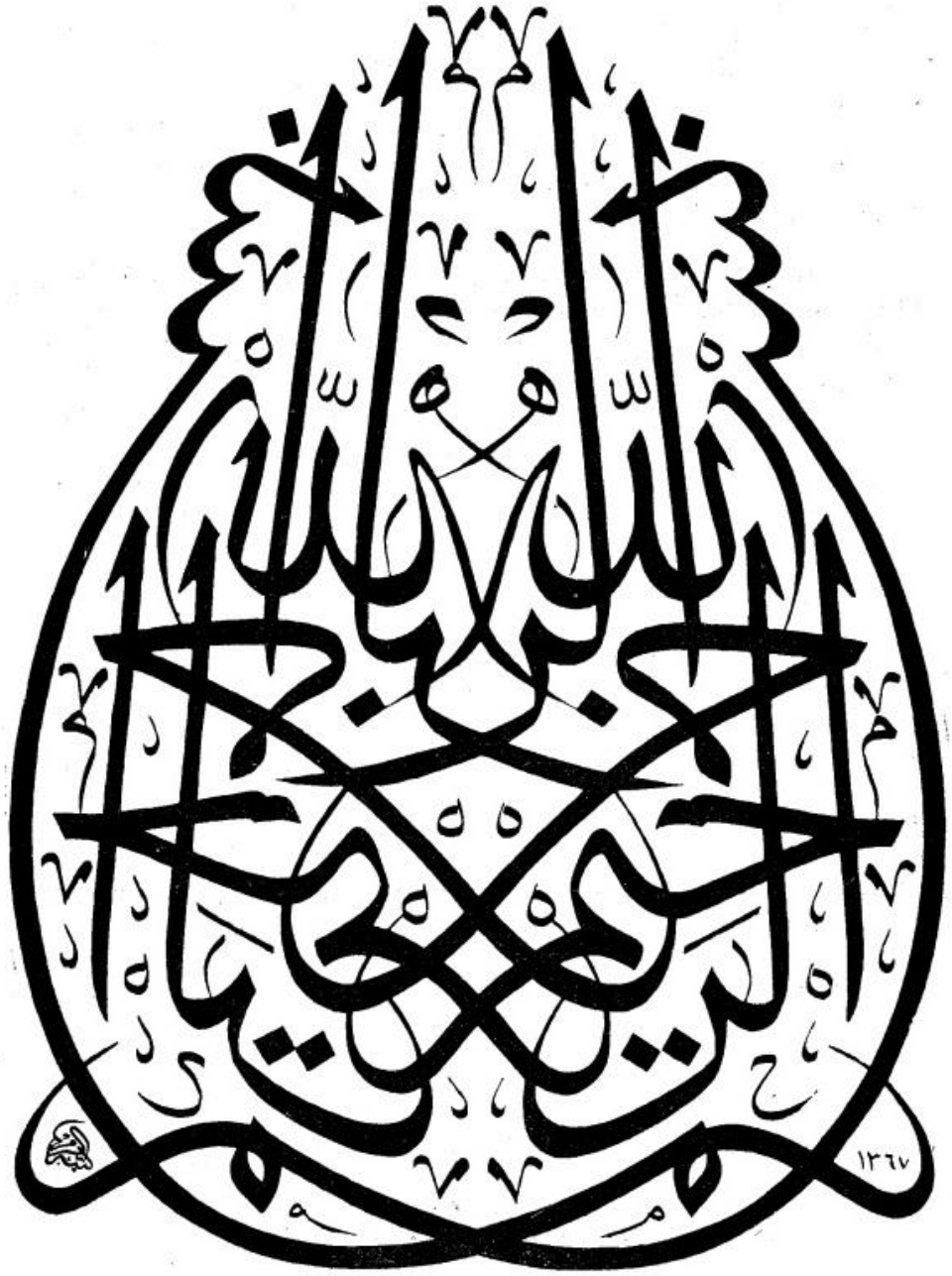

Şekil 3. 80: Mehmed Ekrem Güçlüer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Besmele[381]

Mehmed Ekrem Güçlüer'in imzasının bulunduğu H. 1367 tarihli celi sülüs eserde "Bismillahirrahmanirrahim" yazılıdır. Tercümesi "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Eserde müsenna dairesel bir form tercih edilmiştir. Hattat, özgün bir form oluşturmak amacıyla dairesel formdan taşan çizgilere ihtiyaç duymuştur. Formda dizilişleriyle öne çıkan dikey formlar üst kısımda formdan ışın formuyla taşan bir

[381] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.212.

görüntü vermektedir. Formun dış çizgilerini oluşturan ‘sin’ harfleri, üst kısımda formdan taşan harflerdendir. Alt kısımda ise ‘mim’ harflerinin taşan kıvrımları istifin bir başka özgün yönünü oluşturmaktadır. Orta kısımda ‘ha’ ve ‘ra’ harfleri çapraz çizgileriyle hareket algısını temsil etmektedir. İstif ritmik ve dengelidir. Eserin kompozisyon kurgusu oldukça güçlüdür.

3.3.2.18. Şeref Akdik

Şeref Akdik, M. 1899 yılında doğmuş, M. 1972 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Babası Reisülhattâîin Kâmil Akdik’tir. Babasından aklam-ı sitte öğrenmiştir. Yazılarında ‘Şeref’ imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 81: Şeref Akdik’in İmzası[382]

Gazi Osman Paşa Lisesi’nde kısa bir süre resim öğretmenliği yaptıktan sonra iki yıllığına Fransa’ya gidip özel atölyelerde resim eğitimine devam etmiştir. Dönüşünde Sivas Lisesi, Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü, Ankara Erkek Lisesi, Musiki Muallim Mektebi, İstanbul Erkek Öğretmen Okulu, Kadıköy Erkek Lisesi, Haydarpaşa Lisesi ve İstanbul Öğretmen Okulu’nda öğretmenlik görevleri yaptıktan sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’ne atanmıştır.

Babası Kâmil Akdik’in mezar taşını celi sülüs hattı ile yazmıştır.[383] Hüsn-i hat eğitimi almış olmasına karşın yazıya devam etmemiş, babasının teşviki ile başladığı resim eğitimini sürdürmüştür. 1915 yılında girdiği Sanayi-i Nesife Mektebi Alisi’nde, İbrahim Çallı ve Hikmet Onat'la başladığı eğitimini yurtdışındaki atölyelerde devam ettirmiştir. Yurda döndüğünde öğetmenlik

[382] httpswww.ketebe.orgsanatkarseref-akdik-917#lg=1&slide=2 (09.09.2022)
[383] Talat Ülker, Engin Doğru, Necati Yılmaz, Şahin Kazancı, *Ressam Şeref Akdik*, T.C Gümüşhane Valiliği Yayınları, Gümüşhane, 2014, s. 27.

görevlerini sürdürürken pek çok resmi ve kişisel resim sergisi açmıştır. Arkadaşlarıyla beraber Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'ni kurmuş, emekliliğinde Moda'daki atölyesinde sanatını yaşatmıştır.

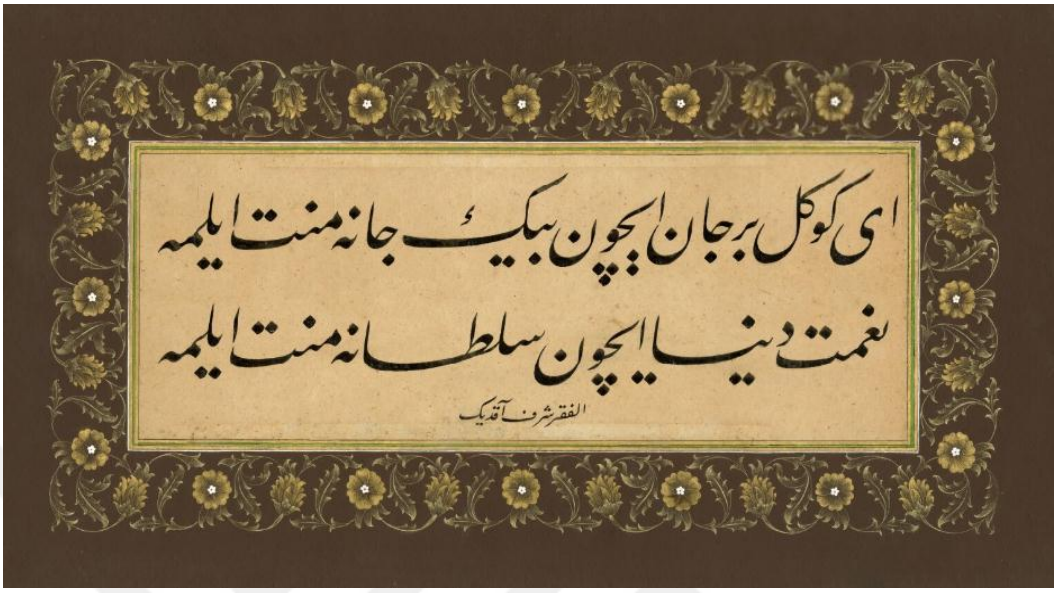

Şekil 3. 82: Şeref Akdik Tarafından Talik ile Yazılmış Beyit[384]

Şeref Akdik'in imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen Osmanlı Türkçesi ile yazılmış talik eserde "Ey gönül bir can için bin cana minnet eyleme/ Nimeti dünya için sultana minnet eyleme" yazılıdır.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifte yatay formların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Mebsut 'te' ile uzun yazılması tercih edilmiş 'ye', 'tı' ve 'kef' harfleri özellikle alt satırda yatay formların ritmik dizilimini oluşturmaktadır. Ritmik dizilim, daha seyrek olmakla birlikte dikey formlarda da görülmektedir. Ayrıca çift ve üç noktaların konumlarndırılışnda da alt ve üst satırlar arasında ritim algısı hissedilmektedir. Üst satırda serenli 'kef' harflerinin çapraz yönleri satır istifine hareket katmaktadır. İstifte harekette uyum, kompozisyonda ritmik bir düzen görülmektedir.

3.3.2.19. Sadi Belger

Sadi Belger, H. M. 1916 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş, M. 1976 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Askeri Hekim Albay Hasan Tevfik Bey'dir. Tedavi olmaya gelen Halim Özyazıcı ile tanıştıktan sonra hüsn-i hatta ilgisi artmış,

[384] httpswww.ketebe.orgeser4518ref=artist&id=917 (09.09.2022)

ondan talik meşketmiştir. Sonrasında Necmeddin Okyay'dan da talik yazısını ilerletmiş ve icazet almıştır. Yazılarında 'Sadi' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 83: Sadi Belger'in İmzası[385]

Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde çalışma hayatına başlayıp, operatörlüğe yükselmiştir. Bir süre Paris'te eğitimini sürdürdükten sonra Cerrahpaşa Hastanesi Cerrahi Kliniği ve Beyoğlu İlkyardım Hastanesi'nde de çalışmıştır. Pek çok levha ve kıta yazmış, bunun yanı sıra resme olan ilgisini de geliştirmiş, karikatür, yağlıboya ve suluboya çalışmaları yapmıştır.[386]

[385] httpswww.ketebe.orgsanatkarsadi-belger-736#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
[386] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, s. 272.

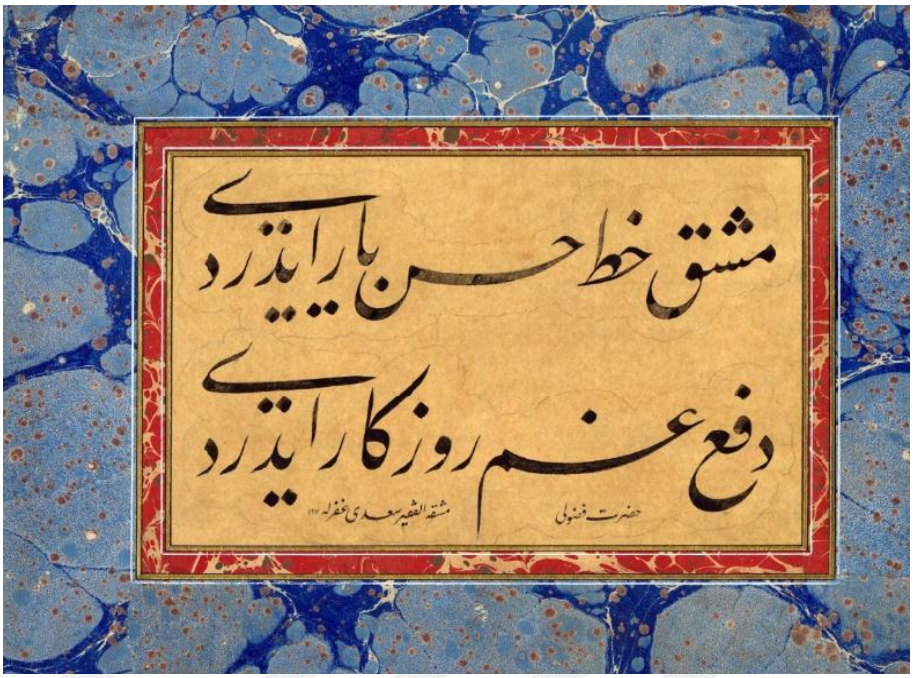

Şekil 3. 84: Sadi Belger Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Beyit[387]

Sadi Belger'in imzasının bulunduğu M. 1971 tarihli Osmanlı Türkçesi ile yazılmış talik eserde "Meşk-i hattı hüsniyar ederdi/ Defi gamı rüzgar ederdi" yazılıdır.

Eserde satır istifi görülmekte, yatay formlar öne çıkmaktadır. Alt ve üst satırlar arasında ritmik tekrarlar göze çarpmaktadır. Üst satırda 'sin' ve alt satırda 'gayın' harflerinin uzun yazılışları ile satır sonlarındaki makus 'ye' harfleri ritmi beslemektedir. Ayrıca makus 'ye' harfleri satır sonundaki dikey formlar üzerinde konumlandırılarak alışılmış satır düzeninden farklılık arz etmektedir. İstifte çizgisel uyum, kompozisyonda ritimsel bir düzen hakimdir.

3.3.2.20. Recep Berk

Mustafa Recep Berk, M. 1911 yılında, Giresun'da doğmuş, M. 1978 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Mehmet Bey'dir. Halim Özyazıcı'dan sülüs ve nesih meşketmiş, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı Türk Tezyini Sanatlar Şubesi'nde Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer ve Hacı Nuri Korman'ın hat derslerine devam ederek, Hacı Nuri Korman'dan sülüs ve nesih yazıdan icazet almıştır.[388] Yazılarında 'Recep' imzasını kullanmıştır.

[387] httpswww.ketebe.orgeser4007ref=artist&id=736 (09.09.2022)
[388] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.564.

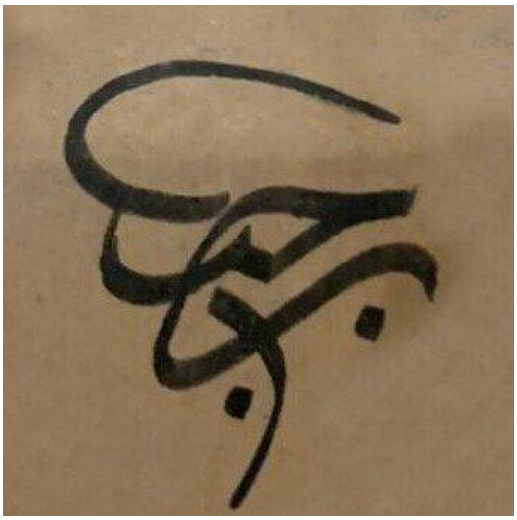

Şekil 3. 85: Recep Berk'in İmzası[389]

M. 1938 yılında Zeynep Sultan Cami müezzinliği ile göreve başlayan Recep Berk, Nuruosmaniye Cami'nde devam etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Haseki Eğitim Merkezi'nde hat hocası olarak bulunmuş, aynı zamanda Sümbül Efendi Kur'an Kursu ve Nuru Osmaniye Kur'an Kursu'nda hat derslerini sürdürmüştür. Son yıllarında Bodrum Cami müezzin kayyumluğu da yapmıştır.[390]

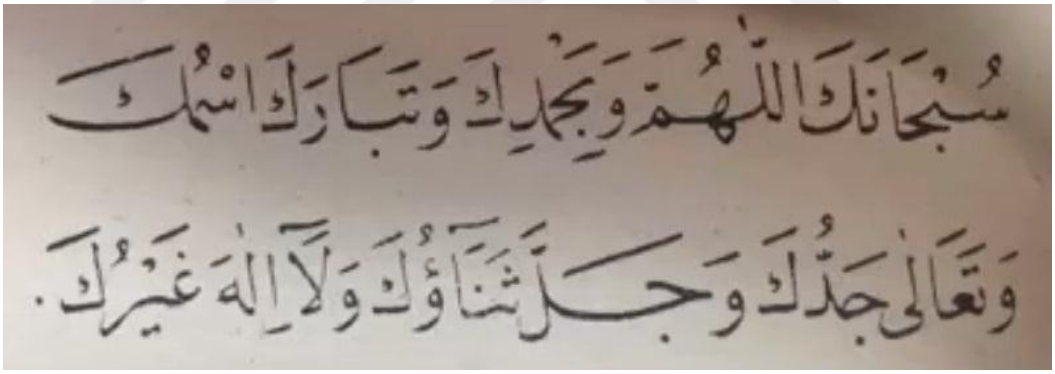

Şekil 3. 86: Recep Berk Tarafından Nesih ile Yazılmış Subhaneke Duası[391]

Recep Berk'in tarihi bilinmeyen nesih eserinde "Subhaneke Allahumme ve bihamdik ve tebarekesmük ve teala ceddük ve celle senaük ve la ilahe gayrük" yazılıdır. Tercümesi "Allah'ım sen bütün eksik sıfatlardan uzaksın, ben Seni daima över ve tenzih ederim, Sen'in adın hep mübarektir, Varlığın daima her şeyden üstündür" şeklindedir.

[389] httpswww.ketebe.orgsanatkarrecep-berk-727#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
[390] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.564.
[391] https://www.youtube.com/watch?v=c_BB30wnoXY (09.09.2022)

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. İstifte dikey formlar ağırlıktadır. ‘Kef’ ve ‘cim’ harflerinin uzun yazılışları tek düzeliği ortadan kaldırmak amacıyladır. İstifte aralık öğesine riayet edildiği görülmektedir. Kompozisyona muvazeneli bir uyum hakimdir.

3.3.2.21. Mehmed Şevket Pektaş

Mehmed Şevket Efendi M. 1880 yılında İstanbul’da doğmuş, M. 1979 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Babası Trabzonlu Hallaç Mustafa Efendi’dir. Ahmed Refet Efendi’den sülüs ve nesih dersleri aldı. Çalıştığı yıllarda Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey’den de celi sülüs meşketti. Hattat Şevket Özdem’e hat hocalığı yapmıştır. Yazılarında ‘Muhammed Şevket’ imzasını kullanmıştır.[392]

Şekil 3. 87: Mehmed Şevket Pektaş’ın İmzası[393]

İstanbul Gümrüğü’nde göreve başladıktan sonra çeşitli mekteplerde yazı hocalığı yapmıştır. Çinkografllık öğrendikten sonra Hakkaklar Çarşısı’nda çinko kartvizit ve antet imal etmiştir. Birinci Dünya Savaşında Matbaa-i Askeriye’ye alınmış, savaş sonrasında Askeri Matbaa’daki görevine uzun yıllar devam etmiştir. Buradaki görevi sonlandırılınca Devlet Matbaası Resimhanesi’ne girip emekli oluncaya kadar burada çalışmıştır.[394]

[392] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s. 144. M.Uğur Derman’ın mezkur kitabında Mehmet Şevket Pektaş’ın 1969 yılında vefat ettiği yazmakla birlikte, internetten ulaştığımız bilgilerde hattatın,’100 yaşını aşmış olduğu’ bilgisi, diğer kaynaklara ilaveten yer aldığından, burada vefat tarihi olarak 1979 tarihini esas aldık. Bkz. https://www.ketebe.org/sanatkar/mehmed-sevket-pektas-620 (09.09.2022)

[393] httpswww.ketebe.orgeser5189ref=artist&id=620#lg=1&slide=1 (09.09.2022)

[394] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.411.

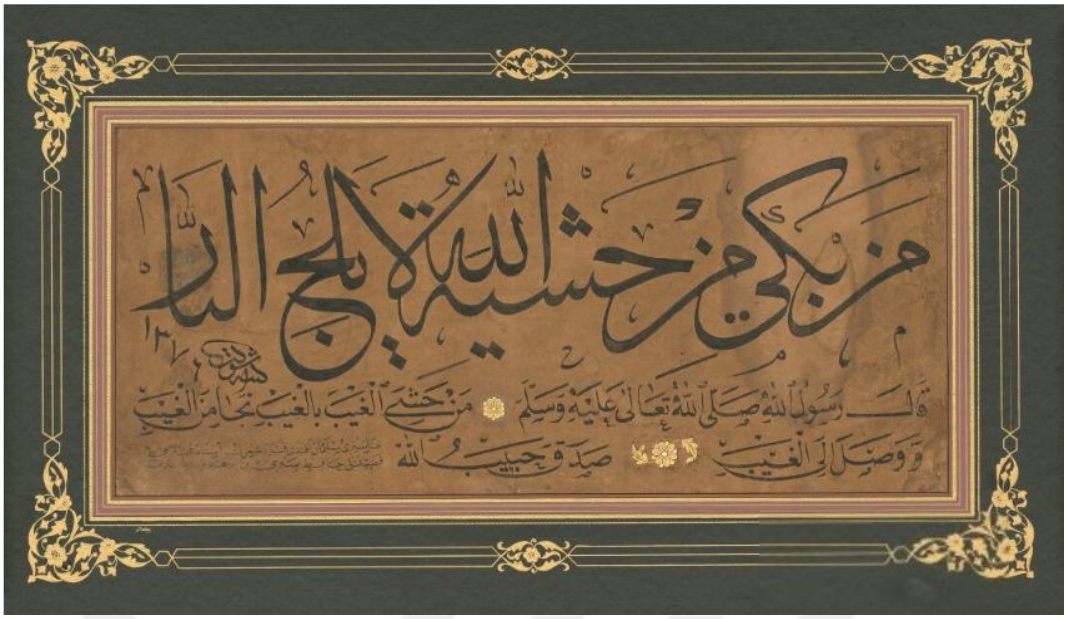

Şekil 3. 88: Mehmed Şevket Pektaş'ın Sülüs Nesih Yazısı[395]

Mehmed Şevket Pektaş'ın imzasının bulunduğu H. 1376 tarihli sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Men beka min haşyetillahi la yelicun-nar" yazısı vardır. Hadis-i Şerif olan yazının sülüs kısmının tercümesi "Allah korkusuyla göz yaşı döken kişi cehenneme girmez" şeklindedir.

Satır istifi tercih edilen eserin sülüs bölümünün baş kısmında çapraz formlar ön planda iken, eserin sonunda dikey formların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Çapraz formları oluşturan 'nun' ve serenli 'kef' harfleri yazıya hareket katmaktadır. Yazının diğer yarısında ise dikey formlar ritmik bir düzen oluşturmaktadır. Kompozisyonda hareketlilik öğesi öne çıkmaktadır.

3.3.2.22. Mustafa RagıpTuğtekin

Mustafa Ragıp Tuğtekin M. 1892 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1980 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Tapu Kadastro'dan Müfid Bey ile sülüs, nesih ve rika meşk etmiştir. Yazılarında 'Ragıp' ve 'Mustafa Ragıp' imzalarını kullanmıştır. Ragıp Bey ünlü hattatların yazılarını taklit ederek kendini geliştirmiştir.

[395] httpswww.ketebe.orgeser7855ref=artist&id=620 (09.09.2022)

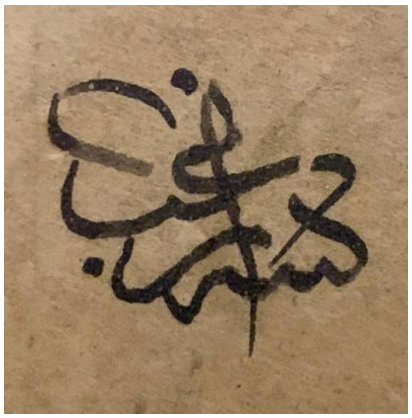

Şekil 3. 89: Ragıp Tuğtekin'in İmzası[396]

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin resim bölümünü bitirdikten sonra Afyon Muallim Mektebi'nde resim öğretmenliği görevini yürütmüştür. Çeşitli yerlerde Maarif Müdürlüklerinde çalışmış, emekliliğe sevkedildikten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde hat hocalığı yapmıştır. Resim sanatı ve Karagöz oyunları ile ilgilendiği bilinmektedir.[397]

[396] httpswww.ketebe.orgsanatkarragip-tugtekin-720#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
[397] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, s. 272.

Şekil 3. 90: Mustafa RagıpTuğtekin Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Hilye[398]

Mustafa Ragıp Tuğtekin'in imzasının bulunduğu H. 1396 tarihli hilye ismiyle nitelendirilen sülüs nesih eserde Hazreti Peygamber'in fiziki özellikleri yazılıdır.

Eserin kuşak bölümünde satır istifi düzeni mevcuttur. Hilyenin ayet bölümünü oluşturan kısımda 'elif' ve 'lam' harflerinden oluşan dikaey formlar ön plandadır. 'Üstün' harekeleri, çizgisel yönleri itibariyle hareket algısını oluşturmaktadır. Ayrıca 'üstün' harekelerinin dağılım aralığı dengeli tutularak ritim algısı oluşturulmuştur. Ritme dikey formlar da katkıda bulunmaktadır. İstifte ritmik düzen, kompozisyonda dengeli bir dağılım göze çarpmaktadır.

[398] httpswww.istanbulantiksanat.comurun6083263mustafa-ragip-tugtekin-1892-1980-sulus-nesih-hilye-i-serif-hicri-1396-m-1976 (09.09.2022)

3.3.2.23. Kemal Batanay

Hafız Kemal Bey M. 1893 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1981 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Kayserili Müridoğulları'ndan Hafız İmam Mehmed Ziyaeddin Efendi'dir. Karinabadi Hasan Hüsn-i Efendi'den, başladığı talik meşkine Hulusi Yazgan'dan meşkederek, icazet almıştır. Erkanı Harbiye Matbaa hattatı Sofu Mehmed Efendi'den sülüs ve nesih, Hacı Ömer ve Hacı Kemal efendilerden de celi sülüsten icazet almış olduğu bilinmektedir.[399] Talebeleri arasında Hasan Çelebi, Savaş Çevik, Hüseyin Gündüz, Muhittin Serin, Mahmut Öncü ve Yusuf Ergin tanınmış olanlardır. Yazılarında 'Kemal' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 91: Kemal Batanay'ın İmzası[400]

1920 yılında Şirketi Hayriye Tadad Kalemi'nde başlayıp, Ticaret İdaresi'ne çalışma hayatını sürdürmüştür. Talik ve celi talik hattında kendini yetiştirmiş, pek çok kıta ve levha bırakmıştır. Bunun yanı sıra küçük yaşta musiki merakı sebebiyle mevlevihanelerde musiki öğrenmeye başlamış, Yekta Rauf Bey, Tanburi Refik Fersan, Zekai Dedezade Ahmed ve Neyzen Mehmed Emin Dede gibi usta isimlerden çeşitli dallarda musiki eğitimleri almıştır.[401] Musiki icracılığı kadar bestekarlığı ile de ön plana çıkmıştır.

[399] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s. 764.
[400] httpswww.ketebe.orgsanatkarkemal-batanay-493#lg=1&slide=4 (09.09.2022)
[401] Muhittin Serin, *Kemal Batanay Bestekar Tamburi Hattat Hafiz*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 21.

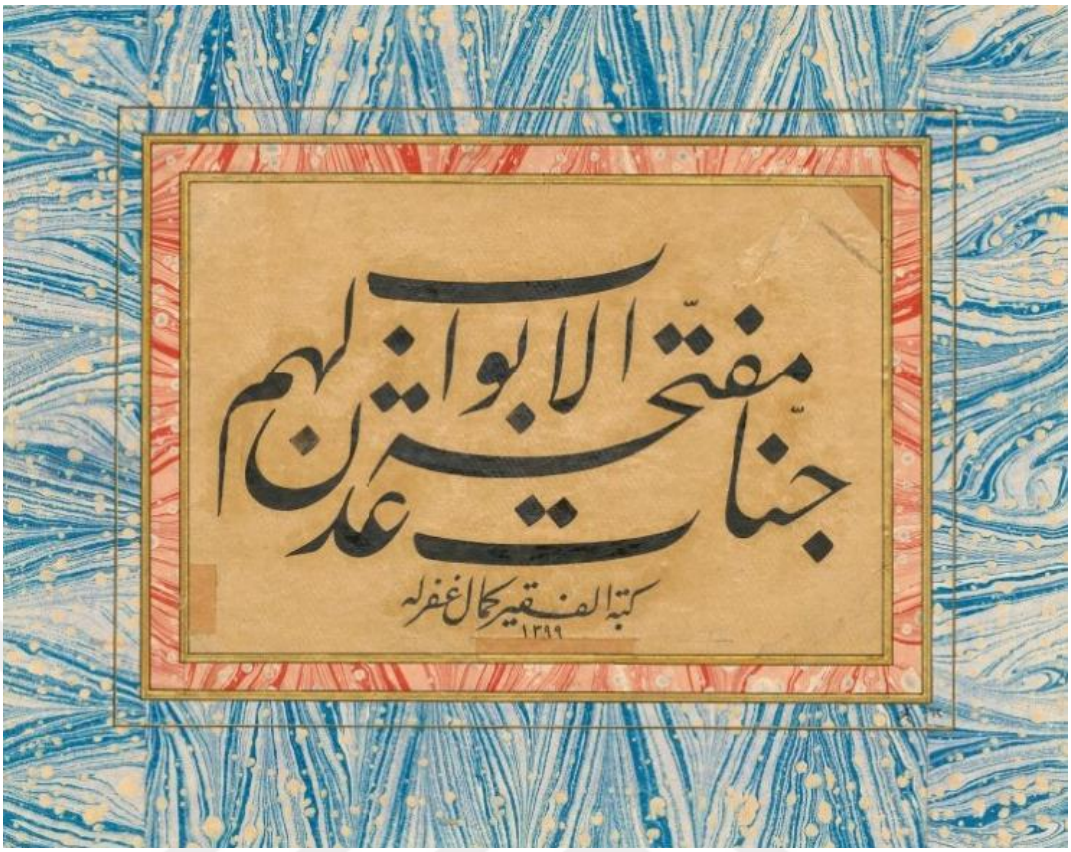

Şekil 3. 92: Kemal Batnay Tarafından Talik ile Yazılmış Sad Suresi 50. Ayet[402]

Kemal Batanay'ın imzasının bulunduğu H. 1399 tarihli celi talik eserde "Cennatü Adnin müfettehatün lehümül-ebvab" yazısı vardır. Sad Suresi 50. Ayet'in anlamı "Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır" şeklindedir.

Eserde yatay formların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Celi talik yazılarda yatay yönlü çizgilerin kalem kalınlığını yansıtması sebebiyle daha kalın olduğu bilinmektedir. Alt alta üç adet yatay çizgi ritim öğesine vurgu yapmaktadır. 'Kef' ve 'te' harflerinin oluşturduğu çizgilere en altta ketebe satırı eşlik etmekte, ritim öğesini tamamlayan bir yapı arz etmektedir. Yatay çizgiler arasında ilk boşlukta tek nokta, ikinci boşlukta çift nokta, orantı açısından uyum hissi oluşturmaktadır. Yatay çizgilerin oluşturduğu ilk boşlukta ritmik aralıklı kısa dikey formlar görülmektedir. Kompozisyonda çizgisel ritmik bir uyumun ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

[402] httpswww.ketebe.orgeser1098ref=artist&id=493 (09.09.2022)

3.3.2.24. Emrullah Demirkaya

Emrullah Demirkaya M. 1894 yılında Kastamonu'da doğmuş, M. 1985 yılında Kastamonu'da vefat etmiştir. Kırım Türkleri'nden Timurkaya'nın oğludur. Medresetü'l-Hattatin'de önemli hattatlardan hüsn-i hat eğitimi almıştır. Yazılarında 'Mehmed Emrullah' imzasını kullanmıştır. 1924'te askerlik görevi bittikten sonra İmam-Hatip Okulu'nda hüsn-i hat hocalığı yapmıştır.[403]

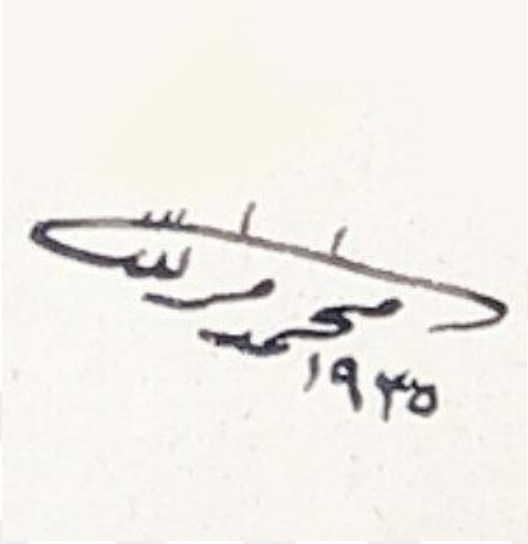

Şekil 3. 93: Emrullah Demirkaya'nın İmzası[404]

Şekil 3. 94: Emrullah Demirkaya Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış[405]

[403] https://www.ketebe.org/sanatkar/emrullah-demirkaya-252 (09.09.2022)
[404] httpswww.ketebe.orgsanatkaremrullah-demirkaya-252#lg=1&slide=2 (09.09.2022)
[405] httpswww.hititantik.comurun3845590emrullah-demirkaya-hat-yazi-80x40-cm-olculerinde-ayet-i-kerime-ibrahim-sure (09.09.2022)

Emrullah Demirkaya'ya atfedilen tarihi bilinmeyen eserde "Ve ma yahfa Alellahi min şeyin fil-ardi ve la fis-sema" yazısı vardır. İbrahim Suresi 38. Ayet'ten bir bölümün yer aldığı yazının tercümesi "Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" şeklindedir.

Eserde dikey formlar ağırlıklıdır. Ritmik bir dizilime sahip dikey formları üst ve alt kısımlarda makus 'ye' harleri yatay yönde kesmektedir. Böylelikle istifte hareket çeşitliliği oluşmaktadır. Küplü 'ayın' ve 'hı' harfleri yuvarlak formlarla istifte denge sağlamaktadır. 'Üstün' harekelerinin ekseriyetinin kalın kalemle yapılması ön planı oluşturan öğeler arasındaki boşluk azaltarak derinlik algısını zayıflatmıştır. Kompozisyonda ritimli bir düzen mevcuttur.

3.3.2.25. Emin Barın

Emin Barın M. 1913 yılında Bolu'da doğmuş, M. 1987 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Bolu'lu hattat ve mücellit Mehmed Tevfîk Efendi'dir. Babasıyla başladığı hüsn-i hat eğitimine Güzel Sanatlar Akademisi'nde Kâmil Akdik ile devam etmiştir.[406] Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz ve Savaş Çevik tanınmış hat talebeleridir. Yazılarında 'Emin' imzasını kullandığı gibi, Kufi yazılarında Latin harflerle isim ve soyismiyle imza attığı da görülmüştür.

Şekil 3. 95: Emin Barın'ın İmzası[407]

Bolu'ya bağlı Berk Köyü'nde muallim olarak göreve başlamıştır. Milli Eğitim Basımevi'nde ardından Güzel San'atlar Akademisi'nde görev yapmıştır. 1968- 1971 yılları arasında Gülbenkyan Müzesi'ndeki İslamî yazma kitapların

[406] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s. 769
[407] httpswww.ketebe.orgsanatkaremin-barin-248#lg=1&slide=0 (09.09.2022)

restorasyonu için Portekiz'de bulunmuş, yurt içi ve yurt dışı sergi kongre ve konferanslara katılmıştır. Necmeddin Okyay'dan öğrendiği klasik ciltçiliğe ömür boyu devam etmiştir.[408] Bunun yanı sıra Almanya'da Latin harflerinin tasarımı eğitimlerini devrin önde gelen isimlerinden edinmiştir. Gotik yazı başta olmak üzere çeşitli Latin harf fontlarını tasarımlamayı öğrendiği bilinen Emin Barın, bu yönüyle aynı zamanda bir grafik sanatçısı olarak görülebilmektedir.[409] Ayrıca Anıtkabir yazılarını da yazmıştır.

Emin Barın'ın Yazıları

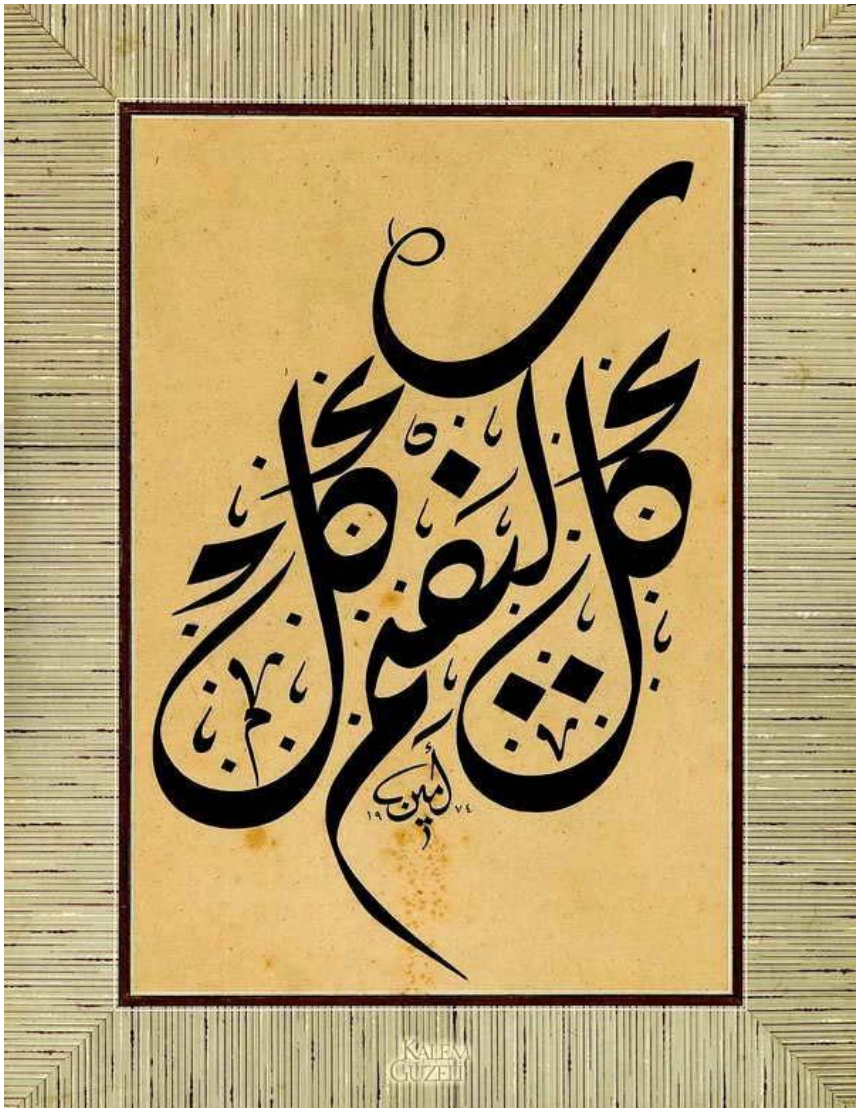

Şekil 3. 96: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış İbare[410]

[408] Turan Sevgili, *İstanbul'un Güzide Hattatları*, s. 151.
[409] Abdullah Taşçı, 'Hocam Emin Barın', *Bir Yazı Sevdalısı Emin Barın*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 23.
[410] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1074&HKNO=20 (09.09.2022)

Emin Barın'ın imzasının bulunduğu M. 1974 tarihli celi divani eserde Osmanlı Türkçesi ile "Gel keyfim gel" yazısı vardır. Barın, eserlerinin çoğunda gelenekten farklı olarak, hicri yerine miladi takvimle imza atmıştır.

Satır halinde yazılan eserde, serenli "kef" harfinin üst çizgisi, celi divanilerde görüldüğü gibi, esere hakim konumdadır. İki adet "lam" harfi de, yuvarlak formlar olarak ritim hissini destekler şekilde konumlanmıştır. Kompozisyonda hareket uyumu mevcuttur.

Şekil 3. 97: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış "Maşaallah" İbaresi[411]

Emin Barın'ın imzasını koymadığı yazıda tarih belirtilmemiştir. Celi divani olan bu eserde "Maşaallah" yazısı vardır. Dua ve takdir içerikli manaları olan yazının tercümesi "Allah'ın dilediği (olur)" şeklindedir.

Eserde "Lafzatullah" ibaresi dairesel form içerisine yerleştirilmiş halde ve istifin merkezini teşkil etmektedir. "Şae"nin "elif"i, "Lafzatullah"ın "elif" ve "vav" harfleri tetabuk ile birleştirilmiştir. İstif ayrıca yazı-resim tarzında yorumlanmış olup, salyangoz formunda düzenlenmiştir. Tezyini işaret ve hareke kullanılmadığı

[411] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1070&HKNO=20 (09.09.2022)

için sade bir görünüm arz etmektedir. Harfler arasındaki mesafe aralık öğesine dikkat edildiğini göstermektedir.

Şekil 3. 98: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış Mülk Suresi 1. Ayet[412]

Emin Barın'ın imzasının bulunduğu H. 1404 tarihli celi divani eserde "ve Hüve ala külli şeyin kadir" yazılıdır. Mülk Suresi 1. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "ve O'nun gücü her şeye yeter" şeklindedir.

Eser istifinde verilen dairesel form "he", "kef" ve "ra" harflerinin çıkıntılarıyla hareketlendirilmiştir. Alt kısımda ise beş harfin iç içe mukavver yazılışı istifin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Eserin arka planını hareke ve tezyini işaretler tamamlamaktadır. Yazıda celi divani hat gereği harekette uyum görülmektedir. Ancak "şin" harfinin dişleri arasındaki boşluk ve "ala" kelimesinde

[412] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1072&HKNO=20 (09.09.2022)

"lam" ve "ye" birleşimi yazı geleneğinin dışında çizgiler içermekte ve bu yönüyle yazı geleneğinden farklılaşmaktadır.

Şekil 3. 99: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış Besmele[413]

Emin Barın'ın imzasının bulunduğu M. 1985 tarihli celi divani olarak adlandırılan eserde 'Bismillahirrahmanirrahim' yazılıdır. Yazının tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Bir nesne, bir bitki yahut bir hayvan formunda oluşturulan yazı-resim formu denenmiştir. Yazı celi divani olarak tanımlanmış olsa da celi divaninin özelliklerini yansıtamamaktadır. İstifin formundan bağımsız olarak yazının estetik seviyesi de dönemin celi divanisinden hayli uzaktır. Aynı harflerin çizgilerinde bile bir standardı taşımamaktadır. Kendine has ve geliştirilmeye oldukça muhtaç bir yazı fontunun başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Dikey formların ritim oluşturduğu görülmektedir. 'Nun' ve küplü 'ha' harfleri dairesel hareketleriyle istif formunun

[413]Emin Barın Yüz Yaşında, (ed. Erkan Doğanay), Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

belirleyici konumunda yer almışlardır. Tezyini işaretler, büyük ve küçük öğelerin arasındaki dengeyi oluşturmuşlardır.

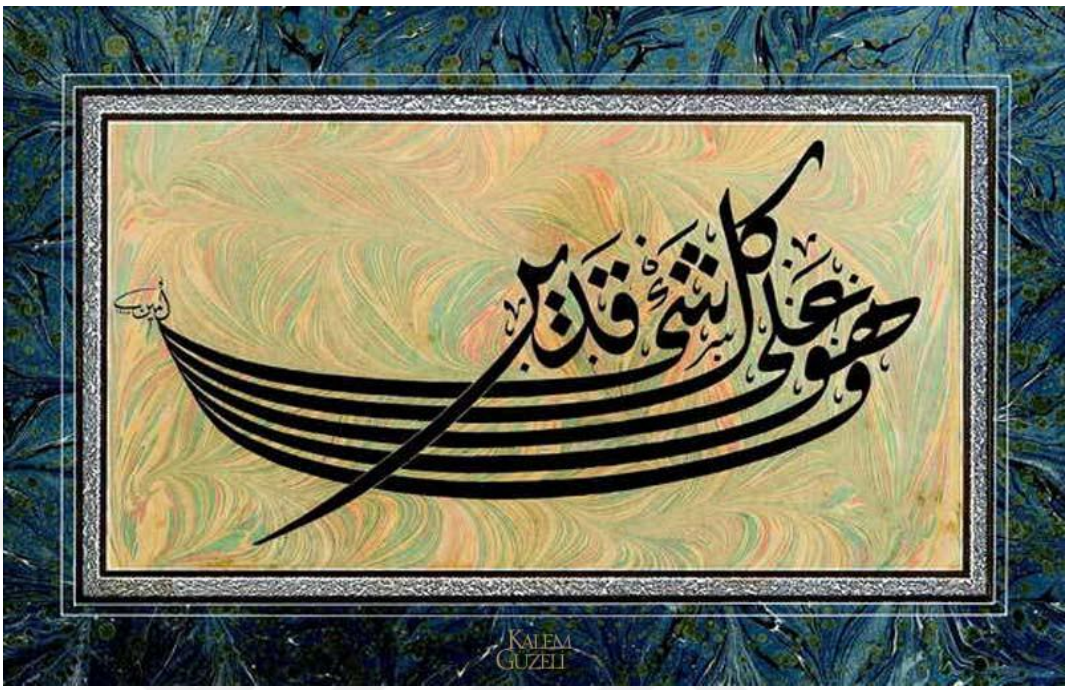

Şekil 3. 100: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış Mülk Suresi 1. Ayet[414]

Emin Barın'ın imzasının bulunduğu celi divani eserde "ve Hüve ala külli şeyin kadir" yazılıdır. Mülk Suresi 1. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "ve O'nun gücü her şeye yeter" şeklindedir.

Eserin istifi yazı-resim tarzında ve gemi formunda tasarlanmıştır. Yazı çeşidi olarak celi divani kullanılmış olmasına karşın, "he", "ayın" ve "şin" harflerinin yazılışında ve "lam" ile "ye" harf birleşimlerinde yazı geleneği dışında yorumlar görülmektedir. Eserin resim görüntüsünde belirli şekilleri oluşturabilmek için harflerin bu şekilde deforme edilmesinin yazı geleneği içerisinde yerini bulmak güçtür.

[414] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1071&HKNO=20 (19.09.2022)

Şekil 3. 101: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış "Maşaallah" İbaresi[415]

Emin Barın'ın imzasını Latin karakterlerle koymayı tercih ettiği yazıda tarih belirtilmemiştir. Kufi olarak kaleme alınan bu eserde "Maşaallah" yazısı vardır. Tercümesi "Allah'ın dilediği (olur)" şeklindedir.

Eser külah formunda ve örgülü kufi hattında yazılmıştır. Örgülü kufinin yapısı gereği gifit bir istif görüntüsü vermektedir. "Elif" ve "lam" harflerinin örgünün üstünde sivri olarak tercih edilmiş uç kısımları yazıya hareket katmaktadır. "Laftazullah" ibaresi istifin orta kısmında konumlandırılmıştır. Esere konulan imzanın, eserdeki yazı türüyle benzerlik veya uygunluk içerisinde bulunmayışı, yazı geleneği dışında bir yaklaşımdır.

[415] https://www.ketebe.org/eser/1049?ref=artist&id=248 (19.09.2022)

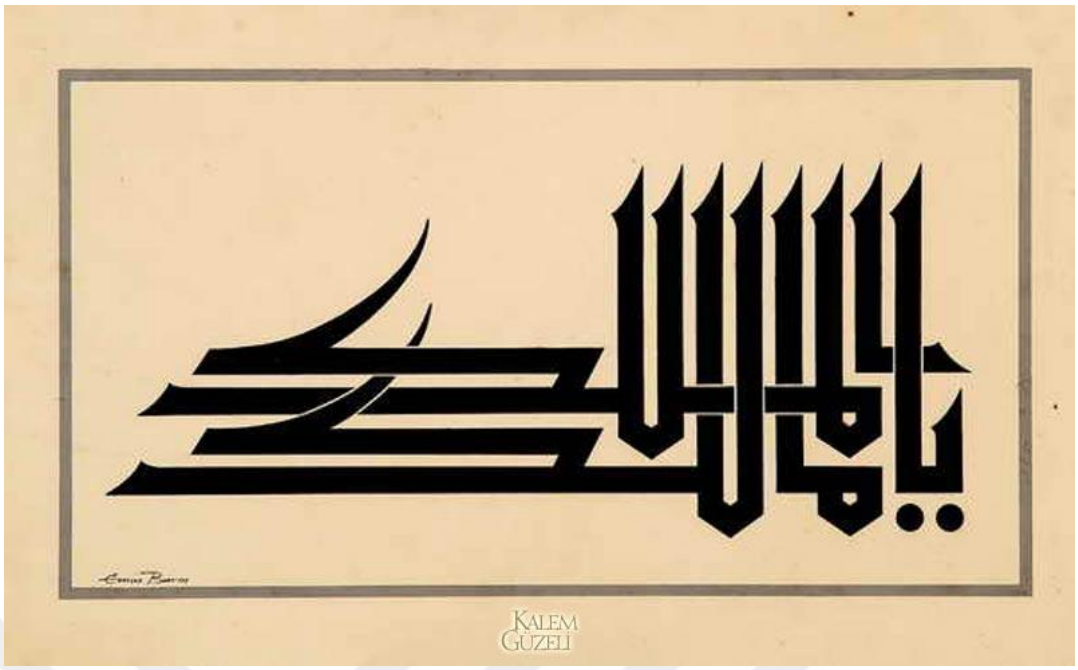

Şekil 3. 102: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış "Ya Malikel Mülk" İbaresi[416]

Emin Barın'ın imzasını Latin karakterlerle koymayı tercih ettiği yazıda tarih belirtilmemiştir. Kufi hatlı bu eserde "Ya Malikel-mülk" yazısı vardır. Tercümesi "Ey mülkün Sahibi (Allah)" şeklindedir.

Dikey formların ağırlıkta olduğu eser, sol kısımda yoğunlaşan yatay formlarla dengelenmek istenmiştir. Ayrıca boru "kef" harfinin yatay formları üzerine çapraz konumlanan "kef" uçları ile, istifin hareketlilik kazanması amaçlanmak istenmektedir. "Kef" harfinin uç kısımları, dikey formlardan kademeli inişi desteklemek için tercih edilmiş olmalıdır.

[416] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1043&HKNO=20 (19.09.2022)

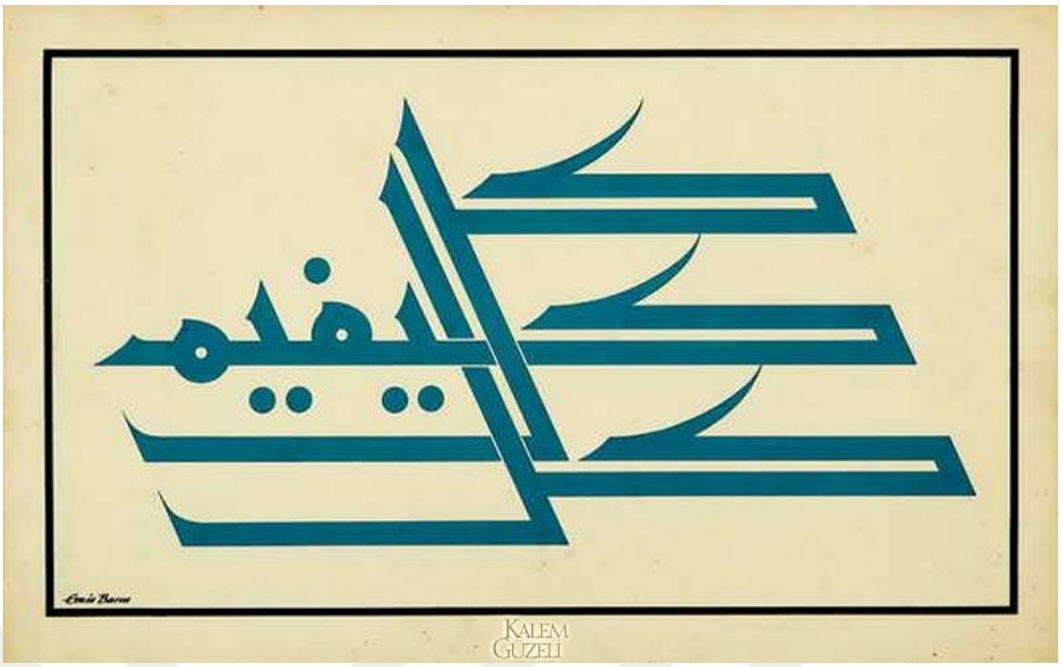

Şekil 3. 103: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış "Gel Keyfim Gel" İbaresi[417]

Emin Barın'ın imzasını Latin karakterlerle koymayı tercih ettiği yazıda tarih belirtilmemiştir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan kufi hatlı bu eserde "gel keyfim gel" yazısı vardır.

Eserde yan yana dizilmiş kayık formları kufi hatla yazılmıştır. "Lam" harfleriyle dikey formlar oluşturulmuş olup, diğer formlar yatay tercih edilmiştir. Yalnızca "kef" harflerinin uçlarıyla hareketlilik verilmek istenmiştir. Esere konulan imzanın, eserdeki yazı türüyle uyum içerisinde olmadığı görülmektedir. Ritim algısı oluşturulmak istendiği anlaşılmakla beraber, kompozisyonun başarılı olduğunu söylemek güçtür.

[417] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1068&HKNO=20 (19.09.2022)

Şekil 3. 104: Emin Barın Tarafından Kufi ile Yazılmış Lafzatullah İbaresi[418]

Emin Barın'ın imzasının bulunmadığı ve tarih koymamayı tercih ettiği yazısında kufi hatla "Allah" yazısı vardır.

Eserde masif bir kufi font tüm yüzeyi kaplayan hatta aşan bir formda kaleme alınmıştır. Dikey olması beklenen "elif" ve "lam" harfleri çapraz konumlandırılarak hareket algısı verilmek istenmiş olabilir. Kompozisyonda iri fontlara rağmen yazının kendisi değil, renk kontrastı ön plandadır. Renk seçimi ve düzenlemesiyle yazı arka plana itilmiştir denilebilir.

[418] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=891&HKNO=20 (19.09.2022)

Şekil 3. 105: Emin Barın Tarafından Tanımsız Bir Hatla Yazılmış Besmele İbaresi[419]

Emin Barın'ın imzasının bulunduğu tarihsiz yazıda 'Besmele' kaleme alınmıştır. Yazının tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Yazı, mevcut hat fontlarından biriyle tanımlanamayan bir deneme olarak olarak görülebilir. İstifte bir form gözetildiğini söylemek güçtür. Çizgisel ritimden söz edilebilecek kısımları mevcuttur. İstifte aynı harfler karşılaştırıldığında biçimsel tutarlılıktan bahsetmek zordur. Grafik ve Latin font çalışmalarıyla tanınan Emin Barın'ın bu yazısı, Arap harflerini Latin harfleriyle bütünleştirme çabası olarak düşünülebilir.

[419] Bir Yazı Sevdalısı Emin Barın, (ed. Selahattin Özpalabıyıklar), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, S. 61.

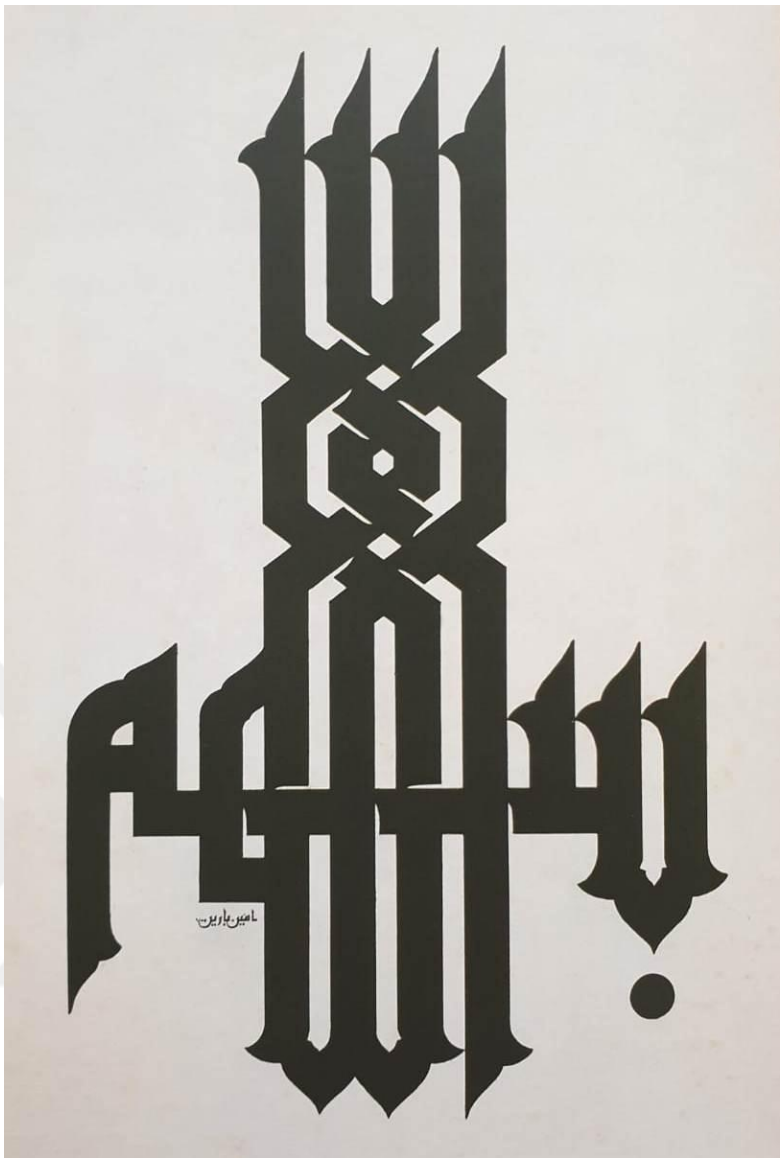

Şekil 3. 106: Emin Barın Tarafından Örgülü Kufi ile Yazılmış Besmele İbaresi[420]

Emin Barın'ın kufi hatlı imzasının bulunduğu tarihi belirtilmemiş örgülü kufi eserde 'Bismillah' yazılıdır. Yazının tercümesi "Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Tek blok halinde kaleme alınmış istifte ritim algısı güçlüdür. Çizgilerin kesiştiği yerlerde tercih edilen birleşim detayları kompozisyona derinlik kazandırmıştır. İstifte dikey formlar ağırlıktadır. Kompozisyonun orta kesiminde konumlandırılan örgü öğesi, dikey formların ağırlığını dengelemek için tercih edilmiş olmalıdır. Dikey formları kesen yatay formlarla zıtlık ilişkisi sergilenmek istenmiştir. Ancak tercih edilen kesişmeyle oluşturulan istif, haçvari bir form arz etmektedir. Haçvari form bir kolu uzun ters yönde konumlandırılmıştır.

[420] Bir Yazı Sevdalısı Emin Barın, (ed. Selahattin Özpalabıyıklar), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, S. 76.

Şekil 3. 107: Emin Barın Tarafından Celi Divani ile Yazılmış "Ya Muin" İbaresi[421]

Emin Barın'ın imzasının bulunduğu M. 1987 tarihli eserde celi divani hatla "Ya Muin" yazısı vardır. Tercümesi "Ey kullarına yardım eden (Allah)" şeklindedir.

Müsenna formda kaleme alınan eserde istifin bütününe bakıldığında dairesel formun tercih edildiği görülmektedir. Küplü "ayın" ve "nun" harfleri dairesel formu destekleyerek istifin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Celi divani yazının oğası gereği çapraz konumlanan harfler yazıya hareketlilik katmaktadır. Tezyini işaretler ve harekeler ile imza ve tarih, arka planı oluşturmakta, yazının ana formunu desteklemektedir. Harfler arasındaki mesafe, aralık öğesine dikkat edildiğini göstermektedir. Görsel uyum düzenliliği, ritim algısını güçlendirmeye yardımcı olmaktadır. Grafik değerlerindeki uyum, kompozisyon kurgusunu güçlendirmektedir.

[421] https://www.ketebe.org/eser/3757?ref=artist&id=248 (19.09.2022)

3.3.2.26. Şefik Bursalı

Şefik Bursalı M. 1904 yılında Bursa'da doğmuş, M. 1990 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Sanayi-i Nefise Güzel Sanatlar Akademisi'nde Necmeddin Okyay'dan talik meşkederek icazet almıştır.

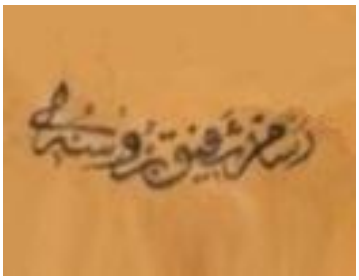

Şekil 3. 108: Şefik Bursalı'nın İmzası[422]

Şefik Bursalı ressam kimliğiyle tanınmaktadır. Sanayi-i Nefise'de resim eğitimi almıştır. Avrupa'da tanınmış resim atölyelerinde kendisini geliştirmiş, yurda döndüğü zaman çeşitli şehirlerde öğretmenlik yapmıştır. Yurt içi ve yurt dışında pek çok sergiye katılmıştır. Mimar Sinan Üniversitesi tarafından fahri profesörlük ünvanı verilmiştir.[423]

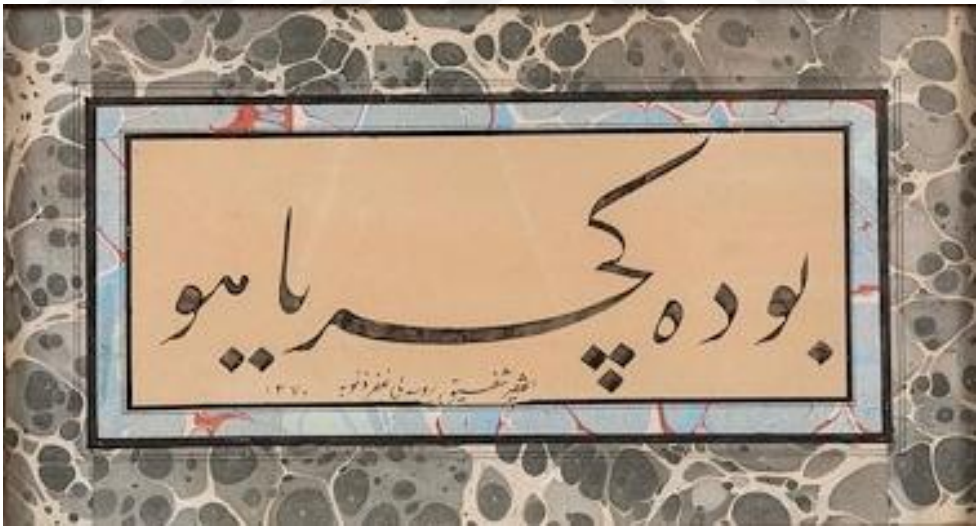

Şekil 3. 109: Şefik Bursalı Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare[424]

Şefik Bursalı'nın imzasının bulunduğu H. 1370 tarihli talik eserde Osmanlı Türkçesi ile "Bu da geçer ya hu" yazısı vardır.

[422] httpsphebusmuzayede.com60110-cel-sulus-yazi-all-hu-ganiyyun-ressam-sefik-burusev-sefik-bursali-1981-tarihli-tezhipli-yazi-15x17-cm-cerceve-42x44-cm.html (19.09.2022)
[423] https://www.ketebe.org/sanatkar/sefik-bursali-910 (19.09.2022)
[424] httpswww.artiummodern.comurun2175583bu-da-gecer-yahu-hat-levha-ketebe-bursali-sefik-1370-sefik-bursali-1903-19 (19.09.2022)

Eserde yatay formlar ağırlıktadır. Geçer kelimesindeki ‘çe’ harfi uzun yazılarak istifin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Bu yatay forma, alt kısımda arka planı oluşturan uzun br satır halinde konumlandırılan imza ve tarih yazıları eşlik etmektedir. Üst kısımda serenli ‘kef’in yatay doğrultudaki çizgisi, alt kısımda ise mürsel formlarıyla ‘vav’, ‘dal’ ve ‘ra’ harflerinin kuyrukları istife hareket katmaktadır. İstife harekette uyum esası hakim olup, kompozisyon kurgusunun başarılı olduğu görülmektedir.

3.3.2.27. Mahmut Sururi Öncü

Mahmut Öncü, M. 1913 yılında İstanbul’da doğmuş, M. 1994 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Babası 1. Dünya Savaşı’nda tabur İmamı olarak görev yapan İlyas Efendi’dir. Süleyman Bey’den başladığı yazı eğitimine Kâmil Akdik, Nuri Korman ve Halim Özyazıcı ile devam etmiştir.[425] Sülüs, celi sülüs ve nesih meşk ettiği ve tuğra çekmekte mahir olduğu bilinmektedir.

Şekil 3. 110: Mahmud Sururi Öncü’nün İmzası[426]

Ankara Kocatepe Cami kuşak ve kubbe yazılarının yanı sıra, Beşiktaş Kaptan İbrahim Paşa Cami, New York Ferah Cami ve Abudabi’de çeşitli camilerde yazıları vardır.[427]

[425] https://www.ketebe.org/sanatkar/mahmud-oncu-3692 (19.09.2022)
[426] httpswww.hilalmuzayede.comenproduct3495246mahmud-oncu-1989-tarihli-celi-sulus-istif-hat-yazi-sekliyle-iki-satir-allah-he (19.09.2022)
[427] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, s. 274.

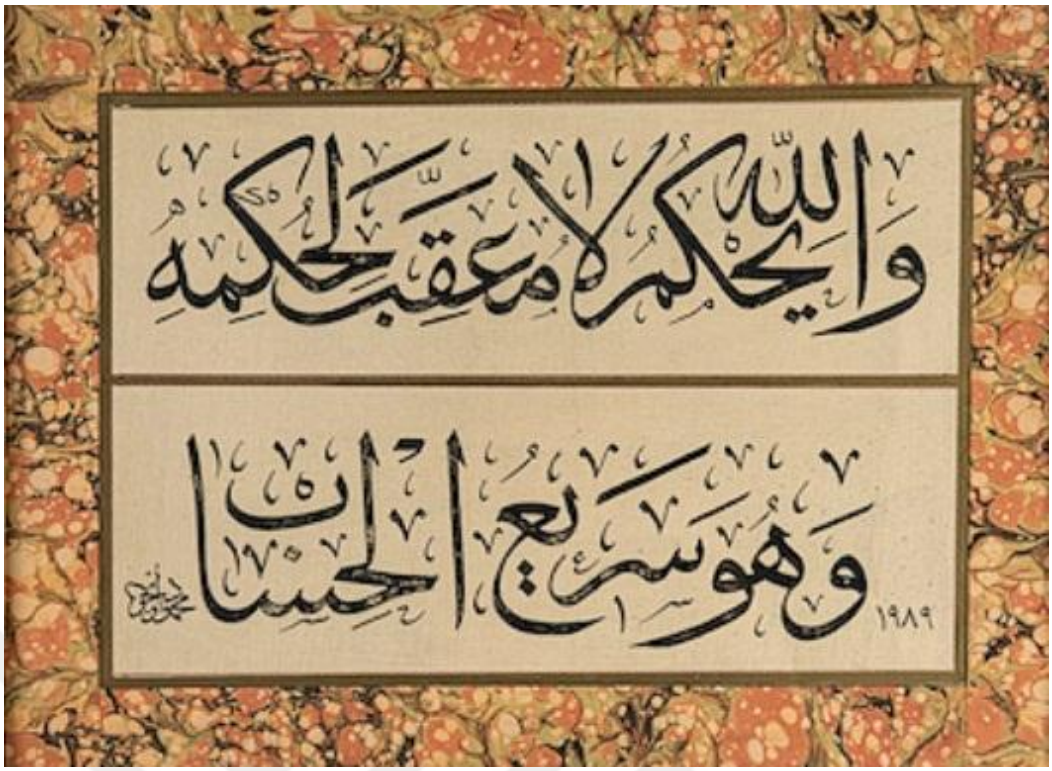

Şekil 3. 111: Mahmud Sururi Öncü Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Rad Suresi 41. Ayet[428]

Mahmud Sururi Öncü'nun imzasının bulunduğu M. 1989 tarihli sülüs eserde "Vallahu yahkumu la muakkıbe li hukmihi, ve huve seriul hısab" yazısı vardır. Rad Suresi 41. Ayet'in tercümesi "Ve Allah, hüküm verir. O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur ve O, hesabı çabuk görendir" şeklindedir.

Yazıda satır istifi tercih edilmiştir. Üst kısımda serenli 'kef' harflerinin ritmi dikkat çekmektedir. Harekeler ekseriyetle kalın kalemle yapılmıştır. Arka planda tezyini işaretlerin abartılı fazlalılığı gözü yormaktadır. Ayrıca harflerin sülüs ölçülerine riayet edilmeden çizildiği görülmektedir.

3.3.2.28. Mustafa Bekir Pekten

Mustafa Bekir Pekten M. 1913 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1998 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası tacir Sancaktarzade Mehmed'dir. Bahir Yesari Efendi'den nestalik eğitimine başlamış, Güzel Sanatlar Akademisi Tezyini Sanatlar Şubesi'nde Halim Özyazıcı'dan sülüs, nesih ve celi meşketmiştir. Sonrasında

[428] httpswww.hilalmuzayede.comurun3495246mahmud-oncu-1989-tarihli-celi-sulus-istif-hat-yazi-sekliyle-iki-satir-allah-he (19.09.2022)

Necmeddin Okyay'dan nestalik, Hamit Aytaç'tan da sülüs nesih meşkini sürdürüp icazet almıştır.[429] Yazılarında 'Mustafa Bekir' imzasını kullanmıştır.

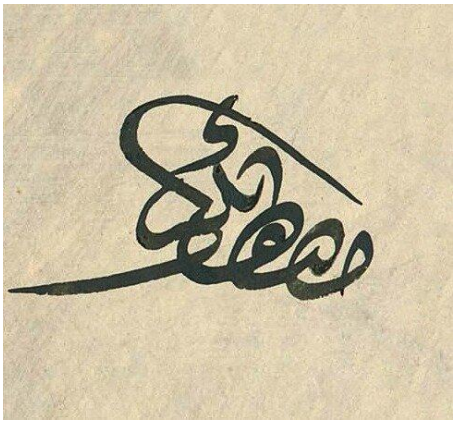

Şekil 3. 112: Bekir Pekten'in İmzası[430]

Babasının yanında ticaretle ilgilenmiş, nakliyecilik ile meşgul olmuştur. İlerleyen yaşlarında kendisini tümüyle yazıya vermiştir. Özel koleksiyonlarda pek çok yazısının yanı sıra, Beşiktaş Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi, İstanbul Yeniköy Cami, Maraş Şeyh Cami ile Şile ve Adana'da cami yazıları mevcuttur. Ayrıca tezhip sanatını öğrenmiş, altın ezme ve cetvel çekmekle de meşgul olmuştur.

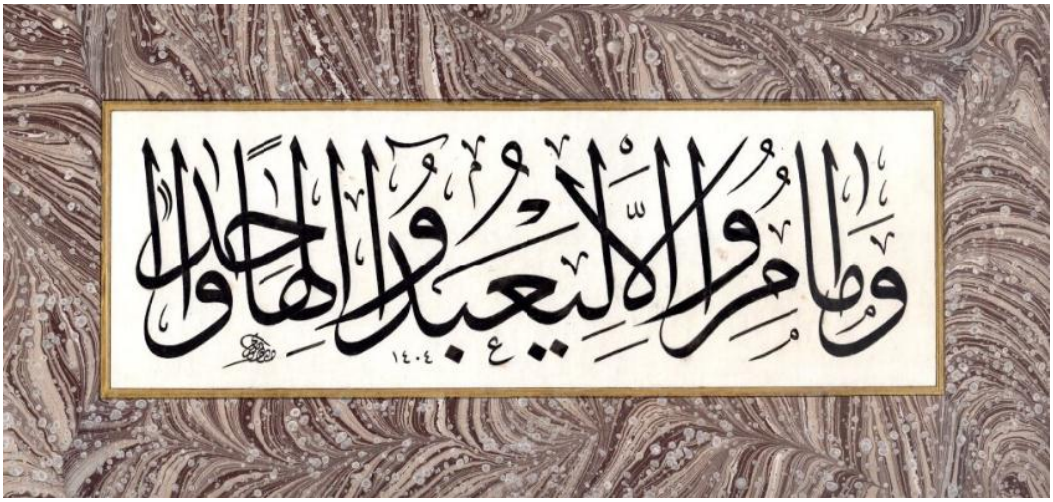

Şekil 3. 113: Mustafa Bekir Pekten Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tevbe Suresi 31. Ayet[431]

Mustafa Bekir Pekten'in imzasının bulunduğu H. 1404 tarihli celi sülüs eserde "Ve ma umiru illa liyabüdu ilahen vahida" yazısı vardır. Tevbe Suresi 31.

[429] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.564.
[430] https://www.ketebe.org/sanatkar/mustafa-bekir-pekten-659#lg=1&slide=0 (19.09.2022)
[431] httpswww.ketebe.orgeser4389ref=artist&id=659 (19.09.2022)

Ayet'in bir bölümünün yer aldığı yazının tercümesi "Oysa tek bir İlah'a kulluk etmekle emrolunmuşlardı" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Yazıda dikey formların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Dikey formlar satır başından sonuna doğru giderek artan sıklıkla ritmik bir dizilim sunmaktadır. Ön planda 'lamelif' ve iki yanında mürsel 'vav' harfleri ile arka planda 'ötre' harekeleri çapraz formlarıyla hareket algısını desteklemektedirler. İstifte bütünü oluşturan parçalar arasında yapı açısından uygunluk görülmekte, kompozisyonun grafik değerlerinde uyum göze çarpmaktadır.

3.3.2.29. Saim Özel

Saim Özel, M. 1919 yılında Adapazarı Taraklı'da doğmuş, M. 2005 yılında Adapazarı'nda vefat etmiştir. Taraklı Yunus Paşa Cami imam ve hatibi Hafız Hüseyin Hamdî Efendi'nin oğludur. Hüsn-i hat eğitimi için Güzel Sanatlar Akademisi Türk Tezyini Sanatlar Şubesi'nin Hat Kısmı'nda Kâmil Akdik'in önerisiyle misafir öğrenciliğe başlamıştır. Kâmil Akdik, Hacı Nuri Korman, Halim Özyazıcı'dan meşk etmiştir.[432] Ancak hocalarının sırasıyla vefatları sebebiyle hat eğitimini tamamlayamayan Saim Özel, Hamid Aytaç'tan hat derslerine devam etmiştir. Dört ayrı hat hocasından sürdürdüğü yirmi yılı aşan eğitiminde geleneksel usulde hüsn-i hat icazeti almamış olan Özel, ortaya koyduğu eserlerle tanınmaktadır. Öğrencileri arasında Hüseyin Gündüz bilinen isimlerdendir.

Şekil 3. 114: Saim Özel'in İmzası[433]

Yeni Valide Cami, Koca Mustafa Paşa Cami, Nuru Osmaniyye Cami ve Gedik Paşa Cami'nde müezzinlik görevleri yapmıştır. Hattat Mustafa Halim

[432] Mehmet Memiş, "Hattat Hafız Saim Özel'in Hayatı, Mesleği ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:22, S. 42, 2020, s.409.
[433] Mehmet Memiş, "Hattat Hafız Saim Özel'in Hayatı, Mesleği ve Eserleri", s.423.

Özyazıcı'dan almış olduğu meşkleri 1969 yılında "Numunetül Hutut" (Hat Örnekleri) adıyla yayımlamıştır.

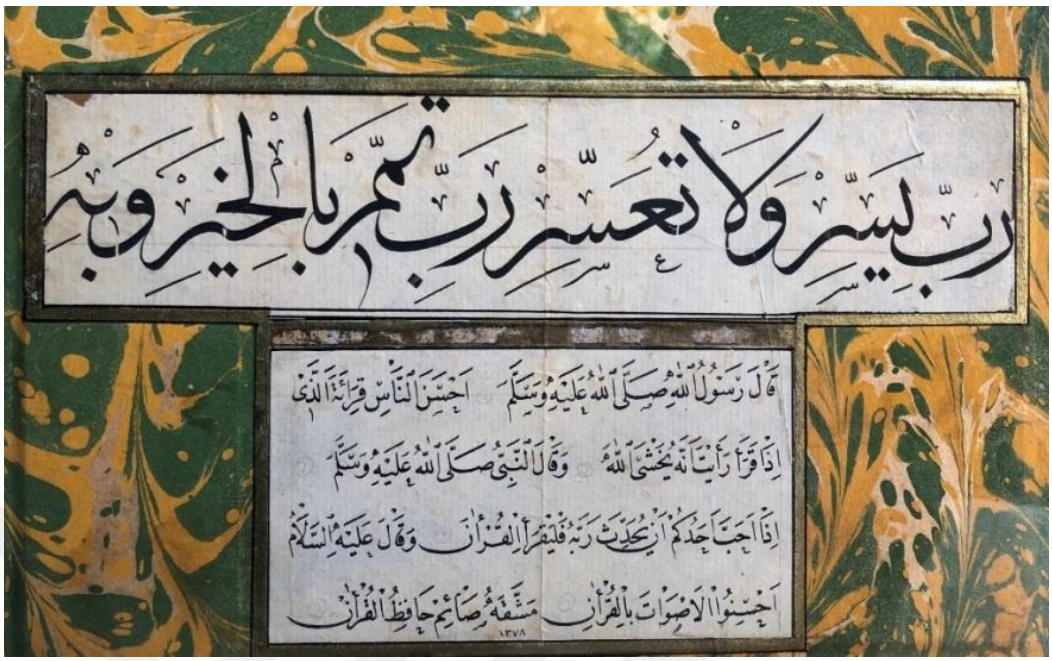

Şekil 3. 115: Saim Özel Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Dua İbaresi[434]

Saim Özel'in imzasının bulunduğu H. 1378 tarihli sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Rabbi yessir ve la tuassir Rabbi temmim bil-hayr" yazısı vardır. Dua ibaresi olan yazının tercümesi "Rabbim (işlerimi) kolaylaştır, zorlaştırma, Rabbim hayırla tamamlat" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Yatay formların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Arka planı oluşturan hareke ve tezyini işaretlerin kalın kalemle yapılmaması, yazıda sadeliği meydana getirmiştir. 'Lamelif' harfi ve 'temmim' kelimesinin çapraz formları tekdüze yatay akışı bozarak yazıya hareket katmıştır. Ayrıca çift noktaların istif genelindeki dağılımları da ritmik bir düzen arz etmektedir. İstifte harekette uyum gözlenmektedir. Kompozisyonda sistemli bir düzen mevcuttur.

3.3.2.30. Mehmed Ali Alparslan

Mehmed Ali Alparslan, M. 1922 yılında Çorlu'da doğmuş, M. 2006 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mehmet Çavuş'un oğludur. Necmeddin Okyay'dan talik yazı öğrenerek icazet aldı. Mustafa Halim Özyazıcı'dan divani, celi divani ve rika meşk etmiştir. Eğitim için gittiği İran'da Zerrin Hat'tan da İran nestalik'i ve şikeste

[434] Mehmet Memiş, "Hattat Hafız Saim Özel'in Hayatı, Mesleği ve Eserleri", s.423.

yazılarını öğrenmiştir.[435] Öğrencileri arasında Ahmet Kutluhan, Ali Toy, Ali Rıza Özcan, Davut Bektaş, Mahmut Şahin, Mehmet Memiş, Muhsin Demirel, Savaş Çevik en çok tanınanlarıdır. Yazılarında "Ali" ve "Ali Alparslan" imzalarını kullanmıştır.

Şekil 3. 116: Ali Alparslan'ın İmzası[436]

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde ve Dışişleri Bakanlığı'nın yurt içi ve yurt dışı görevlerinde çalıştı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümleri'nde akademik kariyerini ilerletmiştir. Yurt dışında Londra ve Chicago Üniversitelerinde çeşitli kademelerde hocalık yapmıştır. Boğaziçi Üniversitesi Türk Edebiyatı ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Hat Anasanat Dalı'nda çalışmalarını sürdürmüştür.[437]

Ali Alparslan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nde rika, nestalik ve divani yazılarını öğretmenin yanı sıra, Süleymaniye Kütüphanesi'nde de geleneksel usülde hat meşklerini devam ettirmiştir. Yazıdığı çok sayıda hat eserlerinin yanı sıra Ünlü Türk Hattatları, Osmanlı Hat Sanatı Tarihi kitapları ve hüsn-i hatla ilgili çok sayıda ansiklopedi maddesiyle de tanınmaktadır.

Ali Alparslan'ın Yazıları

[435] Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s. 400.
[436] httpswww.ketebe.orgsanatkarali-alparslan-107#lg=1&slide=3 (19.09.2022)
[437] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.781.

Şekil 3. 117: Ali Alparslan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare[438]

Ali Alparslan'ın imzasının bulunduğu H. 1425 tarihli talik ve şikeste eserde aynı anlama gelen ibare farklı dillerde kaleme alınmıştır. Sırasıyla, ‴Bu da geçer Ya Hu‴ (Osmanlı Türkçesi), ‴İn niz beguzered‴ (Farsça) ve ‴Kafto ta perasi‴ (Rumca) şeklinde yazılmıştır.

Eserde yatay formların ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Yatay formların sağ üst köşeden başlayıp kademeli alçaldıkları görülmektedir. İstifte kelime sıralamasının yazının yönüyle uyumlu ve belirli bir düzende olmayışı, istifi oluşturan formların da düzensiz dağılışına yansımış durumdadır. İstif öğeleri arasında tutarlı bir düzenden söz etmek güçtür. Yalnızca aynı kalem ağzıyla yazılan kelimeler ve harfler arasında mesafe kuralından bahsetmek kabildir. Ritmin oluşturulması amacıyla aralık öğesine başvurulmuştur.

[438] httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=864&HKNO=20 (19.09.2022)

Şekil 3. 118: Ali Alparslan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare[439]

Ali Alparslan'ın imzasının bulunduğu M. 2005 tarihli eserde "Hasbiyallahu Vahdehu" yazılıdır. Celi talik olarak kaleme alınmış olan yazının tercümesi "Bana Tek olan Allah yeter" şeklindedir.

İstifte yatay formların ağırlıkta olduğu görülmektedir. İki yatay çizgi ritim öğesine vurgu yapmaktadır. İki yatay çizginin ortasında 'be' harfinin tek noktası, çizgilerin altında ise 'ye' harfinin çift noktası mevcut olup, noktalar çizgileri ortalayan konumdadır. Tek nokta dairesel olarak çizilmişken, çift nokta köşeli olarak yapılmış, böylelikle tekdüzelikten kurtulmak istenmiştir. İstifin sol kısmında bulunan dairesel formdaki 'he' harfini, istifin sağ kısmındaki 'vav' harfi karşılamaktadır. 'Lafzatullah' ibaresi istifin en üstünde yer almakta, anlamıyla da bağdaşan bir noktaya konumlanmaktadır. En altta çift noktanın sağında arka planı oluşturan ketebe ibaresi, solunda ise tarih ibaresi yer almaktadır. Eserde formlar arası mesafe, görsel uyum ve ritim düzenine katkıda bulunmaktadır.

[439] httpswww.ketebe.orgeser4332ref=artist&id=107 (19.09.2022)

Kompozisyonda hareket ve grafik değerlerinde yüksek oranda bir uyum görülür. İstifin sade yapısına karşın güçlü bir kompozisyon kurgusu mevcuttur.

3.3.2.31. Müşerref Çelebi

Müşerref Çelebi, M. 1915 yılında Konya'da doğmuş, M. 2007 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Ahmed Kudsi Efendi'nin oğlu olan Ahmed Hamdi Topbaş'tır.[440] Mustafa Halim Özyazıcı'dan başladığı sülüs nesih hüsn-i hat derslerine Hamid Aytaç ile devam etti. Ancak geleneksel usulde hat icazeti almamıştır.[441] Buna rağmen hocasının izniyle hanım talebelere hat dersleri vermiştir. Tanınmış öğrencileri arasında Hilal Kazan ve Sare Çizmecioğlu bulunur.[442]

Şekil 3. 119: Müşeref Çelebi'nin İmzası[443]

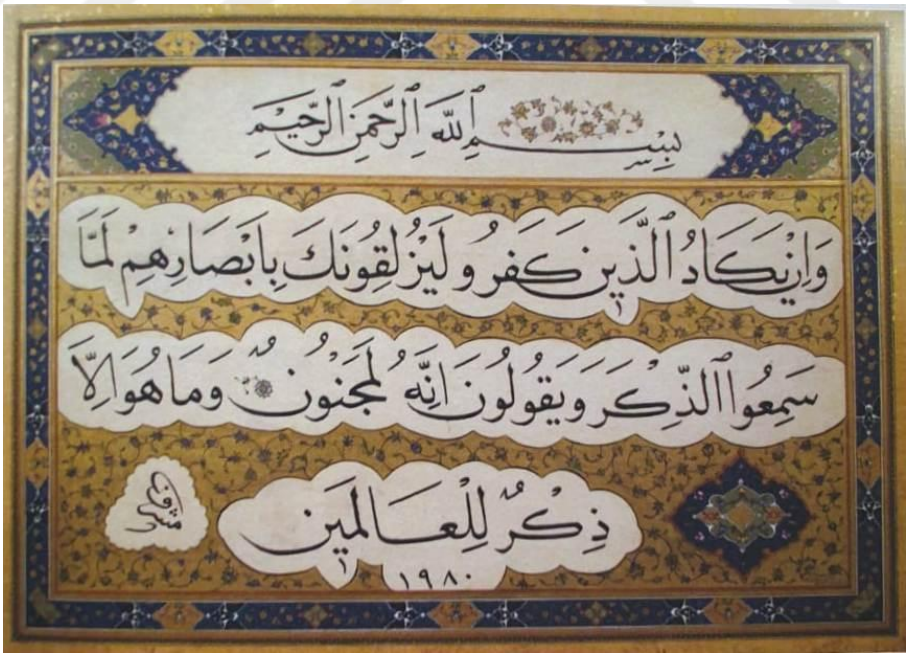

Şekil 3. 120: Müşerref Çelebi Tarafından Nesih ile Yazılmış Kalem Suresi 51. Ve 52. Ayetler[444]

[440] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 123.
[441] Hilal Kazan, *Dünden Bugüne Hanım Hattatlar*, s.96.
[442] https://www.ketebe.org/sanatkar/muserref-celebi-681 (19.09.2022)
[443] Hilal Kazan, *Dünden Bugüne Hanım Hattatlar*, s.96.

Müşerref Çelebi'nin imzasının bulunduğu M. 1970 tarihli nesih eserde "Ve in yekadul-lezine keferu leyuzlikuneke biebsarihim lemma semiuz-zikra ve yekülüne innehu lemecnun. Ve ma huve illa zikrun lil-alemin." yazısı vardır. Kalem Suresi 51. Ve 52. Ayetler'in yer aldığı yazının tercümesi "O inkarcılar Kuran'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, "Şüphe yok o bir delidir" derler. Oysa Kuran, alemler için öğütten başka bir şey değildir." şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Yazıda yatay formların ağırlıklı olduğu görülmektedir. 'Kef' harflerinin borulu formda kullanılması ve 'nun' harflerinin mürsel formlu tercihi, yatay formları oluşturmaktadır. Harfler arasındaki boşluğa riayet edilmesi sebebiyle istif düzeninde uyumu ortaya çıkarmıştır.

3.3.3. Cumhuriyet Öncesinde ve Cumhuriyet Döneminde Eseri Olan Hattatlar ve Eser İncelemeleri

Bu bölümde Cumhuriyet Dönemi'nde yaşayan ilk nesil hattatlarının sanat hayatlarının farklı dönemlerinde kaleme aldıkları yazıların sanat açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Tarihi süreç içerisinde gelenek edinmiş bir sanat dalının icrasıyla meydana getirilen yazıların, geleneğin içeriksel ve sanatsal gelişimi doğrultusunda ilerlediği görülmektedir. Elbette her dönemde farklı yönelimler de karşılaşılmakta, bu durum içerik ve sanatsal yorumlara da yansımaktadır.

Örneklemi oluşturacak yazılarda, dönemin önde gelen hattatlarının yazıları tercih edilmiştir. Çok sayıda eser veren hattatların, mümkün olduğunca yazı tipi ve istif çeşitliliğini yansıtacak eserleri seçilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde, hattatların farklı sayıda eserleri incelenmiştir. Verilen örnek yazılarda hattatların vefat kronoloji sıralamalarına göre incelenerek, yazıları arasında dönemsel farklılıklar olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Hattatlar arasında, kullandıkları hat çeşitleri açısından tercih farklılıkları ortaya konmuştur. Ayrıca hat sanatının farklı mecralar ve malzemeler üzerinde denenmesi konusu hakkında örnekler verilmiştir. Geleneksel çizgideki başarıyla uygulanmış klasik hat çeşitlerinin çizgi estetiği hakkında detaya girilmesine gerek duyulmamıştır. Yalnızca yeni yazı fontu denemeleri ve kötü sayılabilecek örneklerin yazı estetiği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

---

[444] Hilal Kazan, *Dünden Bugüne Hanım Hattatlar*, s.96.

Örnek olarak seçilen hat eserlerinin betimsel analiz denemeleri yapılmıştır. Eser yazılarının Latin Harfleriyle transkripsiyonu verilmiş olup, içerik anlamları konusunda ise yalnızca Türkçe tercümelerine yer verilmekle yetinilmiştir. Eserlerin betimsel analizleri yapılırken teşrifat, tenasüp ve terkip[445] gibi hat sanatı tarihi içerisinde yeniden şekillenmiş kavramlara yer verileceği gibi, eserlerin sanatsal değerlerinin kavranmasına yardımcı olması için modern sanat terimlerinden ve ifadelerinden de yararlanılmıştır.

Klasik temel sanatın görüngü öğeleri evrensel bir yaklaşımla pek çok sanat dalının değerlendirilmesinde kullanılabilmektedir. Bu görüngü öğeleri nokta, çizgi, biçim, yön, doku, aralık, ölçü, ışık-gölge, ve renk öğeleridir. Temel sanatın estetik ifade öğeleri arasında üslup, ritim, hareket ve uyum ilk akla gelenlerdir.[446] Burada yapılan değerlendirmelerde bu öğelerin büyük çoğunluğunun kullanılmış olduğu göze çarpmaktadır. Dönem hattatlarının neredeyse tamamına yakınının bu eğitimi almadan, yalnızca meşk usulü ve halefleri olan hattatların eserlerini gözlem ile edindikleri tecrübe ile geleneksel aktarımla bu eserleri verdikleri görülmektedir. Klasik dönemini henüz yaşamış hat sanatı eserlerinin temel sanat öğeleriyle incelemeleri yapılacaktır. Geleneksel usulde yapılanın, genel kabul görmüş resim teknikleriyle değerlendirilmesi, eserlere daha şumullü bir değerlendirme denemesi imkânı sunması bakımından önemlidir.

Hat sanatında mühmel harfler ve tezyini işaretler ilk dönemlerde uyarıcı işaretler olarak konulmasına karşın, sanradan tezyini amaçla istif kompozisyonunu tamamlamak için kullanılmaya başlamıştır. Kompozisyonda harfler arasında kalan boşluklar bu işaretlerle doldurularak estetik bütünlük geliştirilmiştir. Bu işaretlerde Mustafa Rakım ve Sami Efendi'nin yaptığı düzenlemelerle estetik bir istikrar kazanmışlardır.[447] Araştırmaya konu olan hattatlar, eserlerinde hocaları Sami Efendi'nin yaptığı düzenlemeleri sürdürmüşlerdir.

3.3.3.1. Abdullah Haşim Bey

Abdullah Haşim Bey, M. 1861 yılında Taif'te doğmuştur. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. M. 1930'u takip eden yıllarda Ankara'da vefat ettiği düşünülmektedir. Medine-i Münevvere Hazine-i Nebeviyye vezdedarı Ali Rıza

[445] M. Uğur Derman, 'Hat', s. 430.
[446] Faruk Atalayer, *Temel Sanat Öğeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1994, s. 112-114.
[447] Bilal Sezer, *Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri*, s. 94.

Efendi'nin oğludur. Yazılarında 'Ahkarülhalk Haşimül-Mekki' ya da 'Haşimül-Mekki' imzalarını kullanmıştır.[448]

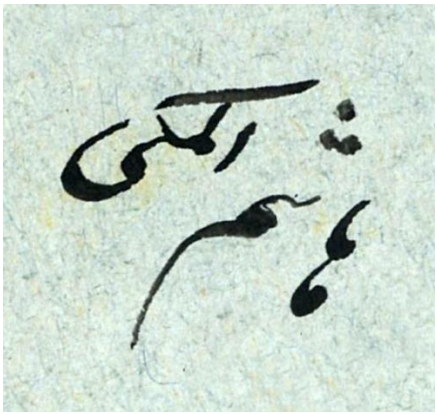

Şekil 3. 121: Abdullah Haşim Bey'in İmzası[449]

1880 yılından itibaren kâtiplik görevlerinde bulunmuştur. İstanbul'a gittiğinde Sadaret Mektubi Kalemi müdür muavinliği yapmıştır.

[448] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 554.
[449] httpswww.ketebe.orgsanatkarabdullah-hasim-bey-9#lg=1&slide=0 (01.10.2022)

3.3.3.1.1. Abdullah Haşim Bey'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazısı

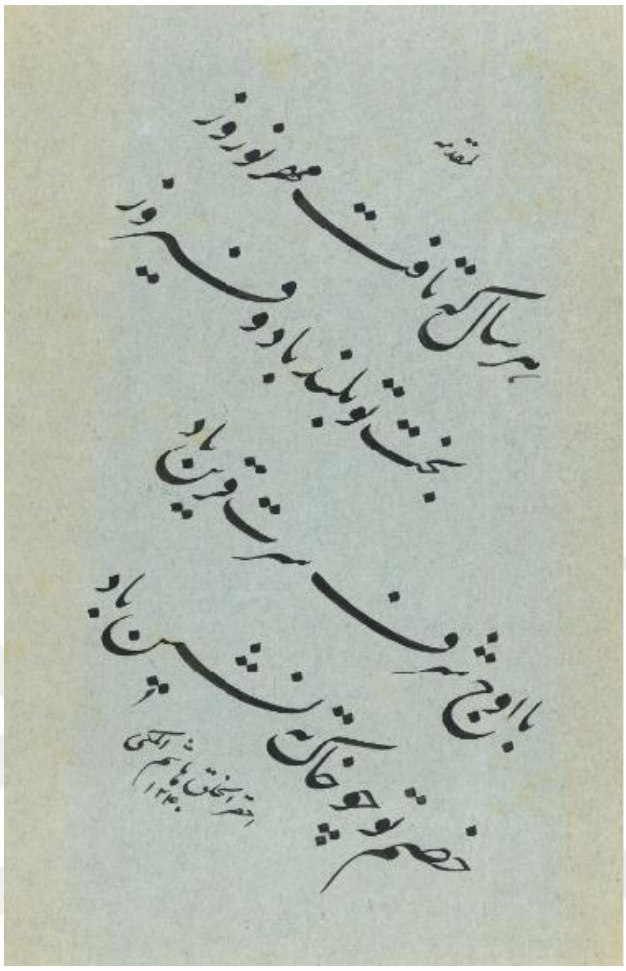

Şekil 3. 122: Abdullah Haşim Bey Tarafından Talik ile Yazılmış Kıta[450]

Abdullah Haşim Bey'in imzasının bulunduğu H. 1340 tarihli mail talik eserde "Her sal ki taft mehr-i nevruz/ Baht-i tu bilend bad ve firuz/ Ba evc-i şeref seret karin bad/ Hasm-i tu çü hak teh-i nişin bad" yazılıdır. Yazının tercümesi "Her yıl nevruz mutluluğu doğdu/ Senin bahtın ve başarın yüksek olsun/ Şeref zirvesidir dost ve yakın kişiler/ Senin kızgınlığın (kahrın) toprak gibi yere dökülsün" şeklindedir.

Eserde mail satır istifi görülmektedir. Yazıda yer alan 'şin' harfi uzun formda, 'te' ve 'fe' harfleri mebsut olarak yazılmış, bu harflerin konumlanışı ritmik bir düzeni oluşturmuştur. Ayrıca bu durum istifte yatay formların ağırlıkta olmasını sağlamıştır. Kompozisyonda ritimsel bir düzen görülmektedir.

[450] httpswww.ketebe.orgeser4550ref=artist&id=9 (01.10.2022)

3.3.3.1.2. Abdullah Haşim Bey'in Cumhuriyet Dönemi Yazısı

Şekil 3. 123: Abdullah Haşim Bey Tarafından Talik ile Yazılmış Kıta[451]

Abdullah Haşim Bey'in imzasının bulunduğu H. 1348 tarihli mail talik eserde "Li hamseti etfi biha/ Harrel-vebail-hatime/ el-Mustafa vel-Murteza/ Vel-ebnahuma vel-Fatıma" yazılıdır. Yazının tercümesi "Bende beş tane var onu teskin ettim/ Yayılmanın sonudur/ Mustafa (Hz. Muhamed) ve Murteza (Hz. Ali)/ (Hz.) Fatma'ya ve onların çocuklarına" şeklindedir.

Yazıda mail satır istifi tercih edilmiştir. Harfler arasındaki boşluğun mesafesi ritmi oluşturan bir etmendir. Arka planı oluşturan noktalama işaretlerinin konumlanışı kompozisyonu tamamlayıcı niteliktedir. Dikey formlar görece daha ön planda tutulmuştur. Üçüncü dizedeki ilk 'ye' harfinin makus yazılışı dikey formlara karşılık zıtlık oluşturmakta ve istifi tekdüzelikten kurtarmaktadır. Kompozisyoınun grafik değerlerinde uyum görülmektedir.

[451] httpswww.ketebe.orgeser4186ref=artist&id=9 (01.10.2022)

3.3.3.2. Mehmed Abdülaziz Aktuğ

Şeyh Mehmed Abdülaziz Rifai Efendi M. 1872 yılında Trabzon Maçka'da doğmuş M. 1934'te İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Rize eşrafından Kâğıthane Köyü Cami imamı Molla Mehmed Abdülhamid Efendi'dir. Eserlerine önceleri "Abdülaziz Eyyubi" ve "Aziz", daha sonra ise "Şeyh Mehmed Abdülaziz Er-Rifai" şeklinde imza koymuştur.

Şekil 3. 124: Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un İmzası[452]

Sıbyan mektebi yıllarında yazıya merak duymaya başlayan Abdülaziz Efendi, Filibeli Arif Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını öğrenmeye başlamıştır. Yazı tahsili boyunca Nuruosmaniye hat mektebine devam etmiştir. 1896 yılında hocası Arif Efendi'den ve dönemin Reisülhattâîin'i Muhsinzâde Abdullah Hamdi Bey'in de tasdik cümleleriyle sülüs ve nesih hatlarından icazet almıştır. Nestalik yazısını Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendiden meşk edip bu alanda da icazetini almıştır. Celi üstadı Sami Efendi'nin Horhor'daki evinde yapılan sanat sohbetlerine devam ederek celi sülüs, celi nestalik hatlarının inceliklerini öğrenmiştir. Aziz Efendi, Şevki Efendi ekolünde kendine has şivesini geliştirerek hat sanatında önemli bir yapı taşı haline gelmiştir. "Seriülkalem" tanımlamasıyla bilinen hattatlardan olmuştur. Divani, reyhani, muhakkak, tevki, nestalik ve rika hatlarını detaylarıyla icra etmiştir.[453] Tanınmış talebeleri arasında Hafız Hasan Efendi, Hatib Ömer Vasfi

[452] httpswww.ketebe.orgsanatkaraziz-rifai-166#lg=1&slide=1 (01.10.2022)

[453] Seriülkalem tanımı, hat sanatını düzgün ve istifini tasarlayarak yazmanın yanı sıra, zihninde oluşturduğu istifi hızla kağıda aktarmayı ifade etmektedir ki bu oldukça nadir rastlanan bir yetenektir. Revnakoğlu bu konuda, Abdülaziz Efendi'nin rika yazdığı süratle sülüs, nesih ve nestalik yazdığından bahsetmektedir. Bilhassa celi sülüs yazıların istif ve terkibinde son derece mahir olduğunu, çok güzel tuğra resmettiğini anlatmaktadır. Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.

Efendi ve Ahmed Hamdi Tezcan vardır. Hayatı boyunca 12 yahut 16 Mushaf yazdığı bilgisi mevcuttur.[454]

Memuriyet hayatına 1895 yılında Meclis-i İdare-i Emvali Eytam Kitabeti'nde başlayan Abdülaziz Efendi, daha sonra Mektub-i Meşihat-i Ulya Kalemi ketebesine nakledilmiştir. Şehri Ahmed Efendi'nin derslerine devamla ilmiye icazetini de almıştır. Ayrıca Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi'den ebrû sanatını öğrenmiştir. Bir müddet sonra yazısının güzelliği ve ahlaki olgunluğu sebebiyle Maruzat-ı Mühimme Kitabeti'ne terfi etmiş ve gümüş liyakat madalyasıyla dördüncü dereceden Mecidi nişanı verilmiştir. Bu görevinin yanında Medresetülkudat'ta ve Mahmudiye Rüşdiyesi'nde hat hocalığı ve Meşihat Dairesi memurlarına da nestalik dersi vermiştir. Ayrıca Ümmü Kenan Dergahı şeyhi Kenan Rifai'ye intisap ederek, seyri sülukünü tamamlamış ve 1910 yılında halifesi olmuştur. Melik Fuat'ın daveti üzerine Mısır'a gidip çeşitli eğitim hizmetlerinde bulunmuştur.[455]

[454] Mustafa Bektaşoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Kuran-ı Kerim Yazan Hattatlar*, s. 247.
[455] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.490.

3.3.3.2.1. Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 125: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Sülüs ile Yazılmış Kıta[456]

Aziz Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1315 tarihli eser, sülüs hat ile yazılmıştır. Yazıda Samiha Ayverdi'nin rızık konusunu işlediği şiirinden[457] bir kıta görülmektedir.

Eser dört mısradan oluşmaktadır. Satır istifi tercih edilmiştir. Satırların eşit uzunluklarının sağlanması için mukavver ve mürsel formdaki birkaç harf satır üzerine istiflenmiştir. Her bir satırda dikey formlu harfler arka planda yer alan üstün işaretlerinin ritmik dizilmiş çapraz yönlü hareketleriyle dengelenmek istenmiştir. Arka planda harekelerin yanı sıra tezyini işaretlerle boşluklar tamamlanmıştır. Eserde tercih edilen farklı kalınlıkta kalemlerin ölçüsel uygunluğu sağladığı görülmektedir.

[456] httpswww.ketebe.orgeser1008ref=artist&id=166 (01.10.2022)

[457] Şiirde, "Bab-ı rızkı kimseden sed eylemez ol pür-kerem/ Bir kapı seddetse aça gayrısın vermez elem/ Say eder tahsil-i rızka gafil insan cehd edip/ Rızk ise andan ziyade anı ister dem-be dem" yazılıdır.

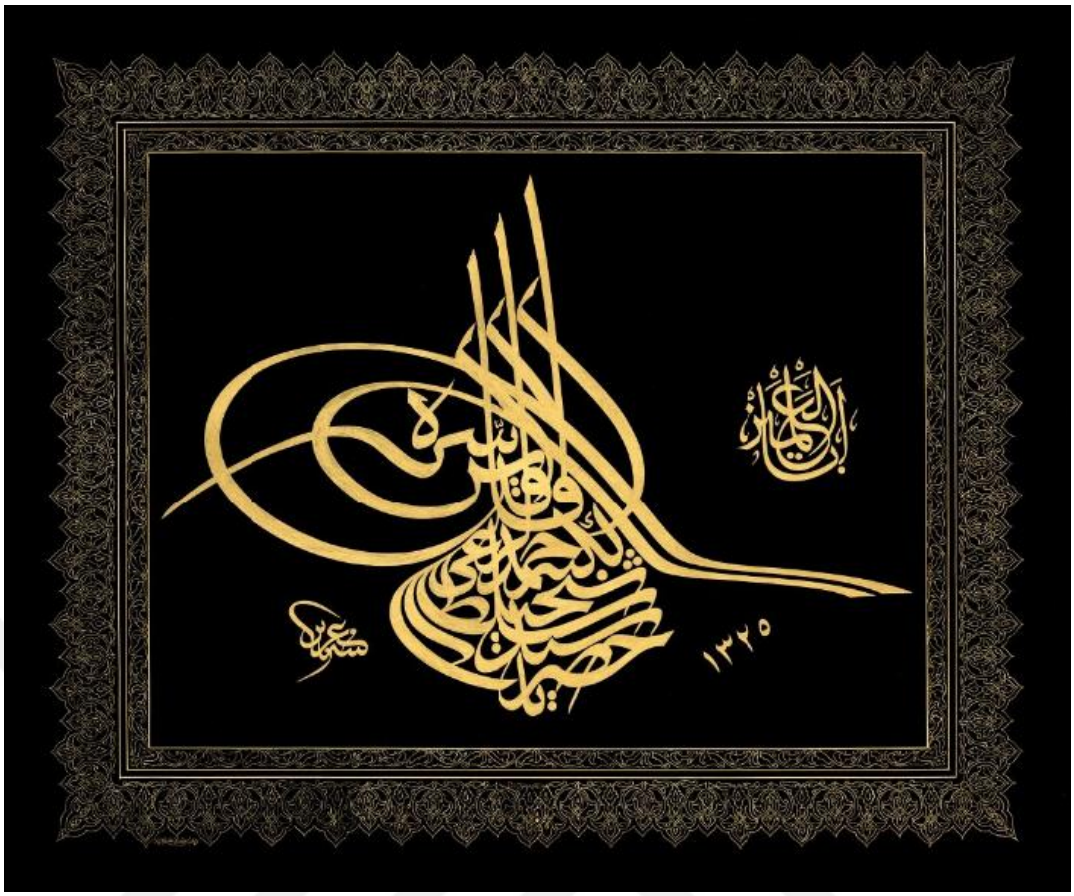

Şekil 3. 126: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Çekilmiş Tuğra Formunda Yazı[458]

Aziz Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1325 tarihli eser tuğra formunda kaleme alınmıştır. Tuğra'nın kürsü kısmında "Ya Hazreti Seyyid Sultan Şeyhül Kebir Ahmed er-Rufai Kuddise Sirruh" yazılıdır. Tuğra formunun sağında "Ya Ebel-Alemeyn" yazılı olup, sol altta ise Hattat Aziz Efendi'nin "ketebehu Aziz" şeklinde imzası mevcuttur.

Tuğra formunun, Mustafa Rakım ekolünden gelen hattatlar tarafından sürdürüldüğü görülmektedir. Rakım'ın tuğra formu için oluşturduğu estetik ölçülere bağlı kalındığı anlaşılmaktadır.[459] Aziz Efendi'nin bu tuğra denemesinde Rakım ekolünü hatırlatan dolgun çizgiler görülmektedir. Kürsü kısmının alışıla gelenden fazla kelime içermesi, tuğranın ağırlık merkezinin değişmesine yol açmıştır. Kürsünün alt kısmının meyilli görünümü, alt kısımda yer alan yatay formdaki harflerle desteklenmiştir. Sağ kısımdaki "Ya Ebel-Alemeyn" yazısı yuvarlak formda ve nispeten küçük tutularak, tuğranın ana formu ön plana çıkarılmıştır.

[458] httpswww.ketebe.orgeser5333ref=artist&id=166 (01.10.2022)
[459] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 103.

Şekil 3. 127: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[460]

Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un imzasının bulunduğu H. 1335 tarihli celi sülüs eserde "Ya Hazreti Pir Muhammed Behauddin Şah-ı Nakşibendi el-Buhari Kuddise Sirruhül-Ali" yazılıdır.

Yazıda dairesel istif tercih edilmiştir. Dikey formlu harfler üst kısmın ortasında bir arada konumlanırken, bunu istifin iki yanındaki diğer dikey foırmlar desteklemiş ve ritmik hissi vermiştir. Dikey formları istifin orta kısmında uzun tutulmuş yatay formlar karşılamaktadır. Yazının alt ve sol kısımlarında mukavver biçimleriyle kullanılan harfler, dairesel istifi tamamlamakta, en altta ketebe yazısı ve üst kısımda takdis ifadeleri istife katkıda bulunmaktadır. Kompozisyonun ön planını oluşturan harflerin arasında geniş boşluklar bırakılmamış, birbirine yakın konumlandırılmıştır. Bu yoğun düzenleme, arka planı oluşturan hareke ve tezyini işaretlerde de görülür. Kompozisyon kurgusu açısından başarılıdır.

[460] httpswww.ketebe.orgeser3054ref=artist&id=166 (01.10.2022)

3.3.3.2.2. Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 128: Mehmed Abdülaziz Aktuğ Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta[461]

Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un imzasının bulunduğu H. 1346 tarihli sülüs nesih kıtada "Ya eyyühellezine amenü inna erselnake şahiden ve mübeşşiren ve nezira. Ve daiyan ilallahi biiznihi ve siracen münira. Ve beşşiril-müminine bienne lehüm minallahi fadlen kebira. Ve la tütiil-kafirine vel-münafikine ve dea ezeyhüm ve tevekkel alelllahi ve kefa billahi vekila" yazılıdır. Ahzab Suresi 45- 48. Ayetler'in bulunduğu yazının tercümesi "Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak(gönderdik). Allah'tan büyük bir lütfa erecekelrini müminlere müjdele. Kafirlere ve münafıklara boyun eğme. Onların eziyetlerine aldırma. Allah'a güvenip dayan, vekil ve dost olarak Allah yeter" şeklindedir.

Yazıda satır istifi tercih edilmiştir. Sülüs yazı kısmında dikey formların istife hakim olduğu görülmektedir. Dikey formu oluşturan 'elif' harfleri satır düzenini sağlamak amacıyla yerine göre daha kısa ölçülerde kullanılmıştır. Dikey formların ritmik sıralanışı, kompozisyonda ritmik bir düzenin oluşmasını sağlamıştır. Arka planı oluşturan öğelerden üstünlerin çapraz çizilişi ve peşi sıra konumlanmasıyla ritmik düzen desteklenmiştir.

[461] httpswww.ketebe.orgeser3056ref=artist&id=166 (01.10.2022)

3.3.3.3. Mehmed Nuri Sivasi

Mehmed Nuri Efendi'nin doğum ve vefat tarihleri bilinmemekte, yalnızca yazılarına koyduğu tarihlerden bilgi edinilmektedir. Son yazısındaki tarihten yola çıkılarak M. 1935 yılında yahut sonrasında vefat ettiği düşünülmektedir. Babası Meşihat Kalemi Kâtibi Ahmed Efendi'dir. Şeyh Mahmud Hamdi'den hat eğitimi almıştır. Eserlerinde 'Nuri', 'Muhammed Nuri' ve 'Ed-Dai Muhammed Nuri Sivasi' imzalarını kullanmıştır.

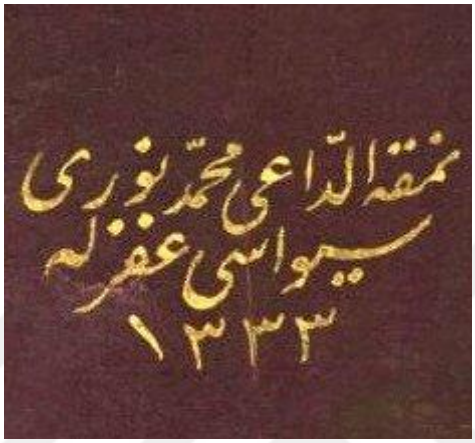

Şekil 3. 129: Mehmed Nuri Sivasi'nin İmzası[462]

Dairei Meşihat Mektubi Kalemi Mütekaidliği yapan Mehmed Nuri Sivasi, yazılarında gubari hattı kullanmış, kendi döneminde gubari yazının son temsilcisi olmuştur. Ünlü hattatların talik ve celi sülüs hatlarının yazı kalıplarını, bazen de çeşitli nesne formlarının kalıplarını kullanmış, bu formların içlerini gubari yazıyla dolmuştur.[463]

[462] httpswww.ketebe.orgsanatkarmehmed-nuri-sivasi-585#lg=1&slide=0 (01.10.2022)
[463] Süleyman Berk, İstanbul'un 100 Hattatı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 85.

3.3.3.3.1. Mehmed Nuri Sivasi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 130: Mehmed Nuri Sivasi Tarafından Gubari ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet[464]

Mehmed Nuri Sivasi'nin imzasının bulunduğu H. 1331 tarihli gubari eserde "İnna fetehnaleke fethan mübina" yazılıdır. Fetih Suresi 1. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi, "Muhakkak ki Biz Sana açık bir fetih verdik" şeklindedir.

Yazıda oval istif tercih edilmiştir. Yazı, talik hat kalıbı kullanılarak boş bırakılan kısım, bir de yazı dışında kalan ve oval sathı oluşturan kısım olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazı dışında kalan bu ikinci kısım gubari yazı ile doldurulmuş haldedir. İstifte dikey formlar ağırlıktadır. Ayrıca çift noktaların konumlandırılışı ritmik bir yapı oluşturmaktadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum görülmektedir.

3.3.3.3.2. Mehmed Nuri Sivasi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

464 https://www.istanbulantiksanat.com/en/product/2940294/mehmed-nuri-sivasi-o-1935-gubari-levha-imzali-fetih-suresi-yazili-hicri-133 (01.10.2022)

Şekil 3. 131: Mehmed Nuri Sivasi Tarafından Gubari ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet[465]

Mehmed Nuri Sivasi'nin imzasının bulunduğu H. 1343 tarihli gubari eserde "İnna fetehnaleke fethan mübina" yazılıdır. Fetih Suresi 1. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi, "Muhakkak ki Biz Sana açık bir fetih verdik" şeklindedir.

Yazıda ay yıldız istif tercih edilmiştir. Yazı, talik hat kalıbı kullanılarak boş bırakılan kısım, bir de yazı dışında kalan ve ay yıldız sathı oluşturan kısım olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazı dışında kalan bu ikinci kısım gubari yazı ile doldurulmuş haldedir. Eserde dikey formlar ön planda olduğu görülmektedir. 'Ha' harflerinin ve dikey konumlandırılan çift noktaların ritmik bir düzen oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde ritmik bir düzen göze çarpmaktadır.

465 https://www.istanbulmuzayede.com/urun/600936/hat-levha-mehmed-nuri-sivasi-ketebeli-turk-bayragi-formunda-gubari-hatla-fetih (01.10.2022)

3.3.3.4. Mehmed Hulusi Yazgan

Hafız Mehmed Hulusi Efendi, M. 1869 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1940 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası, Fatih Cami dersiamlarından ve Darüşşafaka hocalarından Hafız Mustafa Efendi'dir.

Hüsn-i hat derslerine Sultan Selim Mektebi hat hocası Osman Nuri Efendi ile başlamıştır. Nuri Efendi'nin teşvik etmesi sonucu Muhsinzade Abdullah Bey'in yanında aklam-ı sitte meşketmiştir. Çarşambalı Arif Bey'den de celi sülüs öğrenmiştir. Karinabadi Hasan Hüsni Efendi'den, sonrasında Sami Efendi'den talik meşkedip, bu icazetleri de tamamlamıştır. Tanınmış talebeleri arasında Ahmed Hamdi Tezcan, Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı, Hamid Aytaç, Hafız Mehmed Vehbi Efendi, Mustafa Halim Özyazıcı, Hüseyin Hüsni, Kemal Batanay, Macid Ayral ve Mahmud Bedrettin Yazır bulunmaktadır. Yazılarında yaygın olarak 'Hulusi' imzasını kullanmış, bunun yanı sıra babasına nispet ederek 'Hocazade' imzasını da kullandığı görülmüştür.

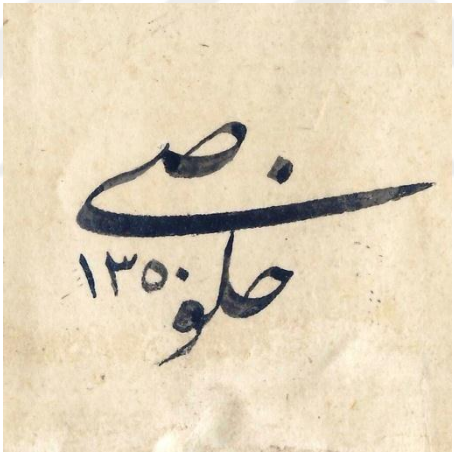

Şekil 3. 132: Mehmed Hulusi Yazgan'ın İmzası[466]

Sultan Selim Cami'nin müezzinliği ve Fatih Tabhane Medresesi'nin hüsn-i hat ve imla muallimliği yapmıştır. Dershanelerin kapatılması üzerine bir müddet açıkta kalmış, 1914 yılında da Medresetülkuzat'ın talik yazı hocalığına tayin edilmiştir. Medresetülhattatin'de talik hocalığında bulunmuştur. Medresetülkuzat lağvedildikten sonra Darüşşafaka'da dersler vermiştir.

Sami Efendi'den öğrendiği Türk tarzı talik yazıyı, hocasından sonra geliştirmiştir. Kendi tarzını oluşturan Hulusi Efendi, talik hattında döneminin önde

[466] httpswww.ketebe.orgsanatkarhulusi-yazgan-385#lg=1&slide=4 (01.10.2022)

gelen ismi olmuştur. Seriül-kalem olarak anılan hattatlardan birisi olduğundan, bugün çok sayıda levhasına rastlanılmaktadır. Sultan Selim, Bayezid, Merkez Efendi ve Sultan Ahmed camilerinde hattatın levhaları görülmektedir. Ayasofya'daki Üçyüzlü Çeşme'de, Reşadiye Kışlası'nda ve Sultan II. Mahmud Türbesi'nde yazıları olmakla birlikte, ilk TBMM binasında bulunan "Hakimiyyet Milletindir" levhası da ona aittir.[467] Hulusi Efendi talikteki maharetini, Sultan Abdülmecid ve Eyüp Sultan Türbelerinde bulunan sülüs yazılarda de göstermiştir.

3.3.3.4.1. Hulusi Yazgan'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 133: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Neml Suresi 40. Ayet[468]

Hulusi Yazgan'nın imzasının bulunduğu H. 1303 tarihli celi sülüs eserde 'Haza min fadli rabbi' yazılıdır. Neml Suresi 40. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi 'Bu, Rabbimin lütfundandır' şeklindedir.

[467] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.742.
[468] httpswww.ketebe.orgeser1083ref=artist&id=385 (01.10.2022)

Eserde kubbe formunda istif tercih edilmiş olup, harflerde vezinli bir dizilim görülmektedir. Ön planı oluşturan harfler arka planda hareke ve tezyini işaretlerle desteklenmiştir. Yatay çizgilere sahip harflerin arasına, aşağıdan yukarıya çapraz çizgilere sahip harflerle birlikte yazıya hareketlilik kazandırılmıştır. İstifin üst kısmında nokta öğeleri eğrisel bir doğrultuda konumlandırılarak genel görünüm desteklenmiştir.

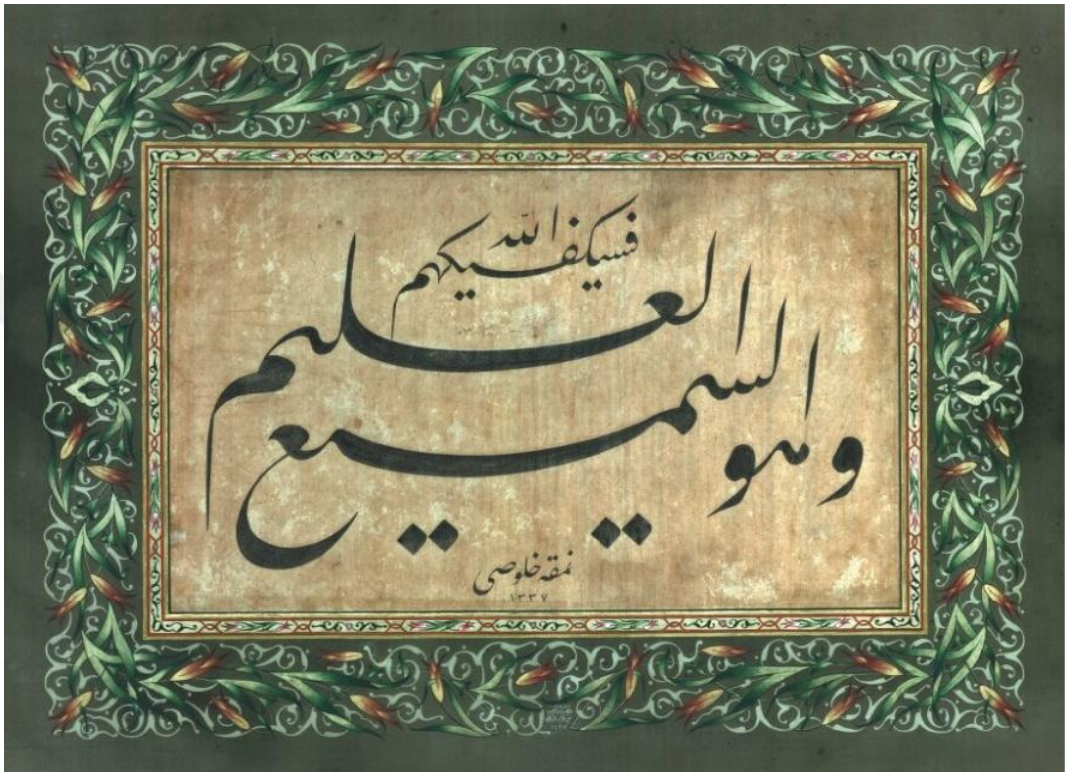

Şekil 3. 134: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Bakara Suresi 137. Ayet[469]

Hulusi Yazgan'nın imzasının bulunduğu H. 1338 tarihli celi sülüs eserde 'Feseyekfikehümullah ve Hüves-Semiul-Alim' yazılıdır. Bakara Suresi 137. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi 'Onlara karşı Allah sana yeter, O, işiten ve bilendir' şeklindedir.

Eserin istif düzeni aşağıdan yukarı daralan şekilde düzenlenmiştir. Lafzatullah ibaresinin en üstte yer alması için ilk kelimeler en üste yazılmıştır. 'Es-Semi' kelimesindeki 'mim' ve 'El-Alim' kelimesindeki 'ayın' harfleri geniş çanaklı yazılarak, istifte ağırlık merkezi olmaları sağlanmıştır. Üst üste yazılan bu iki kelimenin 'ye' harflerindeki noktalar istifin en altına ketebe yazısının iki yanına yatay şekilde dizilmiş ve çanakların altında denge sağlamışlardır. 'Es-Semi' ve 'El-

[469] httpswww.ketebe.orgeser3587ref=artist&id=385 (01.10.2022)

Alim' kelimelerinin harfi tarifleri sağ kısımda konumlanmış ve ritimli bir yükseliş sergilemiştir. Yazıda yatay, dikey ve noktalardan oluşan ritimli bir düzen hakimdir. Kompozisyonda harekette uyum ilkesi ön planda görülmektedir.

3.3.3.4.2. Hulusi Yazgan'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

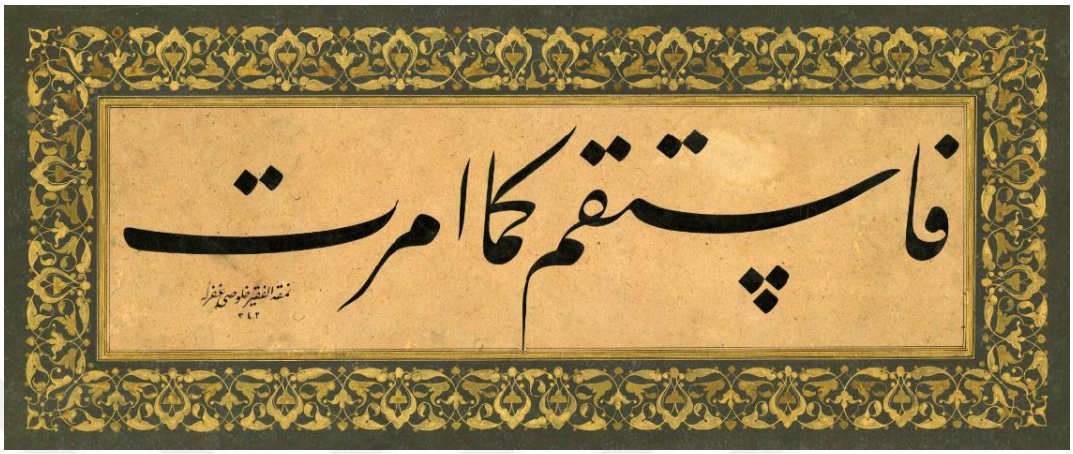

Şekil 3. 135: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Hud Suresi 112. Ayet[470]

Hulusi Yazgan'nın imzasının bulunduğu H. 1342 tarihli celi talik eserde "Festakim kema ümirte" yazılıdır. Hud Suresi 112. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. 'Sin' harfi ve sonda yer alan 'te' harflerinin çanakları uzun tutulmuş ve istife yatay formlar hakim olmuştur. İki yatay formun birleşik olmamalarına rağmen, aynı doğrultu üzerinde yer almaları, kompozisyonda sürekliliği sağlamıştır. Çift nooktalar da aralarında yatay bir doğrultu üzerinde dizilerek, ana yatay formu desteklemişlerdir. İstifin alt klısmında yer alan üç nokta ise yazının asli unsuru olmayıp, yazının ağırlık noktasını dengeleyip, kompozisyonu tamamlamak amacıyla yerleştirilmiştir. Üç nokta ile birlikte, onun sol kısmında yer alan ketebe cümlesi de kompozisyonu tamamlayan bir başka öğedir. 'Festakim' ibaresinde 'sin' ile başlayıp 'mim' ile biten aşağı yönlü hareket, 'kema ümirte' ibaresinde de tekrarlanmakta ve oluşan çapraz çizgiler yazıya hareket kazandırmaktadır. Ritim ilkesinin ön planda oluşu, kompozisyondaki görsel uyumu güçlendirmektedir.

[470] httpswww.ketebe.orgeser3869ref=artist&id=385 (01.10.2022)

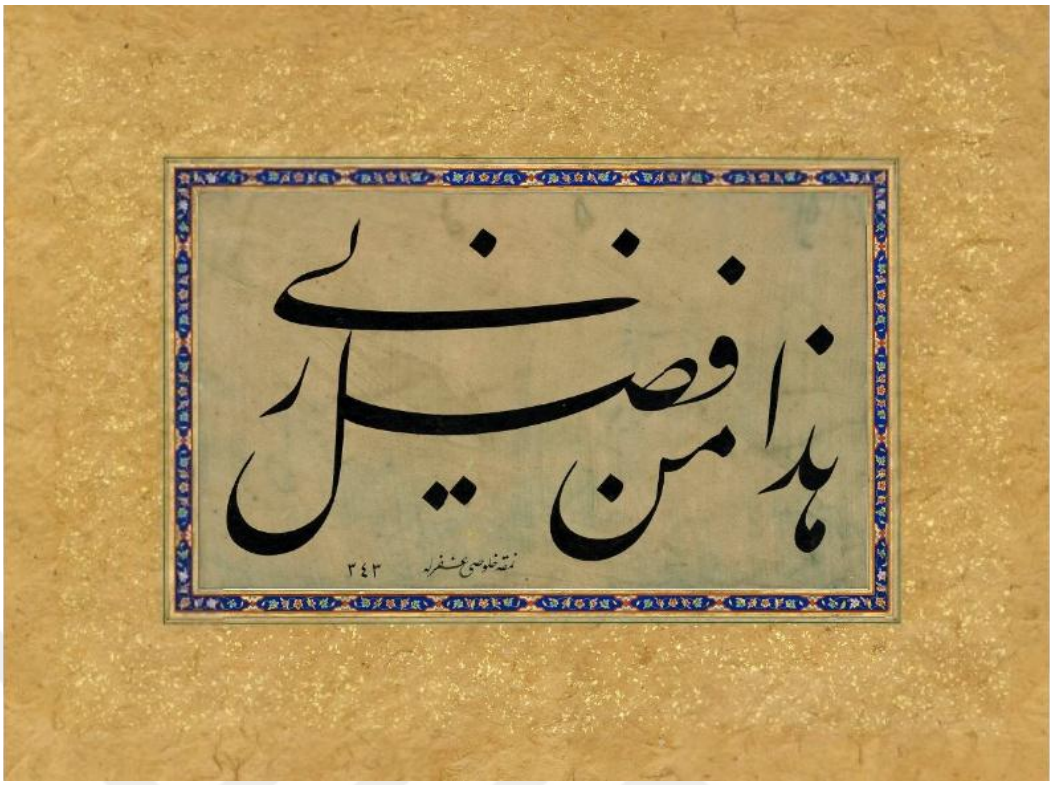

Şekil 3. 136: Hulusi Yazgan Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Neml Suresi 40. Ayet[471]

Hulusi Yazgan'nın imzasının bulunduğu H. 1343 tarihli celi talik eserde "Haza min fadli Rabbi" yazılıdır. Neml Suresi 40. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Bu, Rabbimin lütfundandır" şeklindedir.

Talik kompozisyonlarda sıkça görülen yatay çizgilerin ön planda olduğu görülmektedir. Üst kısımda yazının yönü doğrultusunda yükselen nokta dizisi ritmik konumlandırılmıştır. Harfler arasındaki mesafeye dikkat edilmiş, bu durumda ritmin oluşması için aralık öğesini destekler mahiyette kullanılmıştır. Eserde bulunan çizgilerin grafik değerlemesinde uyum kıstasının göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır.

[471] httpswww.ketebe.orgeser3111ref=artist&id=385 (01.10.2022)

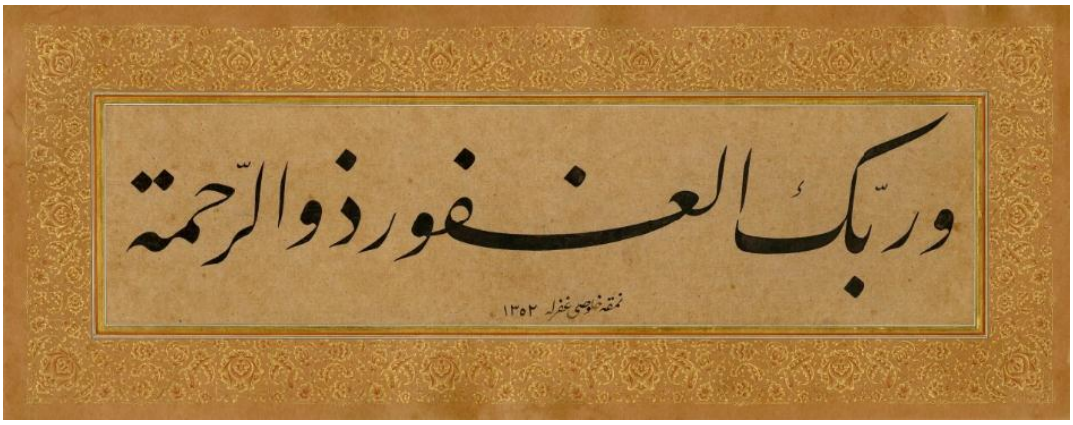

Şekil 3. 137: Hulusi Yazgan Tarafından Talik ile Yazılmış Kehf Suresi 58. Ayet[472]

Hulusi Yazgan'nın imzasının bulunduğu H. 1352 tarihli talik eserde "Ve Rabbükel-Gafuru zür-rahmeti" yazılıdır. Kehf Suresi 58. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Senin bağışı bol olan Rabbin merhamet sahibidir" şeklindedir.

Tek satır olarak kaleme alınan talik eserde, harfler arasında gözetilmiş olan mesafe düzeni, ritim hissini uyandırmaktadır. İstifteki harflerin yatay uzunlukları, kompozisyon gereği değişik ölçülerde seçilmiştir. Yazının ağırlık merkezini, uzun yatay çizgisiyle "Gayın" harfi oluşturmaktadır. Harfin üzerindeki nokta, çizginin altındaki ince hatlı imza satırıyla karşılanmıştır. Ön plandaki harflere, arka planı oluşturan noktalama işaretleri eşlik etmektedir. Eserin genelinde ritimsel ve geometrik bir düzen göze çarpmaktadır.

3.3.3.5. Ahmet Kâmil Akdik

Hacı Ahmet Kâmil Efendi, M. 1861 tarihinde İstanbul'da doğmuş, M. 1941 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Bahriye Nezareti erzak ambarı başkâtibi Hafız Süleyman Efendi'dir. Dahiliye Nezareti'nde usule uyarak 'Kâmil' mahlasını aldı ve bu isimle tanınmıştır.[473] Hocası Sami Efendi'nin arzusu üzerine bir müddet Kâmil mahlasını Haşim olarak değiştirmiştir. Bu dönemde 'Ahmed Haşim' imzalı yazıları da görülür. Daha sonra yazılarında tekrar 'Kâmil' imzasını kullanmaya başladı.

[472] httpswww.ketebe.orgeser3113ref=artist&id=385 (01.10.2022)
[473] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 172.

Şekil 3. 138: Ahmet Kâmil Akdik'in İmzası[474]

İlk tahsilini gördüğü Fatih Zeyrek Çukurçeşme'de Saliha Sultan Sibyan Mektebi'nde hocası Süleyman Efendi, talebeleri arasında yazıya çok kabiliyetli gördüğü Ahmet ile ilgilenmiştir. Ona yazıyı sevdirdi ve ilk sülüs ve nesih hocası oldu. 1877'de Fatih Mülkiye Rüşdiyesi'ni başarıyla tamamlamıştır. 1879'da Sami Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşketti ve hilye yazarak 1884 yılında Şevki Efendi'nin de tasdiki ile icâzet almıştır. Yazısını günden güne güzelleştirerek sanat muhitlerinde kendisinden hayranlıkla bahsedilen bir hattat olarak öne çıkmıştır. Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi görevi esnasında Sami Efendi'den divani, celi divani ve tuğra çekmesini öğrenmiştir. [475] Tanınmış talebeleri arasında Abdülkadir Saynaç, Ahmed Hamdi Tezcan, Cemal Günter, Emin Barın, Hamid Aytaç, Mustafa Halim Özyazıcı, Hatib Ömer Vasfi Efendi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Saim Özel, Necmeddin Okyay, Bahir Özok, Mehmed Suud Yavsi Ebussudoğlu, Şeref Akdik ve Mahmud Öncü sayılabilmektedir.

Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemi'ne memur olarak giren Ahmet Kâmil Akdik, 1894 tarihinde Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi'ne nakledilmiştir. Namenüvislik payesiyle birlikte, Nişan-ı Hümayun Kalemi mümeyyizliğine tayin edilmiştir. 1914'te eğitime başlanılan Medresteül-Hattatin'de hutut-u mütenevvia muallimliği görevine başlamıştır. 1915 tarihinde 'Resisülhattatin' ünvanı resmi olarak son defa kendisine verilmiştir.[476] Tedricen ula sınıfı sanisi rütbesi ile üçüncü

[474] httpswww.ketebe.orgsanatkarkamil-akdik-465#lg=1&slide=0 (01.10.2022)
[475] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 97.
[476] Mustafa Bektaşoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Kuran-ı Kerim Yazan Hattatlar,* s. 249.

rütbeden Osmani ve Mecidi nişanlarına layık görülmüştür. Ayrıca Şark Tezyinat Mektebi'nde de bir müddet görevlendirilmiştir.[477]

Hayatı boyunca hat koleksiyonu için topladığı çeşitli materyaller Topkapı Sarayı Müzesinde bulunmaktadır. Bu koleksiyon parçaları için yüksek meblağlar ödediği kayıtlarda geçmektedir.[478] Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ın yazılarını, takliden yazdığında sahiplerinden ayrılmayacak derecede hatasız yazdığı bilinmektedir. Hafız Osman üslûbunu hakkıyla sürdüren nadir hattatlardandı. Ancak yalnızca bir adet Kuran-ı Kerim istinsah etmiştir. Celi yazıda Mustafa Rakım Efendi'nin üslubuna bağlı kaldığı görülmektedir. Talik ve rika yazılarda Yesarizade yolunu takip etmiştir. Divani hat devrinin en önde gelen isimlerindendir. Mahmud Muhtar Paşa'nın İstanbul ve Hidiv İsmail Paşa'nın Kahire'deki türbe ve mescidinde celi sülüs yazıları bulunmaktadır. Ayrıca pek çok mezartaşı kitabesi de kaleme almıştır.

3.3.3.5.1. Kâmil Akdik'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

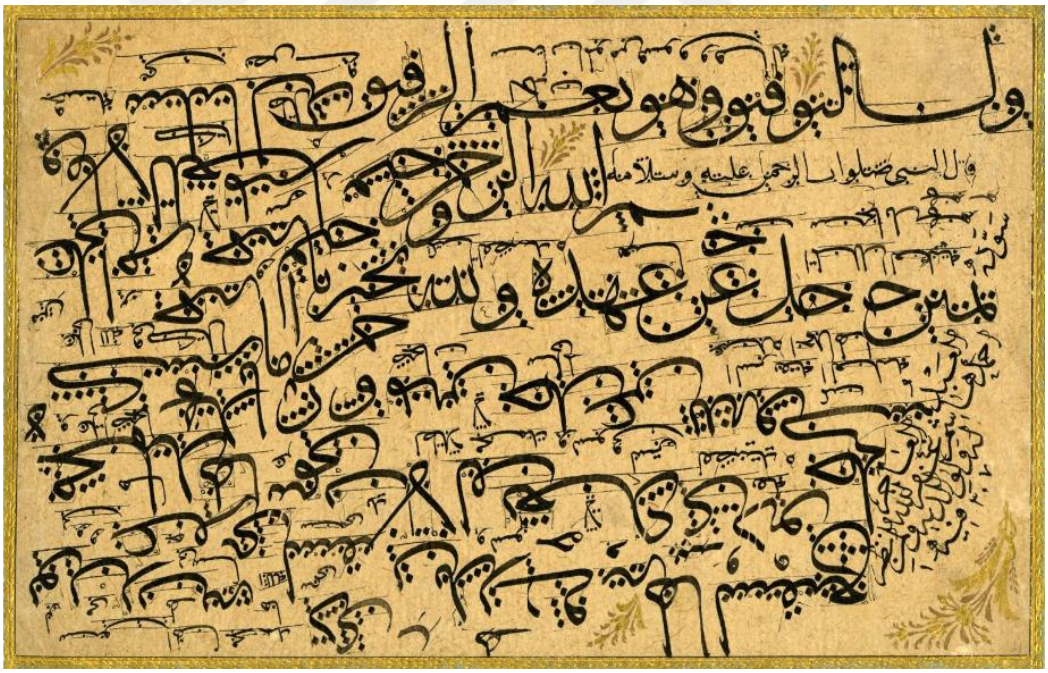

Şekil 3. 139: Kâmil Akdik'in Sülüs Nesih Karalaması[479]

Kâmil Akdik'in imzasının bulunduğu H. 1307 tarihli sülüs nesih eser, bir karalamadır[480] Karalamalar, harflerin tek yahut mürekkep yazımlarını içermektedir.

[477] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.503.
[478] Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, s. 256.
[479] httpswww.ketebe.orgeser4160ref=artist&id=465 (11.11.2022)
[480] M. Uğur Derman, 'Hat', s. 429.

Sülüs nesih yazının birlikte öğretilmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Bu çalışmada da iki yazı bir arada kullanılmıştır.

Eser oluşturulurken bir süre sülüs çalışıldıktan sonra, harf aralarının, nispeten daha küçük olan nesih harflerle değerlendirildiği görülmektedir. Ön planı oluşturan sülüs harflerini, arka planda sülüs harflerin ölçülerinin çalışıldığı ölçü noktaları ve nesih harfler karşılamaktadır. Farklı yönlerdeki harfler kompozisyona yoğun bir hareketlilik getirmiştir.

Şekil 3. 140: Kâmil Akdik Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Sami Efendi'nin Mezar Taşı Yazısından Bir Bölüm[481]

Kâmil Akdik'in imzasının bulunduğu H. 1330 tarihli celi sülüs yazıda "Hüvel-Hallakul-Baki" yazılıdır. Hat hocası Sami Efendi'nin mezar taşında bulunan yazının tercümesi, "O, (Allah) Yaratan ve Sonsuz olandır" şeklindedir.

Kubbe formunda istiflenmiş olan yazıda dikey formda harfler, "fi" ibaresinin makus "ya"sıyla ters yönde kesişerek zıtlık öğesi kullanılmıştır. İstifin alt kısmında "cim" birleşimi uzun tutularak bütünlük sağlanmıştır. Yazının arka planını oluşturan noktalar ve tezyini işaretler, boşluk bırakmaktan kaçınılarak kullanıldığından hedeflenen formu destekleme görevini yerine getirmiştir. Çift noktalar üst üste ve yan yana kullanılmış, ayrıca dairesel tekil noktalara da yer verilmiştir. Bu durum, yazıya yön ve çeşitlilik sunmaktadır. Kompozisyonda grafiksel ve görsel uyumun yanı sıra ritimsel bir düzen göze çarpmaktadır.

[481] httpswww.ketebe.orgeser6412ref=artist&id=465 (11.11.2022)

Şekil 3. 141: Kâmil Akdik Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Sad Suresi 50. Ayet[482]

Kâmil Akdik'in imzasının bulunduğu H. 1336 tarihli celi sülüs eserde "Cennatü Adnin müfettehaten lehümül-ebvab" yazılıdır Sad Suresi 50. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn Cennetleri vardır" şeklindedir.

Harfler arasındaki mesafelerin noktalama ve tezyini işaretlerle yoğun bir şekilde doldurulması, leke dengesini oluşturmak için tercih edilmiş olmalıdır. Kompozisyonu oluşturan öğelerin arasındaki mesafe, ritmin oluşturulmasında önemli bir görev görmektedir. Yazıda dikey, yatay ve çapraz çizgi formlarının kullanılmasıyla yazıda hareketlilik sağlanmıştır. Nokta öğelerinin kullanıldıkları yere göre dairesel formda tercih edildikleri dikkat çekmektedir. İstifi oluşturan parçaların etki özellikleri açısından uyum içerisinde oldukları görülmektedir.

[482] httpswww.ketebe.orgeser4345ref=artist&id=465 (11.11.2022)

3.3.3.5.2. Kâmil Akdik'in Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 142: Kâmil Akdik Tarafından Sülüs ile Yazılmış Beyit[483]

Kâmil Akdik'in imzasının bulunduğu H. 1356 tarihli sülüs yazıda "Aşk imiş her ne var alemde/ İlim bir kiylü kal imiş ancak" yazılıdır. Beyit, şair Fuzuli'ye aittir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Beyit olmasından dolayı iki satıra yazılmıştır. İstifte dikey formlar olmasına karşın yazımı mukavver halleriye tercih edilen harfler yazının ana karakterini oluşturur. 'Vav' ve 'ra' harflerinin mürsel kullanımlarıyla, yazıda hareketlilik sağlanmak istenmiş olmalıdır. Üst satırdaki üstünlerden ortada olanının harf kalemiyle ve kalın karakterde etrcih edilmesi de harekete vurgu yapmaktadır. Kompozisyonda sistemli ve ritimsel bir düzen görülmektedir.

[483] httpswww.ketebe.orgeser5015ref=artist&id=465 (11.11.2022)

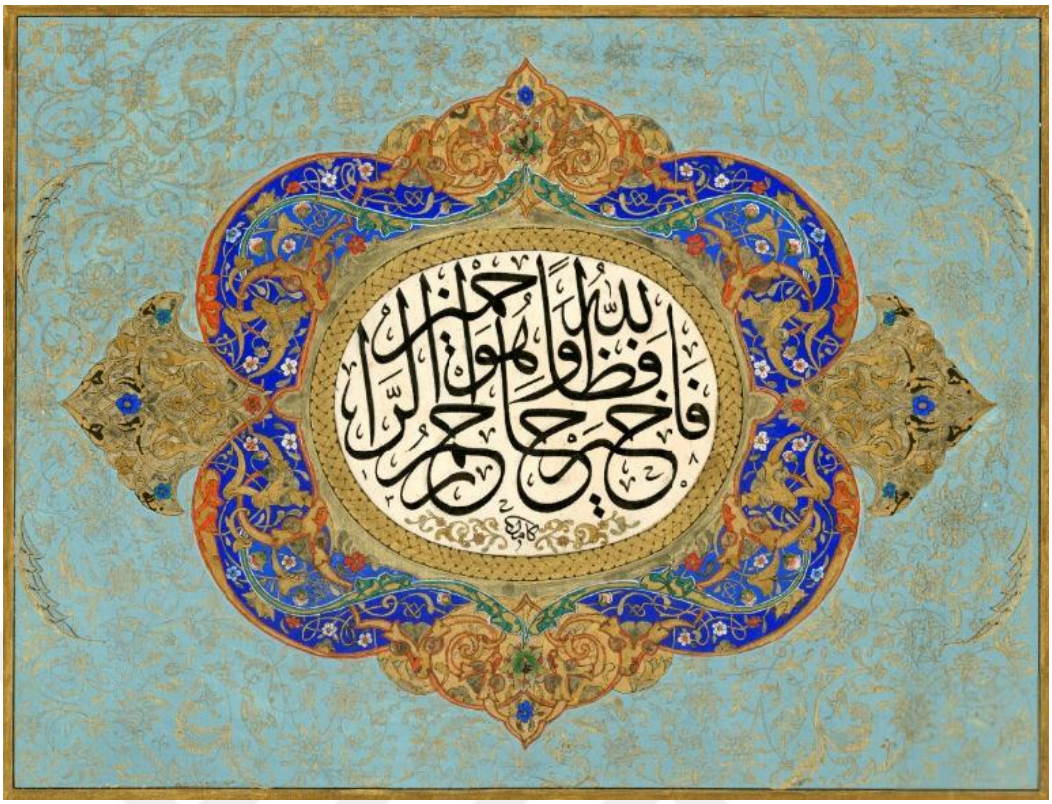

Şekil 3. 143: Kâmil Akdik Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Yusuf Suresi 64. Ayet[484]

Kâmil Akdik'in imzasının bulunduğu H. 1358 tarihli celi sülüs eserde "Fallahu Hayrun Hafizan ve hüve erhamur-rahimin" yazılıdır. Yusuf Suresi 64. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Allah en hayırlı koruyucudur. O acıyanların en merhametlisidir" şeklindedir.

Oval formda tasarlanmış yazıda dikey formlar kompozisyona hakim durumdadır. Dikey formları dengelemesi için istifin alt bölgesinde yan yana konumlandırılmış "ha" harfleri küplü formda tercih edilmiştir. İstif düzeni gereği, harflerin farklı uzunlukta kaleme alınmış olması tercih edilmiştir. Esere sistemli ve ritimsel bir düzen hakimdir.

3.3.3.6. Mehmed Emin Yazıcı

Hâfız Mehmed Emin Yazıcı, M. 1883 tarihinde İstanbul'da doğmuş, M. 1945 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Hırka-i Şerif Cmi imam ve hatibi Hafız Eyüb Sabri Efendi'dir. Eserlerinde genellikle 'Emin' imzasını kullanmıştır.

[484] httpswww.ketebe.orgeser5255ref=artist&id=465 (11.11.2022)

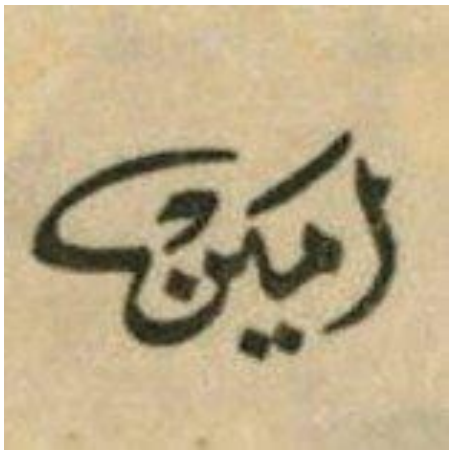

Şekil 3. 144: Mehmed Emin Yazıcı'nın İmzası[485]

Feyziyye Mektebi Rüşdisi'nde eğitim görürken Abdülkadir Kadri Efendi'den aklam-ı sitte dersleri alan Mehmed Emin Efendi, Sami Efendi'den de kısa bir süre meşk eğitimi almıştır. Ağabeyi Hattat Ömer Vasfi Efendi'nin yazıları üzerinde çalışarak, sülüs ve nesih hatlarında ilerleme gösteren Mehmed Emîn Yazıcı, geçmiş hat üstatlarının eserlerini tetkik ederek talik yazısını da öğrenmiştir. Yazı taklit etmekte oldukça başarılı olduğu bilinmektedir.

Memûriyete Posta ve Telgraf İdaresi Mektubi Kalemi'nde başlayan Emin Efendi mülazımlık ve müsevvidlik görevlerinde bulunmuştur. 1914'te Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi Harita Şübesi hattatlığına tayin edilmiştir.[486] Burada mümeyyizlik görevlerinde bulunmuş, İcracı ve bestekarlığından ötürü, isminin başında 'Neyzen' lakabıyla, ayrıca 'Dede' adıyla da anılmaktadır.[487]

[485] httpswww.ketebe.orgsanatkarmehmed-emin-yazici-561#lg=1&slide=0 (11.11.2022)
[486] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.511.
[487] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984, s.256.

3.3.3.6.1. Neyzen Emin Yazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 145: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Kalem Suresi 4. Ayet[488]

Neyzen Emin'in imzasının bulunduğu H. 1335 tarihli celi sülüs eserde "Ve inneke leala hulukin azim" yazılıdır. Kalem Suresi 4. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin" şeklindedir.

Eserde dairesel istif tercih edilmiştir. Dikey formdaki harflerin, görsel uyum düzenliliğini sağlamak amacıyla normalden daha uzun veya kısa ölçülerde kullanıldığı görülmektedir. Yazıda 'leala' ve 'hulukin' kelimelerinde bulunan 'lam' harfleri tetabuk ile birleştirilmiştir. İstifte dikey formaları yatay formlar kesmiş ve yön zıtlığı oluşturulmuştur. Böylece tekdüzelik ortadan kaldırılmak istenmiştir. Harfler arasındaki mesafe muntazam tutulmuş olup, ritim hissi, harfler arasındaki aralık öğesiyle de vurgulanmıştır. İstifin sol kısmında harfler mukavver formlarda tercih edilmiş, bu durum dairesel istif görünümüne katkı sağlamıştır. Yazının arka planı, harekeler ve tezyini işaretlerle boşluk bırakmamacasına doldurulmuş, ancak leke dengesine de önem verilmiştir. Kompozisyona sistemli bir düzen hakimdir.

[488] httpswww.ketebe.orgeser4117ref=artist&id=561 (11.11.2022)

Şekil 3. 146: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Müminun Suresi 14. Ayet[489]

Neyzen Emin'in imzasının bulunduğu H. 1337 tarihli celi sülüs eserde "Fetebarekallahu ahsenül-halikin" yazılıdır. Müminun Suresi 14. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir" şeklindedir.

İstifte dikey formlu harflerin hakim olduğu görülmektedir. İstifin bir tarafından kademeli olarak yükselip diğer tarafından kademeli olarak alçalan dikey formlar, güçlü bir ritim hissiyatı vermektedir. Alt bölümde yan yana kullanılan küplü formdaki 'ha' ve 'hı' harfleri de ritim öğesine katkıda bulunmaktadır. Dikey formlar, yerine göre farklı ölçülerde tercih edilerek ritmi desteklemişlerdir. Alt kısımda 'fetebereke' kelimesinde bulunan 'be' harfi uzun yazılarak istifte bütünlük sağlanmak istenmiştir. Kompozisyonda çizgisel ritmin uyum içerisinde kullanıldığı görülür.

[489] httpswww.ketebe.orgeser3075ref=artist&id=561 (11.11.2022)

3.3.3.6.2. Neyzen Emin Yazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 147: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Enbiya Suresi 87. Ayet[490]

Neyzen Emin'in imzasının bulunduğu H. 1350 tarihli celi sülüs eserde "La ilahe illa ente Subhaneke inni küntü minez-zalimin" yazılıdır. Enbiya Suresi 87. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Senden başka tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum" şeklindedir.

Kompozisyonda dikey formlar hakimdir. Eserde istifin orta kısmı çatı formunda yükseltilmiştir. İstifte dikey formları oluşturan 'elif' ve 'lam' harfleri ritmik ve kademeli yükselmektedir. Bu harfler olduğundan daha uzun veya daha kısa çizilerek kademeli yükselmeyi oluşturmuştur. İki yanda 'lamelif' ve 'serenli kef' harflerinin yanı sıra 'min' kelimesi çapraz formları oluşturmaktadır. Dikey formların ağırlığı, iki yanda sağa ve sola çapraz formlarla dengelenmek istenmiştir. Arka planda üstün harekeleri, hareketliliği desteklemektedir. Ayrıca tezyini işaretler kalan tüm boşlukları doldurma vazifesini görmektedir. Alt kısımda ketebe ve tarih yazılarının yerleşiminde boşluklar gözetilmiştir. İstifte çizgisel ritim ön plandadır. Kompozisyonda harekette uyum görülmektedir.

[490]httpswww.ketebe.orgeser3078ref=artist&id=561 (11.11.2022)

Şekil 3. 148: Neyzen Emin Yazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Ahzab Suresi 56. Ayet[491]

Neyzen Emin'in imzasının bulunduğu H. 1357 tarihli celi sülüs eserde "İnnallahe ve melaiketehü yusallune alen-Nebiyyi. Ya eyyühellezine amenü sallu aleyhi ve selimu teslima" yazılıdır. Ahzab Suresi 56. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Allah ve melekleri, Peygambe'e çok salavat getirirler. Ey müminler siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Dikey formlar ağırlıkta ve farklı ölçü uzunluklarıyla değerlendirilmiştir. Dikey formlar ritmik bir düzende kullanılmıştır. 'Nebiy' kelimesindeki 'ye' harfi makus şekilde kullanılmıştır. İstifin ortasına konumlandırılan makus 'ye' harfi yatay formuyla, dikey harflere zıtlık oluşturmaktadır. Bu yatay formun hemen altında ikili noktalar yan yana ve istifi ortalar şekilde kullanılmıştır. Eserde üstün harekesinin çapraz dizilimi ritim ve hareket öğelerine atıf yapmaktadır. Neyzen Emin'in istiflerinde sıkça karşılaşılan biçimde tezyini işaret kullanım yoğunluğu, bu örnekte daha yoğun hissedilmektedir. Eserin kompozisyon kurgusu oldukça güçlüdür. Kompozisyonda çizgisel ritim ön plandadır.

3.3.3.7. İsmail Hakkı Altunbezer

İsmail Hakkı Bey, M 1873 tarihinde İstanbul'da doğmuş, M. 1946 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin talebelerinden

[491] httpswww.ketebe.orgeser3076ref=artist&id=561 (11.11.2022)

Hattat Mehmed İlmi Efendidir.[492] Cumhuriyet döneminde Altunbezer soyadını almıştır.[493]

Rüşdiyede yazı muallimi olan babası Hattat İlmi Efendi ilkyazı hocası olmuştur. Süleyman Efendi'den sülüs nesih yazılarımı öğrenmiştir. Hakkı Bey, Sanayi-i Nefise Mektebi'nden birinci derecede diploma almıştır. 1890'da Divan-ı Hümayun Kalemi'ne alındığında bulunduğu dairenin usûlüne uyarak önce Muhtar ve İsmet Efendilerden, daha sonra Nişan Hümayun Kalemi Mümeyyizi ve Divan-ı Hümayun hocası Reisülhattâîin Sami Efendi'den iki yıl tuğra çekmesini öğrenmiştir. Sülüs, celî, divani ve celî divani yazılarını da Sami Efendi'den meşketti. Ferid Bey'den de istifade etti.[494] Tanınmış talebeleri arasında Mustafa Halim Özyazıcı, Necmeddin Okyay, Macid Ayral, Ahmed Hamdi Tezcan vardır. Yazılarında 'Hakkı' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 149: İsmail Hakkı Altunbezer'in İmzası[495]

Divan-ı Hümayun Kalemi'nde mülazım olarak çalışma hayatına başlayan İsmail Hakkı Bey, Üsküdar İdadisi'nin hüsn-i hat, Topkapı Rüşdisi'nin resim ve Galatasaray Sultanisi yazı muallimliği görevlerinde bulundu. İstanbul Darülmuallimin yazı muallimliği, İstanbul ve Üsküdar Kız Sanat ve Numune ibtidaileri ve İstanbul Sultanisinde hüsn-i hat ve resim hocalığı görevlerini yürüttü. Ayrıca Medresetü'l-Hattatin'in kuruluşunda tuğra ve celi sülüs hocalığını, medresenin kapatılmasına kadar devam ettirdi.

[492] Talip Mert, 'Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükrü Efendi', *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, 6- 9 Kasım 2008 Bildiriler, 2009, C: II, s. 145.
[493] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.515
[494] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 99.
[495] imzahttpswww.ketebe.orgsanatkarismail-hakki-altunbezer-445#lg=1&slide=0 (11.11.2022)

Sami Efendi'nin emekliliği sonrasında Divan-ı Hümayun'da tuğrakeşliğe terfi ettirilmiştir. 1928'de Şark Tezyini Sanatlar Mektebi'nde tezhip muallimliği müdür muavinliği yapmıştır. Mektebin 1936'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürülmesi üzerine Türk Tezyini Sanatlar Şubesi'nin tezhip muallimliğine getirilmiştir.[496] İfa ettiği görevleri sırasında hüsn-i hatta olan vukufiyetinden dolayı, mahkemelerde bilirkişilik de yapmıştır.

Hattatlar arasında "tuğrakeş" lakabı ile meşhur olan İsmail Hakkı Altunbezer, Divan-ı Hümayun mesaisi sırasında, günde seksen kadar tuğra çektiği nakledilmektedir.[497] Bilinen çok sayıdaki eserlerinin yanı sıra, Mahmud Şevket Paşa Türbesi, Üsküdar Şemsi Paşa Cami, Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami, Zeynep Sultan ve Abdi Subaşı camilerinin muhtelif kısımlarında yazıları olan İsmail Hakkı Bey'in Kabe için Osmanlılar tarafından gönderilen son kisve kuşak yazısını da yazdığı bilinmektedir. Tezhipte ve altın süslemeciliğinde de döneminin önde gelen ismi olup, cilt, murakka, lake işçiliği ve mühür işlerinde de oldukça maharetliydi. Hatta ilk cumhurbaşkanlığı mührünü hakkeden de kendisidir. Ayrıca resim sanatıyla da iştigal etmiştir.

[496] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 128.
[497] Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, s. 262.

3.3.3.7.1. İsmail Hakkı Altunbezer'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 150: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Yazılmış Sultan 2. Abdülhamit Han Tuğrası[498]

İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasının bulunduğu H. 1320 tarihli Sultan 2. Abdülhamit Han tuğrası'de görülmektedir. Tuğra'nın kürsü kısmında "Abdülhamit Han bin Abdülmecid el-muzaffer daima" yazılıdır. Tuğra formunun sağında kalan kısımda "el-gazi" yazılı olup, sol altta ise hattat İsmail Hakkı Altunbezer'in imzası bulunmaktadır.

Tuğra formunun, Hattat Mustafa Rakım'daki gelişimi, kendinden sonra yazılan tuğralarda Rakım'ın tuğra formunun estetik ölçülerine bağlı kalındığını göstermektedir.[499] Rakım ekolünü hatırlatan formda harflerin dolgun olduğu, kürsü kısmının alt kısmının meyilli görünümü ve beyze kısmının yukarı kalkık görünüşü göze çarpmaktadır. Yazının istifinde harflerin aşağıdan yukarıya doğru dizilim gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kürsü kısmında harflerin kalın ve aralık öğesinin yazı kalınlığına nispeten görece az olmasına karşın, dengeli kullanıldığı görülmektedir. ekolün getirdiği istifteki çapraz yükseliş, kompozisyonda hareketliliği artırmıştır.

[498] httpswww.ketebe.orgeser5104ref=artist&id=445 (11.11.2022)
[499] Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, s. 103.

Şekil 3. 151: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Kasas Suresi 88. Ayet[500]

İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasının bulunduğu tarihi bilinmeyen celi sülüs eserde "Külli şeyin halikun illa vechetü lehül-hükmü ve ileyhi türceun" yazılıdır. Kasas Suresi 88. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "O'ndan başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur. Ve O'na döndürüleceksiniz" şeklindedir.

İstif iki bölümde değerlendirilmiştir. İlk bölümdeki celi sülüs ifadede dikey formlar hakimdir. Burada arka planı oluşturan hareke ve tezyini işaretlerin, dengeli mesafeleri, ritim algısını tamamlamaktadır. Yazının sülüs hatlı ikinci bölümü, celi ibarenin sonundaki he'nin üzerinde külah formunda konumlandırılmıştır. İkinci bölümde altta dikey formlar üzerine yerleştirilen, sırasıyla küplü "ha" ve "ayın" harflerinin dairesel formları tepe kısmında tek bırakılmış "nun" harfinin mukavver yapısıyla bütünlük arz etmektedir. İstifin satır düzenindeki yatay konumlanmış ilk bölümü, külah formunun tercih edildiği ikinci bölümüyle noktalanmış algısı oluşturmaktadır.

[500] httpswww.ketebe.orgeser3093ref=artist&id=445 (11.11.2022)

3.3.3.7.2. İsmail Hakkı Altunbezer'in Cumhuriyet Dönemi Yazıları

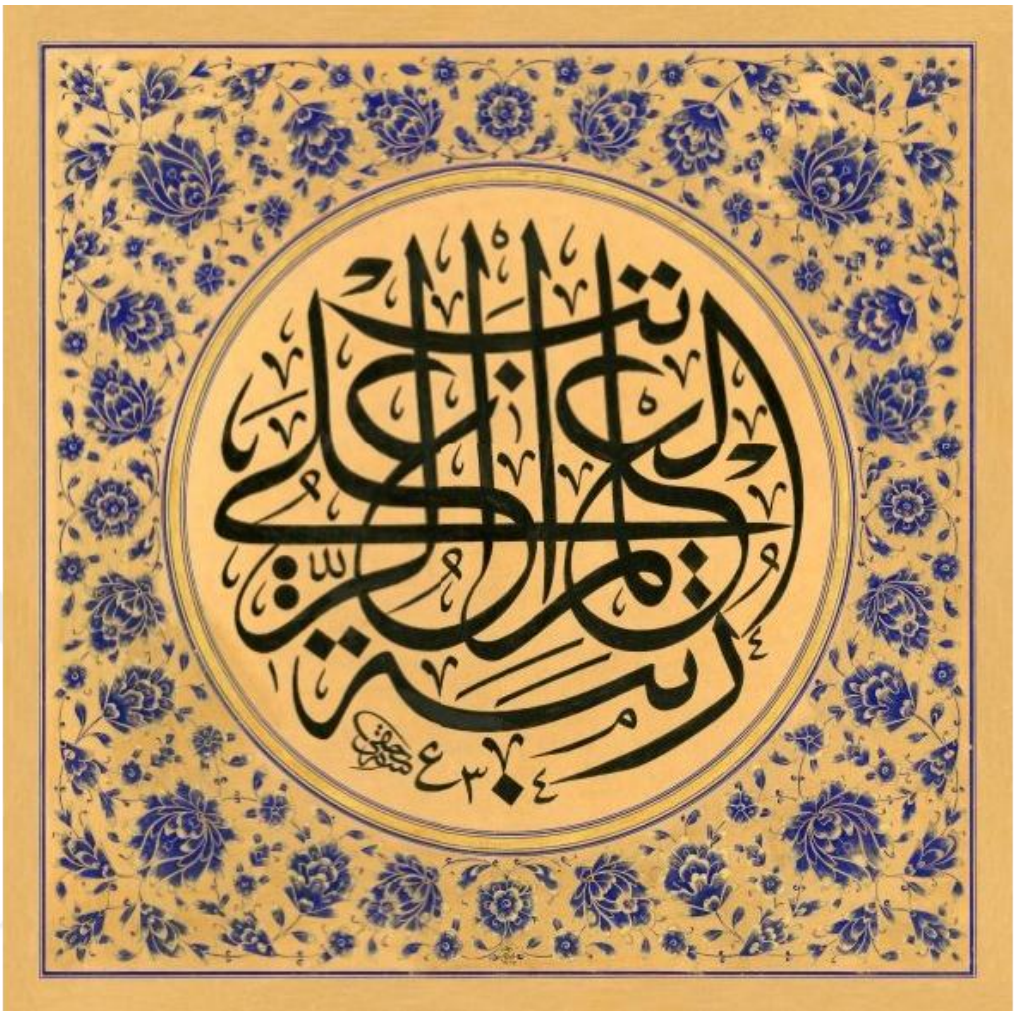

Şekil 3. 152: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif[501]

İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasının bulunduğu H. 1344 tarihli celi sülüs eserde "Rütbetül-ilmi aler-rüteb" yazılıdır. Hadis-i şerifin tercümesi "ilim rütbesi rütbelerin en yücesidir" şeklindedir.

Celi sülüs yazı dairesel formda istiflenmiştir. Eserin üst kısmında yer alan "elif" ve "lam" harflerinin oluşturduğu dikey formlar, ortada makus "ya" harfi ve üstte ve altta yatay formdaki harflerle yön zıtlığı oluşturulmuştur. Buna ilaveten, peşpeşe yerleştirilen küplü "ayın" harfleri, yazının ağırlık merkezinin istifin ortasında konumlanmasına destek vermiştir. Kompozisyondaki görsel uyum düzeni, ritim algısının üst seviyede hissedilmesine yol açmaktadır. Eserin biçimsel ve grafiksel değerlendirmesinde uyum görülmektedir.

[501] httpswww.ketebe.orgeser4961ref=artist&id=445 (11.11.2022)

Şekil 3. 153: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Ya Ali Yazısı[502]

İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasının bulunduğu H. 1355 tarihli celi sülüs eserde "Ya Ali kerremellahu vechihi ve radiyallahu Teala anhu" yazılıdır. Hz. Ali'ye nida ifadesinin ve dua cümlesinin bulunduğu yazının tercümesi "Ey Ali; Allah yüzünü ak etsin, ve Yüce Allah O'ndan razı olsun" şeklindedir.

Dairesel formda kaleme alınmış olan istifte dikey ve yatay formlar birlikte kullanılarak aykırılık öğesi vurgulanmış ve yön zıtlığı kullanılmıştır. Celi yazının orta kısmında küplü "ayın" harfi tercih edilerek dikey ve yatay formlar dairesel öğeyle dengelenmiştir. Celi sülüs ibare, kompozisyonun alt kısmına oturtulrmuş, sülüs yazılar ise celi kısmın üst yarısını kavrar şekilde istifi tamamlamıştır. Celi kısmın alt bölümü tezyini işaretler, dikey tercih edilen çift noktalar, tarih ve imza ile yazının arka plan dengesini sağlamıştır.

[502] httpswww.ketebe.orgeser3959ref=artist&id=445 (11.11.2022)

Şekil 3. 154: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[503]

İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasının bulunduğu H. 1361 tarihli celi sülüs eserde "Tevekkeltü alallah" yazılıdır. Yazının tercümesi "Allah'a dayandım ve güvendim" şeklindedir.

İstifin alt kısmında yatay formu oluşturan makus "ya" harfi ve boru "kef" tetabuk ile birleştirilerek hareket öğesi vurgulanmak istenmiştir. Yatay form üst kısımda dikey formlarla zıtlık oluşturmaktadır. Çift noktaların yazım sırasına göre ilki köşeli yazılmasına rağmen, yazının sonunda Lafzatullah'ın içerisine konulmuş olan çift noktalar üst üste ve yuvarlak formda tercih edilmiştir. Böylelikle kullanılan zıt istikametlerle hareket öğesine vurugu yapılmıştır. Yuvarlak çift noktalar konulduğu yer itibariyle lam harfinin yuvarlak kıvrımıyla uyum içerisindedir. İstifin üst kısmında arka planı oluşturan harekeler yatay formlarıyla hareketlilik kazandırmıştır. Kompozisyon kurgusu sade ve dengelidir.

[503] httpswww.ketebe.orgeser3957ref=artist&id=445 (11.11.2022)

Şekil 3. 155: İsmail Hakkı Altunbezer Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[504]

İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasının bulunduğu H. 1365 tarihli celi sülüs eserde "El-ilmü ilman ilmül-ebdan sümme ilmül-edyan" yazılıdır. Yazının tercümesi "İlim ikidir: beden ilmi ve din ilmi" şeklindedir.

Tek satıra istiflenmiş yazıda "elif" ve "lam" harflerinin tekli ve çifter kullanımları, "lamelif", "mim" ve "ayın" harflerinin dağılımları ritim algısının yoğun bir şekilde hissettirildiğini göstermektedir. Ayrıca istifin alt kısmında mukavver "mim" harfleri ve "dal" harflerinin çapraz çizgileri hareket algısı uyandırmaktadır. Kompozisyonda muvazeneli bir diziliş göze çarpmaktadır. Yapı ve etki açılarından dengeli bir bütünlük tespit edilmiştir.

3.3.3.8. Mehmed Hamdi Yazır

Elmalılı Hafız Mehmed Hamdi Efendi, M. 1878 yılında Elmalı'da doğmuş, M. 1942 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ulemadan Elmalı Şeriyye Mahkemesi'nde başkâtip olan Numan Abdülmennan Efendi'nin oğludur. Filibeli Bakkal Hacı Ahmed Arif Efendi'den, başladığı sülüs ve nesih meşkine Sami Efendi'den de devam etmiştir. Ayrıca Sami Efendi'den celi ve talik de öğrenip, iki hattan da icazet almıştır.[505] Yazılarında 'Numan' ve 'Muhammed Hamdi ibni Numan Elmalı' imzalarını kullanmıştır.

[504] httpswww.ketebe.orgeser3099ref=artist&id=445 (11.11.2022)
[505] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 108.

Şekil 3. 156: Mehmed Hamdi Yazır'ın İmzası[506]

M. 1905'te Bayezid Cami'nde ders vermeye başlamıştır. Meşihat Mektubi Kalemi'nde çalıştığı gibi, Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kuzat, Mekteb-i Mülkiye ve Medresetül-Vaizin ile Süleymaniye Medresesi'nde muallimlik görevlerinde bulundu. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya mebusluğu yapmıştır. 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde etkin rol oynayan isimlerden olmuştur. Darül-Hikmetil-İslamiyye azalığı ve reisliği yaptı. Ferîd Paşa Kabinesi'nde iki def'a Evkaf-ı Hümayün Nezareti ve Heyet-i Ayan azalığı görevlerini yürüttü. Süleymaniyye Medresesi müderrisliğine terfi etmiş ve ikinci dereceden Osmani Nişanı'na sahip olmuştur.[507] Şapka Kanunu'nun ilanından sonra evine çekilmiştir.

Erenköy Zihni Paşa Cami, Elmalı Karyağdı Cami ve Beykoz Camilerinde yazılar ile içlerinde çeşitli özel koleksiyonlarda bulunan hilye, mail kıtaların da olduğu levhalar günümüze ulaşabilmiştir. Meşrutiyetin ilk yıllannda Beyanü-Hak ve Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad'da yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

3.3.3.8.1. Mehmed Hamdi Yazır'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

[506] httpswww.ketebe.orgsanatkarelmalili-hamdi-yazir-568#lg=1&slide=1 (11.11.2022)
[507] Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 11, İstanbul, 1995, s. 57.

Şekil 3. 157: Mehmed Hamdi Yazır Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta[508]

Mehmed Hamdi Yazır'ın imzasının bulunduğu H. 1333 tarihli sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Men same Ramazane sümme etbeahü…" ile başlayan Hadis-i Şerif yazılıdır. Yazının tercümesi "Kim Ramazan'da oruç tutar ve sonra ona uyarsa…" şeklindedir.

Sülüs ve nesih yazı çeşitleri olarak kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. Yazının sülüs satırında dikey formlar görülmekle birlikte 'dat' harfinin keşideli yazılması ve üzerinde iki adet kalın kalemle yazılmış 'üstün' harekesi yatay formların ağırlıklı durumda olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda istifin merkezinde yer alan yatay formlar ritmik algıyı oluşturmaktadır. İstifte çizgisel bir ritim ve kompozisyonda harekette uyum görülmektedir.

[508] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 109.

3.3.3.8.1. Mehmed Hamdi Yazır'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

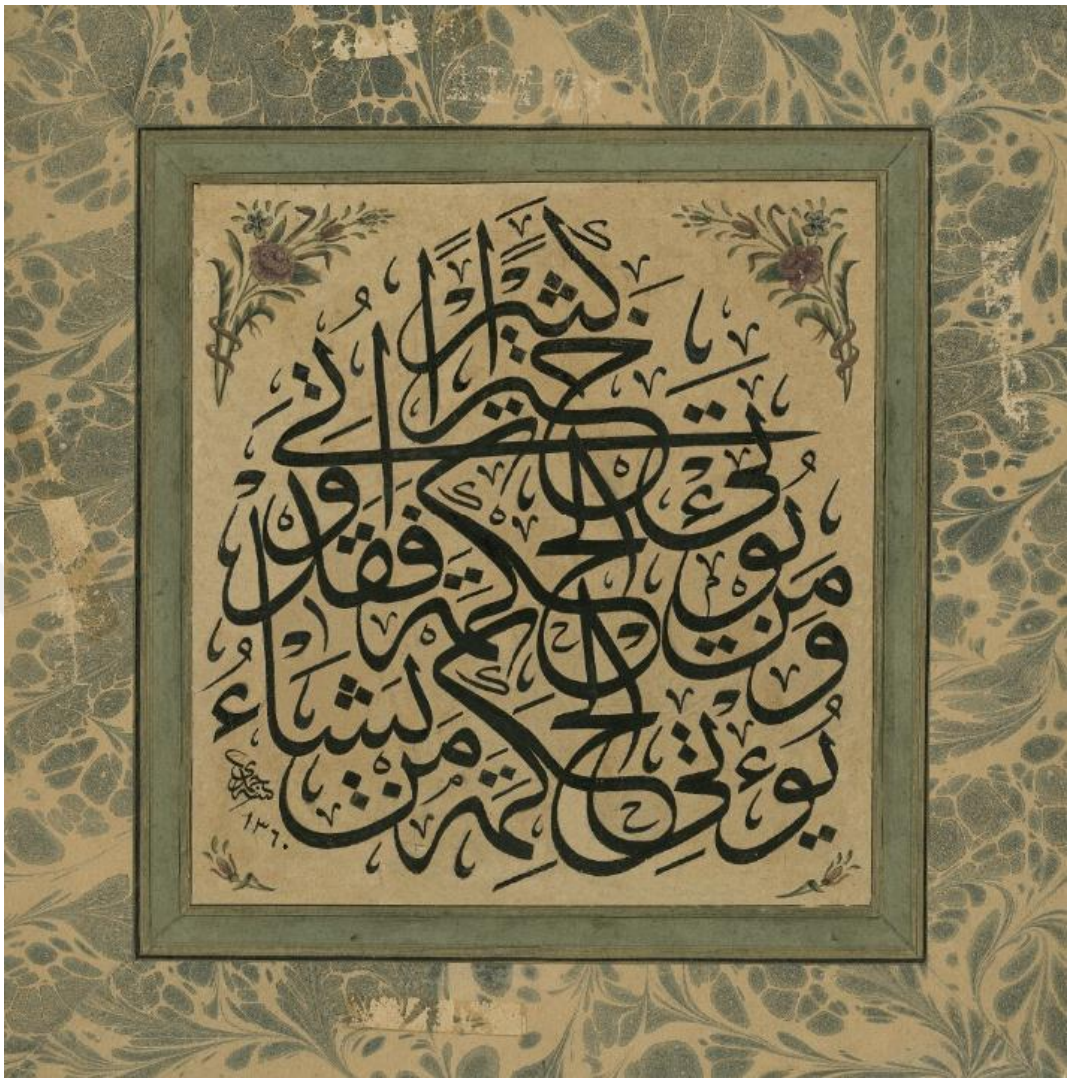

Şekil 3. 158: Mehmed Hamdi Yazır Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Bakara Suresi 269. Ayet[509]

Mehmed Hamdi Yazır'ın imzasının bulunduğu H. 1360 tarihli celi sülüs eserde "Yutil-hikmete men yeşau ve men yutel-hikmete fekad utiye hayran kesiran" yazılıdır. Bakara Suresi 269. Ayet'in bir bölümünün bulunduğu yazının tercümesi "Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir" şeklindedir.

Eserde kubbe formunda istif tercih edilmiştir. İstifin orta kısmında üst üste yerleştirilmiş serenli 'kef' harfler ile yine üst üste konumlandırılmış küplü 'ha' harfleri ve en üstte 'ra' harflerinin ritmik dizilişleri görülmektedir. Yazının sol üst kısmında ritmik alçalan dizilişleriyle 'elif' harfleri konulmuştur. Dikey doğrultudaki bu yerleşim üst kısımda makus 'ye' harfiyle yatay doğrultuda

[509] httpswww.ketebe.orgeser4353ref=artist&id=568 (11.11.2022)

kesişmiştir. Bu kesişme ile oluşan zıtlık istifte tek düzeliği ortadan kaldırma amaçlıdır. İstifte hareke ve tezyini işaretler tüm boşlukları oluşturarak genel formun oluşturulmasında yardımcı olmuşlardır. Kompozisyonda ritmik bir düzen görülmektedir.

3.3.3.9. Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu

Mehmed Suud Efendi, M. 1882 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1948 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası, Hattat Şevket Vahdeti Efendi'nin oğlu olan Divan-ı Hümayun Kuyud Odası mümeyyizi şair, musikişinas Şeyh Rıza Safvet Bey'dir. Asıl adı Mehmed Suud, soyadı Yavsi Ebüssuudoğlu'dur. Yazılarında 'Suudülmevlevi' ve 'Suud' imzasını kullanmıştır.[510]

Şekil 3. 159: Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu'nun İmzası[511]

Babasından başladığı hat eğitimine Beşiktaşlı Nuri Efendi ile Muhsinzade Abdullah Bey'den aklam-ı sitte ders meşkleri ile devam ederek icazet almıştır. Kâmil Akdik'den divani, Sami Efendi'den celi divani ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer'den tuğra meşketmiştir. Yazılarında 'Suudülmevlevi' ve 'Suud' imzasını kullanmıştır.

M. 1899 senesinde hulefa olarak meslek hayatına başlayan Mehmed Suud Efendi, Divanı Hümayun Mühimme Kalemi Divan Dairesi'nden hattatlık şehadetnamesi almıştır. Meclisi Ayan Kitabeti'nde encümen kâtipliği yapmıştır. Darül-Hilafetil-Aliyye Medresesi'nde hat hocalığı yapmıştır.[512] Ayrıca çeşitli

[510] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 378.
[511] httpswww.ketebe.orgsanatkarmehmed-suud-yavsi-ebussuudoglu-888#lg=1&slide=0 (11.11.2022)
[512] Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, s.107.

medreselerde usuli tahrir muallimliği görevlerini yürütmüştür.[513] Özel koleksiyonlarda hüsn-i hat eserleri mevcuttur. Hasırizade Mehmed Elif Efendi'nin mezar taşını üç satır halinde celi sülüs istifle yazmıştır.[514]

3.3.3.9.1. Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 160: Mehmed Suud Yavsi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet[515]

Mehmed Suud Yavsi'nin imzasının bulunduğu H. 1334 tarihli celi sülüs eserde "İnna fetehnaleke fethan mübinen" yazılıdır. Fetih Suresi 1. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik" şeklindedir.

Eserde dikey formlar ritmik bir düzen içerisinde kullanılmıştır. İstifin iki yanında ikişer, ortada ise üç dikey form kullanılmıştır. İstifte küplü 'ha' harfleri ortanın iki yanında konumlandırılmıştır. Dikey ağırlıklı bir istif kaleme alındığından, çift noktalar da bu kompozisyonu desteklemek için dikey dizilimde tercih edilmiş olmalıdır. İstifin arka planını oluşturan harekelerden dört adet üstün

[513] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.523.
[514] M. Şinasi Acar, *Gelimli Gidimli Dünya Ünlü Hattatların Mezarları*, Gözde Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 103.
[515] httpswww.ketebe.orgeser7455ref=artist&id=888 (11.11.2022)

sıralı ve ritmik bir şekilde yerleştirilmiştir. Tezyini işaretler yeterli yoğunlukta kullanılmıştır. Ancak hattat, tezyini işaretler ile ketebe ibaresi ve tarihi, beklenenden daha ince bir kalemle yazmayı tercih etmiştir. Zira sülüs yazılarda harekeler, genellikle harflerin üçtebir oranında daha ince bir kalemle yazılmaktadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum göze çarpmaktadır.

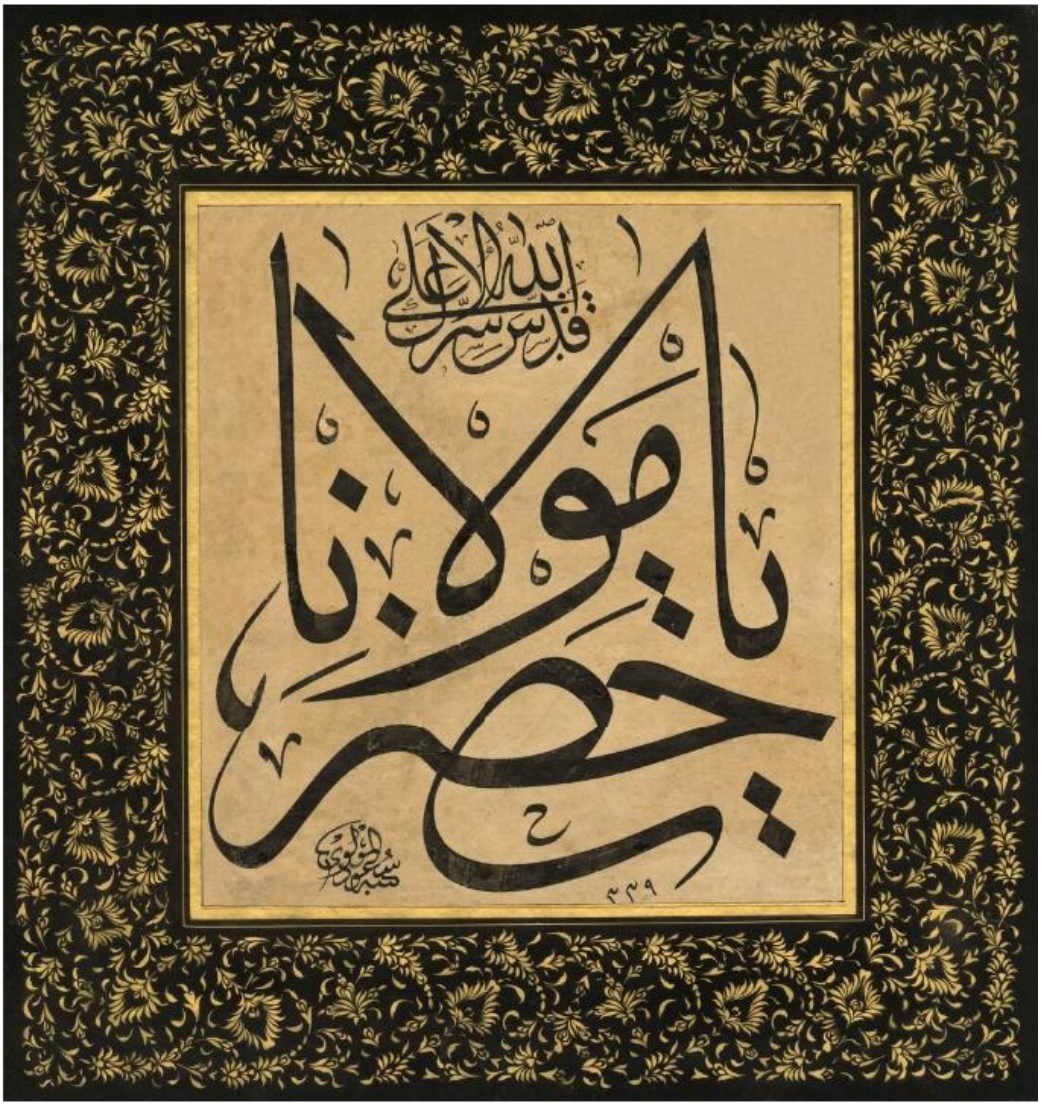

Şekil 3. 161: Mehmed Suud Yavsi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[516]

Mehmed Suud Yavsi'nin imzasının bulunduğu H. 1339 tarihli celi sülüs eserde "Ya Hazreti Mevlana Kaddesellahu Sirrakel-Ala" yazılıdır. Celaleddin-i Rumi'ye hitaben kaleme alınan yazının tercümesi "Ey Hazreti Mevlana, Allah onun ruhunu arındırsın, onu yüce katına yaklaştırsın" şeklindedir.

[516] httpswww.ketebe.orgeser4580ref=artist&id=888 (11.11.2022)

Hattatlar arasında ‘Ya Hazreti Mevlana’ yazısı yazmak sık karşılaşılan bir durumdur. Bu yazılarda istif genellikle Mevlevi sikkesi şeklinde düzenlenir. Suud Yavsi’nin yazısında da Mevlevi sikkesi net olmamakla birlikte, sikkeyi andırır şekilde istiflenmiştir. Dikey formlu ‘elif’ harfleri, ortada çapraz hareketleri temsilen ‘lamelif’ harfi ile dengelenmiştir. Sikkenin sarık kısmında ise harfler mukavver formlarıyla kullanılarak hareket unsuru öncelenmiştir. Eserde kompozisyon kurgusu ön plandadır.

3.3.3.9.2. Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu’nun Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 162: Mehmed Suud Yavsi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[517]

Mehmed Suud Yavsi’nin imzasının bulunduğu H. 1351 tarihli celi sülüs eserde “Ya Hazreti Sultan Şeyh Musa Muslihiddin Merkez Kuddise sirruhu” yazılıdır. Şeyh Musa Muslihiddin’e hitaben kaleme alınan yazının tercümesi “Ey

[517] httpswww.ketebe.orgeser5310ref=artist&id=888 (11.11.2022)

Hazreti Sultan Şeyh Musa Muslihiddin Merkez, Allah onun ruhunu arındırsın, onu katına yaklaştırsın" şeklindedir.

Eserde beşgen bir istif tercih edilmiştir. Küplü 'ha' harfinin merkeze alındığı istifte mukavver harflerin kompozisyonun geneline hakim olduğu görülmektedir. İstif düzeni, harflerin ölçülerinden daha ön planda tutulduğu görülmektedir. Zira istifin tepe noktasına yerleştirilen serenli 'kef' harfinin üst kısmı oldukça kısa tutulmuştur. Kompozisyon kurgusu ön planda tutulmuştur.

3.3.3.10. Mehmed Hamdi Eryazan

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Kastamonulu Sofu Çavuş Mehmed Hamdi Efendi, M. 1948 yılında Ankara'da vefat etmiştir.[518] Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih, Sami Efendi'den celi sülüs, Karinabadi Hasan Hüsnsi Efendi'den de talik meşketti. Yazılarında 'Mehmed Hamdi' imzasını kullandı.

Şekil 3. 163: Mehmed Hamdi Eryazan'ın İmzası[519]

Bir süre Ziraat Bankası'nda çalıştıktan sonra, Beyazıt'ta arzuhalcilik yaptı. Nazif Bey'in gayretiyle Erkan-ı Harbiyye Dairesi'ne girebilmiştir. 1. Dünya Savaşı sırasında vazife gereği Almanya'ya gönderilen Mehmed Hamdi Efendi, yurda dönüşünde Kayaş'ta bir köy camisinde imamlık yapmıştır.[520]

[518] M. Hüsrev Subaşı, 'Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri', *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 1, Ankara, 1993, s. 324-325.
[519] httpswww.ketebe.orgsanatkarsofu-mehmed-hamdi-efendi-569#lg=1&slide=0 (01.12.2022)
[520] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 118.

3.3.3.10.1. Mehmed Hamdi Eryazan'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

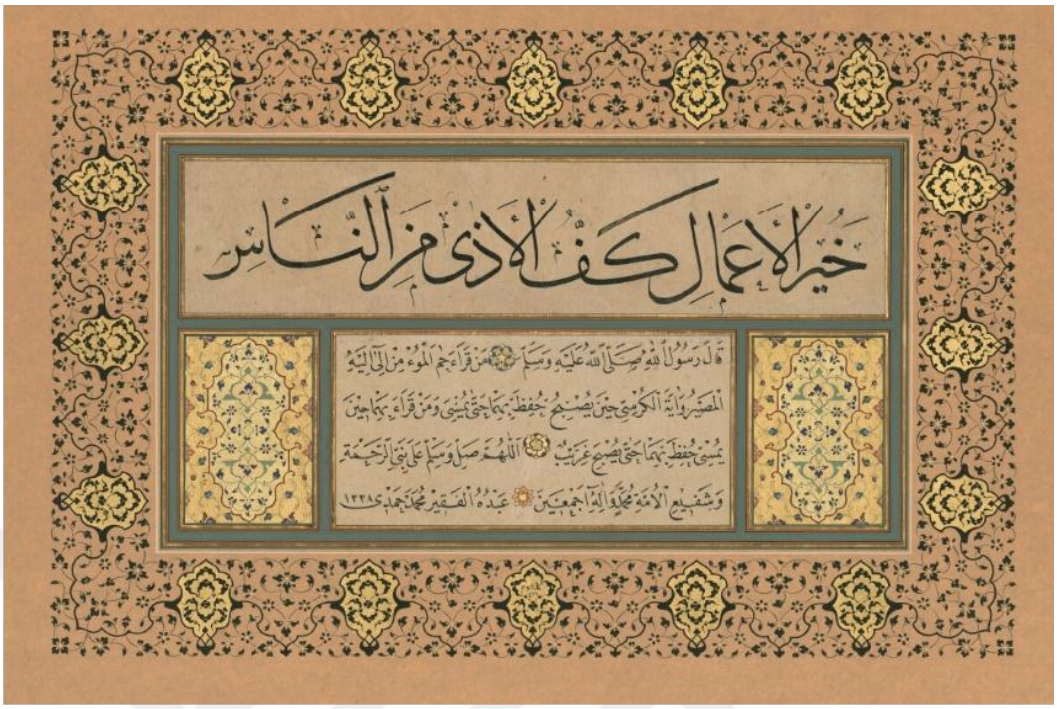

Şekil 3. 164: Mehmed Hamdi Eryazan Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta[521]

Mehmed Hamdi Eryazan'ın imzasının bulunduğu H. 1338 tarihli sülüs nesih eserde "Hayrul amali keffül-eza minan-nas" yazılıdır. Hadis-i Şerif olan yazının tercümesi "Amellerin hayırlısı insanlara eziyet etmeyi bırakmaktır" şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Sülüs satırda dikey formlar olarak 'elif' ve 'lam' ile 'elif' ve 'lamelif'ten oluşan ikililer, istifte ritmi oluşturmaktadır. Ayrıca borulu 'kef' ve satır sonundaki keşideli yazılan 'nun', üzerlerindeki kalın yazılmış 'üstün' harekeleri ile birlikte yatay formları oluşturmaktadır. Bu haliyle yatay formlar da kendi aralarında ritmi yakalama durumundadır. İstifin grafik değerlerindeki uyum yüksek ve kompozisyon kurgusu güçlüdür.

[521] httpswww.ketebe.orgeser4818ref=artist&id=569 (01.12.2022)

3.3.3.10.1. Mehmed Hamdi Eryazan'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

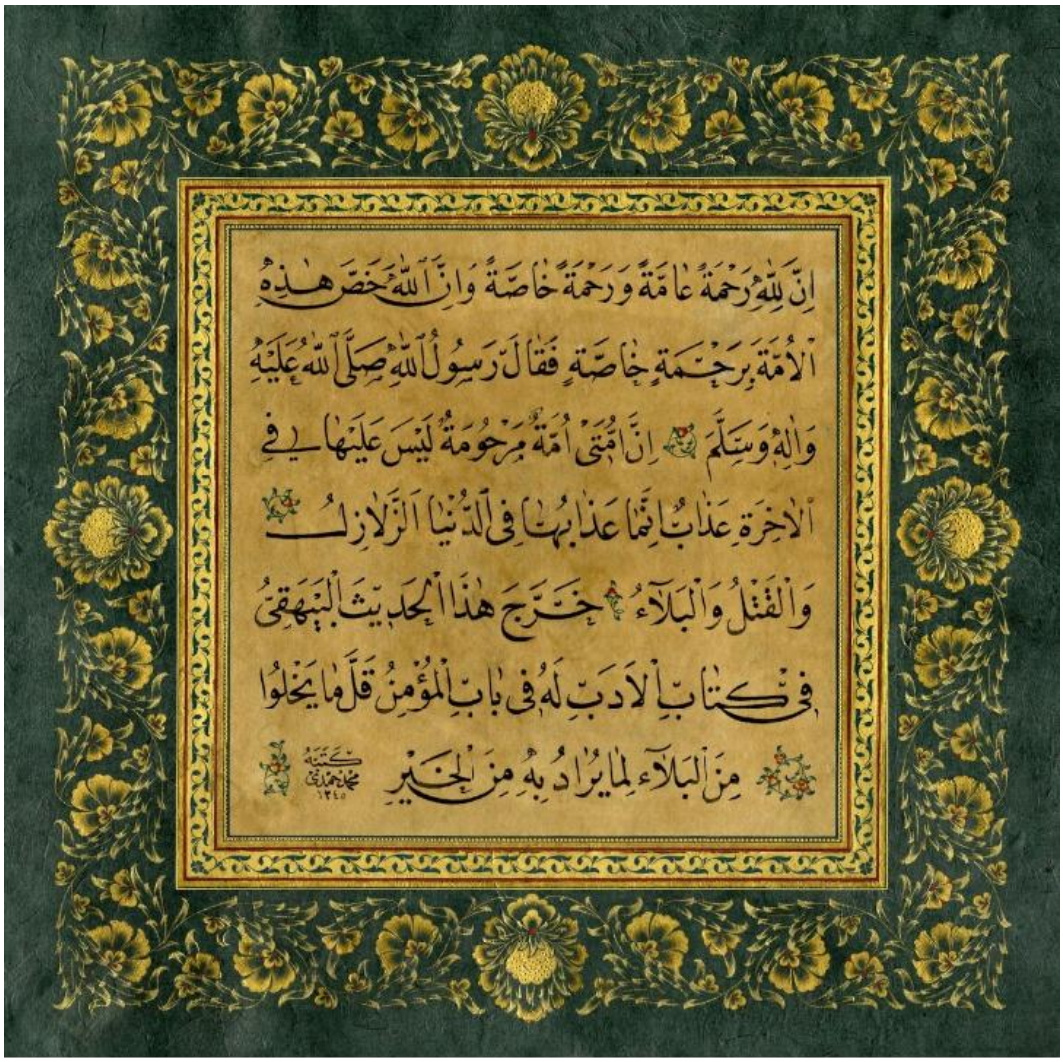

Şekil 3. 165: Mehmed Hamdi Eryazan Tarafından Nesih ile Yazılmış Hadis-i Şerif İçerikli Yazı[522]

Mehmed Hamdi Eryazan'ın imzasının bulunduğu H. 1345 tarihli nesih eserin Hadis bölümünde "İnne ümmeti ümmetün merhumetün leyse aleyha fil-ahireti azabün innema azabuha fid-dünya ez-zelazilü vel-katlü vel-bela" yazılıdır. Yazının tercümesi "Benim ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir, onlara ahirette azab yoktur, çünkü onların azabı zelzele, soykırım ve belalar olarak dünyadadır" şeklindedir.

Eserde satır istifi görülmektedir. 'Dat', 'nun' ve 'ye' gibi yatay formdaki harfler uzun yazılmış ve yatay formlar ön plana çıkarılmıştır. En altta imza satırı metin sonunda konumlandırılmıştır. İmza daha ince kalemle yazıldığı için nesih satırının genişliğinde iki satır olarak kaleme alınmıştır. Böylelikle nesih satırın

[522] httpswww.ketebe.orgeser3945ref=artist&id=569 (01.12.2022)

devamı izlenimi vermektedir. Kompozisyonda muvazeneli bir uyum göze çarpmaktadır.

3.3.3.11. Mustafa Rakım Unan

Hafiz Mustafa Rakım Unan, M. 1874 yılında Filibe'de doğmuş, M. 1949 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Hattat Bakkal Arif Efendi'dir. Hat eğitimini babası Arif Efendi'den almıştır.[523] Hat öğrencileri arasında Macid Ayral ve Mahmud Bedrettin Yazır tanınmış olanlardır. Az sayıda olduğu belirtilen yazılarında 'Mustafa Rakım' imzasını kullanmıştır.

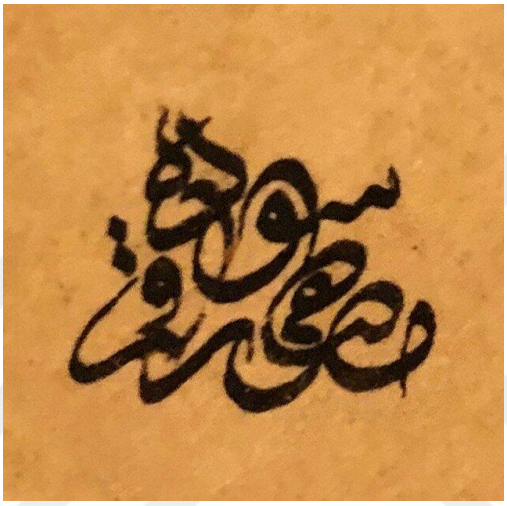

Şekil 3. 166: Mustafa Rakım Unan'ın İmzası[524]

Çeşitli mekteplerde hat hocalığı yapmaya başlamış, babasının rahatsızlığı sebebiyle Nuruosmaniye Cami'nde bulunan meşkhane'de babasının yerine vekaleten hat hocalığı yapmıştır. Babasının vefatı sonrasında görevinden alınan Mustafa Rakım, Yalova'da bir süre memurluk görevini sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında İstanbul Sıhhiyye Müdiriyeti'nde muhasebe mümeyyizliğine getirilmiştir. İstanbul Üniversitesi muhasebeciliği de yaptıktan sonra yaş haddinden emekliye sevkedilmiştir. Emekliliğinde Güzel Sanatlar Akademisi'nde hüsn-i hat hocalığı vazifesini de ifa etmiştir.[525] Sülüs ve nesih yazdığı bilinen Mustafa Rakım Unan, babasının mezar taşı yazısını yazmış ve bu yazı Sami Efendi tarafından tashih edilmiştir.

[523] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, s. 264.
[524] httpswww.ketebe.orgsanatkarmustafa-rakim-unan-721#lg=1&slide=3 (01.12.2022)
[525] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 294.

3.3.3.11.1. Mustafa Rakım Unan'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 167: Mustafa Rakım Unan Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Kıta [526]

Mustafa Rakım Unan'ın imzasının bulunduğu H. 1325 tarihli sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Muhammed (Aleyhisselam), Ahmed (Aleyhisselam), Hamid (Aleyhisselam), Mahmud (Aleyhisselam), Hamid (Aleyhisselam)" yazılıdır. Hz. Peygamber'in isimlerinin yazılı olduğu satırın altında nesih yazıyla Hadis-i Şerif metni yer almaktadır.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. Eserin sülüs kısmında, isimlerin aynı kökten gelen kelimeler olması hasebiyle, 'ha', 'mim' ve 'dal' harflerinin ritmik dizilişi göze çarpmaktadır. Yazıdaki beş isimden dördünde 'ha' ve 'dal' harfleri aynı formda yer bulurken, 'mim' harfi ise üç formda aynı fontla yazılmıştır. Her ismin sonunda yer alan dairesel formda istiflenmiş 'Alehisselam' ibareleri bir diğer ritim öğesini oluşturmaktadır. Yazıların dördünde yatay formlar belirgin iken, ortadaki isimde dikey formda ön plandadır. Ayrıca 'üstün' harekeleri de üç isimde kalın kalemle ve uzun yazılarak yatay formlara ve dolayısıyla satır istifinin ana yönüne vurgu yapmaktadır. Eserde ölçüsel uygunluk ve kompozisyonda dengeli bir ritim gözlenmektedir.

[526] httpswww.ketebe.orgeser4812ref=artist&id=721 (01.12.2022)

3.3.3.11.2. Mustafa Rakım Unan'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 168: Mustafa Rakım Unan Tarafından Sülüs ile Yazılmış Dua İbaresi[527]

Mustafa Rakım Unan'ın imzasının bulunduğu H. 1362 tarihli sülüs eserde "Tübtü fağfir Ya İlahi ente gaffarüz-zünüb/ Rabbi la tekşif uyubi ente settarül-uyub" yazılıdır. Yazının tercümesi "Tevbe ettim, affet ya İlahi, sen günahları bağışlayansın/ Rabbim kusurlarımı ortaya dökme, sen kusurları gizleyensin" şeklindedir.

İki satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. Üst satırda dikey formlar ritmik dizilim içindedir. Her iki satırda harekelerin aralıklarına özen gösterilmiş, aralık öğesiyle ritme katkıda bulunulmuştur. Her iki satırın sonunda üç dikey form ve mukavver 'vav' ve 'be' harfleri alt alta getirilerek yine ritim sağlanmaya çalışılmıştır. İstifte ritimli bir düzen ve kompozisyonda harekette uyum gözlenmektedir.

3.3.3.12. Ahmed Refet Efendi

Ahmed Refet Efendi M. 1873 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1949 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Harbiye Nezareti Mümeyyizi Cemil Bey'dir. Sülüs, nesih ve reyhani hatlarını Bakkal Arif Efendi'den, celi sülüsü de Sami Efendi'den öğrenmiş, her iki hocadan icazet almıştır. Mehmed Şevket Pektaş'a

[527] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s. 295.

hüsn-i hat hocalığı yapmıştır. Yazılarında ‘Refet’ ve ‘Ahmed Refet’ imzalarını kullanmıştır.

Şekil 3. 169: Ahmed Refet Efendi’nin İmzası[528]

Bab-ı Seraskeri Ketebeliği görevini yürütmüş, buranın Kalem Mümeyyizliğine kadar yükselmiştir. Talik yazıları da olduğu bilinmekteyse de nesih, sülüs ve celi sülüste mahirdi. Mushaf ve murakkalar yazdığı bilinen Ahmed Refet Efendi’nin Davud Paşa, Hekimoğlu Alî Paşa, Koca Mustafa Paşa, İbrahim Paşa, Haseki, Atik Ali Paşa, Şişli, Bursa Ulu camileri ve müzelerde çok sayıda levhası vardır.[529]

3.3.3.12.1. Ahmed Refet Efendi’nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 170: Ahmed Refet Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Beyit[530]

[528] httpswww.ketebe.orgsanatkarahmed-re-fet-efendi-728#lg=1&slide=0 (01.12.2022)
[529] Şevket Rado, *Türk Hattatları*, s. 264.
[530] https://www.ketebe.org/eser/1136?ref=artist&id=728 (01.12.2022)

Ahmed Refet Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1317 tarihli Ziya Paşa'ya atfedilen Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış sülüs eserde "Asaf'ın miktarını bilmez Süleyman olmayan/ Bilmez insan kadrini, dünyada insan olmayan" yazılıdır.

İki satır halinde kaleme alınmış olan eserde satır istifi tercih edilmiştir. Alt ve üst satırlar arasında dikey formların konumlandırılışı yönüyle ritimli bir dizilim görülmektedir. İstife dikey formlar hakimdir. Harfler arasında kalan boşluklar tezyini işaretlerle dengeli bir şekilde doldurulmuştur. İstifte harekette uyum, kompozisyonda muvazene gözlenmektedir.

3.3.3.12.2. Ahmed Refet Efendi'nin Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 171: Ahmed Refet Efendi Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Saf Suresi 6. Ayet[531]

Ahmed Refet Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1364 tarihli celi sülüs eserde "Ve mubeşşiran birasulin yeti min badismuhu Ahmed…" yazılıdır. Saf

[531] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.318.

Suresi 6. Ayet'in bir bölümü olan yazının tercümesi "Ve benden sonra gelecek olup, adı Ahmed olan bir resulü müjdeleyen…" şeklindedir.

Damla formunda bir istifin tercih edildiği eserde, aralıklı dizilmiş dikey formlar makus 'ye' ile zıt yönde kesişmektedir. Yatay yönlü harfler, kelime sonunda mukavver formlarla tamamlanmaktadır. Bu durum, istifin dış çizgilerini destekler mahiyettedir. İstifin en üstüne bir 'elif' harfi damla formunu tamamlar şekildedir. Hareke ve tezyini işaretler konumlandırılırken aralık öğesine dikkat edildiği görülmektedir. bu durum ritmin oluşmasını sağlamaktadır. İstifte yapı özellikleri bakımından uyum, kompozisyonda muvazeneli bir kurgu göze çarpmaktadır.

3.3.3.13. Mehmet Nuri Korman

Beşiktaşlı Hacı Mehmet Nuri Korman M. 1868 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1951 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Sultan Abdülmecid'in hamlacıbaşısı Zaimoğlu Ali Ağa'dır. Zeki Dede'den nestalik meşkederek yazıya başladı. Sülüs ve nesih yazılarını ise Süleyman Efendi, Nevşehirli Hoca Osman Efendi ve Alaeddin Bey'den meşketti. Sonrasında uzun süre Reisülhattâîin Muhsinzade Abdullah Hamdi Bey'in hat derslerine devam edip icazet aldı.[532] Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu ve Saim Özel tanınmış talebelerindendir. Yazılarında 'Nuri', 'Hacı Nuri', 'Elhac Muhammed Nuri' imzalarını kullanmıştır.

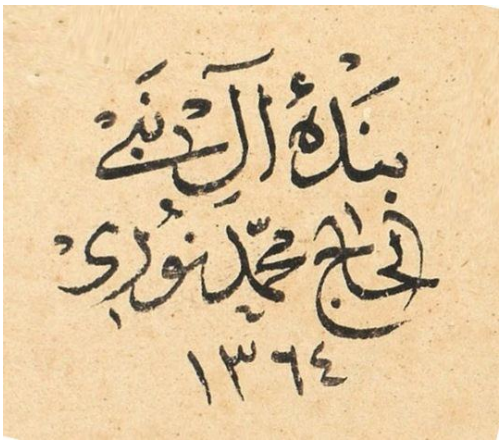

Şekil 3. 172: Mehmed Nuri Korman'ın İmzası[533]

Adliye Nezareti Temyizi Ceza Mahkemesine mülazemetle girmiştir. Beşiktaş Mektebi Hamidi'de sülüs ve nesih hocası olmuş, zaman zaman yazı dersleri verdi.

[532] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 97.
[533] httpswww.ketebe.orgeser3768ref=artist&id=695 (01.12.2022)

M. 1893'te Matbaa-i Amire'nin serhattatlığına tayin edildikten kısa süre sonra ayrıldı. Meşrutiyet'le birlikte Mekteb-i Hamidi kapatılınca, Mısır'a ve Hicaz'a gitmiştir. İstanbul'a döndüğünde Babıali Caddesi'nde yazı dükkanı açtı. Medresetü'l-Hattatin'de sülüs ve nesih hocalığı görevini yürütmüştür.[534] Harf İnkılabı sonrası 1929'da işlerini bırakmak zorunda kalınca babasının köyünde bir süre çiftçilik yapmıştır. Birkaç yıl sonra İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne davet edilerek aklam-ı sitte dersleri vermeye başlamış, ömrünün son yıllarında yaşlılık sebebiyle Akademi'ye devam edemediği için öğrencileri Akaretler'deki evine devam etmiştir.

Beşiktaş Yahya Efendi Kabristanı'nda çok sayıda mezartaşında yazısı mevcuttur. İstanbul, Çorum ve Kastamonu'da çeşitli abidelerde yazıları vardır. Bakırköy Kartaltepe Cami, Azapkapı Sokollu Mehmed Paşa Cami, Üsküdar Yalnızservi Cami, Kartal Cami ve Sadrazam Cevâd Paşa Türbesi'nde yazıları bulunmaktadır.[535] Çorum Saat Kulesindeki yazılar ile Kastamonu Şeyh Şabanı Veli Dergahı, müzeler ve özel koleksiyonlarda çok sayıda levhası bilinmektedir.

[534] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s.145.
[535] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.532.

3.3.3.13.1. Hacı Nuri Korman'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazısı

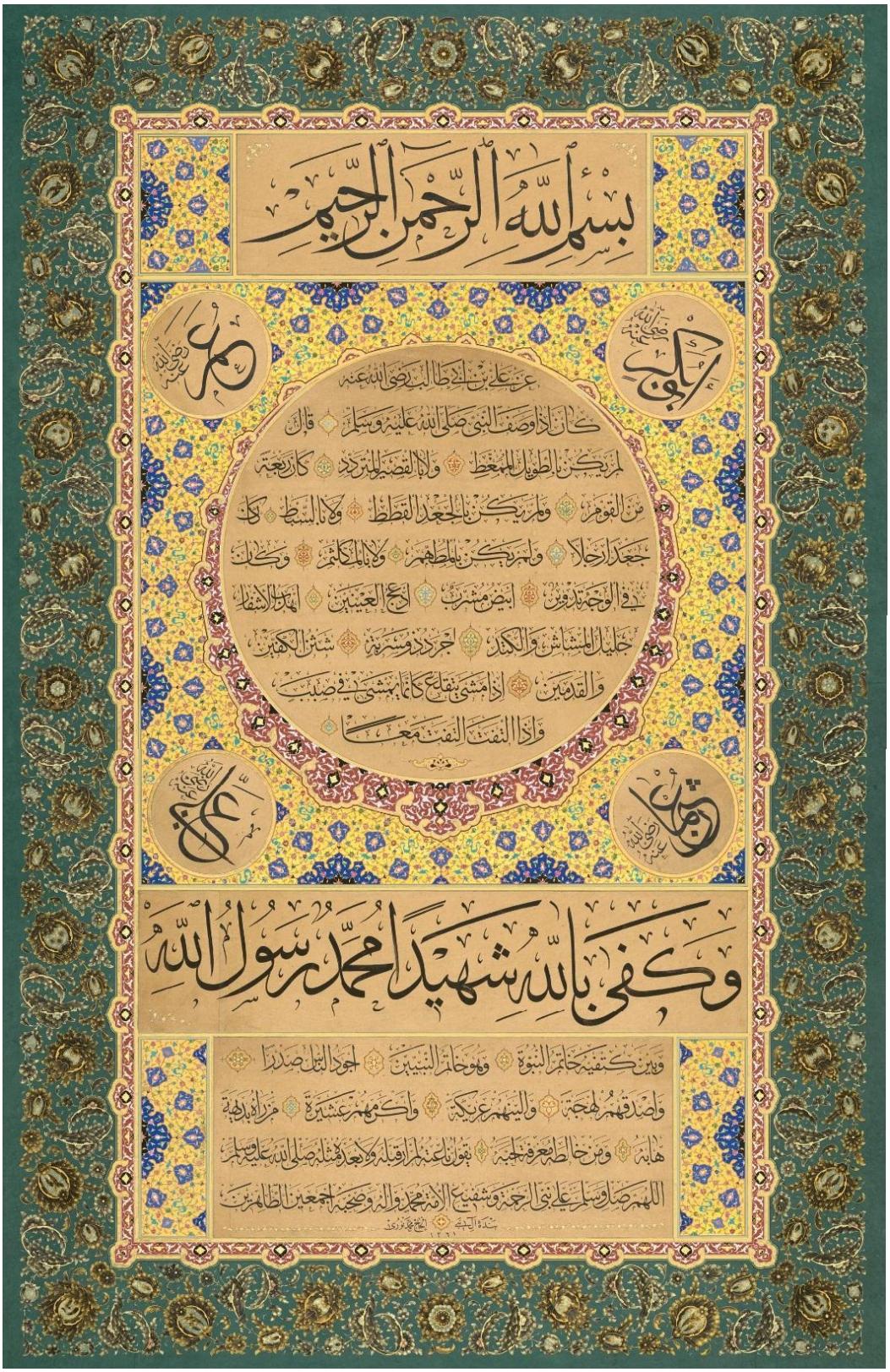

Şekil 3. 173: Hacı Nuri Korman Tarafından Sülüs ile Yazılmış Hilye[536]

[536] https://www.ketebe.org/eser/2328?ref=artist&id=695 (01.12.2022)

Hacı Nuri Korman'ın imzasının bulunduğu H. 1321 tarihli sülüs hilye eserde Hazreti Peygamber'in fiziki özellikleri yazılıdır. İncelemede kuşak bölümü değerlendirilecektir.

Eserin kuşak bölümünde satır istifi düzeni mevcuttur. Hilyenin ayet bölümünü oluşturan kısımda 'elif' harfleri ile 'lam' harflerinin dikey formları oluşturduğu görülmekle birlikte, yazıda mukavver formların ön planda olduğu farkedilmektedir. Kalın kalemle belirginleştirilmiş 'üstün' harekeleri, çizgisel yönleri itibariyle hareket algısını desteklemektedir. İstifte ritim hissi bulunmakta, kompozisyonda dengeli bir dağılım görülmektedir.

3.3.3.13.2. Hacı Nuri Korman'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

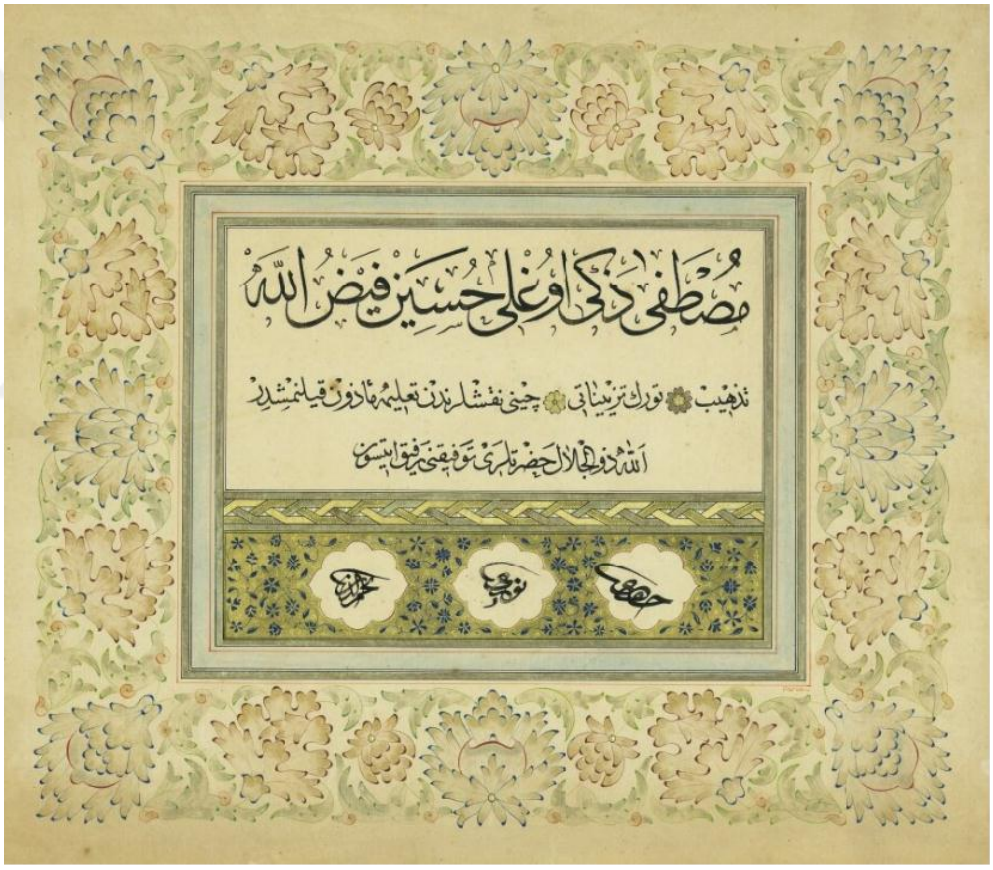

Şekil 3. 174: Hacı Nuri Korman Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış İcazet Yazısı[537]

Hacı Nuri Korman'ın imzasının bulunduğu tarih belirtilmemiş olan sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Mustafa Zeki oğlu Hüseyin Feyzullah", nesih kısmında ise "Tezhib, Türk Tezyinatı, Çini Nakışlarından talime mezun kılınmıştır. Allah zül-celal Hazretleri tevfikini refik eylesin" yazılıdır. Feyzullah Dayıgil'in

[537] https://www.ketebe.org/eser/5116?ref=artist&id=695 (01.12.2022)

İcazetnamesi Hacı Nuri Korman, İsmail Hakkı Altunbezer ve Necmeddin Okyay'ın imzalarıyla birlikte Hacı Nuri Korman'a yazdırılmıştır.

Eser satır istifiyle yazılmıştır. İstifin sülüs kısmında mukavver formlu harflerin ağırlığı görülmektedir. 'Ye' harflerinin yanı sıra 'nun' ve 'dat' harflerinin mukavver yapısı yazıya hareketlilik katmaktadır. Üstün harekelerinin çapraz karakterleri hareketliliği desteklemektedir. İcazetnamenin imzaları üç adet olduğu için sülüs ve nesih yazılarının altında ve satır istiflerini ortalar şekilde konumlandırılmıştır. Kompozisyonun sayfa düzeni dengeli bir yapı sunmaktadır.

Şekil 3. 175: Hacı Nuri Korman Tarafından Sülüs Nesih ile Yazılmış Rahman Suresi 46- 47. Ayet[538]

Hacı Nuri Korman'ın imzasının bulunduğu H. 1364 tarihli sülüs nesih eserde "Ve limen hafe mekame rabbihi cennetan. Febieyyi ala-i rabbiküma tükezziban" yazılıdır. Rahman Suresi 46- 47. Ayetler'in bulunduğu yazının tercümesi "Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkar edebilirsiniz?" şeklindedir.

Eser satır istifi düzenine göre yazılmıştır. Sülüs kısımda dikey formlar ritmik bir düzen içinde sıralanmıştır. Dikey formların sonuncusu 'nun' harfinin mürsel yazılışı ile çakışmıştır. Arka planı oluşturan üstün ve esre harekelerinin çapraz yapısı ritmik yapıyı desteklemektedir. Ayrıca 'Rabbihi' ibaresinin üstünü, arka planı oluşturan öğelerin ince kalemiyle değil, ön plandaki harflerin kalın kalemiyle yazılmıştır. Bu durum dikey formların son aralığındaki boşluğu doldurduğu gibi,

[538] httpswww.ketebe.orgeser3768ref=artist&id=695 (01.12.2022)

‘nun’ harfinin çapraz yapısının sürekliliğini desteklemiş ve ‘Rabbihi’ ibaresine mana olarak da vurgu yapılmasını sağlamıştır. Kompozisyonda çizgisel harekelerde uyum görülmekte ve ritim hissi vurgulanmaktadır.

3.3.3.14. Yeşilzade Mehmed Salih Efendi

Yeşilzade Mehmed Salih Efendi, M. 1872 yılında Erzurum’da doğmuş, M. 1954 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Pir Hızrilerden Şeyhülkurra Seyyid Mustafa Niyazi Efendi’nin oğludur. Şeyh Abdülgafur Efendi’den sülüs, nesih ve talik yazılarını meşkederek icazetini almıştır. Yazılarında ‘Mehmed Salih’, ‘Yeşil İmamzade Mehmed Salih’ imzalarını kullanmıştır.

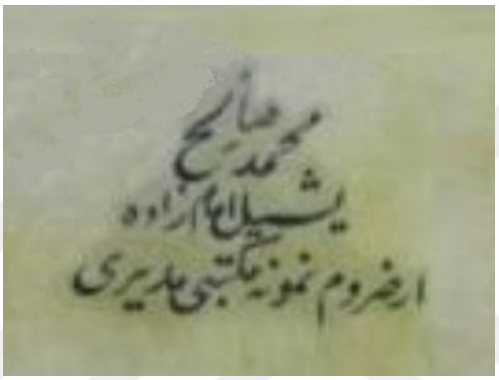

Şekil 3. 176: Yeşilzade Mehmed Salih Efendi’nin İmzası[539]

1898 yılından itibaren dava vekilliği yapmaya başlamıştır. 1903’te Erzurum İbrahim Paşa Mektebi’nde öğretmenlik görevini yürütmüştür. 1907’de Numune-i Terakki Mektebi’nde muallim-i evvel ve sonrasında burada müdürlük yapmıştır. Aynı süre içerisinde Caferiye Cami hatipliği görevlerini ifa etmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda hastane teftişi ve hitabet irşat hizmetlerinde bulunmuştur. Geçim sıkıntısı sebebiyle zeytin ticareti ve fırıncılık işlerinde çalışmıştır. Milli Mücadele Dönemi’nde Bursa’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasında rol almış, cephelerde çalışmıştır. 1919 yılında Bilecik Mebusu, 1920 yılında Erzurum Milletvekili olarak seçilmiştir. Meclis encümenliklerinde Divan-ı Muhasebat, İktisat, Müdafa-i Milliyye, Muvazene-i Maliye ve Nizamname-i Dahili’de çeşitli görevler yürütmüştür. Erzurum Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin hilafet ve saltanatın korunması düşüncesini savunan Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti’ne dönüştürülmesinde öncü olmuştur. Kapatılıncaya kadar İstanbul İmam Hatip Mektebi’nde, sonrasında

[539] Yunus Berkli, Gülten Gültepe, Bayram Çelik, ‘Bir Hattat Olarak Yeşilzade Mehmed Salih Efendi’, 1. Uluslar arası Sosyal Bilimler Sempozyumu Yol Bildiri Kitabı (9-10-11 Mayıs 2022), s. 1004.

Çemberlitaş Ortaokulu'nda öğretmenlik yapmıştır. Siyasi görüşleri sebebiyle kendi rızası dışında emekliye sevkedilmiştir. Bir süre Kütüphane Tasnif Komisyonlarında görev almıştır.[540]

Muallimlik yıllarında çeşitli ders kitapları, Cumhuriyet sonrasında İran ve Afgan Devletlerine alfabe kitapları hazırlamıştır. Şemseddin Yeşil ile birlikte çıkardıkları Hakikat Yolu ve İslamiyet Mecmualarında yüzlerce yazısı yayımlanmıştır. Tarih, edebiyat, tasavvuf, akaid ve kelam alanlarında çok sayıda eseri basılmıştır.

3.3.3.14.1. Yeşilzade Mehmed Salih Efendi'nin Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 177: Yeşilzade Mehmed Salih Efendi Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Buruc Suresi 20. Ayet[541]

Yeşilzade Mehmed Salih Efendi'nin imzasının bulunduğu H. 1333 tarihli celi talik eserde "Vallahu min veraihim muhit" yazılıdır. Buruc Suresi 20. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Şüphesiz Allah onları çepeçevre kuşatmıştır" şeklindedir.

[540] Ömer Hakan Özalp, "Yeşilzade Mehmed Salih Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 43, İstanbul, 2013. s. 498.

[541] Yunus Berkli, Gülten Gültepe, Bayram Çelik, 'Bir Hattat Olarak Yeşilzade Mehmed Salih Efendi', s. 1002.

Kubbe formunda istif edilmiş olan eserde yatay formlar hakimdir. Uzun yazılmış ‘ye’ ve ‘he’ harfleri ritmik dizilişleriyle istifte ön planda yer almaktadır. Harfler arasındaki boşluklara verilen özen, ritim algısının oluşturulmasında aralık öğesinin kullanıldığını göstermektedir. ‘Lafzatullah’ ibaresini istifin üst kısmına yerleştirmek amacıyla teşrifat sırası üstten başlatılmıştır. Arka planı oluşturan tarih ve imza kısımları, celi talik yazının terkip şekli sebebiyle oluşan boşluklara yerleştirilmiştir. İstifte çizgisel ritim görülmekte olup, güçlü bir kompozisyon kurgusu dikkati çekmektedir.

3.3.3.14.2. Yeşilzade Mehmed Salih Efendi’nin Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 178: Yeşilzade Mehmed Salih Efendi Tarafından Celi Talik ile Yazılmış Ahzab Suresi 39. Ayet[542]

Yeşilzade Mehmed Salih Efendi’nin imzasının bulunduğu H. 1344 tarihli celi talik eserde “Ve kefa billahi hasiba” yazılıdır. Ahzab Suresi 39. Ayet’in bir kısmının bulunduğu yazının tercümesi “Hesap görücü olarak Allah yeter” şeklindedir.

Eserde satır istifi tercih edilmiştir. ‘Sin’ harfi uzun tutularak yatay form, ‘elif’ harfleri ile de dikey formlar görülmekte, istifte bir muvazene sağlanmak istenmektedir. ‘Kefa’ kelimesi çapraz dizilişi ile hareket algısını desteklemektedir. Arka planı oluşturan tarih ve imza kısımlarında miladi tarihleme ve hicri tarihler bir

[542] Yunus Berkli, Gülten Gültepe, Bayram Çelik, ‘Bir Hattat Olarak Yeşilzade Mehmed Salih Efendi’, s. 1006.

arada kullanılmıştır. İki ayrı hicri tarihin, kameri ve şemsi hicri tarihlendirmeleri içermesi muhtemeldir. Kompozisyonda muvazenenin gözetildiği anlaşılmaktadır.

3.3.3.15. Mehmed Kâmil Ülgen

Hafız Mehmed Kâmil Ülgen M. 1886 yılında Vezirköprü'de doğmuş, M. 1958 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Babası Süleymâniye Cami müezzinlerinden Osman Efendi'dir. Nuruosmaniye Cami meşkhanesinde Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih öğrenip icazetini almıştır. Sami Efendi'den celi ve talik meşkedip icazet almıştır. Yazılarında 'Kâmil' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 179: Kâmil Ülgen'in İmzası[543]

M. 1902 senesinde Harbiye Nezareti'nde kâtiplik yapmaya başlamıştır. Dördüncü sınıf kâtipliğe yükselip, Harbiye Nezareti'nde mümeyyizliğe getirilmiştir. Ayrıca Matbaai Askeriyye'de hattatlık vazifesi de verilmiştir. Müdafaai Milliye Vekaleti Ordu Dairesi'nde askerliğini yapıp, Hukuk Müşavirliği Kalemi'nde bulunmuştur. Darüttedris'te hüsn-i hat hocalığını sürdürmüştür. Milli Mücadele'de Ankara'ya giden Kâmil Ülgen, Büyük Millet Meclisi'nde bir süre Meclis ve Vilayet matbaaları hattatlığını yürütmüştür.[544] Askeri Divan-ı Temyiz'de ve Konya 5. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Bu görevi sürdüremeyip istifa etmiştir. İstanbul'a dönüp çeşitli matbaalarda hattatlık yapmış, ancak Harf İnkılabının ilanından sonra yazıya devam etme imkânı kalmamıştır. Adliye Vekaleti'ne başvurusu sonrasında 1930'da Akçaabat Savcılığı'na atanmıştır.

[543] httpswww.ketebe.orgsanatkarkamil-ulgen-466#lg=1&slide=1 (01.12.2022)
[544] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.179.

3.3.3.15.1. Mehmed Kâmil Ülgen'in Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 180: Mehmed Kâmil Ülgen Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Dua İbaresi[545]

Mehmed Kâmil Ülgen'in imzasının bulunduğu H. 1320 tarihli celi sülüs eserde "Allahu yuavinüküm fi küllil-umur" yazılıdır. Dua ibaresi olan yazının tercümesi "Allah tüm işlerinizde yardımcınız olsun" şeklindedir.

Eserde dikey formlar ritmik bir düzende konumlandırılmıştır. Bu dikeyleri tam ortada makus 'ye' harfi zıt yönde kesmekte ve karşıtlık oluşturarak harekette çeşitlilik oluşturmaktadır. İstifin ortasında yer alan iki adet serenli 'kef' harfi ritme katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda 'kef' harflerinin çapraz çizgileri, 'lamelif' harfiyle birlikte tekdüzeliği ortadan kaldırarak yazıya hareket getirmiştir. Hareke ve tezyini işaretlerin dağılımı da dengelidir. İstifte ritimli bir düzen, kompozisyonun grafik değerlerinde uyum gözlenmektedir.

[545] httpstwitter.comhattatberkstatus1499803247669825544photo1 (01.12.2022)

3.3.3.15.2. Mehmed Kâmil Ülgen'in Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 181: Mehmed Kâmil Ülgen'in Sülüs Nesih Yazısı[546]

Mehmed Kâmil Ülgen'in imzasının bulunduğu H. 1348 tarihli sülüs nesih eserin sülüs kısmında "Er-rahmanü nerhamhümür-Rahmanü erhamu men fil-ardi ve yerhamküm men fis-semai" yazılıdır. Dua ibaresi olan yazının tercümesi "yerdekilere merhamet eden kişiye gökten de yardım edilir" şeklindedir.

Eser satır istifi düzenine göre yazılmıştır. Eserde 'elif' ve 'lam' harflerinin dikey formları üst kısımda, 'mim', 'ra' ve 'vav' harflerinin mukavver formları ise alt kısımda çapraz ve yuvarlak çizgilerle ritmi oluşturmaktadır. Arka planda harekelerin dengeli dizilişi ritim algısının oluşmasına yardım eden unsurlardır. Bütün bu satır düzeni sonunda makus 'ye' harfi zıtlık oluşturmuş ve yazıya canlılık getirmiştir. İstifte harekette uyum, kompozisyonda güçlü bir kurgu gözlenmektedir.

3.3.3.16. Bahir Özok

Mehmed Bahir Yesari, M. 1891 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1959 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Babıali Nişan Kalemi'nin mümeyyiz muavinlerinden Hacı Mehmed Besim Vefai Efendi'dir. Talik-nüvis babası Hacı Mehmed Besim Vefai Efendi'den ders alarak icazet alan Mehmed Bahir, Kâmil Akdik'den de aklam-ı sittede meşkleri almıştır. Yazılarında 'Muhammed Bahir El-Yesari' imzasını kullanmıştır. Rahatsızlığı nedeniyle İdadiyi yarıda bırakıp, kendini müzik aletleri yapımı ve kemankeşliğe vermiştir.[547]

[546] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.180.
[547] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.74.

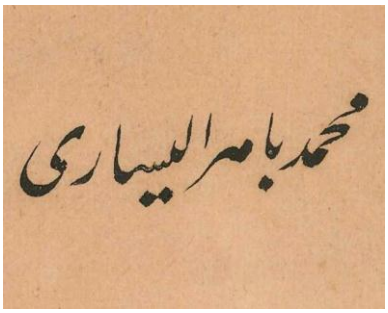

Şekil 3. 182: Bahir Özok'un İmzası[548]

3.3.3.16.1. Bahir Özok'un Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 183: Bahir Özok Tarafından Talik ile Yazılmış Mail Kıta[549]

[548] httpswww.ketebe.orgsanatkarbahir-ozok-539#lg=1&slide=0 (01.12.2022)
[549] httpswww.ketebe.orgeser5286ref=artist&id=539 (01.12.2022)

Bahir Özok'un imzasının bulunduğu H. 1332 tarihli mail talik eserde "Yar amedu goft, haste midar dilet/ Daim be omid beste midar dilet/ Mara beşikestegan nazarha başed/ Mara hahi, şikeste midar dilet" yazılıdır. Yazının tercümesi "Sevgili gelip dediki, hasta tut gönlünü/ Sürekli ümide bağlı tut gönlünü/ Kalbi kırıklara başka bakışımız var/ Bizi istersen, kırık tut gönlünü" şeklindedir.

Eser mail istif düzenine göre yazılmıştır. Satırlarda yer alan 'te', ve 'ye' harfleri uzun tutulmuş, böylece yatay formlar ritmik dizilimleriyle ön plana çıkmaktadır. Böylelikle ritim öğesi de etkin şekilde kullanılmaktadır. Nokta dağılımlarında çift noktaların ritmik dağıtıldığı görülmektedir. Üç noktaların ise tezyini amaçlı konuldukları anlaşılmaktadır. İstifte ritimli diziliş, kompozisyonda dengeli bir düzen göze çarpmaktadır.

3.3.3.16.2. Bahir Özok'un Cumhuriyet Dönemi Yazıları

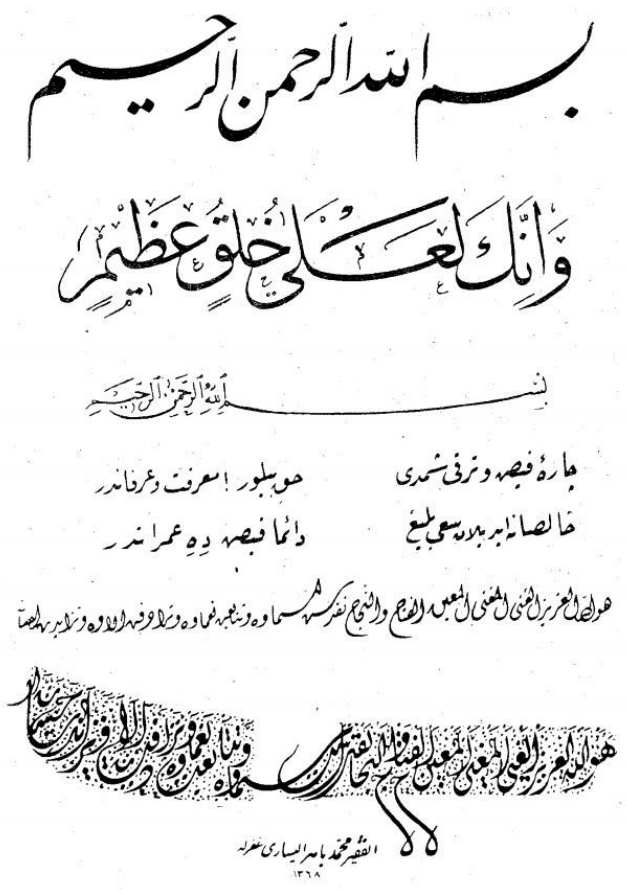

Şekil 3. 184: Bahir Özok Tarafından Yazılmış Hutut-ı Mütenevvia[550]

[550] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.75.

Bahir Özok'un imzasının bulunduğu H. 1368 tarihli hutut-u mütenevvia eserin talik kısmında "Bismillahirrahmanirrahim", sülüs kısmında "Ve inneke leala hulukin azim" yazılıdır. Yazının talik kısmının tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah!ın adıyla" olup, sülüs kısmının tercümesi "Muhakkak ki Sen yüce bir ahlak üzeresin" şeklindedir.

Eserin sülüs kısmı satır istifi düzenine göre yazılmıştır. Yazıda dikey formlar hakimdir. Dikey formlar ritmik diziliş göstermektedir. İstifin ortasında 'ayın' harfinin uzun yazılışı ve hemen üst kısmında 'üstün' harekesinde kalın kalem tercih edilmesi, yatay ritim örneği olarak görülmektedir. Satırın sonunda müdevver formlu harfler yuvarlak çizgilerin ritmini oluşturmaktadır. İstifte harekette uyum, kompozisyonda denge hakimdir.

3.3.3.17. Hüseyin Macit Ayral

Hüseyin Macid Bey, M. 1891 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1961 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Şehremaneti Mezbaha İdaresi Müdürlüğü'nde mütekaid Zühdi Bey'dir. Mektep yıllarında, Mekteb-i Hamidi yazı hocası Ali Rıza Efendi ile hat derslerine başlamış olan Hüseyin Macid, sonra komşusu Enderun-u Hümayün Mektebi hat hocası Ahmed Rakım Boren ile talik meşketmiştir.[551] Memuriyeti sürerken Medresetü'l-Hattatin'e girip İsmail Hakkı Bey'den sülüs ve celi sülüs, Hulusi Efendi'den talik meşkini sürdürmüştür. Macid Ayral, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a verdiği tercemei halinde, sülüs ve nesihte Şefik Bey'i, celi yazıda ise Sami Efendi'yi takip ettiğini belirtmiştir.[552] Yazılarında 'Macid', 'Seyyid Macid', 'Hüseyin Macid', 'Abdülmacid' ve 'Macid bin Zühdi' imzalarını kulanmıştır.

[551] Macid Ayral'ın ayrıca Mustafa Rakım Boren'in Nuruosmaniye'deki meşkhanesine de devam ettiği bilgisi için bkz. https://www.ketebe.org/sanatkar/macid-ayral-520 (01.12.2022)
[552] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.186.

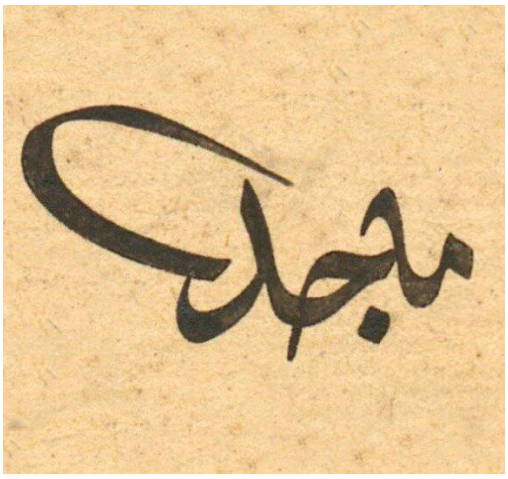

Şekil 3. 185: Hüseyin Macid Ayral'ın İmzası[553]

1908 yılında Evkaf Nezareti Heyeti Teftişiyye Kalemi'nde başlamıştır. İstanbul Polis Müdürlüğü Sicil Mümeyyizliği yaparken, Saltanatın kaldırılması sebebiyle Babıali Caddesi'nde yazıhane açmış ancak Harf İnkılabı sebebiyle yazıhane'yi sürdürememiştir. Ankara'da Vilayet Meclisi Umumi Kitabeti'nde memurluk görevine girdi. İstanbul'a döndüğü zaman Güzel Sanatlar Akademisi ve Topkapı Sarayı bünyesinde hat dersleri vermiştir. Irak'tan aldığı davet üzerine 1955'te Bağdat Güzel Sanatlar Akademisi'ne gidip hüsn-i hat dersleri vermiştir.[554] Hüsn-i hat sanatının Irak'ta gelişmesi için çalışmalarda bulunmuştur. 1959 yılında Türkiye'ye dönmüştür.

İstanbul Şişli, Levent, Şile, Bebek, Yeşilköy, Murad Paşa, Kamer Hatun, Seyyid Ahmed, Arap ve Davud Paşa cami yazıları ile Bayezid'deki erkek ve kız mektep levhaları ve Balmumcu Çeşmesinin yazısı Macid Bey'e aittir.[555] Evkafı İslamiyye Müzesi levhası ve İstanbul Fethi'nin 500. yılı dolayısıyla Topkapı'ya konulan kitabelerin de sahibidir. Macid Ayral, imzası bulunmayan yazıların kim tarafından yazıldığını tespit ve yazıldığı dönemi ayırt edebilen geniş hüsn-i hat bilgisiyle ön plana çıktığı bilinmektedir.

[553] httpswww.ketebe.orgsanatkarmacid-ayral-520#lg=1&slide=1 (12.12.2022)
[554] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.535.
[555] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 99.

3.3.3.17.1. Macid Ayral'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 186: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Müminun Suresi 61. Ayet[556]

Macid Ayral'ın imzasının bulunduğu H. 1331 tarihli zerendud celi sülüs eserde "Kalellahu Teala"; "Ülaike yüsariune fil-hayrati ve hüm leha sabikun" yazılıdır. Müminun Suresi 61. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Allah Teala buyuruyor ki"; "İşte onlar iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışırlar" şeklindedir.

Satır istifi tercih edilmiş olan yazıda dikey formlar, hattatın insiyatifiyle, ölçü olarak daha uzun tutulmuş, böylelikle elde edilen alanlara istif gereği harf ve kelimeler yerleştirilmiştir. Ana temayı oluşturan harflerin baskın konumlandırılışı sebebiyle harekeler kısa tutulup geri planda bırakılmıştır. Makus "ya" harfleri yatay formları oluşturarak denge sağlanmak istenmiştir. Mukavver harflerle hareket algısı sağlanmıştır. Arka planda çift noktaların yatay ve dikey tercih edilişleri farklı yönlere vurgu yapıldığını göstermektedir. Tezyini işaretler leke dengesini oluştururken, tezyini amaçlı nokta kullanıldığı da görülmektedir. Kompozisyonda kullanılan formların ritim öğesini karşıladığı anlaşılmaktadır.

[556] httpswww.ketebe.orgeser4276ref=artist&id=520 (12.12.2022).

3.3.3.17.2. Macid Ayral'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 187: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif[557]

Macid Ayral'ın imzasının bulunduğu H. 1352 tarihli celi sülüs eserde "Men sabera zafera" yazılıdır. Hadis-i şerif olan yazının tercümesi "Sabreden zafere ulaşır" şeklindedir.

Eserde mukavver "ra" harfleri ve "nun" harfinin ardışık dizilişi, çapraz yönde çizgileriyle hareket algısını güçlendirmiştir. Bu harekete arka planı oluşturan görece uzun tercih edilmiş üstünler eşlik eder. Harfler arasındaki mesafe ölçüsü, aralık öğesine dikkat edildiğini göstermektedir. Tezyini işaretlerle bu his güçlendirilmiştir. Noktaların konumlandırılışı da istifte önem arz etmektedir. Bunlardan "nun" harfinin noktası, "sad" harfinin gözünün içine konumlandırılarak dikkatlerin istifin bu bölgesinde yoğunlaşmasına sebebiyet vermektedir. Kompozisyon kurgusunda hareket değerlerinde uyum göze çarpmaktadır.

[557] httpswww.ketebe.orgeser6387ref=artist&id=520 (12.12.2022)

Şekil 3. 188: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Besmele[558]

Macid Ayral'ın imzasının bulunduğu H. 1368 tarihli celi sülüs eserde "Bismillahirrahmanirrahim" yazılıdır. Besmele yazısının tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Dairesel formda tercih edilen istifte ritmik dikey formlar ön plandadır. Bunları çapraz yönlü konumlandırılan "mim", "re" ve "nun" harflerinin hareket algısı takip etmektedir. Ön plandaki çapraz harflerin hareketine arka planda görece kısa tutulmuş harekeler eşlik etmektedir. Tezyini işaretler ve noktalar dairesel formun kusursuz oluşturulmasında yardımcı öğeler olarak kullanılmıştır. Kompozisyonun grafik değerlerinde yüksek oranda uyum göze çarpmaktadır. İstifte çizgisel ve biçimsel ritim göze çarpmaktadır.

[558] httpswww.ketebe.orgeser3296ref=artist&id=520 (12.12.2022)

Şekil 3. 189: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Hadis-i Şerif[559]

Macid Ayral'ın imzasının bulunduğu H. 1372 tarihli celi sülüs eserde "Utlibul-ilme minel-mehdi ilel-lahdi" ve "Sadaka Resulullah" yazılıdır. Hadis-i şerif olan yazının tercümesi "Beşikten mezara kadar ilim isteyiniz" "Resulullah doğru söyledi" şeklindedir.

Satır istifi olarak kompoze edilmiş eserde dikey formlar baskın karakterde olup, hattatın insiyatifiyle görece daha uzun tercih edilmiştir. "Elif" harflerinin yerleri, kompozisyon dengesi için değiştirilmiştir. Yatay yöndeki hareketiyle makus "ya" harfi dikey formlar karşısında zıtlık öğesini vurgulamaktadır. Satır istifinin sonunda sülüs yazıyla "Sadaka Resulullah" ibaresi üçgen formda tercih edilmiştir. Ketebe satırı, celi kısımdaki "dal" harflerinin dizilişini takip eden dairesel hareketle sülüs ibareye doğru uzanmaktadır. Bu durum tek satırlık yazıya hareket kazandırmak için tercih edilmiş görünmektedir. Eserdeki ritimsel hareketler, görsel uyum düzenliliğini göstermektedir.

[559] httpswww.ketebe.orgeser3144ref=artist&id=520 (12.12.2022)

Şekil 3. 190: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Mülk Suresi 1. Ayet[560]

Macid Ayral'ın imzasının bulunduğu H. 1372 tarihli celi sülüs eserde "Ve Hüve ala külli şeyin Kadir"; "Sadakallahul-Azim" yazılıdır. Mülk Suresi 1. Ayet'in bir kısmının bulunduğu yazının tercümesi "O (Allah) her şeye gücü yetendir"; "Yüce Allah doğru söyledi" şeklindedir.

Eser oval formda istif edilmiştir. İki adet 'lam' harfinin peşpeşe konumlanarak oluşturduğu dikey formlar istifin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Dikey formları yatay kesen makus 'ye' harfi yön zıtlığı oluşturarak tek düzeliği ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Serenli 'kef' harfi istifin ortasında konumlanarak, üstün harekeleri ile birlikte çapraz formlar oluşturararak hareket hissini vermektedir. İstifin alt ve sol kısımlarında mukavver harfler konumlanmaktadır. 'Vav', 'ye', 'lam', 'dal' ve 'ra' harfleri mukavver formlarıyla istifin oval yapısına katkıda bulunmaktadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum görülmektedir. Eserde güçlü bir kompozisyon kurgusu hakimdir.

[560] httpswww.ketebe.orgeser3736ref=artist&id=520 (12.12.2022)

Şekil 3. 191: Macid Ayral Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Necm Suresi 39. Ayet[561]

Macid Ayral'ın imzasının bulunduğu H. 1376 tarihli celi sülüs eserde "Ve in leyse lil-insane illa ma sea"; "Sadakallahul-Azim" yazılıdır. Necm Suresi 39. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "İnsana ancak yaptığının karşılığı vardır"; "Yüce Allah doğru söyledi" şeklindedir.

Eserde dikey formlar hakimdir. Dikey formlar ritmik bir düzen içerisinde ortaya doğru yükselmekte ve kenarlara doğru alçalmaktadır. 'Elif' ve 'lam' harfleri istif düzenine göre yer yer olması gerekenden daha uzun ve kısa yapılmıştır. Yazıyı oluşturan öğeler arasında mesafe korunmuştur. Bu da tüm öğeler arasında ritim hissinin oluşturulmasını sağlamıştır. Ritmik düzen kurulurken aralık öğesi kullanılmıştır. 'Sin' harflerinin konumlandırılışı ve mukavver yapıdaki 'nun', 'sin', 'ra' ve 'ye' harflerinin dizilişi istifin düzeninde denge gözetildiğini göstermektedir. Yazının sonunda kubbe formunda yazılan 'Sadakallahulazim' ibaresi yazıya derinlik hissi vermektedir. Kompozisyonda görsel uyum konusunda bir düzenlilik ve ritimsel bir uyum görülmektedir.

3.3.3.18. Mustafa Halim Özyazıcı

Mustafa Abdülhalim Efendi, M. 1898 tarihinde İstanbul'da doğmuş, M. 1964 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Nalıncı Hacı Mehmed Cemal Efendi'nin oğludur. Gülşen-i Maarif Rüşdi Mektebi hat hocası Hamid Aytaç'tan sülüs ve nesih

[561] httpswww.ketebe.orgeser5356ref=artist&id=520 (12.12.2022)

meşketti. Ferid Bey'den ise divani ve rika dersleri aldı. Medresetü'l-Hattatin'de Hasan Rıza Efendi ve Kâmil Akdik'ten de sülüs ve nesih meşketmiştir. İsmail Hakkı Altunbezer'den celi sülüs ve Hulusi Yazgan'dan da talik öğrenmiştir.[562] Talebeleri arasında Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı, Ali Alparslan, Ayşe Sütude Hanım, Hatice Güzide Hanım, Saim Özel, Mustafa Bekir Pekten, Abdullah Rıza, Dündar Tahsin Aykutalp, Mahmut Öncü, Ali Rüştü Oran, Müşerref Çelebi, İbrahim.Aydın Yüksel ve Recep Berk sayılabilmektedir. Yazılarında 'Halim', 'Mustafa Halim', 'Elhac Halim', 'Elhac Mustafa Halim', 'Mustafa Abdülhalim' imzalarını, bir dönem de 'Ketebehü Hâlim sabıkan hattat halen bağıban'[563] şeklinde imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 192: Mustafa Halim Özyazıcı'nın İmzası[564]

Divan-ı Hümayun Kalemi'nde göreve başlamıştır. Askerlik süresinde Matbaa-i Askeriye ve Evkaf Matbaası hattatlığında bulunmuştur. Milli Mecmua'nın, hattat uzmanlığı gerektiren işlerini yapmış,[565] Babıali yakınlarında yazıhane işletmiştir. Devlet Matbaası hattatlığı görevi yaparken Harf İnkılabı sonrasında işlerini bırakmak durumunda kalmıştır. Yazıhanesini de kapatıp Tepebağı'nda bağ evi alıp bağcılık yapmaya başlamıştır. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi mezunlarının diplomalarını yazmış, eski eser restorasyon

[562] Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* s.105.
[563] Dileyenlere yazı yazdığı ve daha ziyade bağıyla ilgilendiği bu dönemdeki yazılarına bu şekilde imza koymuştur. Bkz. https://www.ketebe.org/sanatkar/mustafa-halim-ozyazici-341 (12.12.2022)
[564] httpswww.ketebe.orgsanatkarmustafa-halim-ozyazici-341#lg=1&slide=5 (12.12.2022)
[565] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında,* s. 61.

çalışmalarında bazı eski yazıların yenilenmesini gerçekleştirmiştir. 1948 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'ne hoca olarak girmiştir.[566]

Oniki hüsn-i hat çeşidini bilen Halim Efendi, en çok kubbe ve kuşak yazısı yazan hattat olarak bilinmektedir. Sultan Selim, Sultanahmet, Azapkapısı, Bali Paşa, Süleymaniye, Sokollu Mehmed Paşa, Edirne Selimiye, Ankara Hacı Bayramı Veli, Beyoğlu Ağa, Ankara Maltepe, İzmir Alsancak, Rize, Merkez Cami, Denizli, Şişli ve Mahmud Paşa Camilerinde yazıları mevcuttur.[567] Ayrıca Hattat Mehmed Suud Yavsı Ebussuudoğlu'nun mezar taşını 4 satır şeklinde celi sülüs istifle yazmıştır.[568]

3.3.3.18.1. Halim Özyazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 193: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Necm Suresi 39. Ayet[569]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1333 tarihli celi sülüs eserde "Ve in leyse lil-insane illa ma sea" yazılıdır. Necm Suresi 39. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "İnsana ancak çalışmasının karşılığı vardır" şeklindedir.

Harfler arasındaki mesafe, ritim ve denge ayarları başarılı bir istifi göstermektedir. Dikey formlardaki ritmik aralıklı harfleri satırın alt sınırında dişli harfler karşılamaktadır. Dikey formlar, orta kısımdan "sea" ibaresinin makus "ya"sı

[566] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s.540.
[567] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 128.
[568] M. Şinasi Acar, *Gelimli Gidimli Dünya Ünlü Hattatların Mezarları*, s. 106.
[569] httpswww.ketebe.orgeser3865ref=artist&id=341 (12.12.2022)

ile yön zıtlığı ile birlikte, muvazene kazanmıştır. Yazının büyük küçük öğeleri tezyini işaretlerle dengelenmiştir. Kompozisyonda çizgisel değerlerde uyum göze çarpmaktadır.

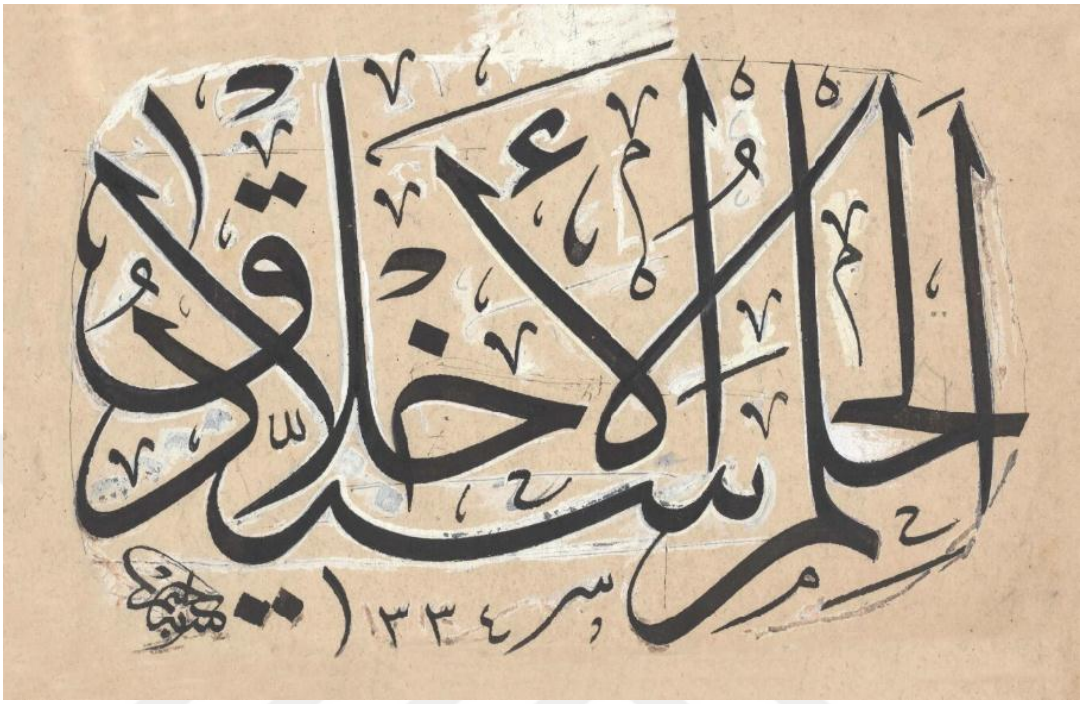

Şekil 3. 194: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[570]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1334 tarihli celi sülüs eserde "El-hilmu seyyidül-ahlak" yazılıdır. Kelam-ı kibar ifadenin bulunduğu yazının tercümesi "Yumuşak huylu olmak ahlaki huyların efendisidir" şeklindedir.

Ritmik şekilde konumlandırılmış dikey formlarla başlanan istifte orta ve sol kısımlarda çapraz formların ağırlığı görülür. Peşpeşe yerleştirilen 'lamelif' harfleri ile 'dal' harfi istife hareketliilk katmaktadır. Yazıda arka planda yer alan hereke ve tezyini işaretler orta yoğunlukta ve mesafe aralığına dikkat edilerek konumlandırılmıştır. İstifte ritmin oluşturulması amacıyla aralık öğesi kullanılmıştır. Ketebe ibaresi alt köşede konumlandırılarak istif köşelerinin yuvarlak hatlı olmasına katkıda bulunulmuştur. Leke dengesini desteklemek için cezm, çekme işareti ve kimi tezyini işaretler harflerin yazıldığı kalın kalemle yapılması tercih edilmiştir. Çift noktalar yatay dizilirken, istif düzeninde aynı dikey doğrultuda konumlandırılmıştır. Kompozisyonda görsel uyum düzenliliği ön plandadır.

[570] httpswww.ketebe.orgeser4172ref=artist&id=341 (12.12.2022)

3.3.3.18.2. Halim Özyazıcı'nın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 195: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Naziat Suresi 40- 41. Ayetler[571]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1349 tarihli celi sülüs eserde "Ve emma men hafe mekame rabbihi venehen-nefse anil-heva. Feinnel-cennete hiyel-meva" yazılıdır. Naziat Suresi 40- 41. Ayetler'in bulunduğu yazının tercümesi "Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegane barınaktır"dır.

Zerendud yazıda harflerin kenar çizgileri oldukça düzgündür. Yazının istifi başarılı olup, harflerde gözü yormayan, vezinli bir dizilim mevcuttur. Yazıda geçen "zi" ve "meva" kelimelerindeki "ya" harfleri makus olarak yazılmış ve yazıya muvazene katmıştır. "Ya" harfi, yazılış şekli itibariyle dikey formda dizili olan "elif" ve "lam" harflerini dikey keserek karşıtlık oluşturmuştur. Ayrıca birbirini takip eden makus "ya" harflerinden sağdan birincisinin kuyruk kısmı, diğerinden daha uzun tutulmak suretiyle ritim hissi uyandırmaktadır. Yazıda harfler ve harekelerin benzer değerlerle oluşturduğu kompozisyon, parçalar arasında uyuma sahip dengeli bir bütün oluşturmaktadır. İlgi, yapı ve etki açısından incelendiğinde parçalar arasında aykırılık görülmediği tespit edilmektedir.

[571] httpswww.ketebe.orgeser4027ref=artist&id=341 (12.12.2022)

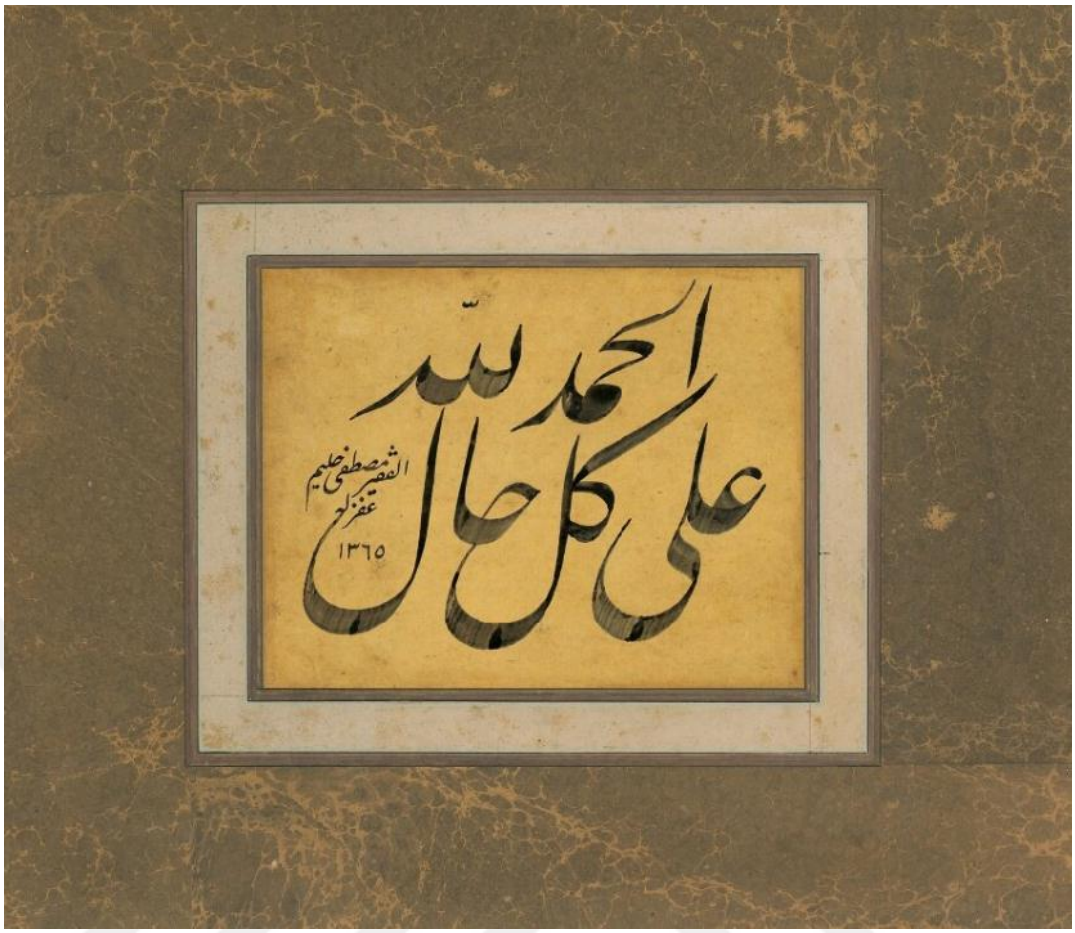

Şekil 3. 196: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Talik ile Yazılmış İbare[572]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1365 tarihli celi sülüs eserde "Elhamdülillahi ala külli hal" yazılıdır. Kelam-ı kibar ifadenin bulunduğu yazının tercümesi "her hal ve durum için Allah'a hamd olsun" şeklindedir.

Eserde kullanılan dikey formlar ritmik bir düzenle konumlandırılmıştır. Talik yazının yapısı gereği sade kompoze görülmektedir. 'Elhamdü' ve 'külli' ibarelerindeki çapraz çizgi hareketleri yazının hareketliliğini artırmaya katkıda bulunmaktadır. İstifin alt kısmında 'ala', 'külli' ve 'hal' ibarelerindeki 'ye' ve 'lam' harflerinin mukavver yapıları ritim öğesinin vurgulu kullanımına bir örnektir. Bu dizilimi bozmamak amacıyla tarih ve ketebe yazıları, istifin altına değil, sol kısmında satır arasında değerlendirilmiştir. Kompozisyonda görsel uyum düzenliliği, ritimsel bir düzen içerisinde sunulmaktadır.

[572] httpswww.ketebe.orgeser8047ref=artist&id=341 (12.12.2022)

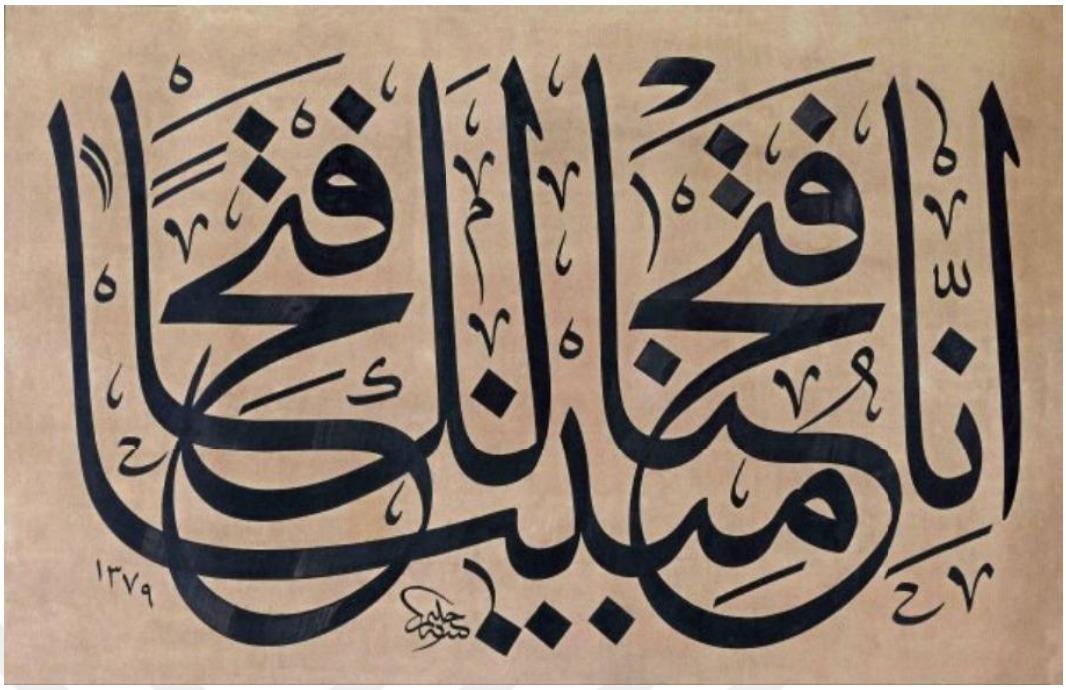

Şekil 3. 197: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Fetih Suresi 1. Ayet[573]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1379 tarihli celi sülüs eserde "İnna fetahla leke fethan mubina" yazılıdır. Fetih Suresi 1. Ayet'in bulunduğu yazının tercümesi "Biz sana açık bir fetih verdik" şeklindedir.

Yazıda harfler oldukça düzgün ve istifi başarılıdır. Harflerdeki dizilim düzenli aralıklıdır. "Ha" harfleri küplü formda yazılmış olup, kompozisyonda hakim noktalarda yer almışlardır. "Elif" ve "Lam" harfleri istifin dikey elemanları olarak görev ifa etmektedirler. Hareke ve tezyini işaretler, ana yazının üçte bir incelikleriyle arka planı oluşturmaktadırlar. Böylelikle yazının ana unsuru olan harfler ön plana çıkmaktadırlar. Yazının grafik değerlerinde uyum yakalanmış olup, parçalar, dengeli bir bütünün öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İlgi, yazının yapısı ve izleyici üzerinde bıraktığı etki açısından bir aykırılık görülmemektedir.

[573] httpswww.ketebe.orgeser4282ref=artist&id=341 (12.12.2022)

Şekil 3. 198: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Kelime-i Tevhid[574]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1379 tarihli celi sülüs eserde "La ilahe illallah Muhammedür-Resulullah" yazılıdır. Kelime-i Tevhid olarak isimlendirilen yazının tercümesi "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun Resulüdür" şeklindedir. Altta bulunan ketebe satırında ise, "Ketebehul-fakir El-Hac Mustafa Halim el-müştehir bihace-i akademi gufirelehu" yazılıdır. Anlamı "Günahı bağışlansın, Akademi hocası olarak bilinen fakir Mustafa Halim tarafından yazılmıştır" şeklindedir.

Eserin istifinde Ahmed Karahisari'nin Besmele'sinden faydalanılmıştır. Kelime-i Tevhid'in ilk kısmı üst kısma yazılmıştır. Bu kısmın dikey formları, üst kısımlarından dairesel çizgilerle birbirine bağlanarak helezonal bir şekil verilmek istenmiştir. Yapılan bu düzenleme yazıda süreklilik ve akıcılık hissi vermektedir. Alt ksımda ise Kelime-i Tevhid'in ikinci kısmı bilinen celi sülüs hatla yazılmıştır. İstifin alt kısmında mukavver yapılı harfler, üstteki helezonal düzenleme ile uyum içerisindedir. En alt kısımda ise satırı ortalayan şekilde ketebe satırı uzun bir ibare olarak yazılması tercih edilmiştir. Bu tercih üst kısımdaki yazıyı tamamlar niteliktedir. Ritim hissinin ön planda olduğu kompozisyona geometrik bir düzen hakimdir.

[574] httpswww.ketebe.orgeser3817ref=artist&id=341 (12.12.2022)

Şekil 3. 199: Halim Özyazıcı Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tesbihat İbaresi[575]

Halim Özyazıcı'nın imzasının bulunduğu H. 1382 tarihli celi sülüs eserde "Subhanallahi ve bihamdihi Subhanallahil-Azim" yazılıdır. Tesbihat sözü olan yazının tercümesi "Allah'ı hamd ile tüm eksikliklerden tenzih ederek tesbih ederim" şeklindedir.

Dikey formların ritmik bir düzen arzettiği istifte 'subhan' ve 'hamd' kelimelerindeki 'ha' harfi belirli bir mesafe ile hizalanarak yazılması, ritmin, aralık öğesiyle oluşturulmak istendiğini göstermektedir. 'Lafzatullah' ibareleri ortanın iki yanında ve istifin üst bölgesinde konumlandırılmıştır. 'Subhan' kelimelerindeki 'nun' harfleri uzun formda ve ritim gözetilerek aynı hizada yazılmıştır. Bu 'nun' harflerinden ikincisisağında kalın kalemle yazılmış üstün harekesi, solunda ise 'ayın' harfinin çizgisiyle aynı hizada alçalan çapraz bir doğrultuda konumlandırılmıştır. Arka planda tezyini işaretler yoğun bir kullanm gösterir. İstifte görsel açıdan uyum düzenliliği görülmekte ve ritim öğesinin ön planda tutulduğunu göstermektedir. Kompozisyonu oluşturan formlar arasında harekette uyum ilkesi hakim durumdadır.

3.3.3.19. Mehmed Necmeddin Okyay

Hafız Mehmed Necmeddin Efendi, M. 1883 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1976 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Üsküdar Yeni Valide Cami başimamı ve Üsküdar Mahkeme-i Şeriyye başkâtibi Mehmed Abdünnebi

[575] httpswww.ketebe.orgeser5197ref=artist&id=341 (12.12.2022)

Efendi'dir. Ravzai Terakki Mektebi hat hocası Hasan Talat Bey'den rika, divani ve celi divaniden meşk edip icazet almıştır. Hasan Bey onu Nuruosmaniye Cami meşkhanesine götürerek Bakkal Arif Efendi'den ders almasını sağlamıştır. Önce Sami Efendi'den talik meşkedip icazet alan Necmeddin Efendi, bunun ardından Bakkal Arif Efendi'den aklam-ı sitte eğitimini tamamladı. Aynı zamanda Üsküdar İdadi Mektebi'ne başladığında ders saatleri hüsn-i hat meşkiyle uyuşmadığı için mektebi bıraktı. Medresetü'l-Hattatin'de Kâmil Akdik'ten sülüs ve İsmail Hakkı Altunbezer'den celi sülüs dersleri alıp tuğra çekmeyi öğrenmiştir.[576] Talebeleri arasında Ali Alpaslan, Sadi Belger, M. Uğur Derman, Şefik Bursalı ve Numan Batur bilinen isimlerdendir. Yazılarında 'Necmeddin' ve 'Muhammed Necmeddin' imzalarını kullanmıştır.

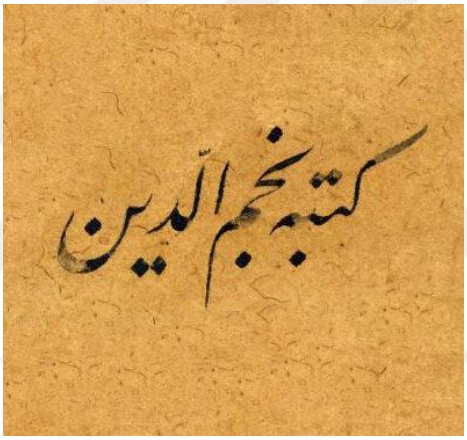

Şekil 3. 200: Mehmed Necmeddin Okyay'ın İmzası[577]

Yeni Valide Cami imamlığı ile göreve başlayan Necmeddin Efendi, hatiplik görevini de ifa etmiştir. Medresetü'l-Hattatin'de ebru ve ahar muallimliği yapmış, Medresenin, önce Hattat Mektebi ve Şark Tezyini Sanatlar Mektebi olması ve sonrasında Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanmasının ardından da görevini devam ettirmiştir. Ayrıca bu yıllarda Süleymaniye, Bostancı ve Erenköy rüşdiyelerinde rika yazı hocalığı da yapmıştır. Emekliliği sonrasında sanat çalışmalarını Üsküdar Toygartepesi'nde bulunan evinde devam ettirmiştir.

Müze ve koleksiyonlarda çok sayıda eseri olan Necmeddin Okyay'ın, Pierre Loti'nin İstanbul'daki evinin celi talik ve latin harfli kitabesi ile İsmail Hakkı Altunbezer ve onun babası Mehmed İlmi Efendi'nin mezartaşını yazmıştır.[578]

[576] Muhitin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,* s.380.
[577] httpswww.ketebe.orgsanatkarnecmeddin-okyay-690#lg=1&slide=3 (12.12.2022)
[578] M. Şinasi Acar, *Gelimli Gidimli Dünya Ünlü Hattatların Mezarları*, s. 102.

Gördüğü bir hüsn-i hat yazısını asla unutmadığı için imzasız yazıların hattatlarını bulabildiği, önceki dönem yazıların tarihlerini tahmin edebildiği belirtilmektedir. Bu sebeple yaşadığı dönemde hüsn-i hat alanında bilirkişi haline geldiği nakledilmektedir. Yazıdan kazandıklarıyla tanınmış hattatların yazılarını alıp koleksiyonunu sürekli büyütmüştür. Bir kısmını yaşarken Topkapı Sarayı Müzesi'ne bağışlamış, kendisinden kalan önemli miktarda levhalar vefatından sonra Topkapı Sarayı, Türk İslam Eserleri Müzesi ile Resim Heykel Müzesi ve Türk Petrol Vakfı tarafından alınmıştır.

Hüsn-i hattın yanı sıra başka sanatlarla da profesyonel olarak ilgilenen Necmeddin Efendi, bu sebeple 'Hezarfen' lakabıyla tanınmıştır. Bahaeddin Efendi'den kitap cildinin inceliklerini, Sultan Abdülaziz Han'ın okçubaşısı Seyfeddin Bey'den kemankeşlik ve kiriş yapımını, Özbekler Dergahı şeyhi İbrahim Edhem Efendi'den kâğıt aharlama ve ebru sanatını öğrenmiştir.[579] Ebru sanatında henüz yapılmamış olan karanfil, sünbül, lale, hercai menekşe, fulya ve gelincik gibi çiçekleri ebruya uygulayarak, kendine has bir tarz oluşturmuştur. Ayrıca İsmail Hakkı Bey ve Gülcü Şükrü Baba'nın da katkılarıyla gül yetiştiriciliğine başlamıştır. Evinin bahçesinde kendi yetiştirip yeni gül türleri geliştirmiş ve bu alanda katıldığı yarışmalardan madalyalar elde etmiştir. Ayrıca hat yazılarında kullanmak üzere Konyalı Abdülfettahzade Mehmed Vehbi Efendi'den eski tarz mürekkep yapımını öğrenmiştir.[580]

3.3.3.19.1. Necmeddin Okyay'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 201: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış İbare[581]

[579] M. Uğur Derman, *Medresetülhattatin Yüz Yaşında*, s. 117.
[580] Süleyman Berk, Vefatının 35. Yılında Necmeddin Okyay, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 11.
[581] httpswww.ketebe.orgeser3793ref=artist&id=690 (12.12.2022)

Necmeddin Okyay'ın imzasının bulunduğu H. 1331 tarihli talik eserde "Er-rızku alallah" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Rızık Allah'tandır" şeklindedir.

Talik yazılarda çoğunlukla tezyini işaretlere ve harekelere yer verilmediği için yalın kompozisyonlar görülmektedir. Bu sebeple arka planı nokta ve şedde gibi sınırlı sayıda öğe oluşturmaktadır. Çift noktaların konumlandırılışının önemi de artmaktadır. Sade formun içerisinde makus "ya" harfinin yatay formu da belirleyici bir konumdadır. Harfler arasındaki mesafeye dikkat edilmesi, ritim algısının oluşturulmasında aralık öğesine önem verildiğini göstermektedir. Kompozisyonu oluşturulan öğelerin yapı ve etki özellikleri açısından uyumlu olduğu, eserdeki çizgilerin de grafik değerlerinde de uyum olduğunu düşündürmektedir.

3.3.3.19.2. Necmeddin Okyay'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 202: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış İbare[582]

Necmeddin Okyay'ın imzasının bulunduğu H. 1343 tarihli talik eserde "Aman ya fahri alem" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Aman ey alemin kendisiyle övündüğü kişi" şeklindedir.

Eserde, talik yazılarda sıklıkla karşılaşılan sade düzen burada da görülmektedir. "Hı" harfinin yatay formda uzatılması istifin belirleyici öğesi olmuştur. "Fe" harfi istifin tepe noktasına konumlandırılmış, iki yanındaki harflerle birlikte kademeli yükseliş ve iniş planlanmıştır. Bu açıdan çizgisel ritim öğesinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Kompozisyonda harflerin hareket yönü dikkate alındığında hareket öğesinde uyum takip edilmiştir.

[582] httpswww.ketebe.orgeser4900ref=artist&id=690 (12.12.2022)

Şekil 3. 203: Necmeddin Okyay Tarafından Muhakkak ile Yazılmış Besmele[583]

Necmeddin Okyay'ın imzasının bulunduğu H. 1377 tarihli muhakkak eserde "Bismillahirrahmanirrahim" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" şeklindedir.

Eser satır istifi şeklinde düzenlenmiştir. Dikey formlar ritmik bir düzende ve satırı eşit parçalara bölerek sıralanmıştır. Muhakkak yazı karakteri olarak harfler mürsel formlarıyla yazılmaktadır. Mürsel formlar üstün ve esre harekeleriyle birlikte istife hareket katmaktadır. Arka planı oluşturan işaretlerden şeddeler yükselen ritmik doğrultuda hareket etmektedir. Eserde geçen 'ha' harfleri yükselen ritmik bir doğrultuda konumlandırılmıştır. İstifte dikey formlar, bunların üzerindeki okutma işaretleri, üstünler, şeddeler, mürsel harflerin kuyrukları, 'ha' harfleri, kendi aralarındaki mesafelerle birlikte ritim oluşturma amacı güderek konumlandırılmıştır. Burada ritim hissi oluşturmak için aralık öğesinin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ketebe ve tarih ise istifin sonuna mürsel formdaki 'mim' harfinin kuyruğu üzerindeki boşluğa yerleştirilmiştir. Görsel uyum açısından düzenli ritmik bir yapı izlenmiştir. Kompozisyonu oluşturan formların hareketinde olduğu gibi, grafik değerlerinde de uyum ön plandadır. Eserin kompozisyon kurgusu güçlüdür.

[583] httpswww.ketebe.orgeser5020ref=artist&id=690 (12.12.2022)

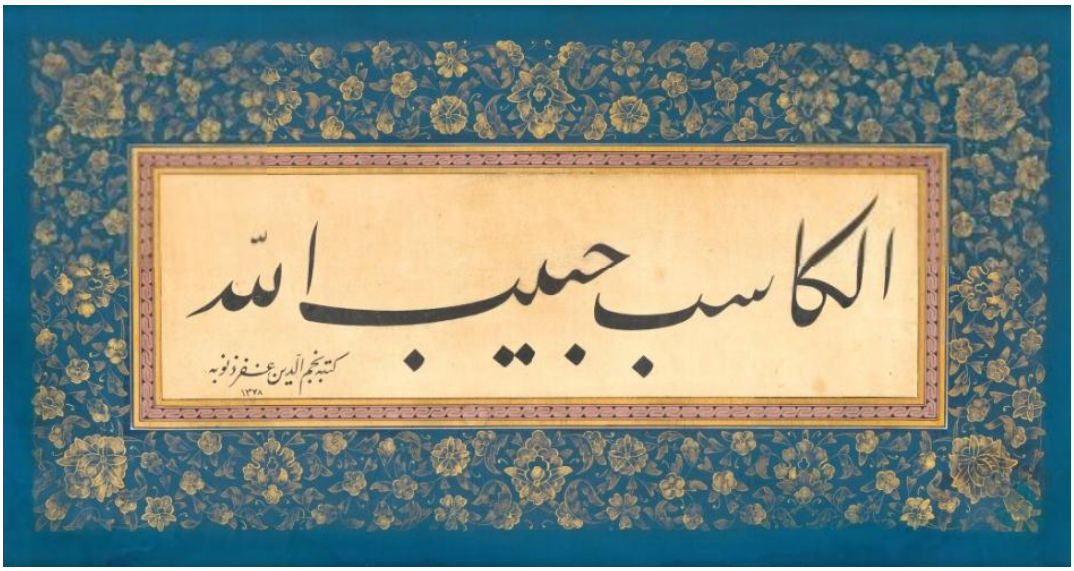

Şekil 3. 204: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış İbare[584]

Necmeddin Okyay'ın imzasının bulunduğu H. 1378 tarihli talik eserde "El-kasibu habibullah" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Çalışıp çabalayan Allah'ın muhabbetine mazhardır" şeklindedir.

Tek satırlık istifte yatay formların belirleyici rolde oldukları görülmektedir. Arkaplanı oluşturan nokta öğesi ve ketebe satırı yazı gereği altta konumlanırken noktalar arası mesafeye özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu mesafe düzeni, aralık öğesinin ritim algısını güçlendirdiğini göstermektedir. İstifte yazının yönü, harekette uyum hissi vermekte, ayrıca grafiksel uyumu da desteklemektedir.

[584] httpswww.ketebe.orgeser1127ref=artist&id=690 (12.12.2022)

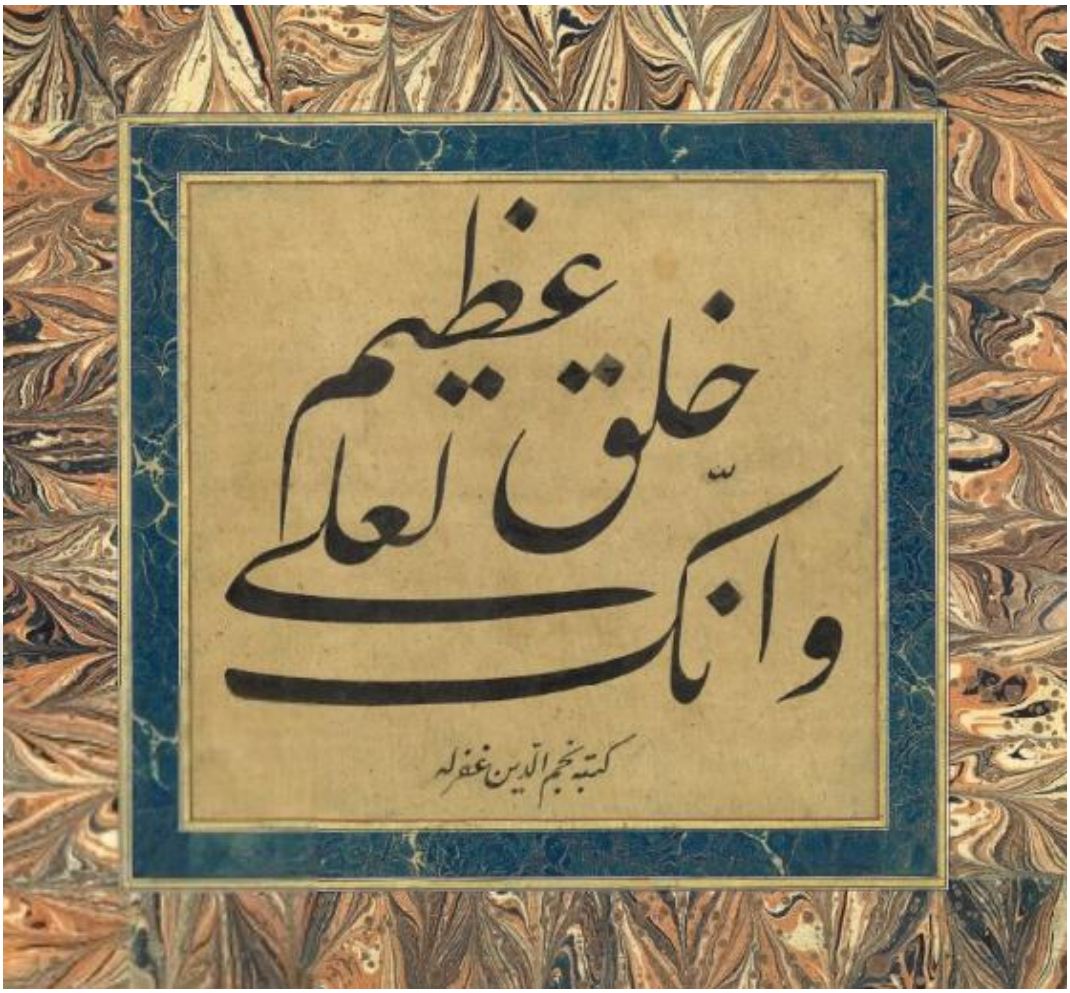

Şekil 3. 205: Necmeddin Okyay Tarafından Talik ile Yazılmış Kalem Suresi 4. Ayet[585]

Necmeddin Okyay'ın imzasının bulunduğu tarih belirtilmeyen talik eserde "Ve inneke leala hulukin azim" yazısı vardır. Kalem Suresi 4. Ayet'in tercümesi "Ve Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin" şeklindedir.

Yazıda "kef" ve makus "ye" harfleri uzun yatay formlarıyla kompozisyonun ağırlık noktasını oluşturmaktadırlar. İstif aşağıdan yukarı yükselen bir formda düzenlenmiştir. Kullanılan çift noktaların konumlanışı ritim hissi uyandırmaktadır. Aşağıda serenli "kef" ile başlayıp yukarı doğru "hı" ve "ayın" harfleri ile devam eden yön, hareket algısını desteklemektedir. En alt kısımda ketebe satırı dengeleme unsuru olarak görev yapmaktadır. Grafik değerlerinde uyum mevcuttur. Kompozisyon kurgusu açısından başarılı görünmektedir.

[585] httpswww.ketebe.orgeser4541ref=artist&id=690 (12.12.2022)

3.3.3.20. İsmail Hakkı Baltacıoğlu

İsmail Hakkı Efendi, M. 1886 yılında İstanbul'da doğmuş, M. 1978 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babası Mucurlu İbrahim Edhem'dir. Yazıya çocukluk yıllarında Hacı Mustafa Efendi'den sülüs dersi alarak başlamış, Neyzen Emin Dede ve Abdülkadir Kadri Efendi'den devam ederek sülüs ve nesihten icazetini edinmiştir. Daha sonra Kâmil Akdik'e devam ettiği gibi, Samî Efendi'nin derslerinden de istifade etmiştir. Yazılarında 'Hakkı' imzasını kullanmıştır.

Şekil 3. 206: İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun İmzası[586]

Divan-ı Hümayun Kitabeti'nde çalışma hayatına başlamış ve Tophanei Amire Meclisi Harbiye Kalemi Kâtipliği yapmıştır. Darülfünun'da muallim olarak çalışmış, Darülmuallimin İbtidai'sinde yazı hocalığına tayin edilmiştir.[587] Burada pedagoji dersleri de vermiştir. Maarif Nezareti tarafından pedagojik incelemelerde bulunması amacıyla görevlendirmiş ve Avrupa'ya gönderilmiştir. Darülmuallimat ve Şemsülmekatib'de ders verdi. İlahiyat Fakültesinde İçtimai Dini Ruhiyat ve ayrıca İslam Bediiyatı derslerini okuttu. İstanbul Darülfünunu'nda talim terbiye müderrisliği, sonrasında Fakülte dekanlığı ve rektörlük görevlerini yürütmüştür. 1933 yılında yapılan üniversite reformuyla tasfiyeye maruz kalmıştır. Sanat gazetesi Yeni Adam'ın yayıncılığını yapmıştır. Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Pedagoji Kürsüsü'ne getirilmiştir. Afyonkarahisar ve sonra Kırşehir milletvekilliği yapmış ve Türk Dil Kurumu Terim Kolu Başkanlığı'nı yürütmüştür.[588] Emeklilik döneminde ilmi araştırmalar yapmayı sürdürmüştür.

[586] httpswww.ketebe.orgsanatkarismail-ismayil-hakki-baltacioglu-407#lg=1&slide=1 (19.12.2022)
[587]Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 339.
[588]Mehmet Faruk Bayraktar, "Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 5, İstanbul, 1992, s. 36.

Başta aklam-ı sitte olmak üzere hattın her çeşidinin eğitimini almış olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ulusal Mimarlık Akımı yıllarında da kullanılan girift kufi hat yazılarıyla ön plana çıkmıştır. 'Muavvec' olarak isimlendirdiği, kendisinin geliştirmiş olduğu alev yazısını da uygulamış olmasına rağmen bu yazı türü sonraki hattatlar tarafından sürdürülmemiştir. Celi sülüs bir grup levha yazısının yanı sıra, Çapa Kız Öğretmen Okulu'nda bulunan çiniye tatbik edilmiş kufi yazı ona aittir. Pek çok dalda kitap ve makaleleri mevcut olup, 'Türklerde Yazı Sanatı' adlı eserinde de hüsn-i hat tarihini ele almıştır.

3.3.3.20.1. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 207: İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[589]

[589] httpswww.ketebe.orgeser5151ref=artist&id=407 (19.12.2022)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun imzasının bulunduğu H. 1324 tarihli celi sülüs eserde "Er-rızku alallah" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Rızık Allah'tandır" şeklindedir.

Celi sülüs yazı damla formunda tasarlanmıştır. Dikey formların belirleyici olduğu istifte makus 'ye' harfi yatay çizgisiyle karşıtlık oluşturmaktadır. 'Ra' ve 'ze' harfleri çapraz çizgileriyle istife hareketlilik katmıştır. 'Kaf' ve küplü 'ayın'harfleri dairesel karakterleriyle damla formunu destekleyen ve tamamlayan bir karakter arz etmektedir. Yan yana ve kademeli konumlandırılan 'elif' ve 'lam' harfleri aralık öğesini barındırmakla birlikte ritim olgusunu vurgulamaktadır. Ayrıca 'Lafzatullah' ibaresi en üst noktaya konumlandırılarak anlam ve form bütünlüğü sağlanmak istenmiştir.

3.3.3.20.2. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi Yazıları

Şekil 3. 208: İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tarafından Alev Yazısı ile Yazılmış İbare[590]

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun imzasının bulmadığı M. 1955 tarihli 'alev yazısı' diye tabir edilen eserde "Er-rızku alallah" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Rızık Allah'tandır" şeklindedir.

Satır istifi olarak düzenlenen yazı İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun kendi tarafından icat edildiğini belirttiği alev yazısı ile yazılmıştır. Celi sülüs ve divani hatların bozuk bir şeklini andıran yazıda, çizgilerin dalgalı biçimde ifade edilişi hareket algısı oluşturmaktadır. Çizgiler arasında mesafe düzensizliği aralık öğesinin

[590] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı,* s. 126.

dengesiz kullanılışına sebebiyet vermiştir. Ayrıca hat sanatında 'kırıklık' diye tabir edilen çizgi kenarlarıdaki bozukluklar göze çarpmaktadır. Aynı harflerin farklı çizgi hareketleriyle yapılmış olması biçimde uyumsuzluk doğurmaktadır. Yazıda kompozisyon kurgusu zayıftır.

Şekil 3. 209: İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[591]

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun imzasının bulunduğu M. 1956 tarihli celi sülüs eserde "Aleyke Avnullah" yazısı vardır. Yazının tercümesi "Allah'ın yardımı üzerinize olsun" şeklindedir.

Yazı yukarı doğru yükselen formda istiflenmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu yazıyı Mahmud Celalettin Efendi'nin yazısından esinlenerek yazmıştır. Celi sülüsün harf karakterleri de Celalettin Efendi'nin tarzını andırmaktadır. Ancak tashih konusunda eksikleri mevcuttur. Yazıda mukavver formdaki harflerin ağırlığı oluşturduğu söylenebilmektedir. Dikey formların ritim algısını desteklediğini söylemek güçtür. Tezyini işaretler, dönemin estetik seviyesinden uzaktır. İstifin alt kısmında çift noktanın konumlandırılışı özensizdir. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum zayıftır.

[591] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı,* s. 127.

3.3.3.21. Hamid Aytaç

Asıl adı Şeyh Musa Azmi olan Hamid Bey, M. 1892 yılında Diyarbakır'da doğmuş, M. 1982 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ademi Amidi ahfadından Zülfikar Ağa'nın oğludur. Mustafa Akif Tütenk ile yazı eğitimine başlayan Hamid Bey, Askeri Rüşdi Mektebi hocası Vahid Efendi'den rika ve Kolağası Ahmed Hilmi Efendi'den de sülüs dersleri almıştır. Ayrıca Said Efendi ve Diyarbekir İdadi Mektebi hüsn-i hat hocası Abdüsselam Efendi'den de faydalanmıştır. Nazif Bey'den celi, Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih, İsmail Hakkı Altunbezer'den tuğra ve Hulusi Yazgan'dan da talik meşketmiştir.[592] Talebeleri arasında Halim Özyazıcı, Muhsin Demirel, Ali Rüştü Oran, Hasan Çelebi, Fuat Başar, Turan Sevgili, Osman Taha, Hüseyin Kutlu, Hüseyin Öksüz, Savaş Çevik, Müşerref Çelebi, Yusuf Sezer, Yusuf Ergün, Yusuf Zünnun, Refet Kavukçu, Saim Özel, Hüsrev Subaşı, İsmail Yazıcı, yurt dışından Irak'lı Haşimi Bağdadi, Yusuf Zennun, Essemma Elhalebi, Musullu Cennet, Japonya'dan Minako en tanınmış olanlardır.[593] Yazılarında 'Hamid', 'Azmi', 'Musa Azmi' ve 'Hamidi Amidi' imzalarını kullanmıştır.

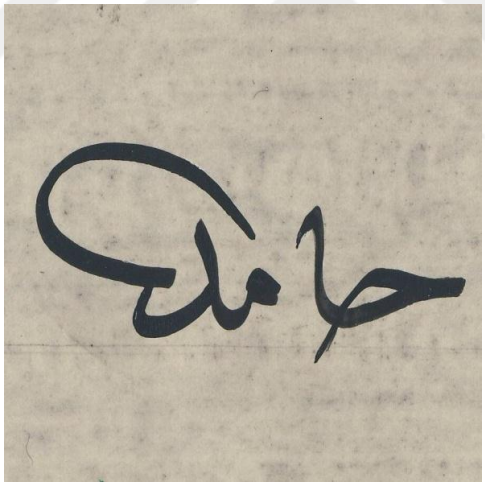

Şekil 3. 210: Hamid Aytaç'ın İmzası[594]

Hukuk eğitimini yarıda bırakarak matbaa işleri ile meşgul olmaya başlamıştır. Bir yandan da Sanayi-i Nefise Mektebi'nin resim ve hak kısmına devam etmiştir. Haseki Gülşen-i Maarif Mektebi'nde resim ve yazı hocalığı yapmıştır. Rüsumat Matbaası Müdürlüğü'ne başladı ancak Sanayi-i Nefise'ye devam edemediği için ayrılmış, Mekteb-i Harbiyye Matbaası hattatlığında bulunmuştur. Erkan-ı

[592] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 123.
[593] Berk, Süleyman, *Hattat Hamit Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994**,** s. 50.
[594] httpswww.ketebe.orgsanatkarhamid-aytac-343#lg=1&slide=0 (19.12.2022)

Harbiyye-i Umumiyye'de serhattatlık görevini ifa etmiştir. Bir süre sonra Cağaloğlu'nda "Hattat Hamid Yazıevi" adıyla matbaa açıp, çalışma saatleri dışında yazı işleriyle iştigal etmiştir. Resmi işinden istifa ederek tamamen matbbaya ağırlık vermiştir. Arif Hikmet Bey'in vefatından sonra matbaasını devralmıştır. Matbaada hat, tezhip, gravür, çinkograf, kabartma ve lüks etiket baskısı yapmıştır. 1960 yılında dükkanın ortağı eşinden boşanması üzerine dükkanını kapattığında bu sektörden çekilip kendini Reşid Efendi Hanı'nda küçük bir odaya yerleşmiştir.[595] Bu dönemde Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda haftada iki gün hattatlık yapmış,[596] bu tarihten itibaren münzevi bir hayat sürdürüp sadece yazı ile ilgilenmiştir.

Eserleri arasında iki adet Mushaf, pek çok kıta ve levha yazıları müze ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Tanınırlığı İslam ülkelerinde giderek artan Aytaç, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin tuğrasını da tertip etmiştir.[597] Başta Şişli Cami yazıları olmak üzere, Ankara Kocatepe Cami, Eyüp Cami, Söğütlüçeşme Cami, Paşabahçe Cami, Kasımpaşa Cami, Çanakkale Çan Cami, ve Denizli Tavas Cami yazıları en çok bilinenlerdendir.[598]

Hamid Aytaç kullandığı mürekkebi kendisi imal etmektedir. Bunun yanı sıra resim sanatıyla da ilgilenmiş, Latin Kaligrafisini de başarıyla uygulamış bir isimdir. Savaş Çevik'ten aktarıldığına göre Hamid Bey, grafik ve baskı sanatkârıdır. Türkiye'de kabartma kartvizit baskısını, Almanya'dan makinesini getirerek ilk uygulayan kişidir. Baskı imalat işlerinde kullandığı, çelik kalıplar üzerine işlediği desen gücünü gösteren figürler ve hakkedilmiş gravürler mevcuttur.[599]

---

[595] Talip Mert, 'Hamid Bey'den Hatıralar', *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 121.
[596] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, s. 555.
[597] Ali Alparslan, 'Hattat Hamid Aytaç', *Hayat Tarih Mecmuası*, 1972, C: II, S: 11, s. 22.
[598] İsmail Yazıcı, *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s.45.
[599] Muin N. Eriş, *Hat Sanatında Vazifeli Bir Hattat Hamid Aytaç*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 91.

3.3.3.21.1. Hamid Aytaç'ın Cumhuriyet Dönemi Öncesi Yazıları

Şekil 3. 211: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[600]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu H. 1341 tarihli celi sülüs eserde "Bismillahirrahmanirahim, la havle ve la kuvvete illa Billahil-Aliyyil-Azim" yazısı[601] vardır. Tercümesi "Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla, Büyük ve Yüce olan Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur" şeklindedir.

Satır istifi tercih edilen eserde keşideli besmele'nin keşide kısmı kısa tutulmuştur. Dikey formların baskın olduğu alt satırda "lamelif" harflerinin çapraz çizgileri hareket öğesini oluşturmaktadır. Yazının sonunda "Aliyyil Azim" ibaresi ayrı yazılmış, kubbe formunda istiflenmiştir. Satır sonundaki bu ibarede dikey formların ağırlığı alt kısımda makus "ya" harfiyle dengelenmek istenmiştir. Eserin farklı bölümlerinde farklı büyüklükte kalem ağızları kullanılarak derinlik hissi verilmiştir.

[600] httpswww.ketebe.orgeser4033ref=artist&id=343 (19.12.2022)

[601] Bu ibare bir zikir ifadesidir. Kehf Suresi 39. Ayet'te "La kuvvete illa Billah" şeklinde geçmekte, Buhari'nin Ezan, 7 Bölümünde "La havle ve la kuvvete illa Billah" şeklinde Hadisi Şerif olduğu belirtilmektedir. Ancak bu eserde ibarenin genişletilerek zikir ifadesi haline gelmiş şekli kullanılmıştır. Yazıda başına besmele konulduğu için bu açıklama yapılma ihitiyacı duyulmuştur.

3.3.3.21.2. Hamid Aytaç'ın Cumhuriyet Dönemi Yazıları

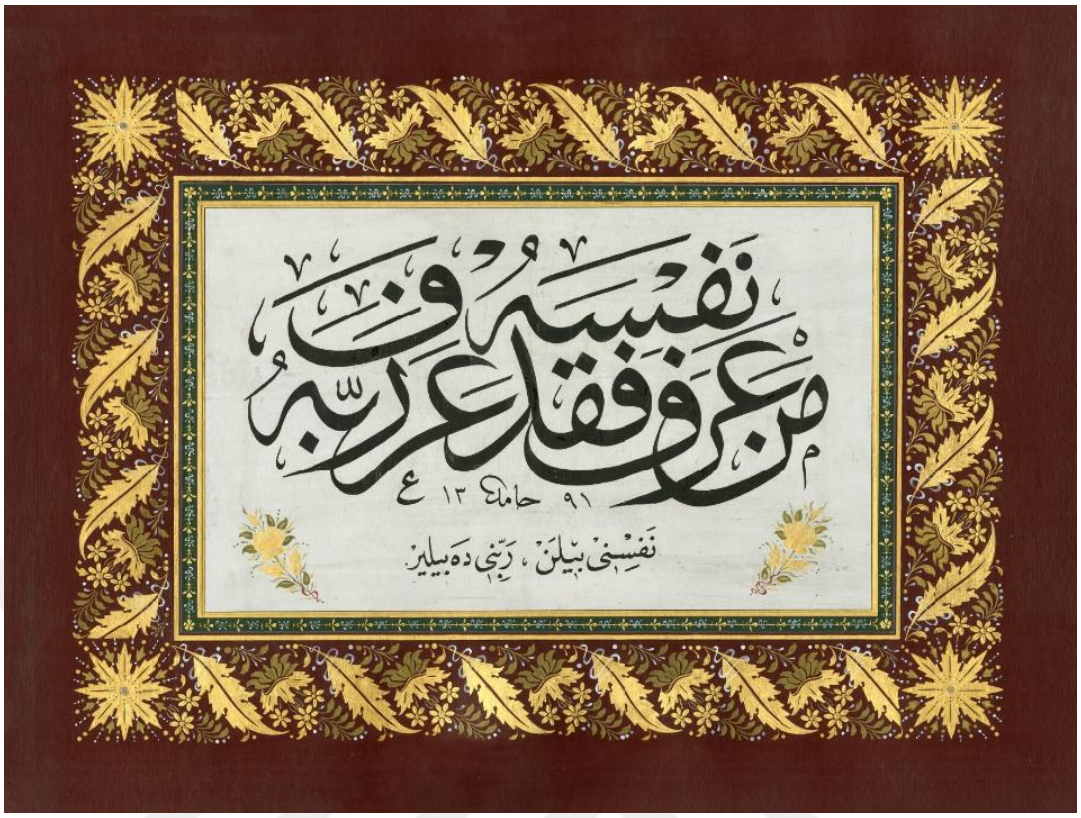

Şekil 3. 212: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ve Nesih ile Yazılmış İbare[602]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu H. 1391 tarihli celi sülüs nesih eserde celi sülüs kısmında "Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu", nesih kısmında ise celi sülüs kısmın tercümesi Osmanlı Türkçesiyle "Kendini bilen Rabbini de bilir" şeklinde yazılıdır.

Yazının celi sülüs kısmında yatay formların hakim olduğu anlaşılmaktadır. İstifin üst kısmında, yan yana konumlanmış iki üstün harekesinin aralarında ötre harekesiyle ayrıldığı görülür. İstifte üstünlerden noktaların yakınında bulunanların noktanın köşesine denk gelecek şekildekonumlandırılmışlardır. Alt kısımda harfler mürsel ve mukavver formlarda birbirinin içinden geçecek şekilde istiflenmiştir. Hattatın imzası ise tarih ibaresi ikiye bölünerek aralarına yerleştirilmiştir. Eserde çizgisel bir uyumdan söz edilebilmektedir.

[602] httpswww.ketebe.orgeser7922ref=artist&id=343 (19.12.2022)

Şekil 3. 213: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Bakara Suresi 153. Ayet[603]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu H. 1396 tarihli celi sülüs eserde "İnnallahe maassabirin" yazılıdır. Bakara Suresi 153. Ayet'in bir kısmının bulunduğu yazının tercümesi "Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir" şeklindedir.

Eserde dikey formların ağırlıkta olduğu görülmektedir. 'Elif' ve 'lam' harflerinden müteşekkil dikey formlar ritmik bir düzen içerisindedir. İstif iki bölümde terkip edilmiş görünmektedir. İlk kısım 'inne' ile başlayıp 'ayın' harfinin kuyruk çizgisiyle çevrelenmekte, ikinci kısım ise harf-i tarif ile başlayıp, 'sad' ve 'elif' harfleriyle çevrelenmektedir. Satırın başından itibaren 'nun' harfi 'Lafzatullah' ibaresiyle yükseliş kademesi oluşturmakta, ikinci kısımda ise 'sad' harfi 'ra' ve 'nun' harfleriyle yükseliş kademesi oluşturmaktadır. İstifin arka planında en üstte yer alan üstün harekeleri ritmik bir aralıkla dizilmiş görünmektedir. Yine arka planda tezyini işaretler orta yoğunlukta kullanılarak yazının ön planda kalmasına olanak tanınmıştır. Kompozisyonda ritimsel bir düzen ve grafik değerlerinde tam bir uyum mevcuttur.

[603] httpswww.ketebe.orgeser7473ref=artist&id=343 (19.12.2022)

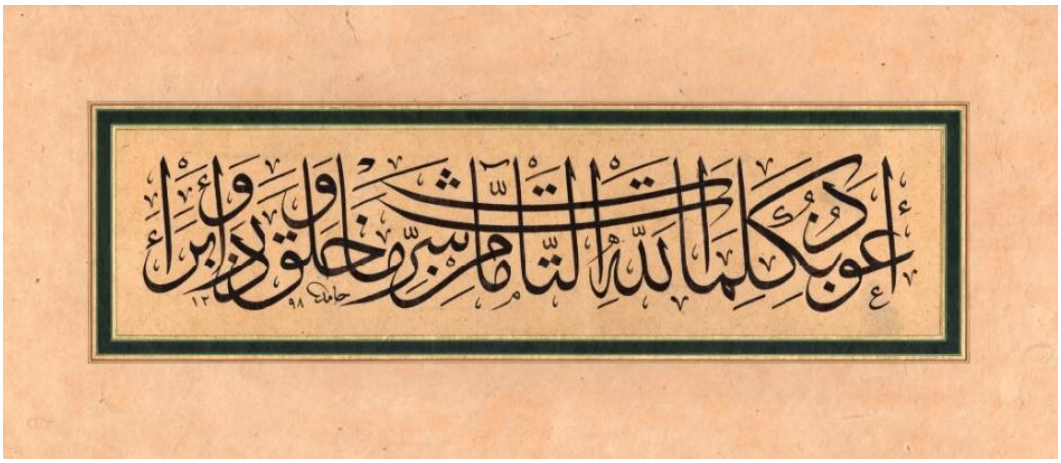

Şekil 3. 214: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tesbihat İbaresi[604]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu H. 1398 tarihli celi sülüs eserde "Euzu bikelimatit-tammati min şerri ma haleka ve zerae ve berae" yazısı[605] vardır. Tercümesi "Bütün yaratıkların şerrinden; gökten inen ve göğe çıkan her şeyin şerrinden; gecenin ve gündüzün fitnesinden; hayra açılan yollar hariç bütün yolların şerrinden, Allah'ın kusursuz kelamlarına (ayetlerine yani Kur'an'a) sığınırım" şeklindedir.

Tek satırlık istifte üst üste yatay konumlandırılmış uzatılmış "te" harfleri, orta ksımda ve kesiştiği dikey harf formlarına baskın durumdadır. Ön planı oluşturan harfleri, arka planda hareke, mühmel harfler ve tezyini işaretler karşılamaktadır. Harfler arası mesafe ve görsel uyum düzenliliği, ritim duygusunu güçlendirmekte ve güçlü bir istif oluşturmaktadır. Kompozisyonun grafik değerlerinde uyum görülmekte, sistemli bir düzen algısını desteklemektedir.

[604] httpswww.ketebe.orgeser2685ref=artist&id=343 (19.12.2022)

[605] Bu dua ibaresi, Müslim, Zikir 54, 55; bk. Tirmizî, Daavât 40'da geçen Hadisi Şerif'in bir kısmının örnek alınarak yapılmaktadır. Hadisi Şerif'in tamamı şu şekildedir: "Kim bir yerde konaklar da sonra "Yarattıklarının şerrinden Alllah'ın mükemmel kelimelerine (ayet, sıfat ve isimleri) sığınırım derse, konakladığı o yerden ayrılıncaya kadar hiçbir şey ona zarar vermez.".

Şekil 3. 215: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış İbare[606]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu H. 1399 tarihli celi sülüs eserde "Ya Latif" yazısı vardır. Tercümesi "Ey kullarına merhametle muamele eden, yarattıklarının ihtiyacını en ince noktasına kadar bilen (Allah)" şeklindedir.[607]

Dairesel formda istiflenmiş eserde, daire içerisinde harflerin yön zıtlığı göze çarpmakta, görece kısa bir yazıda canlılık hissi verilmesi sağlanmaktadır. Hareke mühmel harf ve tezyini işaretler, Eserde leke dengesini sağlama görevi de görmektedir. Muvazeneli bir istif düzeninin mevcut olduğu kompozisyon kurgusu güçlüdür.

[606] httpswww.ketebe.orgeser3745ref=artist&id=343 (19.12.2022)

[607] Allahu Teala'nın güzel isimlerinden biri ile yapılan dua, yakarış nidası. Bkz. Bekir Topaloğlu, 'Latîf', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 27, İstanbul, 2003, s. 108.

Şekil 3. 216: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Tevbe Sûresi 18. Ayet'in Bulunduğu Şişli Cami Yazısı[608]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu Şişli Cami cümle kapısı üzerinde bulunan celi sülüs eserde "İnnema mesacidallahi men amene Billahi vel-yevmil-ahiri" "Sadekallahul Azim" yazısı vardır. Tercümesi "Allah'ın mescilerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimseler imar eder" "Azim olan Allah doğru söyledi " şeklindedir.

Müsenna istifli celi sülüs eser üçgen formda düzenlenmiştir. Alt kısımdan itibaren sıralı şekilde küplü "ayın" ve "cim" harfleri yuvarlak formları oluşturmaktadır. Müsenna form iki yanda hattatın insiyatifiyle, bilinen ölçüsündan uzun yapılarak istif toparlanmıştır. Orta ksımda "Lafzatullah" kelimeleri ikişer adet ve kenarlara doğru yükselen şekilde konumlandırılmıştır. Bunun üzerinde küplü "hı" ve "ayın" harfleriyle üst üste yuvarlak formlara devam edilmiş, istifin tepe noktasına ise müsennanın her iki tarafının ortak "Lafzatullah" ibaresi yerleştirilmiştir. Eserde dikey formlardan ziyade, yuvarlak formlu harflere eşlik eden çapraz yönlü harflerin ağırlıkta olduğu görülür. Bu durum esere hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Müsenna istif, harflerin formlarının seçimi ve görsel uyum düzenliliği, ritim algısının belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Eserin sistemli düzeni ve grafik değerlerindeki uyum, kompozisyon kurgusunu güçlendirmektedir.

[608] httpswww.ketebe.orgeser4608ref=artist&id=343 (19.12.2022)

Şekil 3. 217: Hamid Aytaç Tarafından Celi Sülüs ile Yazılmış Ankebut Suresi 69. Ayet[609]

Hamid Aytaç'ın imzasının bulunduğu tarihi belirtilmemiş celi sülüs eserde "Vellezine cahedu fina lenehdiyennehüm sübülena ve innallahe lemeal-muhsinin" yazılıdır. Ankebut Suresi 69. Ayet'in bir kısmının bulunduğu yazının tercümesi "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır." şeklindedir.

Eserde dikey formlar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ritmik bir düzende kullanılan 'elif' ve 'lam' harfleri hattat tarafından farklı ölçülerde kullanılmış, istifte yerleşeceği yere göre şekillendirilmiştir. Çift noktalar yatay doğrultuda kullanılmış, ancak istif düzeninin bozulmaması için 'ellezine' ibaresindeki 'ye' harfinin noktaları dairesel çizilmiş ve üst üste dizilmiştir. Arka planda üstün harekeleri belirli aralıklarla yerleştirilmiş, birbirini izleyen üç noktada üst üste kullanılmıştır. Üstünler aralarındaki mesafede ritmin göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Tezyini işaretler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Görsel uyum düzenliliğine dikkat edilen kompozisyonda ritimsel bir düzen mevcuttur. Kompozisyon kurgusunun güçlü olduğu görülmektedir.

Yazılarda Karşılaşılan Yönelim ve Farklılıklar Hakkında

Emin Barın ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu dönemin Avrupada sanat ve grafik eğitimi görmüş sanatçılarındandır. Hamid Aytaç' ın da baskı sanatlarıyla alakalı

[609] httpswww.ketebe.orgeser2428ref=artist&id=343 (19.12.2022)

eğitim aldığı bilinmektedir. Bunun gibi az sayıda örnek dışında, dönemin hat sanatçılarınından temel sanat eğitimini almaksızın geleneksel estetik anlayış içerisinde terkipler yaparak incelenen eserleri meydana getirmişlerdir.

Temel sanat eğitiminin kavramları, hat sanatının incelenmesinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Temel sanat öğeleri doğrultusunda yapılan inceleme, geleneksel usülde meşk eğitimi alan hattatların edindikleri estetik anlayışı başarıyla eserlerine yansıttıklarını göstermektedir. Değerlendirme Bölümünde ilgili başlıkta ayrıntılı değerlendirmelere yer verilmiştir.

3.4. Hattatların Hayatlarındaki Değişimler

Cumhuriyetin ilk dönemindeki inkılaplar, kültürel, sosyal ve ekonomik pek çok sonucu da beraberinde getirmiştir. İnkılapların birbirlerine yakın tarihlerde gerçekleşmesi, hissedilen etkilerin artmasına sebebiyet vermiştir. Dönemin hattatları da iş hayatlarında olduğu kadar sosyal hayatlarında yaşadıkları değişimlerden etkilenmişlerdir.

Mısır Meliki 1. Fuad, bir Mushaf yazımı için hattat arayışıyla bir görevli göndererek İstanbul'da araştırma yaptırmıştır. Bunun üzerine Aziz Efendi'ye ulaşılmış, gerekli izinler alınarak 1922 yılında Aziz Efendi, Mısır'a gitmiştir. Zaten tanınmış bir hattat olan Aziz Rifai'nin, burada yazdığı Mushaf çok beğenildiği için Mısır'da kalması istenmiştir. Hat sanatının yeniden canlanmasını isteyen Melik, Medresetü Tahsinil Hututil Melekiyye ve Şeyh Salih Erkek Medresesi'nde peş peşe iki adet hat okulu açmış ve Aziz Efendi'yi bu kurumlara idareci tayin etmiştir. Bu medreselere çevre ülkelerden de talep olmuş, Mısır'ın eğitim ve kültür tarihinde önemli yer tutmuştur. Aziz Efendi gittiği Mısır'da Osmanlı hat üslubunun yayılmasına öncülük etmiştir.[610] Aziz Rifai, 1933 yılında sağlık sorunları sebebiyle İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.

Kâmil Akdik, 'Reisülhattâîin' ünvanı alarak üst kademe görevlerde bulunmuş ve çeşitli madalyalar kazanmıştır. Cumhuriyet ile birlikte resmi vazifesinden emekli edilmiştir. Medresetü'l-Hattatin'deki görevini sürdüren Kâmil Bey'in karşısına bu kez de 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanununda kapatma ifadesi geçmediği halde, devrin Milli Eğitim Bakanı bu kanunu gerekçe göstererek verdiği emirle medreseleri kapatmış, adında medrese

[610] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 490.

ifadesi geçtiği için Medresetü'l-Hattatin de bu kapatma uygulamalarından nasibini almıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Kâmil Efendi ve diğer sanat erbabı hocalar, Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey'in bireysel uğraşları sonucu sekiz ay ücretsiz eğitim vermeye devam etmiştir. 1928 yılında Harf İnkılabı sebebiyle tekrar kapatılan yeni adıyla Hattat Mektebi, bu kez de birkaç aylık kapatılma günlerini yine ücretsiz eğitimlerini sürdürerek tamamlamıştır. Yeni açılan adıyla Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Tezyini Sanatlar Şubesi'nde fahri mektep müdürlüğü verilmesine karşın, halı nakış muallimliği gibi, hattatlıktan uzak bir dal altında öğretmenliğine devam etmesine müsaade edilmiştir. Bu süreler zarfında Kâmil Efendi, evinde hüsn-i hat öğrencilerine haftada iki gün ders vermeye devam etmiştir.[611] Akdik ayrıca 1933 ve 1940 yıllarında Mısır Veliahtı Mehmed Ali Paşa'nın davetiyle Mısır'a giderek çeşitli cami, türbe ve müzelerde yazılar yazmıştır.

Hulusi Efendi dershanelerin kapatılması üzerine bir müddet açıkta kalmış, 1914 yılında da Medresetülkuzat'ın talik yazı hocalığına tayin edilmiştir. Medresetülkuzat lağvedildikten sonra Darüşşafaka'da dersler vermiştir. Hulusi Yazgan, Harf İnkılabı sonrasında, talik yazı hocalığı yaptığı Hattat Mektebi kapatılınca Halil Edhem Bey'in şahsi gayretleriyle Kapatılmış Türbeler Başbekçiliği görevine tayin edilmiştir.[612]

Milli Hükümet kurulduğunda Babıali'deki devlet daireleri feshedildiği için, pek çok hattat gibi İsmail Hakkı Altunbezer de açıkta kalmıştı. Geçimini temin etmek için bir süre mahkemelerde bilirkişi işleri yürütmüştür. Milli Hükümete, kendisine görev verilmesi için başvurduğunda kendisine, kendilerinde görev karşılıkları olmadığı, emekliliğini istemesi gerektiği söylenmiştir. Bu cevaptan son derece müteessir olan sanatçı, bir süre sonra Dışişleri'nde muahedenüvisliğe başlaması istendiğinde kabul etmek istememiştir. Ancak yine de kendisinden münferit olarak istenen Lozan Antlaşması, Heyeti Umumi, Darphane ve Cumhurbaşkanlığı yazılarını yazmıştır.[613] 1924 yılında Medresetü'l-Hattatin'in kapatılması ve 1929'da yerine açılan Hattat Mektebi'nin de kapatılması sebebiyle

[611] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 504.
[612] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 742.
[613] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 517

bir süre işsiz kalmıştır. Sanat hayatının en olgun devrinde geçim kaygısı sebebiyle mahkemelerde bilirkişilik işleri takip etmek mecburiyetinde kalmıştır.[614]

Elmalılı Hafız Mehmed Hamdi Yazır Ankara Hükûmeti kurulduğu günlerde Şeriyye ve Evkaf Nezareti'ne girdi ancak hilafetin lağvı üzerine açığa alındı. Milli Mücadele sırasında İstanbul hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında idama mahkum edilmesi üzerine Fatih'teki evinden alınarak Ankara'ya götürüldü ve kırk gün tutuklu kaldı.

Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu, üst kademe memuriyet görevlerinde bulunmasına rağmen, Babıali'nin lağvedilmesiyle açıkta kaldı. Babıali'de yazı dükkanı açıp işletmeye başladıysa da gelir sıkıntısından birkaç kez dükkan değiştirdi. En sonunda yazar Tahirülmevlevi ile birlikte hat yazıhanesi açarak ayakta kalmaya çalıştı. Şapka İnkılabı yıllarında, hükümet adamlarına tehdit içerikli imzasız mektuplar gönderildiği gerekçesiyle işyeri aranarak tutuklandı. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra on yıl ceza verildi. Ankara ve İstanbul'da hapis yattığı yıllarda hapishane idaresinin yazı işlerinde çalıştı. Birtakım bürokratların girişimleriyle, çıkarılan özel aftan yararlanması sağlandı. Fatih Millet Kütüphanesi memurluğu ve Merkezefendi Cami ve Türbe bekçiliği görevleri yürüttü.[615]

Mimarzade Mehmed Ali Efendi 1913'te Meşihat Mektubi Kalemi'ne girmesine rağmen, İttihat ve Terakki'nin hükumet değişikliği sonucu Sinop'a sürgün edilmiştir. Saltanatın kaldırılması sonrasında Ferid Paşa kabinesinde bulunduğu için, kayın babası Mustafa Sabri Efendi ile birlikte önce Romanya, sonra Mısır'a firar edip yerleşti. Mısır Bankası tarafından kurulan Matbaatülmısr Şirketi'nde ressam ve hattat olarak çalıştı. Daha sonra Tahsinul-Hututül-Melikiyye Medresesi hat ve tezhip hocalığına atandı.[616]

Nuri Korman, Mısır Hidivi İsmâil Paşa'nın kızı Fatma Hanım ile 1908'de Mısır'a, gitmiş**,** Kahire'de meşk eğitimi vermiştir. İstanbul'a dönüşünde Babıali'de yazı dükkanı açarak hüsn-i hattın yanı sıra kartvizit ve kitap kapağı gibi matbaa işleriyle uğraşmıştır. Harf İnkılabından sonra Hattat Mektebi kapatıldığı için

[614] M. Uğur Derman, 'Medresetül-Hattatin', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, İstanbul, 2003, s. 241.
[615] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 524.
[616] Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, s. 581.

Kozluca köyüne yerleşip, birkaç sene çiftçilik yapmıştır.[617] 1938 yılında ise Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Tezyini Sanatlar Şubesi nesih hocalığına tayin edilmiştir.

Macid Ayral 1956 yılında Bağdat Güzel Sanatlar Akademisi'nde hat dersleri vermesi için Irak'a davet edilmiştir. Bağdat'ta dört yıl hüsn-i hat hocalığı yapmıştır.[618] Bir diğer hattat Mustafa Halim Özyazıcı ise 1928 yılında Harf İnkılabı sonrasında Topkapı'da bir bağ satın almış ve çiftçiliğini de kendisi yaparak bağcılıkla meşgul olmuştur. Yurtdışında çalışma başvurusu yapmış ise de kabul görmemiştir.

Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı'na 1945 yılında bir yazı yazıp, Hacı Nuri Korman'ın vefatı sebebiyle Mustafa Halim Özyazıcı'nın eski güzel yazılar öğretmenliğine atanmasını talep etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ise, Halim Efendi'nin Rüşdiye mezunu olması sebebiyle atama yapılamayacağını belirtmiş, bu öğretmenlik için belge talep etmiştir. Dönemin Gülşen-i Maarif hocalarından Müdür Ali İhsan, Mahmud Sıdkı, Hattat Hamid, ve Sedat Çetintaş yazılı ifade vererek Halim Efendi'nin Gülşen-i Maarif Rüşdiyesi'nden 1330 yılı mezunlarından olduğunu Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirmişlerdir. Bunun üzerine bir yıl sonra Halim Efendi, 1946 tarihinde Devlet Güzel Sanatlar Akademisi eski güzel yazılar öğretmenliğine atanmıştır.[619]

Hamid Aytaç, 'Hamid' takma ismiyle Cağaloğlu'nda 'Hattat Hamid Yazı Evi' adında bir yazıhane açmış, sonrasında iş yerini 'Arif Hikmet Yazı Yurdu'na taşımıştır. Yazı yurdunda kitap başlığı, kabartma etiket, kart, çinkograf zanaatlığı gibi matbaacılıkla ilgili işleri sürdürdü. Harf İnkılabı sonrasında matbaa işlerini yeni harflerle devam ettirmiştir. Kendi ifadesiyle Harf İnkılabı öncesinde Ankara Caddesi'nde 350 yazı dükkanının hepsi, inkılap sonrası kapanmıştır. Ancak Hattat Hamid matbaa işlerini sürdürmüş, bununla birlikte sipariş üzerine cami yazıları ve levha yazarak hat sanatıyla da alakasını devam ettirmiştir. Hamid Aytaç'ın yaş itibariyle, Harf İnkılabı'yla başlayıp 1940'lara kadar süren, en verimli olması beklenen döneminde, koleksiyonerlerin ve az sayıda sanatsever ailenin verdiği levha siparişleri dışında hat işi bulamamıştır. İşleri kötüye giden Hamid Bey, içinde

[617] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 528.
[618] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 535.
[619] Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri, s. 540.

bulunduğu iş hanı içerisindeki dükkana bir süredir kira ödeyememiştir. Ancak iş yeri sahibi vefat ettiğinde varisleri gelerek, kendisinden kira istemeyeceklerini belirtmesiyle ölene kadar bu küçük yazıhanesinde çalışmayı hatta dükkana yerleşerek orada yaşamayı sürdürmüştür.[620]

Bir grup hattat hakkında sahip olunan sınırlı bilgiler ışında kısa bilgiler nakledilmiştir. Bu hattatlardan bir kısmı meşrutiyetten itibaren hayatlarında çeşitli değişimler yaşamaya başlamışlardır. Bunlardan Mehmed Emin Rauf Bey 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra azledilmiştir. Son yıllarını fakru zaruret içinde geçirdiği bilinmektedir. Moralızade Hasan Fehmi Efendi Meşrutiyet'in ilanından sonra tekaüde sevkedilmiştir. Mehmed Abdülbaki Fani Efendi Meşrutiyet sonrasında memuriyetten istifa etmiştir. Mehmed Rifat Efendi Meşrutiyet sonrasında emekli edildi. Şehremaneti'nde vergi tezkiresi ve Defteri Hakani Nezareti'nde tapu tezkiresi yazarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Mehmed İhsan Efendi Meşrutiyet'in ilanından sonra birkaç kez görev yeri değiştirilmesi sebebiyle eğitim camiasını bıraktığı belirtilmektedir.[621]

Osman Enveri Efendi Şehzadegan Mektebi kapatılınca emekliye sevkedilmiştir. Mehmed Rasim 1912'de memuriyeti lağvedilip emekliye sevkedilmiş ve bir süre Duyunı Umumiyye'de çalışmıştır. Abdullah Haşim Bey, görevi sona erince maddi sıkıntıya düşmüş, Bayezid Medresesi'nde bir odada barınmak durumunda kalmıştır.

Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey Devleti Osmaniye'nin lağvında açığa alındığı gibi, yeni hükümette de bir vazife almaya muvaffak olamamıştır. Topçuzade Mehmed Arif Efendi Cumhuriyetin ilanından sonra tekaüde sevkedilmiştir. Mabeyni Hümayun Kitabeti'nde görev yapan Mürteza Elker, Saltanat'ın kaldırılmasından sonra emekli edilmiştir.

Ahmed Rüşdi Efendi Mahkeme-i Şeri başkâtipliği Hilafetin ortadan kaldırılması ve de mahkemenin kapatılması sebebiyle bırakmak zorunda kalmıştır. Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı birinci sınıf kâtip olarak görev yaptığı Medresetülkuzat'ta Kuran-ı Kerim müderrisliğine naklolmasına rağmen, Halifeliğin kaldırılması sonrasında bütün görevleri sona ermiştir. Mehmed Nuri Sivasi

[620] Muin N. Eriş, *Hat Sanatında Vazifeli Bir Hattat Hamid Aytaç*, s. 70.
[621] https://www.ketebe.org/sanatkar/mehmed-ihsan-efendi-575 (15.01.2022)

Hilafet'in lağvı üzerine emsali ile beraber açıkta kalmış ve muhtemelen bunun üzerine tekaüde sevkedilmiştir.

Mehmed Asaf Efendi Harf İnkılabı sonrası tekaüde sevkedildi. Hafiz Mustafa İhsan Bey Matbaa-i Askeriyye hattatlığına alındıktan bir süre sonra, harf inkılabından sonra bu görevden de ayrılmak durumunda kalmıştır. Ahmed Rakım Boren Yazı devrimi sonrasında hattatlığı bırakmıştır. Mahmud Yazıcı Harf İnkılabı sonrası Arapkir'e dönmek durumunda kaldı ve orta mektepte resim hocalığı yapmıştır. Ahmed Refet Efendi Harf İnkılabından sonra yazı yazmayı tamamen bırakmış, bağ bahçe işleriyle ilgilenmiştir. Celal Kılıç Harf İnkılabı sonrasında istifa etmiştir. Hüsn-i hat hocalığı yapmakta olan Behçet Görgün Harf İnkılabından sonra işsiz kalınca memuriyete başvurmuş, ancak orayı da bırakıp memleketinde bahçıvanlık yapmaya başlamıştır. Kâmil Ülgen gibi bir grup hattatın da Harf İnkılabının ilanından sonra yazıya devam etmedikleri görülmektedir.

3.5. Cumhuriyet Döneminde Hat Sanatının Görüldüğü Farklı Alanlar

Cumhuriyet Döneminde hat sanatına, resim sanatı içerisinde de yer verildiği görülmetedir. Eserlerinde hat sanatını konu edinen ressamların bir kısmının hüsn-i hat eğitimi aldıkları, bazılarının icazetli hattat oldukları görülmektedir. Hattat olduğu bilinen ressamların eserlerinde kullandıkları hat yazılarının oldukça düzgün çizgilere sahip olduğu farkedilmektedir. Ayrıca grafik sanatçılarının da grafik sanatının bakış açısıyla hüsn-i hat denemeleri yaptıkları görülmektedir.

3.5.1 Feyhaman Duran

Feyhaman Duran, resim eğitiminin yanı sıra hat eğitimi de almıştır. Eserlerini icra ederken hat sanatı örneklerini de kullanmıştır. Örnekte de görüleceği üzere, resimde 'İnnellahe Cemilün Yuhibbul-cemale' yazısı bulunmaktadır. Eserde yazan hadis-i şerifin manası 'Allah Güzel'dir, güzeli sever' şeklindedir. Resmin içerisine yerleştirilmiş olan yazının sanatsal yönden incelemesi yapıldığında, celi sülüs olarak yazıldığı görülmektedir. Ayrıca yazı, resmin diğer kısımları gibi fırça ile işlenmiştir. Buna rağmen yazının hat kalemiyle yazılmış gibi düzgün resmedilmesi dikkat çekmektedir. Resimde hat tablosu koltuğa koyulmuş haldedir. Tablonun köşesinde bir örtü asılı halde, önünde tesbih ve ciltli bir kitap durmakta, ayrıca arka kısımda rafta ciltli kitaplar yatay şekilde üst üste konulmuş, üzerinde de hat yazısını andıran cetveli çekili bir murakka durmaktadır. Resim kompozisyonunda dağınık bir mekân tasvir edilmiştir.

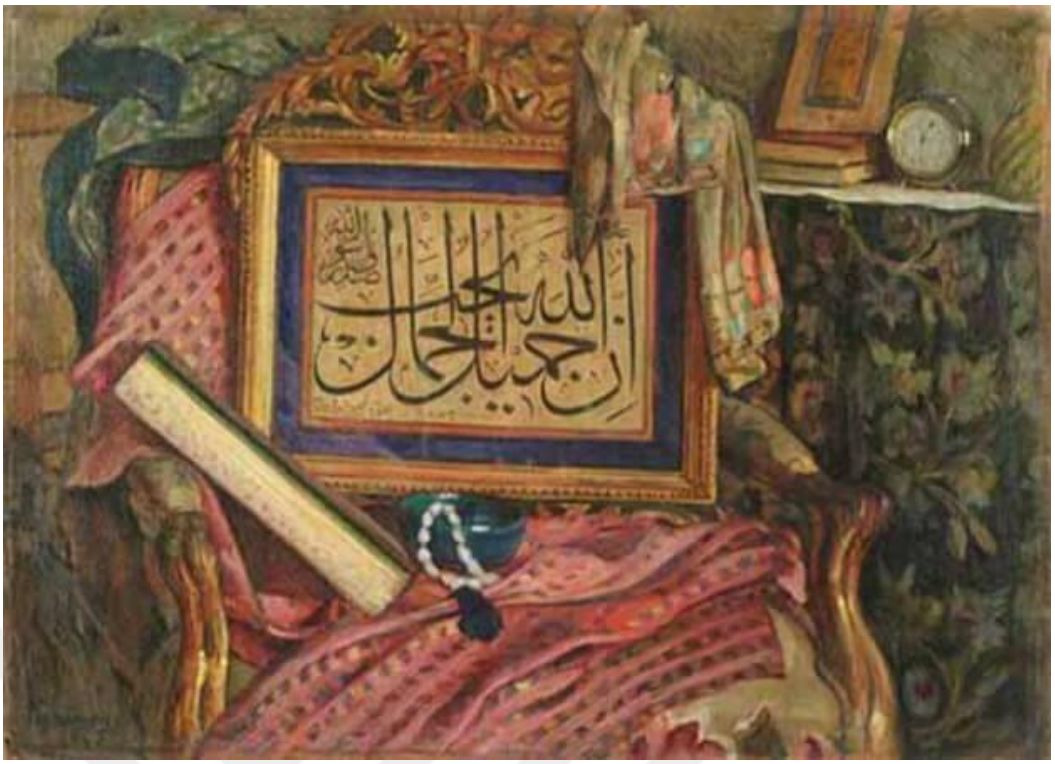

Şekil 3. 218: Feyhaman Duran Celi Sülüs Hat İçerikli Tablosu[622]

Feyhaman Duran'ın hüsn-i hat içeren bir başka eserinde de, saksıda çiçek ve arkasında hüsn-i hat yazısının bulunduğu bir kompozisyondur. Burada 'Lafzatullah' olarak isimlendirilen 'Allah' yazısı fırça ile işlenmiş halde görülmektedir. Yazının Feyhaman Duran'ın diğer tablosunda görüldüğü gibi düzgün hatlarla işlenmiş olması dikkati çekmektedir. Yazı celi sülüs tablo olarak duvara asılı haldedir. Ön tarafta duran çiçek tomurcuk halde, açmak üzere iken resmedilmiştir.

[622] httpswww.leblebitozu.comfeyhaman-duranin-eserleri-ve-hayati (22.12.2022)

Şekil 3. 219: Feyhaman Duran'ın Celi Sülüs Hat İçerikli Tablosu[623]

Bir başka örnekte elindeki kağıdı okuyan yaşlı bir adam resmedilmiştir. Rifat Yazgan olduğu düşünülen adamın sol tarafında kalan duvarda hatları düzgün olmayan sülüs ile yazılı bir hüsn-i hat tablosu mevcuttur. Tablodaki yazı tümüyle okunamamakta, ancak alt satırda 'El-emri ilallah' kısmı okunabilmektedir. Yaşlı adamın arkasında kalan duvarda ise sadece alt köşesi görülebilen düzgün hatlara sahip bir talik yazı asılıdır.

[623] httpsizlerveyansimalar.blogspot.com201708feyhaman-duran-iki-dunya-arasnda.html (22.12.2022)

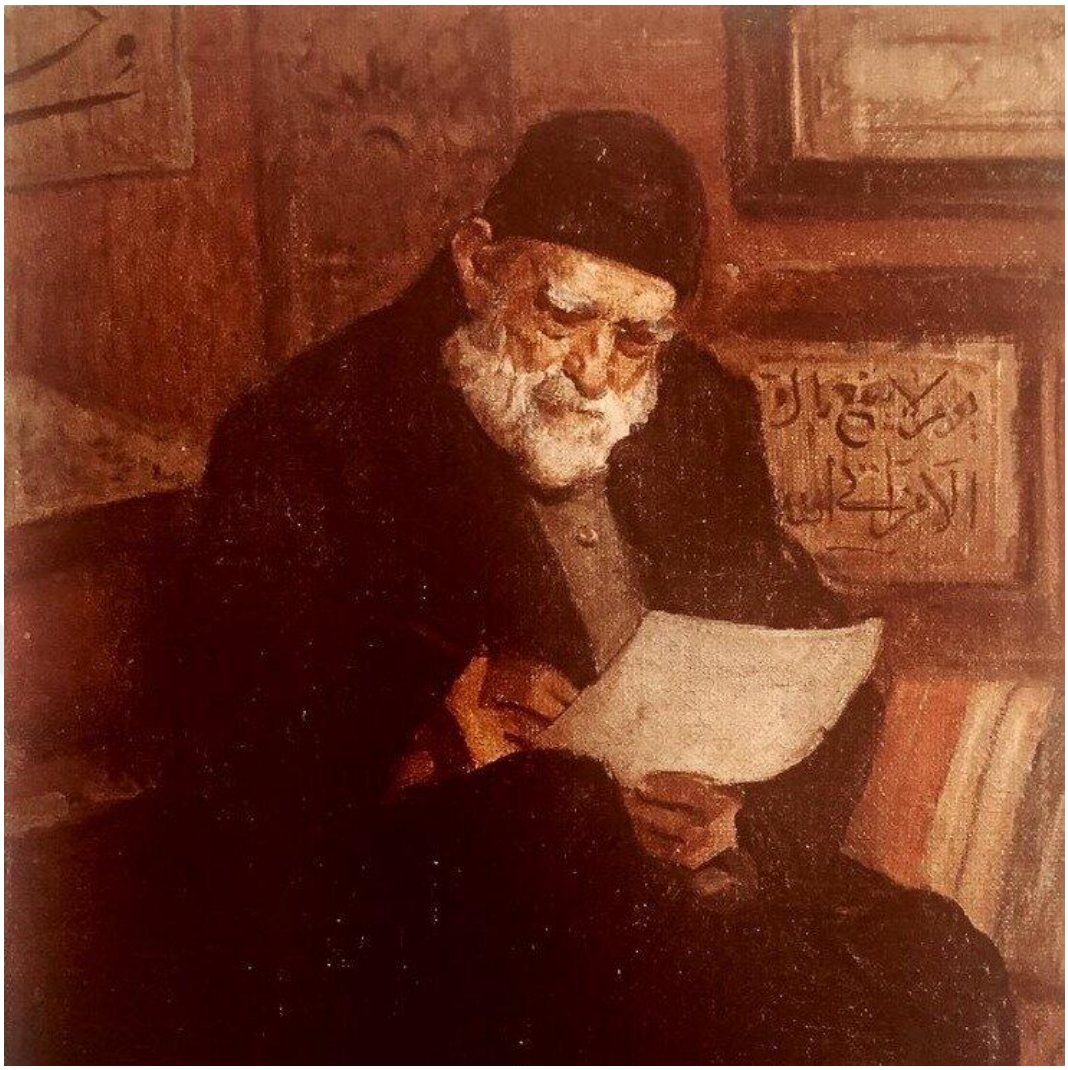

Şekil 3. 220: Feyhaman Duran'ın Mehmed Rifat Efendi Tablosu[624]

3.5.2. Şeref Akdik

Hat eğitimi aldığı bilgisine sahip olduğumuz Şeref Akdik, babası Hattat Kâmil Akdik'i resmettiği bir portre çalışmasında arka planda duvarda asılı celi sülüs hat ile 'Allahu Veliyyüt-tevfik' yazısını da yerleştirmiştir. 'Başarı Allah'tandır' anlamına gelen yazı fırça ile işlenmiştir. Tablonun önünde masa üzerinde kitap, kâğıt ve yazı hokkaları kompoze edilmiştir. Buranın Kâmil Akdik'in yazı masası olduğu anlaşılmaktadır.

[624] httpstwitter.comcelalettingunesstatus1248257310499184642photo1 (22.12.2022)

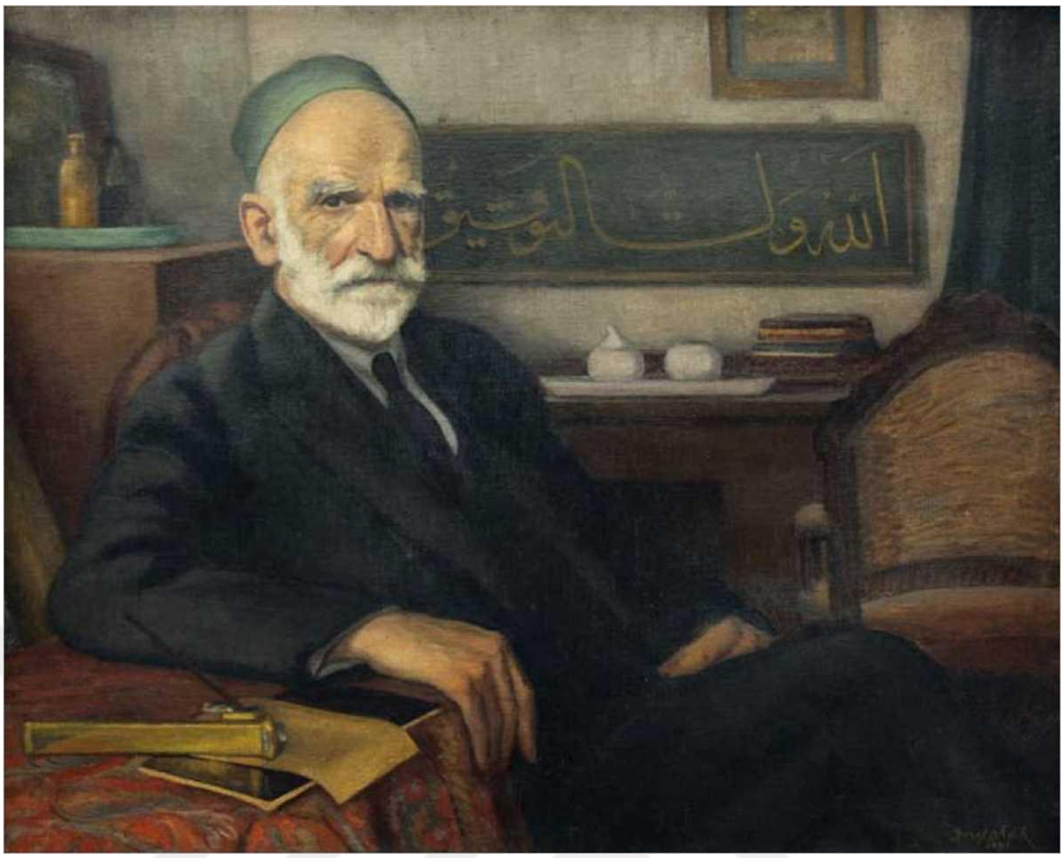

Şekil 3. 221: Şeref Akdik Babası Hattat Kâmil Akdik Portresi[625]

3.5.3 Halife Abdülmecid Efendi

Hüsn-i hat eğitimi almış olan Abdülmecid Efendi, bu bilgisini resim alanına da yansıtmıştır. Yaptığı resimlerde hüsn-i hat örnekrleri kompozisyonu tamamlayan arka plan öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu resimde "Ya miftahül-ebvab/ İftah lenal-hayrel ebvab" yazısı celi sülüs hat ile işlenmiştir. Yazının tercümesi "Ey kapıları açan (Allah)/ Bana hayırlı kapılar aç" şeklindedir. Fırça yardımıyla tuvale işlenmiş olan yazı pano içerisinde olup, duvar üzerinde resmedilmiştir.

[625] httpswww.kulturportali.gov.trportalseref-akdik (22.12.2022)

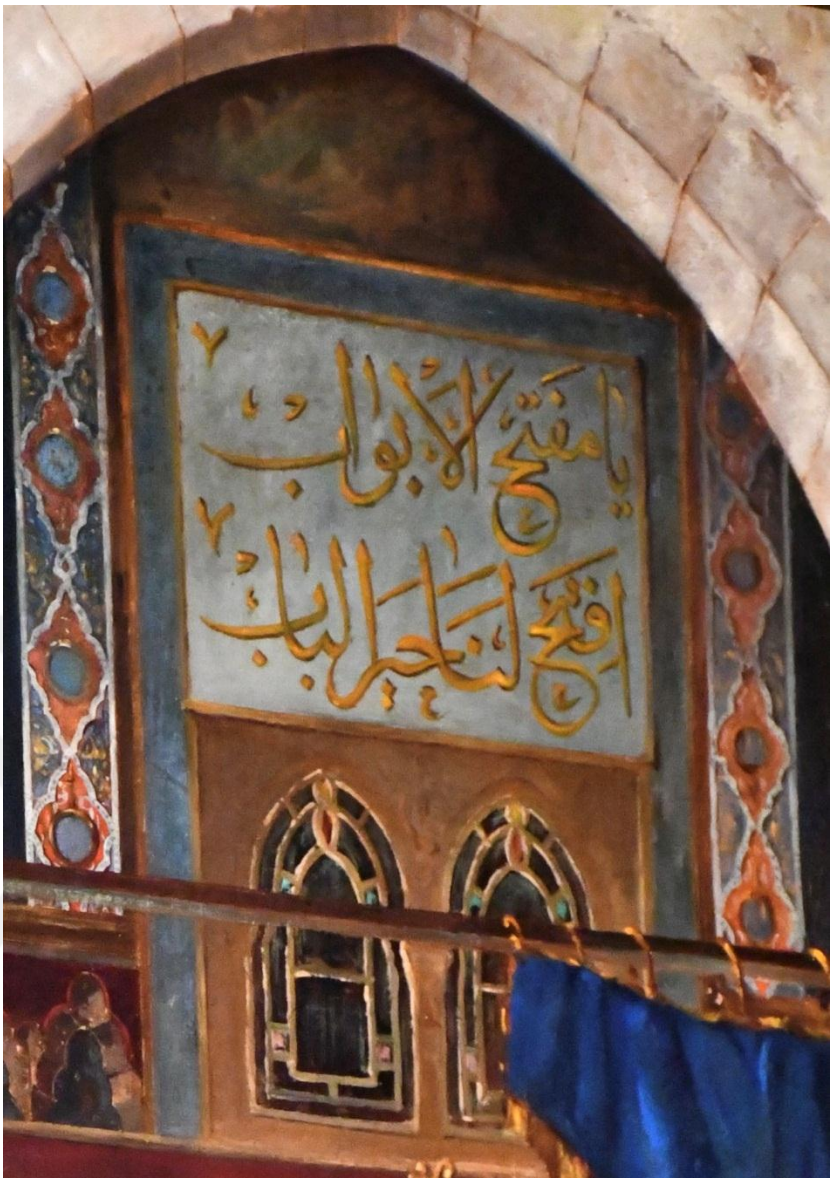

Şekil 3. 222: Abdülmecid Efendi'nin 1920 Tarihli Tablosu[626]

3.5.4 Cemal Tollu

Cemal Tollu M. 1899 yılında İstanbul'da doğmuş olup, M. 1968 yılında vefat etmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra Avrupa'nın çeşitli kentlerinde sanat eğitimini sürüdürmüştür. Resim sanatında genellikle kübist eserleriyle tanınan D Grubu ressamlarındandır. Resimlerinde yabancı etkileri yerel kültür değerleriyle kaynaştırarak kullanmasıyla tanınmıştır. Resimde, Mevlevileri kübist anlayışla konu almış olup, tablonun üst kısmına resim içeriğiyle uyumlu celi talik hatla 'Ya Hazreti Mevlana' yazısını yerleştirmiştir.

[626] httpstwitter.commosquestystatus1444391466739118082photo2 (22.12.2022)

Şekil 3. 223: Cemal Tollu'nun Mevleviler Tablosu[627]

3.5.5 Mimarzade Mehmed Ali Efendi

Mehmed Ali Efendi, yakın zamana kadar Fatih Camisinde bulunan eserinde Harameyni Şerif olarak tabir edilen Mescidi Haram ve Mescidi Nebevi'yi realist yaklaşımla konu edinmiştir. Kabe'yi Dünya çizimi üzerinde resmetmiş olup, resmin sağ kısmını gece olarak tasvir etmiştir. Tablonun sol üst köşesinde örgülü kufi ile 'Allahu Latifun liibadihi' yazısı vardır.

[627] https://artam.com/muzayede/295-muzayede-cagdas-sanat-eserleri-2/cemal-tollu-1899-1968-mevleviler (22.12.2022)

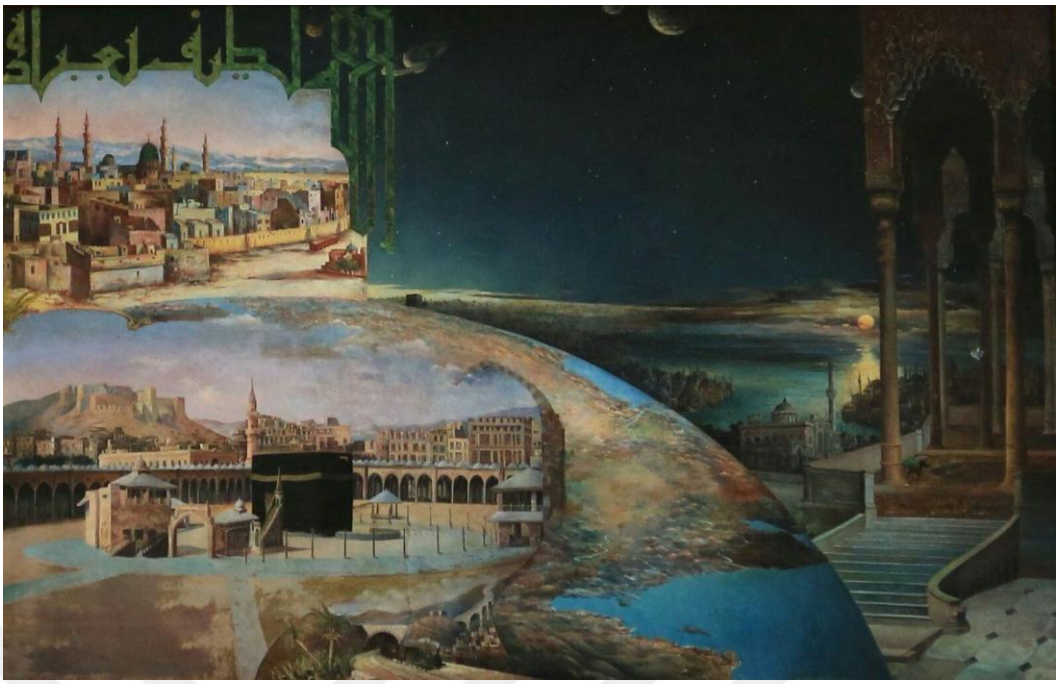

Şekil 3. 224: Mimarzade Mehmed Ali Efendi Fatih Caminde Bulunan Tablosu[628]

Mehmed Ali Efendi'nin bir diğer tablosu üzerinde farklı teknikler ve tarzlar bir arada kullanılmıştır. Merkezde Osmanlı Arması, çevresinde harita, ferman, deniz gökyüzü ve daha pek çok unsur kullanılmıştır. Tablo üzerinde sülüs ve rika yazılar bulunmaktadır.

[628] Nienke Woltman, Laura Homer, 'Mimarzade Mehmed Ali Bey'in Fatih Cami'ndeki Tablosu ve Zorlu Restorasyonu', *Milli Saraylar Sanat- Tarih- Mimarlık Dergisi,* S:14/ 2015, s. 187.

Şekil 3. 225: Mimarzade Mehmed Ali Efendi'nin Kompozit Üsluplu Eseri[629]

3.5.6. İhab Hulusi Görey

İhab Hulusi Mısır'da eğitimini almış, resim eğitimi almak üzere Almanya'ya gitmiştir. Almanya'da eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Pek çok sektöre afiş ve reklam görseli hazırlamıştır. Mısır için hazırladığı, hat yazılarının da bulunduğu afişleri de mevcuttur. Hayatının ilerleyen yaşlarında 1970 sonrasında kufi hat yazısı denemeleri olmuştur.

İlk eserinde kufi yazı ile 'Lafzatullah' ibaresi yazılıdır. Ancak kufi yazı, geleneksel kufiden uzaktır. Hüsn-i hat sanatının geleneklerinden uzak, grafik çalışması olarak nitelendirilebilir. Eserde doku ve renk seçimleri ön plandadır.

[629] Nienke Woltman, Laura Homer, 'Mimarzade Mehmed Ali Bey'in Fatih Cami'ndeki Tablosu ve Zorlu Restorasyonu', s. 177.

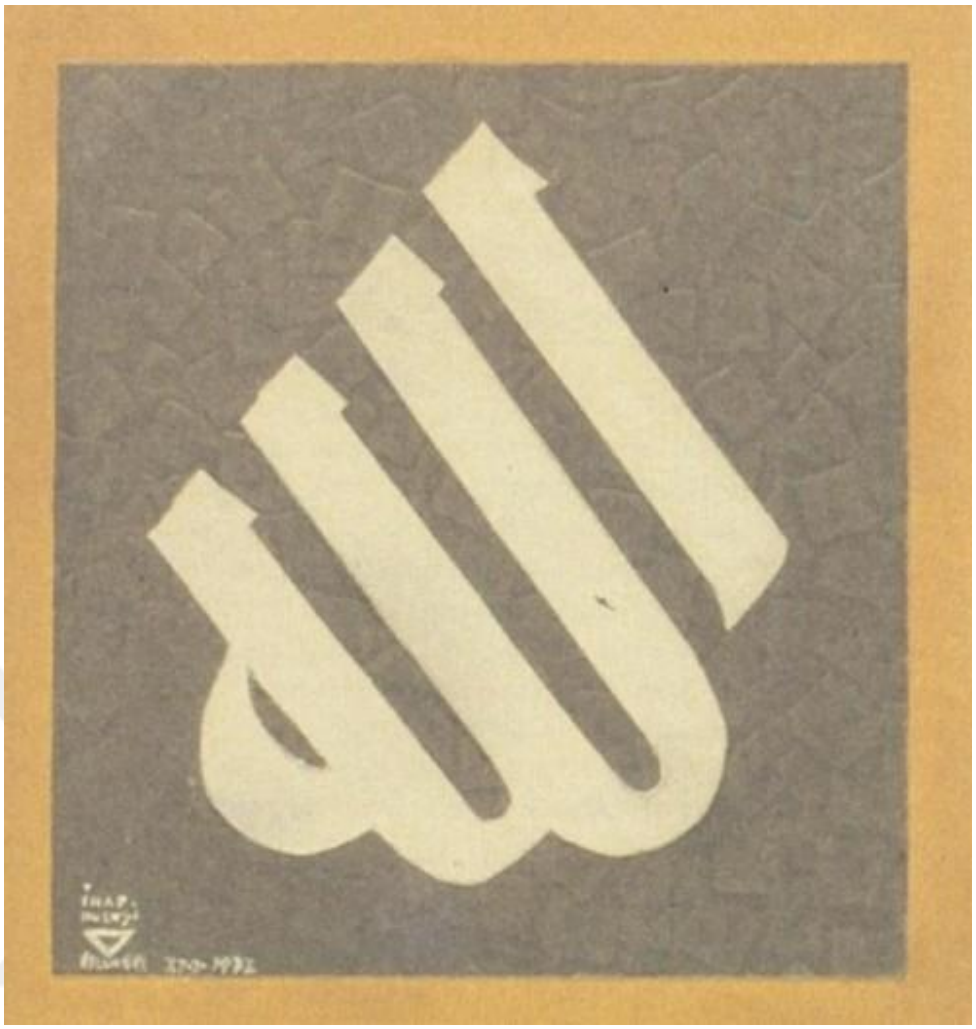

Şekil 3. 226: İhab Hulusi Görey'in Kufi Lafzatullah Çalışması[630]

İhab Hullusi'nin bu çalışmasında kufi hatla çok sayıda 'Lafzatullah' ibaresi çalışılmıştır. Karalama çalışmalarında boşluk öğesi geniş yer kaplamamaktadır. Geleneksel yazıda görülen karalama çalışmalarından farklıdır. Bir eserden daha çok deneme olarak nitelendirilmesi uygun görünmektedir.

[630] Recep Tunabaysal, Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksel Tezi), Edirne, 2020, s. 203.

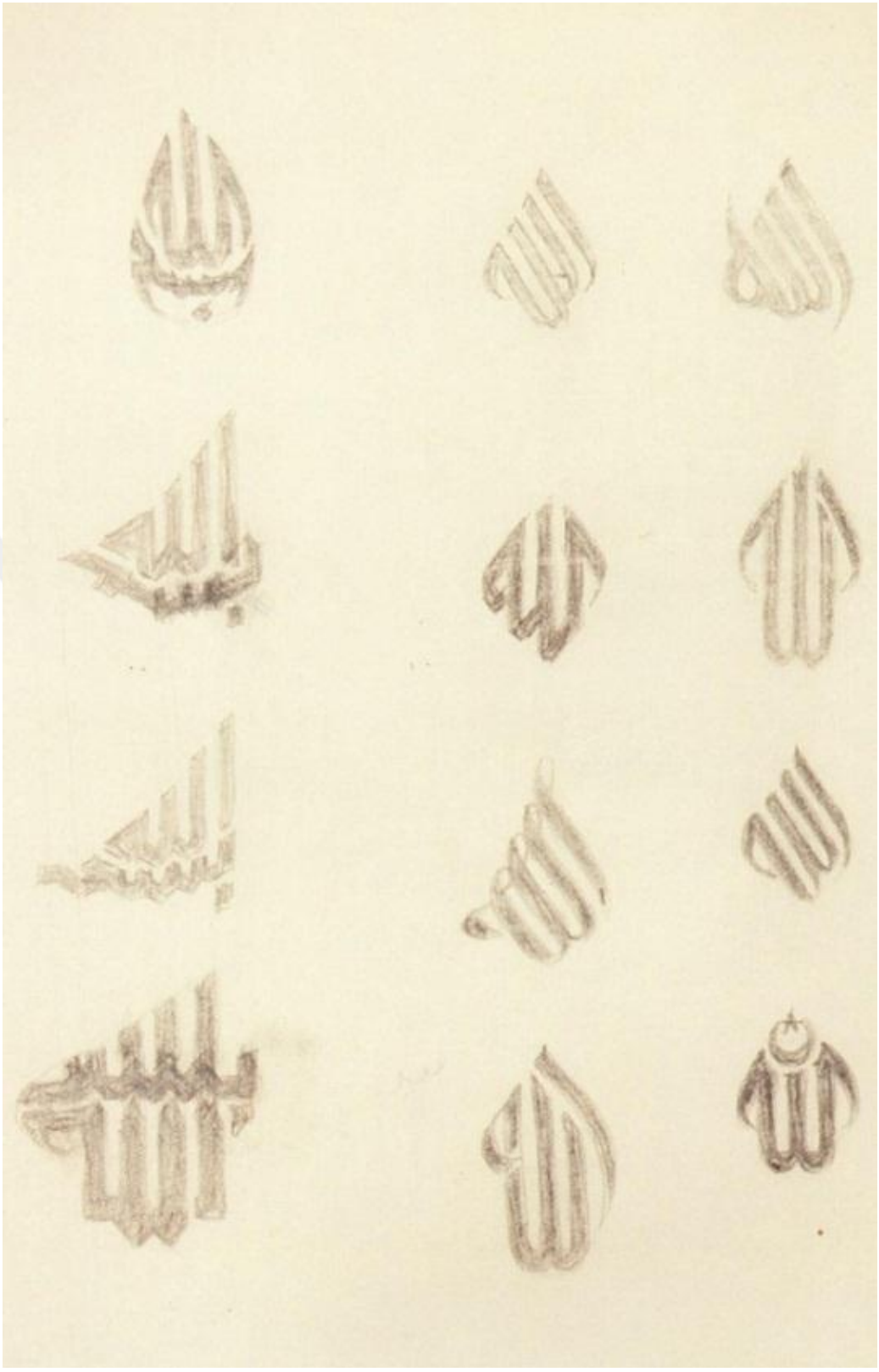

Şekil 3. 227: İhab Hulusi Görey'in Farklı Formlarda Kufi Lafzatullah Denemeleri[631]

[631] Recep Tunabaysal, Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey, s. 205.

İhab Hulusi'nin 'Elhamdülillah' ibaesinin kufi hatla kaleme aldığı bu çalışmasında koyu zemin üzerine açık kahve ve pembe olmak üzere iki renk kullanılmıştır. İstifin teşrifat kısmı yazı geleneğinden uzaktır. Ayrıca yazının mürekkebatında sorunlar görülmektedir.

Şekil 3. 228: İhab Hulusi Görey'in Kufi Elhamdülillah Yazısı [632]

Doku ve renk öğelerinin tercih edildiği kufi hat çalışmasında Kufi hatla 'Kelime-i Tevhid' yazılıdır. Renk karşıtlığının kullanıldığı eserde ritim öğesi ön plandadır. Kompozisyonda grafiksel uyum gözetilmiştir.

[632] https://www.ekergallery.com/urun/2837426/ihab-hulusi-imzali-elhamdulillah-yazili-38x42-5cm-ic-24x28cm (22.12.2022)

Şekil 3. 229: İhab Hulusi Görey'in Kufi Kelime-i Tevhid Çalışması[633]

İhab Hulusi'nin bu çalışmasında doku öğesi ön plandadır. Divani hattan hareketle üretilmiş bir yazıdır. Geleneksel divani olarak değerlendirilmesi pek mümkün değildir. Çalışmada 'Selamunaleyküm' yazılı olup, anlamı 'Selam üzerine olsun' şeklindedir.

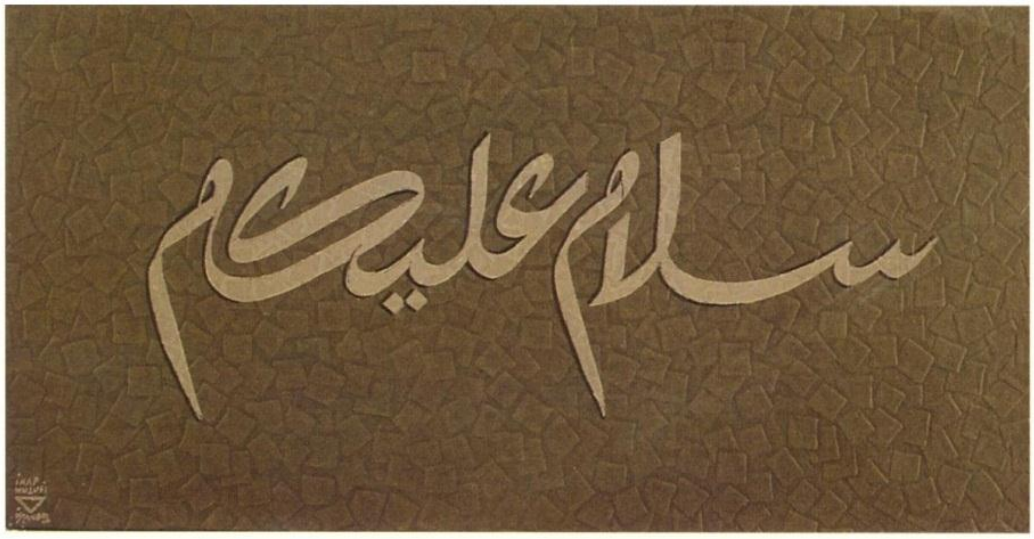

Şekil 3. 230: İhab Hulusi Görey'in Serbest Formda 'Selamunaleyküm' Çalışması[634]

İhab Hulusi'nin bu çalışmasında divani ve sülüs karakterlerden esinlenerek oluşturulan bir deneme görülmektedir. Tabloda renk ve doku öğeleri ön plandadır.

[633] Recep Tunabaysal, Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey, s. 201.
[634] Recep Tunabaysal, Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey, s. 202.

Yazıda ‘Hiç’ yazmaktadır. Geleneksel hüsn-i hat estetiğini yakalayabildiğini söylemek güçtür.

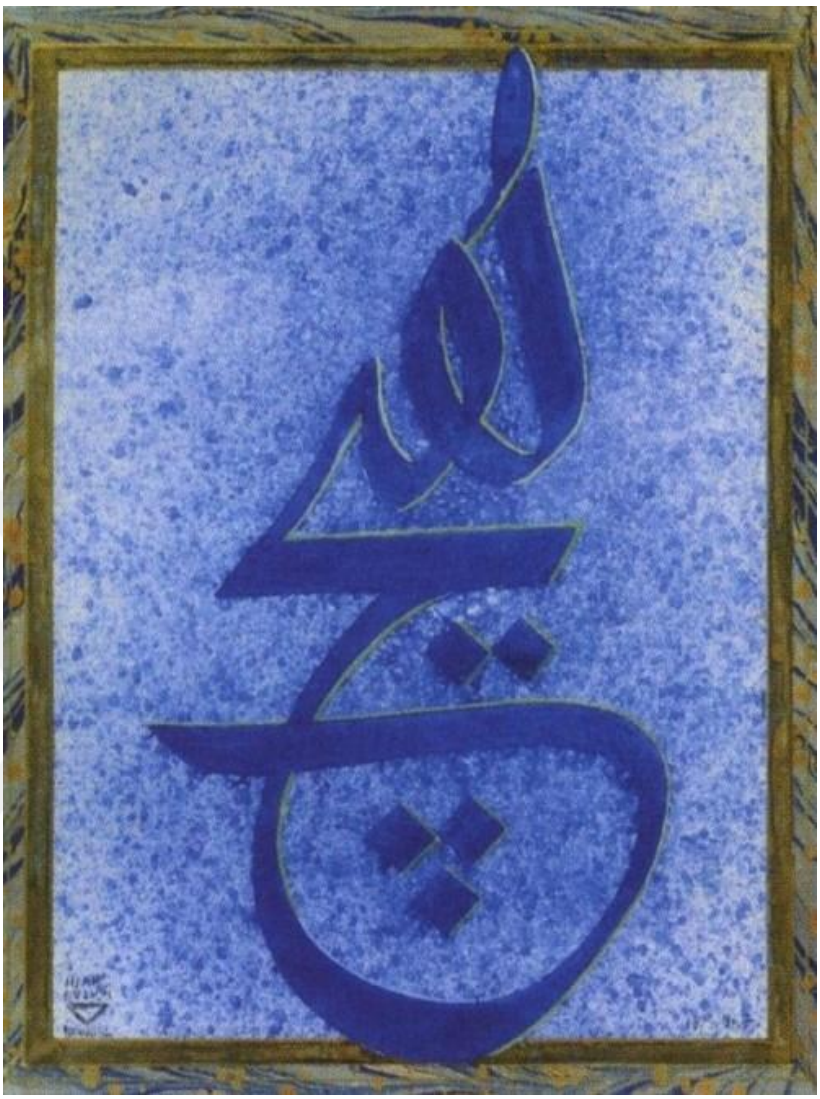

Şekil 3. 231: İhab Hulusi Görey’in Serbest Formda ‘Hiç’ Çalışması[635]

[635] Recep Tunabaysal, Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey, s.204.

4. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Çalışmanın kapsamı içerisine giren hüsn-i hat eserleri ve müelliflerinin, sahip oldukları farklı özellikler açısından değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Bu değerlendirme sonrasında dönemin hüsn-i hat eğitimi, etkilendiği siyasi faktörlerle birlikte ele alınıp, konunun basında işlenişi değerlendirilecektir.

4.1. Cumhuriyet Dönemi Hattatları ve Eser Değerlendirmeleri

Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde yaşamış ve bu araştırmanın çalışma evrenine giren 76 hattat ve onların hat sanatına konu olan hat eserleri incelendiğinde yapılacak değerlendirmeler muhtelif başlıklar altında sınıflandırılabilmektedir.

4.1.1. Hattatların Eğitim Aldıkları Hat Çeşitleri

İncelemeye konu hat eserlerine geçmeden önce müelliflerinin aldıkları eğitime göre bir sınıflandırma yapmanın yerinde olacağı anlaşılmaktadır. Burada tüm hat çeşitlerini farklı başlıklar altında sıralamak yerine istif değerlendirmelerine en çok konu olan hat çeşitlerinden bahsetmek ana çerçeveyi kavramak açısından yeterli olacaktır. Bu hattatlardan bir kısmı her bir hat çeşidini farklı bir hocadan meşk ederken, 8 hattatın da aklam-ı sitte içerisinde sayılan hat çeşitlerini bir hocadan meşk ettiği de görülmektedir. Hattatlardan Behçet Görgün, Murtaza Elker, Şeref Akdik, Hulusi Yazgan, Emin Yazıcı, Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu, Mehmed Bahir Özok ve Mehmed Necmeddin Okyay'ın meşk eğitimlerinde aklam-ı sitte eğitimi aldıkları bilinmektedir. Mustafa Ferid Bey'in eğitimiyle alakalı bilgilerde ise hutut-u mütenevvia eğitimi aldığından bahsedilmektedir.

Sülüs

Hattatlardan sülüs hat eğitimi alan 46 kişi olduğu bilinmektedir. Mehmed İlmi Efendi, Mehmed Tevfik Bey, Mehmed Emin Efendi, Mehmed Raşid Efendi, Osman Enveri Efendi, Sultan Mehmed Vahideddin, Hasırizade Mehmed Elif Efendi, Hatib Ömer Vasfi Efendi, Enderuni Mehmed Rasim Efendi, Musa Efendi, Abdullah Nizamüddin Efendi, Mustafa İhsan Bey, Ahmed Ziyaüddin Akbulut, Abdülkadir Kadri, Mehmed Rifat Yazgan, Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey, Mehmed İhsan Efendi, Mehmed Vehbi Dileksiz, Ahmed Hamdi Tezcan, Bahaeddin Ersin, Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı, Abdülkadir Saynaç, Cemal Günter, Feyhaman Duran, Mehmed Ekrem Güçlüer, Recep Berk, Mehmed Şevket Pektaş, Ragıp Tuğtekin, Kemal Batanay, Mahmud Sururi Öncü, Mustafa Bekir Pekten, Müşerref Çelebi, Mehmed

Abdülaziz Aktuğ, Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Mehmed Hamdi Yazır, Mehmed Hamdi Eryazan, Ahmed Refet Efendi, Mehmet Nuri Korman, Yeşilzade Mehmed Salih Efendi, Mehmed Kâmil Ülgen, Hüseyin Macid Ayral, Mustafa Halim Özyazıcı, Mehmed Necmeddin Okyay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Hamid Aytaç'ın sülüs hat eğitimi aldıkları kaynaklarda yer almaktadır.

Nesih

Kaynaklara göre nesih eğitimi almış olan 38 hattat mevcuttur. Mehmed İlmi Efendi, Mehmed Tevfik Bey, Mehmed Emin Efendi, Mehmed Raşid Efendi, Osman Enveri Efendi, Enderuni Mehmed Rasim Efendi, Musa Efendi, Ahmed Ziyaüddin Akbulut, Abdülkadir Kadri, Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey, Mehmed İhsan Efendi, Mehmed Vehbi Dileksiz, Ahmed Hamdi Tezcan, Bahaeddin Ersin, Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı, Abdülkadir Saynaç, Cemal Günter, Feyhaman Duran, Recep Berk, Mehmed Şevket Pektaş, Ragıp Tuğtekin, Kemal Batanay, Mahmud Sururi Öncü, Mustafa Bekir Pekten, Müşerref Çelebi, Mehmed Abdülaziz Aktuğ, Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Mehmed Hamdi Yazır, Mehmed Hamdi Eryazan, Ahmed Refet Efendi, Mehmet Nuri Korman, Yeşilzade Mehmed Salih Efendi, Mehmed Kâmil Ülgen, Hüseyin Macid Ayral, Mustafa Halim Özyazıcı, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Hamid Aytaç'ın nesih eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır.

Talik

Hattatlardan talik hat eğitimi alan 30 kişi olduğu bilinmektedir. Şeyh Abdülkadir Efendi, Mehmed Vasfi Efendi, Hasırizade Mehmed Elif Efendi, Enderuni Mehmed Rasim Efendi, Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi, Musa Efendi, Ahmed Ziyaüddin Akbulut, Abdülkadir Kadri Efendi, Mimarzade Mehmed Ali Efendi, Ahmet Hikmet Hamdi Bey, Mahmud Bedrettin Yazır, Mehmed Vehbi Dileksiz, Ahmed Hamdi Tezcan, Bahaeddin Ersin, Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı, Celal Kılıç, Murtaza Elker, Sadi Belger, Kemal Batanay, Şefik Bursalı, Ali Alparslan, Hulusi Yazgan, Emin Yazıcı, Mehmed Hamdi Yazır, Mehmed Hamdi Eryazan, Yeşilzade Mehmed Salih Efendi, Mehmed Kâmil Ülgen, Hüseyin Macid Ayral, Mehmed Necmeddin Okyay ve Hamid Aytaç'ın talik eğitimi aldıkları görülmektedir.

Hattatlardan 8 tanesinin divani, 4 tanesinin celi divani, 7 tanesinin de tuğra eğitimi aldığı bilinmektedir. Burada eğitim ile ilgili belirtilen sayılar, elde edilebilen

net bilgiler ışığında ortaya konan sayılardır. Ancak hattatların burada verilenden daha fazla hat çeşidi öğrenmiş olduğu düşünülmektedir. Zira hattatların ortaya koydukları eserlerin çeşitliliği, aldıkları hat eğitimi çeşitliliğinden fazla olduğu ortadadır.

Sülüs hattının bu dönemde diğer hat çeşitlerinden daha fazla ilgi gördüğü ortaya çıkmaktadır. Bunun sebeplerine değinilecek olursa, hat hocalarının eğitime sülüs hattıyla başlamaları, estetik açıdan sülüsün daha ön planda olması ve rağbet görmesi gibi sebepler sayılabilmektedir.

4.1.2. İcazet Bakımından Hattatlar

Hattatların almış oldukları eğitim ve sonrasında edindikleri icazetler hakkında bir sınıflandırma yapıldığında icazet almamış hattatları zikretmek gerekmektedir. Ayrıca geleneksel hat eğitiminin dışında kurumsal eğitim almış hattatlar hakkında da değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

İcazet Almamış Hattatlar

Hüsni hat sanatı, hoca ile öğrenci arasındaki birebir eğitimle devam ettiği ve hattatların bu silsileye özen gösterdiği bilinmektedir. Bu sebeple eğitim silsilesi de zaman zaman yazılı olarak muhafaza edilmektedir. Ancak hat eğitimine başlamış olan hattatlardan bir kısmının bu eğitimlerini tamamlayamamış oldukları görülmektedir. Saim Özel, Müşerref Çelebi, Hamid Aytaç'ın uzun yıllar hat eğitimi aldıkları halde, geleneksel usülde hüsn-i hat icazeti almadıkları bilinmektedir. Bu saydığımız hattatlar sürdürdükleri hat eğitimleri neticesinde eser verdikleri hat alanlarında estetik açıdan sorunsuz denilebilecek eserler üretmeyi başarmışlardır. Eğitimleri esnasında farklı alanlardan edindikleri bilgileri hüsni hat alanına tatbik etmeleri, sanatlarını ilerletmelerine katkı sağlamıştır. Bu hattatlardan Hamid Aytaç'ın aldığı resim derslerinin istiflerindeki zerafete yansıdığı nakledilmektedir.[636] Burada ismi geçen icazet almamış hattatların diğer hattatlar tarafından da büyük bir hüsnü kabulle takdir gördükleri bilinmektedir.

İcazet Almış Hattatlar

Önceki bölümde ismi zikredilen hattatların dışında kalanların meşk eğitimlerini tamamlayarak icazet aldıkları tespit edilmiştir. Bir grup hattat da kurumsallaştırılmaya çalışılan Medresetü'l-Hattatin'de hat eğitimi almıştır. Bunlardan Abdullah Nizamüddin Efendi, Cemal Günter, Mustafa Halim Özyazıcı,

[636] Berk, Süleyman, Hattat Hamit Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri, s. 45.

Mehmed Necmeddin Okyay'ın Medresetü'l-Hattatin'den icazet aldıkları bilinmektedir. Bu hattatlar, geleneksel icazet dışında resmi bir eğitim kurumundan icazet alan örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.3. İmzaları Açısından Hattatlar

İncelemede zikredilen hattatların imzaları değerlendirildiğinde, imzaların stil olarak bir sınıflandırma yapılmasının zor olduğu, ancak genel olarak satır düzeninde yazıldığı veya stilize edilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İstif İmzalar

Hattatlardan Mehmed İlmi Efendi, Mehmed Tevfik Bey, Sultan Mehmed Vahideddin, Mehmed Raşid Efendi, Hatib Ömer Vasfi Efendi, Mustafa Ferid Bey, Mustafa İhsan Bey, Halife Abdülmecid Efendi, Muhsinzade Mehmed Rahmi Bey, Mahmud Yazıcı, Mahmud Bedrettin Yazır, Ahmed Hamdi Tezcan, Bahaeddin Ersin, Behçet Görgün, Abdülkadir Saynaç, Murtaza Elker, Feyhaman Duran, Mehmed Ekrem Güçlüer, Recep Berk, Mehmed Şevket Pektaş, Ragıp Tuğtekin, Emin Barın, Mahmud Sururi Öncü, Mustafa Bekir Pekten, Saim Özel, Müşerref Çelebi, Mehmed Abdülaziz Aktuğ, Hulusi Yazgan, Kâmil Akdik, Emin Yazıcı, İsmail Hakkı Altunbezer, Mehmed Hamdi Yazır, Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu, Mustafa Rakım Unan, Ahmed Refet Efendi, Mehmet Nuri Korman, Mehmed Kâmil Ülgen, Hüseyin Macid Ayral, Mustafa Halim Özyazıcı, Mehmed Necmeddin Okyay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Hamid Aytaç'ın isimlerini oluşturan harflerin formlarını stilize ederek kendine has bir üslupla yorumlanmış imzalar ürettikleri görülmektedir.

Satır Düzeninde İmzalar

Dönemin hattatlarından Şeyh Abdülkadir Efendi, Mehmed Vasfi Efendi, Hasırizade Mehmed Elif Efendi, Seyyid Mehmed Burhaneddin Efendi, Musa Efendi, Abdullah Nizamüddin Efendi, Mehmed Rifat Yazgan, Ahmed Süreyya Saltuk, Mehmed İhsan Efendi, Mehmed Vehbi Dileksiz, Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı, Celal Kılıç, Cemal Günter, Şeref Akdik, Sadi Belger, Kemal Batanay, Emrullah Demirkaya, Şefik Bursalı, Ali Alparslan, Abdullah Haşim Bey, Mehmed Nuri Sivasi, Mehmed Hamdi Eryazan, Yeşilzade Mehmed Salih Efendi ve Mehmed Bahir Özok'un satır düzeninde imza kullandığı tespit edilmiştir.

Talik yazının istif halinde kullanmaya pek imkan vermediği için hattatlar satır istifi ve mail satırlar halinde kullanma yoluna gittiği düşünülmektedir. Bu sebeple

mail yahut satır düzeninde talik yazan hattatların imzalarını da genellikle satır düzeninde şekillendirdikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra istif yapmaya oldukça müsait bir yazı çeşidi olarak sülüs yazan hattatlar, sülüs eserlerinde stilize imzalarını kullanmayı tercih etmektedir.

4.1.4. Araştırmaya Konu Edilen Eserlerin İçerikleri

İnceleme dahilindeki yazıların hangi konuları içeren yazılar kaleme aldıklarına bakılacak olursa, ayet-i kerime, hadis-i şerif, kelam-ı kibar, şiir ve başka muhtelif konularda yoğunlaştığı görülmektedir.

Ayetler

Araştırmaya konu olan eserlerden Şekil 4.2, 4.17, 4.28, 4.31, 4.34, 4.36, 4.41, 4.46, 4.56, 4.62, 4.72, 4.84, 4.86, 4.90, 4.92, 4.103, 4.105, 4.112, 4.120, 4.122, 4.125, 4.133, 4.137, 4.143, 4.150, 4.152, 4.163, 4.168, 4.170, 4.177, 4.179, 4.186, 4.196 ve 4.206'da hattatların ayet-i kerimeleri konu edindikleri görülmektedir.

Hadisler

Eserlerden Şekil 4.14, 4.21, 4.32, 4.52, 4.54, 4.80, 4.82, 4.107, 4.144, 4.149, 4.156, 4.159, 4.174 ve 4.180'de hadis-i şerif konularına yer verilmiştir.

Şiir

Araştırma konusu olan Şekil 4.4, 4.8, 4.23, 4.25, 4.27, 4.30, 4.44, 4.48, 4.58, 4.60, 4.68, 4.74, 4.76, 4.114, 4.117, 4.134, 4.162, 4.165 ve 4.176'da hattatlar şiir içerikli yazılar kaleme almıştır.

Muhtelif Konulardaki İçerikler

Burada zikredilen başlıklar haricinde dua, nida ve kelam-ı kibar içerikli yazılar karşımıza çıkmaktadır. Dua içerikli yazılarda stil birlikteliğine rastlanmazken, nida içerikli yazılardan Mehmed Abdülaziz Aktuğ'un tuğra formunu tercih ederken, Mehmed Suud Yavsi Ebussuudoğlu'nun sikke formunu seçmesi dikkat çekmektedir.

Bu örneklerden anlaşılabileceği gibi, hattatlar eserlerini meydana getirirken Kuran Ayetlerini sık bir şekilde kullanmıştır. Bunun dışında hadis-i şeriflere ve şiirlere de eserlerinde yer vermişlerdir. Eserler arasında bir değerlendirme yapmak gerekirse hattatlar ayet-i kerimeleri yazarken çoğunlukla sülüs ve celi sülüs yazıları tercih ettikleri görülmektedir. Hadis-i şerif yazan hattatlar genellikle sülüs nesih

yazılara ağırlık vermiştir. Şiir içerikli yazı yazanlar ise genellikle talik yazı kullanmışlardır.

4.1.5. İstif Açısından Eserler

Araştırma evrenindeki eserler ele alınırken yazıların oturtulduğu istif formları da ön plana çıkmaktadır. Eserlerde satır istifi, dairesel istifler ve muhtelif formlarda yazılarla karşılaşılmaktadır.

Satır İstifleri

İncelenen eserlerden Şekil 4.6, 4.16, 4.18, 4.21, 4.27, 4.28, 4.30, 4.31, 4.32, 4.34, 4.36, 4.38, 4.40, 4.41, 4.44, 4.48, 4.52, 4.54, 4.56, 4.60, 4.66, 4.68, 4.74, 4.76, 4.78, 4.80, 4.101, 4.103, 4.107, 4.112, 4.117, 4.127, 4.134, 4.143, 4.149, 4.156, 4.159, 4.162, 4.165, 4.167, 4.168, 4.171, 4.174, 4.177, 4.194, 4.195, 4.196, 4.197 ve 4.204'te satır istifi tercih edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Şekil 4.4, 4.8, 4.23, 4.25, 4.58, 4.114, 4.115, 4.176'da mail kıtalar kullanılmıştır.

Dairesel İstifler

Eserlerden Şekil 4.13, 4.37, 4.42, 4.119, 4.137, 4.138, 4.144, 4.145, 4.181 ve 4.208'de dairesel istif görülürken, Şekil 4.9, 4.122 ve 4.135'te ovale yakın dairesel istifle karşılaşılmaktadır.

Muhtelif Formlar

Şekil 4.125, 4.132, 4.150 ve 4.170'te kubbe formu, Şekil 4.46, 4.163 ve 4.200'de damla formu, Şekil 4.153'te sikke formu, Şekil 4.20, 4.118 ve 4.142'de tuğra formu, Şekil 4.123'te ay yıldız formu tercih edilmiştir.

Diğer Özgün İstifler

Bunların dışında kalan istifler, hattatların oluşturduğu birbirinden farklı düzenlemelerden oluşmaktadır. Satır istiflerinde genellikle sülüs, nesih, talik ve divani yazılar tercih edilmektedir. Dairesel istiflerde sülüs yazının bir üstünlüğü göze çarpmaktadır. Görüldüğü gibi istiflerde büyük bir çeşitlilikle karşılaşılmaktadır. Diğer formlardan kubbe, damla ve sikke gibi formlarda sülüs yazılar ön plana çıkmaktadır.

4.1.6. Yapıldıkları Döneme Göre Eserler ve Hattatlar

Araştırma evrenine giren eserlerin bir kısmı henüz Osmanlı Dönemindeyken verilmiş olup, bir kısmı da Cumhuriyet Döneminde verilmiştir. her iki dönemde

yaşamış olan hattatlardan bir kısmının yalnızca Osmanlı Dönemindeki eserlerine ulaşılmışken, bir kısmının ise yalnızca Cumhuriyet Döneminde eserlerine rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra bir grp hattatın da her iki dönemde de eserlerine tesadüf edilmektedir. Bunlar arasında şüphesiz en sağlıklı değerlendirme her iki dönemde de eser verenler arasında yapılacak değerlendirme olduğu aşikardır.

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Eser Veren Hattatlar

Araştırma dahilinde yalnızca Cumhuriyet öncesi dönemde eserlerine rastlanan 24 hattat görülmektedir. Bunun sebepleri arasında, özellikle yaşı ilerlemiş olanların son yıllarını Cumhuriyet Döneminde yaşamış olmaları sebebiyle eserlerine ulaşılamayan kişiler olmaları muhtemeldir. Bunun yanı sıra ilerleyen bölümlerde de karşılaşılacak değerlendirmeler arasında yer alan Cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasal ve kültürel değişimlerden etkilenip eser vermeyen hattatlar da bulunmaktadır. Bu kısımda yer alan hattatların eserlerinde dönemin hat çeşitliliği ve eser içerikleri doğrultusunda eserler verdikleri sonucuna ulaşmak zor görünmemektedir. Ayrıca bu hattatların eserlerinin, dönemin estetik çizgisini yansıttığı gözlenmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Eser Veren Hattatlar

Sayıları 31'i bulan ve yalnızca Cumhuriyet Döneminde eserlerine ulaşılan hattatlar incelendiğinde, Osmanlı son döneminde doğup, hayatlarının önemli bir kısmını Cumhuriyet Döneminde yaşayan hattatlardan oluştuğu görülmektedir. Bu hattatların önemli bölümünün hat çeşidi, eser içeriği ve estetik açıdan dönemleriyle benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. Ancak az sayıda örnekte estetik sorunların muhtemel eğitim eksikliğinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Emirzade Mehmed Kemaleddin, Şeref Akdik ve Emin Barın gibi örneklerde, hat sanatının geleneksel konularından farklı olarak nüktedan yazı içerikleriyle karşılaşmak mümkündür. Bu örnekleri ilk bakışta birer nükteden ibaret olduğunu düşündürmekle birlikte, dönemin hat sanatı üzerindeki etkisi ve mecra kaymaları olarak okumak da olasıdır. Ayrıca ilerleyen bölümlerde daha detaylı ele alınacağı üzere, Emin Barın'ın yeni yazı fontu denemelerinde yer yer estetik kaygılardan uzaklaşıldığı hissiyle karşılaşılmaktadır.

Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Eseri Olan Hattatlar ve Eser İncelemeleri

Her iki dönemde eser veren 21 hattat olduğu görülmektedir. Hem her iki dönemde eser vermeleri, hem de hattatların aynı zamanda döneminin en çok eser veren hattatları olması, bu hattatlar üzerinde yapılacak değerlendirmelerin döneme ışık tutması sonucunu beraberinde getirmektedir. Bu hattatların eserlerinde dönemin estetik çizgisini sürdürdükleri ve eser içeriklerinde önceki dönemlerde işlenen konuların tercih edildiği görülmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Hat Eserlerinde Yönelimler ve Farklılıklar

Dönem hattatlarının sanat hayatlarının farklı dönemlerinde meydana getirdikleri yazılar incelendiğinde dönemin hat sanatı gelişimi hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Hattatlardan fazla sayıda eser verenler, takipçisi fazla olanlar ve farklı yazı denemeleri yapanlar seçilmiştir. Seçilen eserler incelendiğinde hat eserlerinin yapısal öğelerini oluşturan ilkelerin temel sanat ilkeleriyle bağlantılı oldukları gözlenmiştir. Dönemin hat sanatçılarından Avrupada eğitim görmüş Emin Barın, Ali Alparslan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi az sayıda kişi dışında diğer hattatlar temel sanat eğitimini almadan geleneksel estetik anlayış içerisinde terkipler yaparak bu eserleri üretmişlerdir.

Temel sanat eğitimiile hat sanatı arasındaki ilişki ve paralellik kompozisyon, yön, hareket, uyum, ritim, zıtlık, aralık, denge, biçim ve egemenlik gibi öğeler doğrultusunda incelemeye tabi tutulmuştur. Sonuçta hat sanatının geleneksel yapısı içinde şekillenmiş temel tasarım ilke ve elemanlarının bulunduğu belirlenmiştir.[637]

Hulusi Yazgan celi talik ve nestalik yazılarıyla ön planda olmasına karşın celi sülüs yazıları ve istifleriyle de estetik anlayışını ortaya koymuş bir sanatçıdır. Özellikle celi talik yazılarda kompozisyondaki aralık dengesini başarılı bir şekilde kullanışı dikkat çekmektedir.

Kâmil Akdik'in nesih yazıları hızlı ve düzgün yazdığı, ortaya koyduğu Mushaflardan anlaşılmaktadır. Celi sülüs yazılarında başarılı terkipleri görülür. Ayrıca istif konusunda ön plandaki harfleri arka plandaki hareke ve tezyini işaretlerle dengelediği görülmektedir.

İsmail Hakkı Altunbezer celi sülüs yazılardaki başarısının yanında tuğrakeşliğiyle de tanınmıştır. Mustafa Rakım'ın çizgisinde yetişen Sami Efendi ile

[637] Sümeyra Erdem, *Hattat Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı'nın Bazı Eserlerinin Temel Tasarım İlkeleri Bakımından Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, s. 116.

kendini geliştirmiştir. Rakım Efendi'nin tuğra estetiğini nüans farklarıyla daha ileri taşıma çabası içerisinde olmuştur.

Macid Ayral'ın bilhassa celi sülüs yazılarındaki satır istifi başarısı göze çarpmaktadır. Satırı oluştururken her harfin kendine has yeri var gibi dizilim gerçekleştirir. Ayrıca yazılarında ritim öğesini başarılı kullanımıyla da ön plana çıkmaktadır.

Halim Özyazıcı'nın da satır istifi başarısı meşhurdur. Ancak onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliği 'seriülkalem' oluşudur. Gerçekleştirdiği karmaşık istifleri kısa bir tahayyülden sonra çoğu kez eskiz oluşturmadan hemen kalemi eline alarak yazmaya başlaması gerçek bir yetenek işi olarak nitelendirilebilir.

Necmeddin Okyay pek çok sanat ve zanaat dalını en iyi şekilde icra etmesiyle bilinmektedir. Bu sebeple hezarfen olarak meşhurdur. Ancak farklı alanlardaki eserleri meydana getirirken ortaya koyduğu eserlerde her hangi bir estetik kusur göze çarpmamaktadır. Hüsn-i hat alanında farklı yazı türleri öğrenmesine karşın başarılı celi talik terkipleri ile tanmaktadır. Celi talik eserleri oldukça sade istiflerle husule getirip izleyenlerde dengeli bir kompozisyon izlenimi bırakmaktadır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu celi sülüs eserlerinde aslında oldukça başarılı istifler ortaya koymuştur. Yazısı da oldukça düzgündür. Mahmud Celaleddin yolunu takip etmek isteyerek oluşturduğu yazılarda elbette Sami Efendi'nin estetiğini bulmak güçtür. Baltacıoğlu'nun eleştirilecek noktası, kendi icat ettiğini belirttiği alev yazısı çalışmalarıdır. Aslında hat sanatını tanıttığı 'Türklerde Yazı Sanatı' adlı kitabında sadece yenilik yapmış olmak için farklı font denemeleri yapılmasını eleştirmiştir. Buna karşın, kendisi alev yazısı diye tabir ettiği denemelerinde estetik algıdan tamamen uzaklaşmış örnekler sergilemekten çekinmemiştir.

Hamid Aytaç hayatı boyunca karşılaştığı ekonomik ve sosyo kültürel zorluklarla mücadelesi[638] esnasında yazı estetiğinden hiç taviz vermeden sanat hayatını sürdürmüştür. Hayatının tek bir odada yalnız geçirdiği son yıllarında dahi kalemi elinden bırakmadan eser vermeye devam etmiştir. İşlettiği yazıhanesinde hüsn-i hat ve kaligrafi içerikli baskıların tasarlanması, onun istif kabiliyetini sürekli

[638] M. Uğur Derman, Hamid Aytaç'ın son yıllarında karşı karşıya kaldığı zorlukları, Ferid Kam'ın Süleyman Nazif için yazdığı kıtayla anlatır: "Sağlığında nice ehli hünerin/ Bir tutam bile yoktur aşına./ Öldürüp evvel onu açlıktan/ Sonra bir türbe dikerler başına" Bkz. M. Uğur Derman, 'Hattat Hamid Aytaç', *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, (Haz. İ. Yazıcı) Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s.84.

diri tutmuştur. Celi sülüs istiflerinde izleyenlere sunduğu gözü yormayan denge algısı oldukça başarılıdır. Şişli cami cümle kapısı üzerindeki celi sülüs istif kendi ifadesiyle de en beğendiği çalışmadır.

Emin Barın, grafik ağırlıklı kompozisyonlarıyla, hüsn-i hattın klasik formlarını, kaligrafiyle birleştirerek, çağdaşı olan geleneksel yolu benimsemiş hat sanatçılarından farklı eserler ortaya koymuştur.[639]

Barın'ın geometrik formlarda tasarladığı yazılarında, ritim ve simetri ön planda tutulmuştur. Eserlerinde haçvari düzenlemelere, svastikal kompozisyonlara da rastlanılmaktadır. Emin Barın resim, grafik, cilt ve kitap restoratörlüğü gibi alanlarda uzmanlık sahibi olduğu için, bu alanlarda çalışmalarını geliştirmiştir. Ayğan'a göre, Barın, Cumhuriyet'in oluşturduğu yeni sosyolojik yaklaşım doğrultusunda sanatını dönüştürmeyi seçmiştir.[640] Oysaki bir gelenek takip ederek ilerleyen hat sanatının klasik dönem seviyelerine gelinen 19. yy istiflerinde, haçvari örneklere rastlanmamaktadır.

Barın bir kısım yazılarında yazı geleneğini uygularken, bir kısım yazılarında ise geleneği dikkate almaksızın yazmayı tercih etmiştir. Bu tercihlerinin sistemli bir sebebi yoksa yaptığı seçimler keyfi uygulamalar olarak anlaşılmaktadır. Bahse konu durum ise yüzyıllardır sürdürülen gelişerek yaşanan yazı gelişimine, bu yönleriyle ters düşmektedir. Ayrıca yüzyıllar boyunca hüsn-i hat eserleri ayet, hadis ve kelamı kibar ifadelerin yoğunlukla kullanıldığı bir sanat mecrasıdır. Elbette bu çizginin dışında eserler mevcuttur ancak bunlar sayıca azdır. Emin Barın'ın eserlerinde içerik açısından hüsn-i hat geleneğinin dışında değerlerndirilecek pek çok eser bulunmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi öncesinde meşk eğitimi almış hattatların büyük çoğunluğunun hüsn-i hattın yüzyıllar içerisinde gelişerek oluşturduğu estetik çizgiyi titizlikle koruduğu görülmektedir. Hattatlar, karşılaşmış olduğu ekonomik zorlukların ve tanık olup etkisini hissettikleri sosyo kültürel değişimin, yazılarındaki estetik çizgiyi etkilemesine izin vermemiş görünmektedir. Yaşadıkları ani toplumsal kırılma yazılarının sanatsal değerini bozamamıştır. Yalnızca İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Emin Barın gibi az sayıda hattat, aldıkları grafik eğitimlerinin etkisiyle yeni yazı

[639] Kübra Dölekli, *Hat Sanatında Kufi ve Emin Barın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum, 2021.
[640] Abdürrahim Ayğan, 'Teori ve Pratik Arasında Hat Sanatında Modernizm', s. 45.

fontları deneme gayreti içerisinde olmuşlardır. Estetik seviyesi yüzyıllar süresince ve binlerce hattatın katkısıyla oluşan hat sanatı fontlarının sanat seviyesini, yeni denenen yazı fontlarında aramak elbette adil bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak yeni yazı fontu denemelerini yüzyılların hat birikimiyle birlikte anmak ve aynı estetik ölçülerle kıyaslamaya kalkmak da yersiz bir yaklaşım olacaktır. Baltacıoğlu ve Barın, eğitimini aldıkları celi sülüs, celi divani gibi hüsn-i hat çeşitlerinde geleneksel çizgide eser verdiklerinde oldukça başarılı yazılar meydana getirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte, kendi alanlarında başarılı olsalar dahi alev yazısı ve adı konmamış yeni yazı fontu denemelerinde aynı başarıyı gösterdiklerini söylemek güçtür. Başarılı eserler veren hattatları, başarısız denemelerinde de eleştirmek, estetik tekâmülün gereğidir.

Cumhuriyet Döneminde hattatların büyük çoğunluğunun geleneksel çizgiyi tutarlılıkla korudukları ve sonraki nesillere ilettikleri görülmektedir. Ancak geleneksel hüsn-i hat çizgisi dışında denemeler yapan hattatları bu genel eğilim dışında değerlendirmek gereklidir.

4.2. Hat Eğitimi

Cumhuriyet Dönemi hakkında yapılabilecek yorumlar ve değerlendirmelerin sağlıklı olabilmesi için kendinden önceki dönemle karşılaştırılması makuldür. Cumhuriyeti oluşturan kadroların, Osmanlı Devletinin Tanzimat Döneminden itibaren oluşan ortamda yetiştikleri anlaşılmaktadır. Tanzimat Döneminin, Avrupa etkisine çok daha açık bir zaman dilimi olması sebebiyle, diğer dönemlerden farklılaştığı görülmektedir. Bu sebeple Cumhuriyet Dönemine geçişin ipuçlarını Tanzimat Döneminden itibaren aramak yerinde olacaktır.

Osmanlı Geç Dönemi eğitim kurumlarında bölünmüş bir yaklaşım göze çarpar. Öncelikle Askeri okulların dönüştürülmesi ve Avrupa eğitim sistemi tarzında yeniden kurulmasıyla başlayan değişim hareketleri, eğitimin pek çok alanında kendini göstermiştir. Avrupa eğitim sistemi örnek alınarak açılan kurumlara çoğunlukla mektep adı verildiği görülmektedir. Bunun karşısında geleneksel eğitimin verildiği medreselerde beklenen değişimin yeterince gerçekleştirilmediği değerlendirmesi yapılmaktadır.

Osmanlı Geç Döneminde yazı derslerinin Kitabet, Arapça Kitabet, Türkçe Kitabet, İmla ve Hüsn-i Hat isimleri altında verildiği görülmektedir. Araştırmanın

konusu sebebiyle burada Hüsn-i Hat dersleriyle ilgili değerlendirmelere yer verilecektir. Hat Sanatı eğitimi, eğitim programları, talimatnameler, nizamnameler ve vakfiyelerde Hüsn-i Hat genel adıyla yer almaktadır. Hat Sanatının verildiği dersler Sülüs Hattı, Nesih Hattı, Rika Hattı, Talik Hattı, Divani Hattı, Celi Divani Hattı, Celi Sülüs Hattı, Siyakat Hattı gibi hat çeşitlerine has dersler olarak da yer aldığı görülmektedir. Ders isimleri, başta İstanbul olmak üzere merkezi yerlerdeki eğitim kurumlarında öğretim kadrolarının yeterlilik ve kalıcılığı elverdiği ölçülerde hat nevine göre çeşitlendiği anlaşılmaktadır.

Hutut-ı Mütenevvia derslerinin, yazı çeşitliliğinin öğrenilmesinin yanında, resmi yazışmalarda, bir takım gizli evrakın yazılmasında, taklit edilmemesi için özel olarak geliştirilen fontlarda yazıların öğretilmesi, devletin çeşitli kademelerindeki nitelikli personelin artırılmasına da fayda sağlamaktaydı. Yayıncılık sektöründe yaygın kullanılan rika yazısı, devlet dairelerinde yoğun kullanılan haliyle, Babıali'de kendine has bir font olarak değişim geçirmiştir.

Hattatlar, 'Reisülhattâîin, Hace-i Enderun-u Hümayun, Katib-i Saray-ı Sultani' gibi ünvanlarla devletin üst kademelerinde de vazife almışlardır. Enderun Mektebi, Galata Sarayı ve Muzıka-yi Hümayun başta olmak üzere ordu ve devletin diğer kademelerine personel yetiştiren okullarda da hüsn-i hat dersi veren seçkin hattatlar bulunmaktaydı. Hüsn-i hat eğitimi, iptidai (medrese tarzında sübyan) mekteplerinden başlayarak, eğitim kurumlarının her kademesinde karşımıza çıkmaktadır. Divan-ı Hümayun'da 12 yaşından itibaren çocuklara Hutut-u Mütenevvia dersleri verilmekteydi.[641] Sultan 2. Abdülhamit Döneminde Ahmet Cevad Paşa, Divan-ı Hümayun'da Talim-i Hat Şubesi'ni kurmasıyla, hüsn-i hat öğretiminin belirli bir standartta sürdürülmesini amaçlamış görünmektedir. Osmanlı Sarayında hat sanatının himaye altına alınarak desteklendiği anlaşılmaktadır.[642]

Hüsn-i hatta verilen destek, eğitim ile ilgili çıkarılan kanunlarda da kendine yer bulmaktadır. 1847'de sıbyan mektepleri talimatnamesinde, sülüs ve nesih yazı çeşitleri hakkında 'yazı çeşitlerinin anası' tabiri kullanılmış oluşu, yazıya verilen önemi göstermektedir. Aynı yazıda hüsn-i hat derslerinin, sıbyan mekteplerinin ikinci yılından itibaren verilmesi hususundan bahsedilmektedir. Henüz küçük yaşlarda, günümüzde ilkokul seviyesinde bu dersin verilmesi, küçük yaşlarda elin

[641] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, s.64-68.
[642] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 11.

alışması ve güzel yazıya yeteneği olan talebelerin erken yaşlarda fark edilip yönlendirilebilmesine olanak tanımaktadır.

Avrupa tarzı eğitimin ilk örneği olarak gösterilen askeri okullardan Mekteb-i Ulum-i Harbiye'de 1834 yılını müteakiben İptidai kısmın ilk yılında sülüs eğitimi verilmesi, 1842 yılındaki Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'a alınacak talebeler için sülüs yazı bilmesi şartı aranması, ordu eğitim kurumlarında hüsn-i hatta verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dairei Harbiye Mektebi'nde kâtiplere hüsn-i hat dersleri verildiği bilinmektedir.

19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren incelendiğinde, sıbyan mektepleri ve iptidailer hakkında pek çok düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu, Mekatib-i İptidai Programı başta olmak üzere, yapılmış olan eğitim programlarının içeriklerinde hüsn-i hat derslerine yer verildiği, öğrencilerin küçük yaşlarda bu kabiliyeti kazanması hususuna dikkat edilmektedir. Bu ders, Askeri Rüştiyelerden Aşiret Mekteplerine, Vilayet İdadilerinden Liva İdadilerine varıncaya kadar orta kademe eğitimde de programlarda yer almıştır. Tanzimat'tan sonra kurulan rüşdi ve idadi mekteplerinde hüsn-i hattın ehemmiyetini koruyan bir ders olarak mevcudiyeti görülmektedir.

Öğretmen yetiştiren Darülmuallimin ve Darülmuallimat'ta olduğu gibi, Medrese-i Hayriye ve Mekteb-i Hamidi'de yazı çeşidine has hat dersleri verilmekteydi. Belirli iş kollarına münhasır okullardan Ticaret Mektebi, Kondüktür Mektebi, Kadastro Memurlar Mektepleri'nde hat dersleri olduğu görülmektedir. Osmanlı eğitim sisteminde, eğitim konusu kadar, eğitimin yazıya geçirilişine ve ifadenin somut hali olan yazının estetik seviyesine de verilen önem, bahis mevzu örneklerde görülmektedir.

Kadı ihtiyacını karşılamak için açılan Muallimhane-i Nüvvab Medresetülkuzat (sonraları Mekteb-i Nüvvab adını almıştır) hakkında 1914 yılında yayımlanan bir nizamnamede, medreseye kabul için istenen şartlar arasında hüsn-i hat yazılı imtihanının olması ilgi çekicidir. Medresede ve mahkeme işlerinde çalışacak memurlar için açılan sınıfı mahsusada talik hattı öğretilmekteydi. Burada kullanılacak sahaya uygun yazı çeşidiyle eğitim verilmesi, hat eğitiminin amacına uygun bir yöntem olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Maarif-i Adliye Mektebi'nde evrak çeşidine has yazılan rika, divani ve siyakat

yazılarının eğitimine ağırlık verilmiştir. Okulların kahir ekseriyetinde 'hüsn-i hat' adıyla yaygın olarak verilen derslerin yanı sıra, okunması uzmanlık gerektiren siyakat ve resmi evrak tahribatının önüne geçmek amacıyla geliştirilmiş olan divani yazı eğitiminin, adli konularda önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

Medreseler hakkında farklı yıllarda yapılan düzenlemelere bakıldığında çeşitli sınıflarda hüsn-i hat dersine yer verildiği görülmektedir. Her padişah döneminde, bazen de Meşihat ve müderrislerin ön ayak olduğu iyileştirme çalışmalarında yazıya yer ayrılması açısından bir farklılık görülmemektedir.

Bu dönemde neşredilmiş 'İlm-i Terbiye-i Etfal' isimli yazıda, dönemin eğitim araç gereçleri hakkında bilgiler verilmektedir. Hüsn-i hat dersleriyle alakalı araç gereçlerle ilgili önemli gözlemsel anekdotlar mevcuttur. Buna göre, hoca rahlesinin yukarıda oluşu, öğrencilerin görüş hizasına konulan tahtaya örnek yazı meşkleri asılması, talebe rahlelerinin, kalem çekmecesi ve siyah yazı taşına sahip olması, bizlere eğitim ortamının genel fotoğrafını vermesi açısından dikkate değerdir. Rehnüma-yı Muallimin'e göre, yazı taşında alıştırma yapıldıktan sonra kurşun kalemle kâğıt üzerine yazma aşamasına gelinmektedir. Ayrıca rahle üzerinde mürekkep hokkalarını koymak için özel delikler olduğu, rahlelerin ortasında ise yazı defterleri için çekmeceler bulunduğundan bahsedilmektedir. Bu bilgilere göre, devrin imkanları göz önünde bulundurulduğunda, sınıf ortamının yazı derslerine uygun bir duruma getirilmiş olduğu söylenebilir. Yine Rehnüma-yı Muallimin'deki bilgiler bize, öğrencilerin yaşlarına uygun rahlelerde eğitimin verilmiş olduğunu göstermektedir. Kalemler, hokka ve defterler için bölmeler bulunması, o şartlar içerisinde belirli standartlarda ergonominin gözetildiğini düşündürmektedir.

Osmanlı'da eğitimin farklı dönemlerinde okullarda yazı öğreten hocalar, kabiliyet ve istidatlı öğrencileri seçerek kendilerinin müstakil meşk halkalarına dahil etmişler, yahut alanında tanınmış bir hat hocasına gitmesini teşvik ederek geleceğin hattatlarını keşfetmeye çalışmışlardır.

Medresetü'l-Hattatin

Resmi adı 'Medresetü'l-Hattatin' olan bu kurumda bilinen anlamda medrese eğitimi verilmemiştir. Burası hat sanatı başta olmak üzere yalnızca kitap sanatlarını konu alan bir eğitim kurumu olmuştur. 19 ve 20. yy'larda pek çok alanda ihtisas okulları açıldığı için dönemin önde gelen isimleri, kitap sanatların belirli bir

standarda kavuşturacak bir kurum arayışı içerisine girmişlerdir. Bu vesile ile Medresetü'l-Hattatin, kitap sanatları alanının ihtisas kurumu olarak görülmüştür.

Medresetü'l-Hattatin'de görev alan hocaların büyük çoğunluğu Hattat Sami Efendi'nin öğrencisidir. Bu sebeple Medresetü'l-Hattatin'e, gıyabında Sami Efendi'nin ekolünün kurumlaşmış hali olarak bakılması mümkündür. Bu hoca kadrosu aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi'nin ilk hat hocaları da olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi Hat sanatı, Sami Efendi'nin estetik anlayışıyla şekillenmiştir denilebilir.

Resmi görevleri olan hocaların burada ders vermesi ve öğrencilerin bir kısmının devlet memuru, bir kısmının da farklı okullarda eğitim görmekte oluşu sebebiyle derslerin çoğunluğunun öğle arası saatlerde gerçekleştirilmesi, okulda eğitimin ve eğitime yaklaşımın, diğer eğitim kurumlarından farklılık arz ettiğini göstermektedir. İhtiyaca binaen akşam saatlerinde dahi ders yapılması ve zaman konusunda esneklik sağlanması, mesai saatleri içerisinde zaman bulamayan meraklı talebeleri cezbetmiş görünmektedir. İki katlı bir bina olan Medresetü'l-Hattatinin toplam alanının 150 mt2 civarında olduğu bilinmektedir. Uğur Derman'ın aktardığı bilgilerden yola çıkılırsa, mektebin ilk yıllarında, bir yılda kayıt yaptıran öğrenci sayısının 150 civarında olduğu düşünülmektedir.[643] Bu durum, nispeten küçük alana sahip bir eğitim kurumu için dönemin şartlarına göre, azımsanacak bir sayı olarak görülmemektedir. Bunda hoca ve öğrenci profillerinin yanı sıra, meşk eğitiminin yapısıyla da alakalı görünmektedir. Bir gazete yazısında ise 1924 yılından önceki yılda 23 talebeye icazet verildiği, toplamda ise 60'ın üzerinde talebeye icazet verildiği bilgisine göre, medrese imkanları nispetinde oldukça münbit bir yapıdadır. Ayrıca medrese evrakının büyük çoğunluğuna bugün ulaşamadığımızı,[644] medrese hakkında bilgilerimizin sınırlı olduğunu göz önüne alırsak, dönemin icazetli hattat sayısı, bu araştırmada yer bulan sayıdan oldukça fazla olmalıdır.

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılan Medresetü'l-Hattatin hakkında 30 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler sonrasında, bilinen anlamda medrese olmadığı, sanat eğitimi veren müstakil bir eğitim kurumu olduğu anlaşılmış, adının 'Hattat Mektebi' olarak değiştirilmesi ve yeniden kurulması kararlaştırılmıştır.

[643] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 21.
[644] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 216.

Ancak kurumun resmen açılarak yeniden faliyete geçmesi Kasım ayını bulmuştur.[645] Burada devlet mekânizmasının ağır işleyişinden daha farklı bir sebep olduğu, resmen açılışı önünde bir direnç olduğu fikrini akla getirmektedir. 1928 Harf İnkılabı sonrasında adı 'Hattat Mektebi' olarak değiştirilen kurumun yeniden kapatılması, bu çıkarımı destekler görünmektedir.

Hattat Mektebi, 1928 yılındaki Harf İnkılabı'nın 1929 Mayıs'ında uygulanmasıyla yeniden kapatılmıştır. İkinci defa kapatılmasından sonra Müzeler Müdürü Sedad Hakkı Eldem, hocalardan yine özveri beklemiştir. Burada ilgili ve yetkili olarak Sedad Bey'in yoğun gayretlerinin karşısında, diğer yöneticilerin konuya gayet soğuk ve mesafeli bakışı dikkatlerden kaçmamaktadır. Eldem' in müdür olarak, kurumun binasının ellerinden alınabileceği yönünde kaygılarının oluşu da dikkat çekici bir husus olarak kayıtlara geçmiştir. Dört ay sonra 'Şark Tezyini Sanatlar Mektebi' adıyla yeniden açılmış, ancak kurumda hüsn-i hat hocalarının kadrolarında değişikliklere gidilmiştir. Kâmil Akdik'e müdürlük görevi verilmiş, İsmail Hakkı Altunbezer'in kadrosu müzehhiplik olarak değiştirilmiştir. Hüsn-i hat hocalarından Hacı Nuri Korman, Hulusi Yazgan ve Ferid Beylerin işlerine ise son verilmiştir.[646] Böylelikle hat sanatının, ülke sathında bir elin parmakları kadar kalan resmi eğitici kadrosu tamamen ortadan kaldırılmış olmaktadır. Son dört asrın önde gelen hüsn-i hat merkezi sayılabilen topraklarda hat hocalığı kadrosunda kimsenin bırakılmayışı, hat sanatı açısından tarihte ciddi bir kayıp ve kırılma noktası olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Şark Tezyini Sanatlar Mektebi'nin, 1936'da Maarif Vekaleti tarafından Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanıp 'Türk Tezyini Sanatları' adlı şubesi haline getirildiği görülmektedir. Müstakil bir kurum olarak her yıl yüzün üzerinde öğrencinin kaydıyla eğitim hayatına başlayan Medresetü'l-Hattatin'in, bir başka kurumun alt bölümü haline dönüştürülmesinin, geleneğe sahip kadim sanatlar üzerinde olumlu bir etkisi olmayacağı takdir edilmektedir. Ayrıca bir eski eser koleksiyoncusu olarak hat sanatının değerinin farkında olan İstanbul Mebusu Salah Cimcoz'un hat sanatının önemi hakkında Çankaya'da yaptığı girişimlerin sonucu olarak hat sanatının da Güzel Sanatlar Akademisi çatısı altında tezyini nitelikte

[645] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 52.
[646] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 62.

öğretilmesine izin çıkabilmiştir.[647] Müstakil bir eğitim kurumuna adı verecek seviyede öneme haiz hat sanatı eğitimine, bir akademinin şubesinin alt kısımında, ikili ilişkiler ve rica sonucu sadece tezyini amaçlı olduğu vurgulanmak kaydıyla lütufen izin verilmiştir. Hat Sanatı eğitimi verilecek kısmın adı da 'Tezyini Arab Yazısı' olarak belirlenmiştir. Oysaki hat sanatı bugünkü sanatsal seviyesini Osmanlı Dönemindeki gelişmelere borçludur. Bu sebeple hat sanatı pek çok uzman tarafından 'İslam Yazı Sanatı' olarak değerlendirilmekte[648] ve Geleneksel Türk Sanatının[649] en önemli yapı taşlarından sayılmaktadır. Türk Tezyini Sanatlar Şubesi, günümüzde ise Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. Mevcut konumuyla hat sanatı eğitimi, elbette içerik ve işleyiş bakımından Medresetü'l-Hattatin'in çerçevesinden oldukça farklılaşmıştır.

Geçen zaman içerisinde, müze ve kütüphanelerde onarılmayı bekleyen yıpranmış eserler ve ayrıca mimari eserlerin üzerindeki yazıların tamir edilebilmesi için hattat ve kitap sanatçıları gerektiğinin farkına varılmıştır. Bir grup devlet adamı, büyük bir geleneğe sahip hat sanatının Harf İnkılabı'ndan ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Konuya vakıf olan az sayıda yetkili, köklü bir tarihe sahip kadim sanatların eğitiminin önemine yeniden dikkat çekmek istemiştir. 1936'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Şark Tezyini Sanatlar Şubesi'nde hat sanatının öğretilmesine izin verildi. Bu izin ise, sadece tezyini amaçla sanat eserlerinin tamir ve ikmaline matuf olmak şartıyla verilmiştir.[650]

Kral Fuad 1922 yılında Kahire'de Tahsinül-Hutut Medresesi'ni açmış ve ülkesine davet ettiği Osmanlı hattatlarından Abdülaziz Rifai'yi Medrese'nin yönetimine getirmiştir.[651] Bu durum, Medresetü'l-Hattatin'in İslam Dünyasına iyi bir örneklik teşkil ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

15. yy.'dan bugüne kadar hüsn-i hat alanında İstanbul, dünyada bir anlamda

---

[647] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 65.

[648] Muhittin Serin, Hat San'atımız, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1982, s.17.; M. Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, Dersaadet Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 6.

[649] 'Geleneksel Sanatlar' tabiri tartışmalı bir ifade olagelmiştir. Fatih Özkafa, 'geleneksel' tabirinin aslında pek çok sanat dalını kapsayacağını, zira sanatların hemen pek çoğunun tarihi kökenleri olduğunu belirterek, hüsni hat, tezhip gibi sanatları geleneksel olarak ifade etmenin, bu sanatların ötekileştirilmesine hizmet edeceği ve bu çağa ait olmayan sanatlar izlenimi vereceğiendişesini dile getirmektedir. Konuyla ilgili Bkz. Fatih Özkafa, Hat Sanatı- Osmanlı'dan Bugüne, s.327.

[650] Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Tarihi Ekoller ve Takipçileri, s. 540.

[651] M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 6.

meşk merkezi olagelmiştir. Orta Doğu'nun önemli şehirlerinde Osmanlı'nın sürdürmekte olduğu eğitim üslubu örnek alınmıştır.[652]

Tevhid-i Tedrisat Kanununun Eğitim Kurumlarda Hat Sanatına Etkisi

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında eğitim kurumları birleştirilmiş ve yetki Maarif Vekaleti'ne verilmiştir. Kabul edilen kanun sonrasında Kâmil Miras tarafından hazırlanan 1924 tarihli İmam-Hatip Mektepleri ders programında Hüsn-i Hat dersine yer verildiği görülür. Ancak bir sure sonra ders programlarından Hüsn-i Hat dersi çıkarılmıştır. Uzun yıllar Milli Eğitim bünyesinde Hüsn-i Hat dersi görülmez ancak 1971 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı'nın İmam-Hatip Okulları'nda Türk Musikisi ve Hüsn-i Hat dersi koyulması gerektiğinden bahsetmiştir. 1981 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde hazırlanan rapor sonucunda 1985 yılında İmam-Hatip Liseleri'ne Hüsn-i Hat dersi konulmuştur.

Medresetü'l-Hattatin de yaşadığı kapatılma serüveni sonrası 1924 yılı Kasım ayında Hattat Mektebi adıyla yeniden açıldığında hüsn-i hat eğitimini sürdürdüğü görülmektedir. Hattat Mektebi'ndeki hat eğitimi 1929 yılına kadar sürdürülmüştür. 1929 yılı sonrasında ise Hüsn-i Hat dersi ve bu dersin hoca tahsisi kaldırılmış olup ilerleyen başlıklarda konuya değinilmiştir.

Geleneksel Usulle Hüsn-i Hat Eğitimi

Meşk usulünde öğrenci hocasını detaylara varıncaya kadar izlemektedir. Ayğan'a göre bu metotla, geleneğe katkıda bulunulmuş olup, geleneğin birikimli bir ilerleyişi sağlanmış olmaktadır. Böylelikle hattat aynı zamanda geleneğin taşıyıcısı olma rolünü de üstlenmiş olmaktadır.[653] Tarih boyunca yazılan hattat silsilenameleri de yüzyılardır verilen meşk eğitimi ve icazet geleneğinin tarihi vesikaları olarak kabul edilmektedir.

Geleneksel usulle yapılan hüsn-i hat meşkleri vakıf bünyesinde gerçekleştirildiği durumlarda hat hocalarına vakıf tarafından eğitim ücreti verildiği bilinmektedir. Zengin kişiler evlerinde hat eğitimi verdirdiği durumlarda da hat hocalarına ücret ödemişlerdir. Ancak hattatlar evlerinde eğitim verdiklerinde öğrencilerden her hangi bir eğitim üreti talep etmemişlerdir. Bu usulde yalnız hat sanatı değil, doğal olarak hattatlığın ahlaki ve hukuki yükümlülükleri geleneğe

[652] Muhittin Serin, "Meşk", s. 372.
[653] Abdürrahim Ayğan, 'Teori ve Pratik Arasında Hat Sanatında Modernizm', *Sadırlardan Satırlara Hat Sanatı ve Hattatlar*, Divan Kitap, İstanbul, 2021, s. 43.

aktarılmaktadır. Her yeni gelen nesil, geleneksel usülle sürdürmek için gayret göstermesi gerektiğini öğrenmektedir.

Geleneksel usülde yapılan meşk eğitimlerinde 19. yy'da yaşamış olan hattatların meşk murakkaları Cumhuriyet Dönemi hat eğitimi veren hattatlar tarafından da takip edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nden Hulusi Efendi ve Halim Efendi meşk yazılarıyla hat eğitimine katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla günümüzde yetişen hat öğrencisinin elindeki meşk eğitim materyali 19. yy estetik çizgisinden yoğun şekilde etkilenmektedir.

Geleneksel usülde hat öğrencisi hocasından icazet aldıktan sonra yazılarının altına imza atma salahiyetine kavuşmaktadır. Günümüzde de bu usül sürdürülmektedir. Elbette tarihte olduğu gibi icazet alamamış hattatlarla nadiren de olsa karşılaşılmaktadır. Ancak bu örnekler eserlerinin estetik seviyeleriyle kendilerini sanat dünyasına kabul ettirmiş kişilerdir. Konuyla ilgili olarak, incelenen 90 hattatın bir tanesi örnek gösterilmekle yetinilecektir. Bunlardan Hattat Hamid Aytaç çeşitli hocalardan hat eğitimi almış olmasına rağmen, hasbelkader denilebilecek hayat şartları sebebiyle icazet alma ortamı oluşmamıştır. Ancak Hamid'in ortaya koyduğu sanat eserleri, hem hocaları hem muasırı olan diğer hattatlar tarafından her zaman beğeni ve takdir ile karşılanmıştır. Bu ortak kabul sonucu Hattat Hamid eserlerine imza koyduğu gibi, icazet almadığı halde icazet de vermiştir.

4.3. Cumhuriyet Dönemi Hattatları ve İnkılabların Hat Sanatına Etkileri

Araştırma evreni içerisinde yer alıp hayatları hakkında bilgi sahibi olunan 90 hattat tespit edilmiştir. Bu hattatların çoğunluğu memur ailelerden gelmektedir. Hattatların azımsanmayacak bir bölümü de yüksek kademe memur çocuklarından oluşmaktadır. Bazı hattatlar da babası, akrabaları veya komşuları sebebiyle sanat çevresi içerisinde yetişme şansı bulmuşlardır. Yetişme çağları olan 19. yy sonları dikkate alındığında sayıları yeterince fazla olan hattatlarla karşılaşma ihtimallerinin de yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlılar yazıyı devlet işlerini kolaylaştırıcı ve kaliteyi artırıcı bir araç olarak da kullanmışlardır. Rika yazısı günlük resmi yazışmalarda, siyakat yazısı gizli evraklarda, divani ve celi divani yazı ferman, berat ve vakfiyelerde kullanılmak suretiyle yazı sadece estetik bir öğe değil, hayatın bir parçası olarak da hizmet vermekteydi. Bu sebeple devlet işlerinde çok sayıda hattat görevlendirilmiştir. Devlet

işlerinde çalışan hattatlar kendilerini ispatladıkları ölçüde üst kademe devlet görevlerine atanmıştır. Bu durum inceleme konusu hattatlarda da net bir şekilde görülmektedir. Dönem hattatlarının Reisülhattâîinlik, mabeyn kâtipliği, mebusluk, müsteşarlık, mutasarrıflık, çeşitli başkâtiplik, müdürlük ve mümeyyizlik görevleri, Şehzadegan Mektebi hocalığı gibi önemli bir kısım üst düzey devlet görevlerini ifa ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmani ve Mecidi Nişanları ile Gümüş İmtiyaz Madalyası'na layık görülen hattatlar bu dönemde de mevcuttur. Cumhuriyet Döneminde ise az sayıda hattatın üst düzey görevlerde bulunduğu anlaşılmıştır. Milletvekilliği ve Rektörlük yapan hattatlar tespit edilmiştir. Hattatların bir bölümünün de Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca başta olmak üzere birden fazla dil bildikleri de görülmektedir.

İstanbul yüzyıllardır kitap sanatlarının merkezi olma rolünü sürdürmüştür. Yavuz Sultan Selim'in İran seferiyle İrandan getirdiği sayıları binin üzerinde olduğu değerlendirilen sanatkârlar, belirli bir süre İstanbul'da kalmış ve İstanbul'un sanatsal gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Aynı şekilde Mısır ile olan ilişkiler sebebiyle Mısırdan gelmiş olan hattatların da katkısıyla İstanbul 16. yy'dan itibaren bir sanat merkezi olma konumuna gelmiştir. Tespit edilen hattatların neredeyse tamamı ya İstanbul doğumlu, yahut eğitim almak için İstanbul'a gelmiş kişiler olduğu görülmektedir. Yüzyıllar içerisinde büyüyüp İstanbul'da gelişen hat sanatının 20. yy'da karşılaştığı durum, aynı zamanda sanatsal birikimi yüksek olan İstanbul'un da şehir olarak doğrudan etkilenmesine yol açmıştır.

İstanbul'un sanat merkezi oluşunun bir başka göstergesi de Anadolu'dan başka, Türkistan'dan, Kafkasya'dan, Kırım'dan, Balkanlar'dan gelip hat eğitimi alıp önemli görevler üstlenen hattatların burada inceleme evreni içerisinde yerlerini almış olmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde sıklıkla görülen Hattat Padişahlar geleneği, bu dönemde vefat eden padişahlar için de geçerlidir. Zira her dönemde gerek saraydaki okullarda gerekse şehzadelere müstakil eğitimler verildiğinde hüsn-i hat eğitimine özel önem verildiği görülmektedir. Bu dönem içinde vefat eden Sultan Vahideddin ve Halife Abdülmecid Efendi hat eğitimi almış hattatlardandır. Kişisel sebepler ve içinde bulunulan siyasi zorluklar sebebiyle çok sayıda eser verememiş olmaları oldukça anlaşılabilir bir durum olarak görünmektedir. Saray çevresinin yalnızca hat eğitimi değil diğer sanatların eğitimini aldıkları da bilinmektedir. Halife Abdülmecid

Efendi'nin iyi bir ressam ve musikişinas olduğu malumdur.

Hattatlar genellikle yazılarında bir imzasını sıklıkla kullanmış olsalar da, hayatları süresince birden fazla imza denemişlerdir. Yazılarında sülüs, nesih, talik, divani ve celi yazılar daha sık karşımıza çıkmaktadır. Tuğra çeken hattat sayısı az değildir. Hattatlar arasında Mevlevilikle ilgili yazı yazımı da yaygındır. Kufi yazı ise Osmanlılarda az görüldüğü üzere bu dönemde de fazla rağbet görmemiştir. Ancak son dönemde başta Emin Barın olmak üzere kufi yazıya ilgi gösterilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bunda kullanılmaya başlanan Latin Harflerinin köşeli karakter yapısı ve Latin Harflerle Arap Harflerini benzetme meczetme isteği etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca kufiye karşı gelişen ilginin sebebi olarak grafik sanatlarının yaygınlaşması ve hatta Avrupa'da gelişen kübist akımların etkisi araştırılmalıdır.

Mushaf yazımı, 600 sayfayı aşan hacmi ve manevi sorumluluk hissiyatının verdiği ağırlıkla birlikte genellikle bir yılı aşan zaman aralığıyla zorlu bir sürece sahiptir. Dönem hattatları arasında en çok Mushaf yazdığı bilinen hattat Mehmed Abdülaziz Aktuğ'dur. Yazdığı Mushaflarının sayısının 16 olduğu bildirilmektedir. Böyle tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin yaşandığı bir dönemde böyle yazma Mushaf adedi, bir sanatkâr hassasiyetine sahip kişiler için oldukça başarılı sayı olarak görülmesi gerekir.

Hat sanatının klasik döneminin varisliğini eserleriyle hak ettiklerini gösteren hattatların, dönemin siyasi ve kültürel değişimlerinin getirdiği ortamda, Mushaf yazımı konusunda da daha üretken olmalarının önünde, geçim sıkıntısına düşmüş olmaları gerçeği durmaktadır. 'Reisülhattâîin' ünvanlı bir hattat olan Kâmil Akdik'in dönem dönem maruz kaldığı ekonomik sıkıntılar, yazdığı Mushaf sayısının artmasına engel olmuştur. Hat sanatı üzerine çalışmalarıyla da bilinen Mustafa Bektaşoğlu'nun ifadesiyle, Kâmil Akdik, maddi sıkıntıları olmaması halinde yüzün üzerinde Mushaf yazmaya kabil bir sanatkâr olarak değerlendirilmektedir.[654]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Uygulanışı ve Etkileri

Maarif Vekaleti, Tevhid-i Tedrisat Kanununu gerekçe gösterilerek bir telgraf emriyle medreseleri kapatmıştır. Mecliste kabul edilen kanun maddeleri içerisinde kapatma ifadesi yer almamaktadır. Maarif Vekaleti kanunun bir maddesini gerekçe göstererek ilgili birimlere telgraf emriyle medreselerin kapatıldığını bildirmiştir.

[654] Mustafa Bektaşoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Kuran-ı Kerim Yazan Hattatlar*, s. 250.

Karar ülkede geniş bir kesimi doğrudan etkiler niteliktedir.

Medresetü'l-Hattatin ise bilinen anlamıyla bir medrese değildir. Yalnızca kitap sanatlarıyla ilgili eğitim veren bir sanat ihtisas kuruluşudur. Ancak adında 'medrese' ibaresi geçtiği için medreseler içerisinde değerlendirilmiş ve kapatılmıştır. Müze Müdürü Ethem Eldem'in şahsi girişimleriyle Meclis'te görüşülmüş, Hamdullah Suphi ve Ruşen Beylerin destekleriyle ismi değiştirilerek aylar sonra yeniden açılmasına karar verilmiştir. Dünya üzerinde İstanbul'un merkez kabul edildiği birden fazla sanat dalının resmi eğitimini veren bir kuruluş ancak birkaç bürokratın şahsi çabalarıyla yeniden açılma imkânı bulabilmesi düşündürücüdür.

Medreselerin kapatılmasıyla ilgili uygulamalar hakkında yayımlanan tamime göre medrese müderrisleri muallimliklere tayin olmak için başvurabileceğinden bahsedilmektedir. Kanun çıktığında halihazırda medreselerde eğitim vermekte olan hat hocaları da bu karardan doğrudan etkilenmişlerdir. İlgili tamimle yeni bir muallimliğe başlayan hat hocası sayısı, hattatların hayatlarıyla ilgili verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, oldukça azdır. Pek çoğu bu sebeple açıkta kalmış, bir kısmı memleketine gidip bağ bahçe işleriyle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bilgi ve donanım olarak oldukça iyi durumda olan hat eğitmenleri, karşılaştıkları durumdan fazlasıyla etkilenmiş, bir kısmı hüsn-i hatla ilgilenmeyi terk etmiştir.

Binalar Üzerindeki Tuğra ve Kitabelerin Kaldırılmasıyla İlgili Kanun

1927 yılında çıkarılan, Bilumum Mebani-i Resmiye ve Milliye Üzerindeki Tuğra ve Methiyelerin Kaldırılması hakkında kanun içeriğinde Osmanlı Saltanatını temsil için konulmuş tuğra ve kitabelerin kaldırılması ve örtülmesinden bahsetmektedir. Ayrıca bedii kıymeti olanlar, münasip vesait ile örtülür ifadesi de mevcuttur.

Ancak metinde isimleri zikredilen çeşitli tarihi yapılar üzerindeki tuğra ve kitabeler karşısında uygulama kazıma yöntemiyle gerçekleşmiştir. Burada bahsedilen tuğra ve kitabelerin pek çoğu tanınmış ve önde gelen hattatların titiz çalışmasıyla meydana getirilmiş sanat eserleridir. Bu sanat eserlerine karşı yapılan uygulama olarak kazıma yöntemi, geri dönülemez şekilde tahrip anlamına gelmektedir. Bilindiği kadarıyla bu kazıma işlemini gerçekleştiren ve kazıma yapılması emrini verenler hakkında her hangi bir yasal işlem yapılmamıştır. Tahrip edilen ve ortadan kaldırılan sanat eseri tuğra ve kitabeler, kazıyan kişilerin yanına kar kalmıştır.

Osman Ergin'in bir heykel konusuyla alakalı fikrini beyan ederken, 'Türkiye'de Saltanat kaldırıldıktan ve Osmanoğulları yurttan dışarı çıkarıldıktan sonra umumi binalar üzerindeki, onları hatırlatan yazılara, tuğralara varıncaya kadar ne varsa hepsi kazınıp bozulduğu veya hiç olmazsa üzerleri kapatıldığı bu inkılap senelerinde…' şeklindeki ifadesi, dönemin yaklaşımıyla alakalı ipuçları vermektedir.[655]

Kanunda belirtildiği şekliyle üzeri mermer blokla kapatılan çok az kitabe ve tuğra örneği mevcuttur. Bab-ı Seraskeri yapısı üzerindeki kitabe ve tuğranın mermer blokla kapatılması konusu ise farklı zamanlarda kanundan önce ve sonra yapılan kanunun icrasıyla ilgili olmayan uygulamalardır.

Harf İnkılabı'nın Hat Sanatı ve Hattatlara Etkileri

Tanzimat Döneminde başlayan alfabe tartışmalarında birkaç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Konu alfabe ve dil olmak üzere farklı zeminler üzerinde tartışılmıştır. Tartışma zemini siyasi ve ekonomik gerilemenin gerekçeleri olarak sunulmuştur. Bir grup Latin Alfabesini getirmek gerektiğini savunmuştur. Bu görüşü savunanlar Arap Alfabesinin yetersiz olduğundan yola çıkmış, bir kısmı ise Arap Alfabesinin Türkçedeki sesleri karşılamadığı tezini savunmuşlardır.

Arap Alfabesinin değiştirilmesini istemeyenler ise farklı açılardan meseleye yaklaşmıştır. Bir grup Arap Alfabesiyle Türkçe seslerin uyuşma probleminin harflere yeni işaret eklentileri yapılarak çözülebileceğini öne sürmüştür. Bir başka grup Çin ve Japon örneklerini vermekte, bu milletlerin alfabelerini değiştirmediği halde siyasi ve ekonomik açıdan ilerleyebildiklerini delil olarak sunmuştur. Bazı düşünürler ise el yazısının okunması ve matbaa sorunu karşısında harflerin her durumda ayrı yazılarak çözüm getirilebileceğinden bahsetmektedir. Bu görüşü savunan Enver Paşa, görüşünü uygulamaya dökmüş, ordu içerisinde 'hurufu munfasıla' ve 'Enveriye' olarak anılan yazım şeklinin kullanımını zorunlu tutmuştur. Ancak içinde bulunulan savaş yılları bu düzenlemenin sürdürülebilmesini engellemiş, uygulama rafa kaldırılmıştır.

Alfabe ile ilgili Cumhuriyet Döneminde encümen toplantıları yapılmıştır. Bu toplantılarda çeşitli Türk yazar ve düşünürlerin yanı sıra yabancı düşünürler de yer almıştır. Bu toplantılar neticesinde 1928 yılında Latin Alfabesinin kabulü

[655] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1969.

kanunlaştırılmıştır.

Latin Alfabesinin kabulünden önce, 1927 yılında Latin Rakamlarının kabul edildiği görülmektedir. Rakamların kabulünün daha önce oluşu, rakamların değiştirilmesinin kabulünün harflerin kabulünden daha kolay olacağı sebebiyle düşünülmüş olmalıdır. Büyük Millet Meclisi'ndeki bu tartışmalar sırasında, Kastamonu Vekili Hasan Fehmi, harfler üzerinde de çalışmaların olduğunun bilgisini vererek, kamuoyunda bu konunun tartışmaya açılmasını sağlamıştır.[656]

Hattatların Hayatlarındaki Değişimler

Harf İnkılabıyla ilgili tartışmaların bir kısmı da doğal olarak hat sanatıyla alakalı tartışmalara evrilmiştir. Bir kısım düşünürler Harf İnkılabının hat sanatını etkileyeceğini dile getirmiş ancak bu görüşler dönemin yapısı gereği ön plana çıkamamıştır.

Harf İnkılabı'nın hat sanatını yok edeceği eleştirisine katılmayan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İstanbul Güzel Akademisi'nin içinde kurulmuş olan Şark Tezyini Sanatlar Okulu'nda bir bölüm olarak yer verilişini kanıt olarak göstermektedir.[657] Oysa kurulduğu dönemin üniversite seviyesi eğitim kurumu olarak hayata başlayan Medresetü'l-Hattatin'in birkaç kez kapatıldığına önceki bölümde değinilmiştir. Ayrıca lisans seviyesi müstakil bir eğitim kurumunu bir akademinin bölümünün şubesi haline dönüştürmek, yüzyıllarca geçmişi olan ve Osmanlı Döneminde en üst seviyelere ulaşan, bu haliyle kimi sanat yazarlarının Türk Sanatı olarak vasıflandırdığı bu sanatın olması gerektiği yerde değerlendirilmediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Yaşamış olduğu kapatılma ve farklı isimlerle tekrar açılma serüvenlerinin ardından Medresetü'l-Hattatin adlı sanat okulunun öğrenci sayısı giderek azalmıştır. Öğrencinin hat sanatına karşı ilgisinin azalması hususu, bir taraftan geleneksel usülde sürdürülmeye çalışılan meşk eğitimi üzerinde de hissedilmiştir.

Bu olayların akabinde, daha önce de belirtildiği gibi, Halil Edhem Bey'in, Hulusi Efendi için bulduğu 'Kapatılmış Türbeler Başbekçiliği' görevi ve Hacı Nuri Korman'ın köyüne dönmek zorunda kalması, hattatların karşılaştıkları düşündürücü hadiselerdir. Görevinden alınan Hüseyin Tahirzade Behzad'ın ise İran'a dönme

[656] Osman Nuri, Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, s.1759.
[657] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1958, s. 10.

kararı aldığı görülmektedir.[658] Böylelikle başta hüsn-i hat hocalarına reva görülen olumsuz yaklaşımın etkisi, diğer geleneksel sanat ustalarına kadar uzanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin eğitim kurumları ve çeşitli bilgilerden elde edilen veriler ulaşılan hattat sayısının, gerçek rakamların oldukça altında olduğunu göstermektedir. Dönemin hattat sayısının tespitindeki zorluklardan birisi de elbette Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı sebebiyle başta Medresetü'l-Hattatin'in kapatılmasıdır. Bu kapatma sonucunda öğrenci sayıları azalmış ve pek çok hattat artık bu işin sürdürülemeyeceğini düşünerek hüsn-i hat sanatını sürdürmeyi bırakmıştır.

Hattatların hayatlarında karşılaştıkları işten çıkarılma veya emekliye sevkedilme gibi zorluklar aslında Meşrutiyet yıllarına kadar uzanmaktadır. İsimleri önceki bölümde zikredilmiş bir grup hattat Meşrutiyet'i müteakiben ilan edilen tenkisatla sürgüne gönderilmiş veya emekliye sevkedilmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla kimi hattat emekli edilmiş, kimileri de Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul Hükümetinin kabinesinde bulunduğu için idamla yargılanmıştır. Ayrıca ilk yıllarda üzerine atılan suçlamalar sebebiyle yıllarca hapis yatmak zorunda kalan hattatlar da mevcuttur. Bu hattatların belirli bir süre sonrasında aklanarak hapisten çıktıkları da bilinmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren imkan bulan hattatların kısa veya uzun süreli çalışma amacıyla yurt dışına gittikleri görülmektedir. Aziz Efendi, Kâmil Efendi ve Nuri Efendilerin Mısır'a gidip bir süre hüsn-i hat çalışmaları yaptıkları görülmektedir. Mısır'da hüsn-i hat eğitimcisi, hat eğitim kurumu idareciliği, cami ve türbe yazıları ile Mushaf yazımları gerçekleştirdikleri görülmektedir. Hanedandan Ali Kenan Esin Bey ise Trablusşam'da Belediye Reisliği yapmış, Fransa'ya gittiği yıllarda kufi hattıyla alakalı bir kitapçık çıkarmıştır. Macid Efendi ise Bağdat'a giderek eğitim kurumlarında hüsn-i hat hocalığı yapmıştır. Bu hattatlar bir süre çalıştıktan sonra yurda dönmüştür. Halim Efendi gibi yurt dışına çalışmak amacıyla gitmek için başvurup çeşitli sebeplerle başvuruları kabul görmeyen hattatlar da mevcuttur. Yurtdışı deneyimi edinen hattatlar yurda dönmüş olsalar da bir anlamda kısmi sanatsal beyin göçünden bahsetmek de yerinde olacaktır.

[658]Hüseyin Tahirzade Behzad'ın devlet yönetcileri için yapmış ve kart olarak bastırmış olduğu tezhipli ve minyatürlü eserlerin İstanbul'da tutunabilmesine bir katkıda bulunamadığı görülmektedir. Bkz. M. Uğur Derman, *Medresetül-Hattatin Yüz Yaşında*, s. 141.

Eğitim görevlerini sürdürürken emeklilik istemeye teşvik edildiği ve devlet görevlerine kabul edilmediği halde kendisinden münferiden istenen Dışişleri evrakları, Lozan Antlaşması, Heyet-i Umumi, Darphane ve Cumhurbaşkanlığı yazılarını da yazmaktan geri durmayan hattat örnekleri de görülmüştür.

Hayatları böyunca üst düzey devlet görevleri yerine getirmiş sanatkâr ve eğitimci olan bu kişiler için yaşadıkları bu ani değişim yıkıcı etkileri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde çıkarılan kanunların bir geçiş dönemi olmaksızın uygulanmasının yanı sıra, kanunların uygulanışındaki kimi keyfi uygulamalar hattatların yaşantılarında karşılaştıkları kültürel, sosyal ve ekonomik zorlukları büsbütün artırmıştır.

4.4. Cumhuriyet Dönemi Basınında Hat Sanatı

Dönemin önemli yazarlarından İhtifalci Mehmed Ziya Bey, Medresetü'l-Hattatin'in düzenli olarak yapılan Ramazan Sergisini 1922 yılında ziyaret etmiş ve buradaki izlenimlerini yazısında aktarmıştır. Sergide karşılaştığı hoca ve öğrenci işi çalışmalardan yola çıkarak eserleri beğendiğini dile getirmiştir. İçinde bulunulan yıllarda sanat eserlrinde görülen estetik gerilemeye dikkat çekmiş ve Medresetü'l-Hattatin'in önemli bir görev yürüttüğünden bahsetmiştir.

Ancak aynı yıllardaki Medresetü'l-Hattatin sergilerinden birine giden yazar Ahmet Haşim, sergilenen eserleri ve geleneksel sanatlar dairesindeki çabayı 'mazi meraklısı' şeklinde nitelendirerek yapılan işi dolaylı yönden aşağılama yoluna gitmiştir. Aynı sergiye giden iki farklı kişinin yorumlarında aslında dünyaya nasıl baktıklarının izlerini görmek kabildir.

Medresetü'l-Hattatin'in kapatıldığı yıllarda yazarı tespit edilemeyen bir başka yazar da bu kurumun hat sanatı başta olmak üzere kadim sanatları kurtarmak yeniden yeşertmek amacında olduğunu belirtir. Yazar, Medresetü'l-Hattatin'in devamı olan Hattat Mektebini, Sanayi-i Nefise Mektebinin şubesi yapılmasını, bir misyona sahip olan bu kurumun misyonunu kaybetmesi olarak yorumlamaktadır. Aslında dönem içerisinde pek çok düşünür hatalı uygulamaların oldukça farkındadır.

Uğur Derman'ın Süheyl Ünver arşivinden aktardığı bir gazete haberinde Medresetü'l-Hattatin'in kapatılması kararı eleştirilmiş ve geleneksel sanatlardaki önemli rolüne değinilmiştir. Bu yazıda hüsn-i hattan bahsedilirken 'Türk Hat Sanatı' ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Gazetesinin 31 Mart 1925 tarihli haberinde

Medresetü'l-Hattatinin sergisinden bahsedilirken hat sanatı ve diğer kitap sanatlarımızdan bahsederken 'kadim ve milli sanatlarımız' şeklinde bahsetmesi dikkat çekicidir. Bu haber ve yorumlarda hat sanatı hakkında 'milli' ve 'Türk Hat Sanatı' şeklinde bahsedilmesi, aslında bu sanatların 'Arap Yazısı' olarak değerlendirilmesinin çok yerinde olmadığının farkında olunduğunu göstermektedir. Bu tarihlerde geleneksel sanatlarımızın kıymetinin farkında olan azımsanmayacak sayıda yazarın varlığı önemlidir.

Mehmed Said tarafından Sevimli Ay Dergisi'nin 1926 yılındaki sayılarından birinde kadın hattatlardan bahsetmiştir. Hattat Mektebi'nde karşılaştığı bayan öğrencilerle tanışmış ve onları eserleriyle birlikte değerlendirme fırsatı bulmuştur. Yazısında tanıttığı bayan hattatlardan bir kaçı Galata Liman Şirketi'nde çalışan, öğle tatili ve akşam mesai çıkışında mektebe giderek hat ve tezhip sanatı eğitimleri almaktadırlar.

Milliyet Gazetesi'nde 1928 yılı başlarında çıkan bir haberde mektepte her yıl yapılan Ramazan Sergisinde hat eserlerine yer verilmediğinden bahsedilmektedir. Haberde, sergide hat eserlerinin sergilenmemesinin sebebi olarak o tarihlerde Latin Harfleri'nin kabul edileceği yönündeki söylentiler gösterilmektedir.

Harf inkılabından önce çıkan yazılarında hattatlar için 'mazi meraklısı' tabiri kullanan Ahmed Haşim'in Harf İnkılabı sonrasında sarfettiği kötü ifadeler onun giderek daha pervasız bir kişiliğe büründüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet İnam, Ahmed Haşim'in bu tutumunu psikolojik sebeplere bağlamaktadır.[659] Refik Halid Karay'ın Arap Alfabesi Harflerini aşağılayıcı benzetmelerle anlatması, dönemin kimi yazarlarının ruh hallerini göstermesi ve kendisi gibi düşünmeyen insanlara bakışını yansıtması açısından ibret vericidir.

Cumhuriyet Dönemi öncesinde ve sonrasında yazılı yayın organlarının amblemlerinden kapaklarında yayımladıkları hüsn-i hat görsellerine, Harf İnkılabı yıllarında yayımlanan karikatürlere kadar çeşitli alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bunların bazıları hattatlar tarafından istif tasarımı yapılmış görsellerdir.

Sırât-ı Müstakim , devamında Sebilürreşad ve Beyanülhak gibi yayın organları amblem istiflerini hattatlara yaptırmış, zaman zaman amblem yazılarını farklı hat

[659] Fatih Özkafa, 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' s. 1899.

çeşidi yazılarla değiştirmiştir. Sebilürreşad Dergisi 1925 yılında 'Takrir-i Sükun Kanunu' ile karşılaştığı kapatma kararından sonra 1948 yılında yeniden yayın hayatına dönmüştür. 1948 yılında yeni yayın hayatında Sebilürreşad Dergisi, kapak resimlerinde sıklıkla hüsn-i hat eserlerini büyük boy olarak yayımlamayı tercih etmiştir. Derginin bu seçimini sıklıkla tercih etmesi topluma vermek istediği mesaj ve derginin yayın çizgisiyle ilgili olmalıdır. Bu hat yazıları genellikle celi sülüs istifler, bazen de celi talik istiflerle karşımıza çıkmaktadır.

Harf İnkılabı öncesinde kitapların kapaklarında istifli kitap isimleri tercih edildiği görülmektedir. Bazı kitap ismi yazılarının istifinde hattatın imzası da bulunmaktaydı. Celi sülüs, celi talik hatta nesihin celi halinin bile kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yayın organlarında yer alan karikatürlerde özellikle Harf İnkılabı döneminde harflerin konu edinildiği görülmektedir. Akşam Gazetesi'nde 1928 yılında yayımlanan Cemal Nadir karikatüründe harfler insanlar olarak resmedilmiştir. Harflerin çizilirken çizgi hareketlerinde harflerden oluşan karakterler bitkin ve yorgun ifadelerle yansıtıldığı görülmektedir.

Akbaba Dergisi'nde Ramiz Gökçe'nin Arap Alfabesi'nin harfleriyle Latin Alfabesi harflerini insan şeklinde karakterler olarak resmettiği ve birbirleriyle boks müsabakası yaptıkları görülmektedir. Ramiz Gökçe'nin bir başka karikatüründe benzer harf karakterleri kullanılmış ve Latin harflerinin Arap Harflerini tekmelediği resmedilmiştir. Bu karikatürlerin çizerlerin yaklaşımlarını yansıttığını göstermektedir.

4.5. Cumhuriyet Döneminde Hat Sanatının Görüldüğü Farklı Alanlar

Cumhuriyete Geçiş Dönemi'nde yaşayan ressam ve grafik sanatçılarından bir kaçı hüsn-i hat eğitimi de aldıkları, hatta bazıları icazetli hattatlar oldukları halde hat sanatıyla ilgilenmeye devam etmemişler, resim ve grafik alanında kendilerini ifade etmeyi seçmişlerdir.

Bunlardan Feyhaman Bey icazetli bir hattat olduktan sonra Fransa'da resim eğitimi almıştır. Tablolarında hüsn-i hat eserlerine yer vermiştir. Eserlerinde hüsn-i hat yazılarını fırça darbeleriyle oluşturduğu görülmektedir. Fırça ile yapılmasına rağmen ortaya koyduğu yazılar oldukça düzgün ve başarılıdır. Eserlerinde hüsn-i hat

tablolarının yanı sıra tespih, Mushaf, rahle ve yazı yazan hattat figürlerini kullanması, ressamın iç dünyasını yansıtan öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzer bir durum ressam Şeref Akdik için de geçerlidir. Eserlerinin birinde babası Hattat Kâmil Akdik'i yanında yazı takımı, arkasında hüsn-i hat levhaları ve yazı masasıyla birlikte resmetmiştir. Burada da Şeref Akdik'in almış olduğu hüsn-i hat eğitiminin sonuçları görülmektedir. tabloda yer alan Kâmil Akdik'e ait olan celi sülüs yazı estetiğinden bir şey kaybetmeden oldukça düzgün resmedilmiştir.

Halife Abdülmecid Efendi'nin bir eserinde arka planda kullandığı celi sülüs tablo, yine onun hüsn-i hat eğitimini doğrular niteliktedir. Tabloda boya, fırça, makas, yay ve tespih gibi nesneler görülmektedir.

Hüsn-i hat eserlerinde sıkça görülen Mevlevilik içerikli yazılardan biri de ressam Cemal Tollu'nun eserinde görülmektedir. Eserdeki celi talik yazının önünde Mevleviler görülmektedir. Sanatçı resmin konusuyla doğrudan ilintili bir yazı tercih etmiş görünmektedir.

Mimarzade Mehmed Ali Efendi'nin eserinde realist resimler bir araya getirilerek aynı tablo içinde resmedilmiştir. Mehmed Ali Efendi dünyanın küresel çiziminin üzerine yerleştirdiği Harameyn çizimleriyle üst ksımda kufi yazıyı bütünleştirmek istemiştir.

İhab Hulusi Görey ise Türk kökenli bürokrat bir ailenin çocuğu olarak Mısır'da doğmuş, Mısır'da başladığı eğitimine Avrupa'da resim eğitimi alarak devam etmiştir. Döneminde grafikerlik yapmış, reklam afişleri hazırlamıştır. Bilhassa Mısır'da hazırlamış olduğu afişlerinde hat sanatı eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Türkiye'de yaşamaya başladıktan uzun bir süre sonra 1970 sonrasına denk gelen yaşlarında sülüs kufi ve divani yazı denemeleri yapmaya başlamıştır. Bunlardan kufi yazı denemelerinin başarılı sonuçlar verdiği görülse de, sülüs ve divani denemeleri belirli bir estetik seviyeyi yakalamaktan uzak görünmektedir.

Müsenna olsun ya da olmasın hat sanatı, celi sülüs istiflerde özellikle yazı-resim alanında soyut resme yaklaşmaktadır. Son dönemde, Avrupa resmiyle yakınlaşan Osmanlı sanatçıları, hüsn-i hattın soyut özelliğinin daha çok farkına varmışlardır. Şevket Rado'ya göre, uzun süre bir yazı çeşidinden ibaret görülen hat sanatının aslında mistik özellikleri olan soyut bir sanat olduğunu ifade etmektedir. Hat tablosunun içeriğini bilmeyen yabancı sanatkârların eserleri ilk gördüklerinde

duydukları hayranlık ifadeleri bunu göstermektedir. Ona göre Batı'daki dini içerikli figüratif resimlerin karşılığı bizde soyut resimde olduğu şekliyle hislere dayalı bir güzellik anlayışı içerisinde, sanatsal özelliklere haiz hat sanatı gelişmiştir.[660]

Malik Aksel, önceki yüzyıllardan gelen bir yorum olmakla birlikte son dönemde yazı-resim örneklerinin görece artmasının sebeplerini tartışmaya açmaktadır. Burada hurufilik etkisi mi yoksa yazının klasik estetik seviyesine ulaştıktan sonra yenilik arama çabasında bir çıkış kapısı olarak mı görüleceği sorusunu sormaktadır. Aksel'e göre, yaygınlaşan resim sanatı ile yazının birleştirilmesi, halkın inancıyla resmin birleştirilmesi anlamına geldiği ve inanç birliği sağlayarak, muhtemel eleştirileri de izale ettiği yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Ona göre bazen bu yazı-resim örneklerinin kutsal mekânlarda kullanılması, halkın dini içerikli yazılar vasıtasıyla resim sanatıyla arasında bir gönül bağı kurduğunu göstermektedir.[661]

[660] Şevket Rado, *Türk Hattatları,* s. 7.
[661] Malik Aksel, 'Yazıdan Resme Geçiş', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 237.

SONUÇ

Cumhuriyet dönemi hat sanatının Osmanlı döneminin tekâmül çizgisinde ilerlediği hususunu tespit etmeyi amaçlayan 'Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Hat Sanatı' isimli bu çalışmada, dönemin hat eserleri estetik açıdan incelemeye tabi tutulmuş, hat sanatı ve hattatların değişen siyasi ve sosyal ortamdan ne yönde etkilendiği incelenmiş ve hipotez soruları doğrultusunda bir takım cevaplara ulaşılmıştır. Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanmıştır:

Hattatların kahir ekseriyetinin geleneksel usulde eserler vermeye devam ettikleri görülmektedir. Bu gruptaki hat sanatçılarının, hayatlarının maddi sıkıntıya düştükleri dönemlerde de – eser sayıları dönemsel azalma gösterdiği anlaşılmakla birlikte - eser vermeye devam ettikleri tespit edilmiştir. Pek çok hattatın sanat hayatlarının en verimli geçeceği düşünülen yıllarında geçim sıkıntısı sebebiyle, beklenenden çok daha az sayıda eser üretebildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca geleneksel tarzda eser verenlerin, eserlerinin sanatsal değeri ve maddi kalitelerinde olumsuz yönde bir farklılaşmaya rastlanmamaktadır. Cumhuriyet Döneminin ilk nesil hattatlarının kahir ekseriyetinin eserlerinde, estetik bir bozulma görülmez. Çalışmada verilen örneklerde görüldüğü gibi, Cumhuriyet dönemi hat sanatı Osmanlı dönemi gelişim çizgisi paralelinde estetik gelişimini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Mezkur dönem sanatında görülen batı sanatı etkisine rağmen hat sanatı kendi gelişim çizgisinden sapmamıştır. Bu durumun sebebi, içinde bulunulan şartlara rağmen hat eğitiminin yüzyıllardır aynı disiplinle sürdürülme gayretidir.

Hat sanatının en önde gelen eğitim kurumu olan Medresetü'l-Hattatin'in kapatılma serencamı göz önüne alındığında, bahse konu meşk eğitimi hoca ve öğrenci arasında bireysel çalışmaya dayandığı ve bireysel olarak sürdürüldüğü için, değişen eğitim sisteminden görece daha az olumsuz etkilenme şansı bulmuştur. Bu sebeple, Cumhuriyetin ilk dönem eğitim kurumlarının, dönemin ilk nesil hattatlarının eserlerindeki estetik seviyeye katkılarının olmadığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşamış hattatların çoğunluğunun geleneksel çizgiyi tutarlılıkla korudukları ve sonraki nesillere ilettikleri anlaşılmaktadır. Ancak geleneksel hüsn-i hat çizgisi dışında yazı denemeleri yapan hattatları bu genel eğilim içerisinde değerlendirmemek gerekmektedir. Hat sanatında özellikle grafik eğitimi almış sanatçılar eliyle görülen bu değişimler, ifade tarzlarına da yansımıştır. Günümüzde hüsn-i hat eserleri de klasik veya modern olarak kategorilere ayrılıp

isimlendirmeler yapılmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nin kurumsal yapılanmasının ve insan kaynağının Tanzimat Döneminden başlayarak şekilenmiş bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın konusu gereği eğitim sisteminin de bu çerçeve içerisinde değerlendirilmesi makul görülmektedir. Osmanlı son dönemi eğitiminde gerçekleşen arayış ve değişimlerde Avrupa etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Yeni oluşturulan eğitim kurumlarının Avrupa tarzıyla şekillendirilmesine karşılık, geleneksel eğitim kurumları olan medreselerde ciddi bir değişime gidilmemesi eğitimde ikili bir yapının oluşmasına yol açmış görünmektedir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, bu ikili yapıyı ortadan kaldırmayı amaçlayarak çıkarılmasına karşın, birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Döneminde Hüsn-i Hat Dersi, Kitabet ve İmla Derslerinden ayrı olarak hemen her okulda verilmekteydi. Bu sebeple Osmanlı Eğitiminde yazı eğitiminin bir sanat dalı olarak da ayrıca öğretildiğini görmekteyiz. Sıbyan Mekteplerinde başlayan hüsn-i hat eğitimi ile yazıya istidadı olan öğrenciler hocalar tarafından belirlenip devrin önde gelen hattatlarına yönlendirilmesi sağlanmaktaydı.

Araştırmanın önemli başlıklarından birisi olan Medresetü'l-Hattatin, eğitim program içeriğine bakılmaksızın, adında 'medrese' ifadesi geçtiği için kapatılmıştır. Tekrar 'mektep' adıyla açılan kurum bu sefer de Harf İnkılabı sebebiyle kapatılmıştır. En sonunda bir başka kurumun alt şubesi olarak faaliyet göstermesine müsaade edilmiştir. Kurumun her kapatılışında milletvekili ve bürokratların kişisel çabalarıyla yeniden hayata döndürülmeye çalışılmıştır. Burada, asırlardır sürdürüldüğü için klasikleşmiş, değerli bir sanat dalı, sürdürülen Batılılaşma hareketinden azami ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Hat sanatı, sürekli olarak, Arap Alfabesinin yeniden ikamesi olarak algılanmış, siyasetin etkisi altında kalmış, gelişmelerden bağımsız bir sanat dalı olarak değerlendirilmemiştir. Bunun sonucu olarak Harf İnkılabı'na karşı bir hareket olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hat eğitim kurumunun maruz bırakıldığı bu durum, hat hocalarını huzursuz etmekle kalmamış, yoğun talep gören bu sanat dalına olan ilgi gün geçtikçe azalmıştır.

Hüsn-i hattın gelişmiş bir sanat dalı haline geldiği bir dönem sonrası yaşadığı kırılma, pek çok sonuç doğurmuştur. Bu sonuçların farklı yönlerden ele alınması önem arz etmektedir. Meydana gelen kırılma, hat sanatının da ana zemini olan yazının, bütün bir toplum nezdinde işlevinin değişmesi ve kullanımdan kalkması

hattın yalnızca sanat yönüyle ayakta kalmaya çalıştığını göstermiştir. Hüsn-i hattın üzerindeki ilginin birkaç on yıl boyunca giderek azalması sorunuyla da kaçınılmaz olarak yüzleşilmiştir.

Hat Sanatı, yüzyıllardır Osmanlıların elinde gelişmiş ve 19. yy.'ın sonuna gelindiğinde ulaşmış olduğu estetik seviye, Osmanlı Dönemi'nin eseri haline gelmiştir. Bu sebeple inceleme konusu olan dönemde, basında Hat Sanatı hakkında 'milli sanatımız' ve 'Türk Hat Sanatı' şeklinde yapılan isimlendirmeler, oldukça makul görülmelidir. Bununla birlikte, Hat Sanatının Osmanlılardan önce ve Osmanlıların çağdaşları döneminde farklı milletler tarafından geliştirilmeye devam ettiği bilinmektedir. Bu sebeple Hat Sanatının, bir 'İslam Yazısı' olarak değerlendirildiği de görülmektedir. Bu iki yaklaşım şekli de göstermektedir ki, Hat Sanatı uzun yüzyıllar önce, bir 'Arap Yazısı' olmaktan çıkmış ve beynelmilel bir kimlik kazanmıştır. Bu durum, Hat Sanatı hakkında yapılan Arap Alfabesini geri getirme çabaları şeklindeki yorumlara verilecek yerinde bir cevap olarak görünmektedir.

Hattatların, Osmanlı döneminde üst düzey devlet memurluklarında çalıştırıldıkları görülmektedir. Hat sanatının Cumhuriyet Döneminde önce medreselerle birlikte değerlendirilerek Tevhid-i Tedrisat kanununun, sonra Arapça öğretildiği zehabıyla harf inkılabının sonuçlarından sert bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Hüsn-i hat sanatı cılız bir ses olarak Halil Edhem Eldem, Hamdullah Subhi Tanrıöver, Salah Cimcoz başta olmak üzere müdür ve milletvekillerinden oluşan küçük bir grup tarafından korunmaya ve hayatiyetini sürdürmeye çalışılmıştır. Dönemin yöneticileri tarafından himaye görmedikleri gibi, Medresetü'l-Hattatin bir grup tarafından birkaç kez kapatılmıştır. Hüsn-i hat ve diğer sanat dallarındaki hocalar kadro dışı bırakılma, tekaüde sevkedilme gibi uygulamalara maruz bırakıldıkları görülmektedir. Hattatların elde edebildikleri sayılı imkân, devletin olağan işleyişi sonucuyla değil, bunun yerine birkaç hamiyetperver ve fedakâr yetkilinin şahsi çabaları neticesinde elde edilebilmiştir. Bu veriler sonucunda bakıldığında Cumhuriyet'in ilk döneminde Hat Sanatının, yöneticiler tarafından herhangi bir destek görmediği anlaşılmaktadır. Hat Sanatı için verilen çeşitli müsaade ve izinlerin ise bireysel çaba ve ikili ilişkilerin sonucu olarak, lütufen verildiği görülmektedir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra 1924 tarihinde hazırlanan İmam-Hatip Mektepleri ders programında Hüsn-i Hat dersine yer verildiği görülür. Ancak kısa bir süre sonra ders programlarından hüsn-i hat dersi çıkarılmıştır. 1970'li yıllarda İmam-Hatip Okullarına Hüsn-i Hat dersinin konulması konuşulmaya başlanmışsa da uygulama ancak 1985 yılında mümkün olmuştur. Bu uzun yıllar boyunca Milli Eğitim bünyesinde Hüsn-i Hat dersi görülmemektedir.

Hat sanatı eğitiminin ihtisas merkezi gibi düşünülerek verildiği Medresetü'l-Hattatin hocalarının ortak özelliği Hattat Sami Efendi'nin talebeleri olmasıdır. Hat sanatını Osmanlı'dan günümüz Türkiyesi'ne taşıyan hattatlar bu kurumun hocası veya öğrencisi olduğundan Hattat Sami Efendi Cumhuriyet Dönemi Hat Sanatının ekol sahibidir denilebilir. Hamit Aytaç, Halim Özyazıcı, Kâmil Akdik, Macit Ayral başta olmak üzere hattatların büyük çoğunluğu geleneksel çizgilerini sürdürmekte kararlı durmuşlardır. Cumhuriyetin ilk nesil örnekleri arasında Emin Barın gibi görece az sayıda ismin ise geleneksel tarzın dışında çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu dönemde görülen alışılagelenden farklı, görece yeni ve istisna sayılabilecek yazı fontu denemelerine rağmen hat sanatı, yüzyıllar boyu süregelen tekâmülünü sürdürmüştür.

Hüsn-i hat eserlerinin incelemesi yapılırken, örnek eser vermek için fazla sayıda eser verenler, takipçisi fazla olanlar ve farklı yazı denemeleri yapan hattatların eserleri seçilmiştir. Seçilen eserler incelendiğinde hat eserlerinin yapısal öğelerini oluşturan ilkelerin temel sanat ilkeleriyle bağlantılı oldukları gözlenmiştir. Dönemin hat sanatçılarından çoğunluğu hattatlar temel sanat eğitimini almadan geleneksel estetik anlayış içerisinde terkipler yaparak bu eserleri üretmişlerdir.

Ancak ihtiyarlık ve yazmaya etki edecek rahatsızlıklar gibi tabii insan değişimlerinin getirdiği asgari bozulmalar elbette bu değerlendirmenin dışındadır. Bu tespit, geleneksel usule bağlı sanatçıların tüm olumsuzluklara rağmen her şart altında sanatlarında elde ettikleri takdire şayan seviyeden taviz vermeden eser vermeyi sürdürdüklerini göstermektedir.

Cumhuriyete Geçiş Dönemi'nde yaşayan hüsn-i hat eğitimi de almış ressam ve grafik sanatçılarından birkaçı hat sanatıyla ilgilenmeye devam etmemiş, resim ve grafik alanında kendilerini ifade etmeyi seçmişlerdir. Hat sanatına devam etmedikleri halde resimlerinin içerisinde hüsn-i hatta yer vermişlerdir.

Geleneksel usülün takip edildiği meşk eğitimleri sırasında, Mehmed Şevki Efendi Gibi 19. yy hattatlarının meşk murakkaları Cumhuriyet Dönemi hat eğitimi veren hattatlar tarafından da takip edilmeye devam edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nden Hulusi Efendi ve Halim Efendi meşk yazılarıyla hat eğitimi literatürüne katkıda bulunmuşlardır. Bu sebeple günümüz hat öğrencisinin meşk eğitim materyali, 19. yy estetik çizgisini takip etmektedir.

Dönem hattatları çalıştıkları birimler açısından incelendiğinde pek çoğunun üst düzey görevlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Reisülhattâîin, mabeyn kâtibi, mebus, müsteşar, mutasarrıf, çeşitli başkâtipler ve müdürler aynı zamanda birer hattat olarak üst düzey devlet görevlerini ifa ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmani ve Mecidi Nişanı gibi taltiflerin muhatabı olmuşlardır. Cumhuriyet Döneminde ise az sayıda hattat üst düzey görevler edinebilmiştir. Milletvekilliği ve Rektörlük yapan hattatlar bilinmektedir. Hattatların bir bölümü Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca gibi birden fazla dil bilen kimselerdi. Mısır'da hüsn-i hat eğitimciliği, hat eğitim kurumu idareciliği ve Ürdün'de Belediye Reisliği yapmış hattatlar vardır. Hattatlar hayatlarında pek çok zorlukla karşılaşmışlardır. Siyasi amaçlarla işten çıkarılma, emekliye sevkedilme, sürgüne gönderilme ve yargılanmalarla muhatap olan hattatlar mevcuttur. Ayrıca üzerine atılan suçlamalar sebebiyle uzun yıllar hapis yatanlara da rastlanılmaktadır.

Devlet görevlisi, sanatkâr ve eğitimci olan dönem hattatları, yaşadıkları bu ani değişimin etkileriyle boğuşmuşlardır. Bu dönemde çıkarılan kanunların bir geçiş dönemi olmaksızın uygulanması, ayrıca kanunların uygulanışındaki bir takım keyfi uygulamalar hattatların hayatlarında karşılaştıkları kültürel, sosyal ve ekonomik zorlukları artırmıştır.

Kanunların içerikleri ve sonuçlarının yanı sıra kanunların uygulanışında da kanun içeriklerini aşan davranışlar görülmüştür. Kanunların çıkarıldığı yıllarda kanunu aşan uygulamalar yapanların üzerine gidildiği veya haklarında gerekenin yapıldığı bilgisi mevcut değildir. Dolayısıyla burada verilen örnekler kanunun hükmünü aşan uygulamalar, yapanların yanına kalmış görünmektedir. Bab-ı Seraskeri yazıları mermer levhalarla kapatılmış olduğundan tarihi yazıları geri kazanılabilmiştir. Ancak aynı uygulamanın yapılmadığı, örnekleri verilen, sanatsal değere sahip tarihi yazı ve tuğralar kazındığı için geri çevirilemeyecek şekilde yok edilmiştir.

Anadolu kentlerinin yanı sıra Türkistan'dan, Kafkasya'dan, Kırım'dan, Balkanlar'dan İstanbul'a gelip meşk eğitimi alan hat öğrencileri olduğu görülmüştür. Cumhuriyetin ilk döneminde hat sanatının en hafif tabirle duraklama olarak tabir edilebilecek duruma gelmesi, yalnızca hat sanatının kendisini değil, kitap sanatlarını da derinden etkilemiştir. Bu kayıp, yüzyıllardır kitap sanatlarında merkez olan İstanbul şehri için de sanatsal açıdan bir gerileme olarak görülmektedir.

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminin ilk nesil hattatları ve eserleri ele alınmıştır. İlk nesil hattatları takip eden nesillerde hat sanatının geldiği noktanın tespiti, bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Günümüz hat sanatında, nitelik olarak olduğu kadar, nicelik olarak da estetik ilerlemelerin varlığını ifade eden değerlendirmeler mevcuttur. Sanatsal açıdan açıdan meydana gelen bu ilerlemelerin hangi saikler sebebiyle oluştuğu ele alınmalıdır. Yüzyıllar boyu süren bu tekâmülün günümüzde geldiği aşamanın tespiti yeni araştırmaların konusu olarak önümüzde durmaktadır.

KAYNAKLAR

Acar, M. Şinasi, *Gelimli Gidimli Dünya Ünlü Hattatların Mezarları*, Gözde Yayınevi, İstanbul, 2004.

Acar, M. Şinasi, *Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar*, Yem Yayınları, İstanbul, 2013.

Akçatepe, Rıdvan Enes, *Osmanlı'da Hattatlık ve Hattatlar (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2012.

Aksel, Malik, 'Yazıdan Resme Geçiş', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Alparslan, Ali, 'Aklam-ı Sitte', *Journal of Turkish Studies*, 1990, C: XIV, s. 5- 9.

Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları,-1286, İstanbul, 2012.

Alparslan, Ali, "Gubârî", Tdv İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/gubari--yazi (14.02.2023).

Alparslan, Ali, 'Hattat Hamid Aytaç', *Hayat Tarih Mecmuası*, 1972, C: II, S: 11, s. 16- 22.

Alparslan, Ali, "İslam Yazıları", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Alparslan, Ali, *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Arseven, Celal Esad; "Hattat", *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.2, İstanbul, 1965.

Aslanoğlu, İbrahim, *Sivas Meşhurları*, C.2 s. 570.

Atalayer, Faruk, *Temel Sanat Öğeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1994.

Ayğan, Abdürrahim, 'Teori ve Pratik Arasında Hat Sanatında Modernizm', *Sadırlardan Satırlara Hat Sanatı ve Hattatlar*, Divan Kitap, İstanbul, 2021, s. 43.

Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920- 1998)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, 'Fatih Devrinde Hat Sanatı', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Türklerde Yazı Sanatı,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1958.

Bardakçı, Murat, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Barın, Emin, 'XVI Yüzyılda Türk Hat Sanatında Gelişmeler ve Etkileri', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Bayat, Ali Haydar, *Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası Yazmalar- Kitaplar- Makaleler Kitaplarda Hatla İlgili Bölümler- Dış Ülkelerdeki Yayınlar,* IRCICA Yayınları, İstanbul, 2002.

Bayat, Ali Haydar, *Hüsn-i Hat Bibliyografyası,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Bayraktar, Mehmet Faruk, "Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 5, İstanbul, 1992, s. 36.

Bektaş, Ekrem, 'Beyânülhak' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 6, İstanbul, 1992.

Bektaşoğlu, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an Yazan Hattatlar,* Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi, Ankara 2015.

Bektaşoğlu, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an Yazan Hattatlar,* Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi, Ankara 2015.

Berk, Süleyman, 'Bab-ı Seraskeri Üzerindeki Kitabelerin Serencamı', İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31, (2014), s. 105-130.

Berk, Süleyman, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2013.

Berk, Süleyman, *Hattat Hamit Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.

Berk, Süleyman, *İstanbul'un 100 Hattatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2012.

Berk, Süleyman, Vefatının 35. Yılında Necmeddin Okyay, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2011.

Berk, Süleyman; '18. Yüzyıl Hat Sanatına Genel Bakış ve Hattat İsmail Zühdi Efendi', *Sahnı Seman'dan Darülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Alimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVIII. Yüzyıl*, C. II, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, No: 53, İstanbul, 2018. s. 301-318.

Berkli, Yunus, Gültepe, Gülten, Çelik, Bayram, 'Bir Hattat Olarak Yeşilzade Mehmed Salih Efendi', 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Yol Bildiri Kitabı (9-10-11 Mayıs 2022), s. 996- 1008.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.

Bozkurt, Nebi; Kaya, Nevzat; "İstinsah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 23, İstanbul, 2001.

Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, 'Sanat-ı Hat', *Sebilürreşad Mecmuası,* C.8/192, 1326, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Cebeci, Naciye Turgut, "Üsküdarlı Sanatkâr Hekim Hikmet Hamdi Bey", *Uluslar arası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler C.III*, İstanbul, 2019, s. 129- 153.

Ceyhan, Abdullah, *Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Çetin, Nihad M., "Aklam-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. II, İstanbul, 1997, s. 276.

Çetin, Nihad M., 'Allah', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 2, İstanbul, 1989. s. 500- 501.

Çetin, Nihad M., 'Arap', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 3, İstanbul, 1991. s. 276- 309.

Çetin, Nihad M., "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi (Yakut Devrinin Sonuna Kadar)", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1992.

Demirkan, Mine, 'Yazıdan Resme Giden Yol: Yazı-Resim Sanatı', *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, Temmuz- Aralık 2021, s. 94- 100.

Derman, M. Uğur, 'Hafız Osman', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları c. XV, İstanbul, 1997.

Derman, M. Uğur, "*Hat*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye

Diyanet Vakfı Yayınları c. XVI, İstanbul, 1997.

Derman, M. Uğur, 'Hat Sanatında Osmanlı Devri', *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1992.

Derman, M. Uğur, "Hattat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları c. XVI, İstanbul (1997).

Derman, M. Uğur, 'Hattat Hamid Aytaç', *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, (Haz. İ. Yazıcı) Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Derman, M. Uğur, 'Medresetü'l-Hattatin', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, İstanbul, 2003.

Derman, M. Uğur, *Medresetü'l-Hattatin Yüz Yaşında*, Kubbealtı Yayınları. İstanbul, 2015.

Derman, M. Uğur, "Mustafa İzzet Yesarizade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 31, İstanbul, 2006.

Derman, M. Uğur, *Ömrümün Bereketi- 1*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2011.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.

Dölekli, Kübra, *Hat Sanatında Kufi ve Emin Barın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum, 2021.

Efe, Adem, 'Sebilürreşad' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 36, İstanbul, 2009.

Er, Hamit, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s.76, 79.

Erdem, Sümeyra, *Hattat Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı'nın Bazı Eserlerinin Temel Tasarım İlkeleri Bakımından Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977.

Eriş, Muin N., *Hat Sanatında Vazifeli Bir Hattat Hamid Aytaç*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2011.

Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüplü Hattatlar*, (Haz. Süleyman Berk), Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Hulusi Efendi, Talik Meşk Murakkası, (haz. Muhittin Serin), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1999.

İğdemir, Uluğ, *Yazı Devriminin 50. Yılı Sergisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Kazan, Hilal, *Dünden Bugüne Hanım Hattatlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, Geleneksel Sanatlar Serisi- IV, Kasım, 2010.

Kazan, Hilal, "İslam Sanatının Sıradışı Hattatları," *Dergi 1868,* no.13, pp.44-48, 2020, s. 28-31.

Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Sülüs Nesih Meşk Murakkası (haz. Muhittin Serin) Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1996.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.

Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016.

Küçük, Cevdet, "Abdülmecid Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 1, İstanbul, 1988, s. 263.

Küçük, Cevdet, 'Mehmed VI', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, İstanbul, 2003.

Kütükoğlu, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Maşalı, Mehmet Emin; "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 31, İstanbul, 2006.

Mehmed Şevki Efendi, Sülüs Nesih Meşk Murakkası (haz. Mehmed Özçay, M. Uğur Derman), IRCICA Yayınları, İstanbul, 1999.

Mehmed Şevki Efendi, Sülüs Nesih Meşk Murakkası (haz. Muhittin Serin) Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2000.

Memiş, Mehmet, 'Hat Sanatına Terminolojik Bir Yaklaşım', XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02- 05 Kasım 2016), Sakarya, 2017, s. 554-565.

Memiş, Mehmet, "Hattat Hafız Saim Özel'in Hayatı, Mesleği ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:22, S. 42, 2020, s.401-432.

Memiş, Mehmet; 'Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk Ve İcazet Geleneği', *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 2018 Vol. 2/3.

Mert, Talip, *II. Mahmud'un Sanat Çevresi Hattat ve Bestekârlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

Mert, Talip, 'Hamid Bey'den Hatıralar', *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 115- 130.

Mert, Talip, 'Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükrü Efendi', *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, 6- 9 Kasım 2008 Bildiriler, 2009, C: II, s. 145-156.

Muhammed İzzet Efendi, Sülüs Nesih Divani Celi Divani Meşk Murakkası, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2019.

Mustafa Halim Efendi, Meşk Murakkası (Nesih, Sülüs, Rika, Divani, Celi Divani), (haz. Muhittin Serin) Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2017.

en-Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (ed. Mehmet Yolcu, çev. Mehmet Yolcu, Sabri Türkmen, M. Salih Arı, Selahattin Polatoğlu, Furkan Halit Yolcu, Ayşe Tokay), Çıra Yayınları, İstanbul, 2017.

Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015.

Özalp, Ömer Hakan, "Yeşilzade Mehmed Salih Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 43, İstanbul, 2013.

Özkafa, Fatih, *Hat Sanatı- Osmanlı'dan Bugüne,* Kapı Yayınları, İstanbul, 2023.

Özkafa, Fatih, 'Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri' *Marife*, Yıl. 10, Sayı. 3, Kış 2010.

Özkafa, Fatih, 'Harf İnkılâbı Ekseninde Türk Aydınının Arap Harflerine ve Hat Sanatına Bakışı' *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2019, 8(3), s. 1875- 1905.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara, 2015.

Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Schick, İrvin Cemil, 'Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 7, S.14,2009, s.249- 273.

Serin, Muhittin, *Halim Efendi"nin Nesih, Dîvânî, Celî Dîvânî, Rik"a Meşk Murakkaı,* Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2000.

Serin, Muhittin, "Meşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, İstanbul, 2004.

Serin, Muhittin, *Hat Sanatımız,* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1982.

Serin, Muhittin, *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2019.

Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2010.

Serin, Muhittin, "Kayışzâde Hâfız Osman Nûri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 25, İstanbul, 2002, s. 79.

Serin, Muhittin, *Kemal Batanay Bestekar Tamburi Hattat Hafız*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2010.

Serin, Muhittin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 31, İstanbul, 2020. s. 248- 254.

Serin, Muhittin, 'Rika', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 35, İstanbul, 2008.

Serin, Muhittin, "Siyakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 37, İstanbul, 2009.

Serin, Muhittin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007.

Sevgili, Turan, *İstanbul'un Güzide Hattatları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, Kültür Medeniyet Serisi- 36, İstanbul, 2017.

Sezer, Bilal, Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2004.

Subaşı, M. Hüsrev, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu* 4-6 Eylül 1991, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Taşçı, Abdullah, 'Hocam Emin Barın', *Bir Yazı Sevdalısı Emin Barın*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Topaloğlu, Bekir, 'Latîf', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 27, İstanbul, 2003.

Tunabaysal, Recep, Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksel Tezi), Edirne, 2020.

Tuzcu, Kemal; 'İslamiyetten Önce Arap Yazısı', *Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri İlk Çağlardan İslâmiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 20, Elazığ, 2011.

Ulusal, Zeliha, *Hat Sanatı Tarihi ve Medresetü'l Hattatin (1914-1936),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 'Onsekizinci Yüzyılda Hat Sanatı', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Ülker, Talat, Engin Doğru, Necati Yılmaz, Şahin Kazancı, *Ressam Şeref Akdik*, T.C Gümüşhane Valiliği Yayınları, Gümüşhane, 2014.

Ünver, A. Süheyl, *Türk Yazı Çeşitleri*, Yeni Laboratuvar Yayınları, İstanbul, 1953.

Ünver, A. Süheyl, 'Hafız Osman'ın Yazma ve Basılı Kuran-ı Kerim'leri', *Türk Hattatları*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Woltman, Nienke, Homer, Laura, 'Mimarzade Mehmed Ali Bey'in Fatih Cami'ndeki Tablosu ve Zorlu Restorasyonu', *Milli Saraylar Sanat- Tarih- Mimarlık Dergisi,* S:14/ 2015, s. 175- 191.

Yağbasan, Eylem, *Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.107.

Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 11, İstanbul, 1995, s. 57.

Yazıcı, İsmail, *Hattat Hâmid Aytaç Kitabı,* Kitabevi, İstanbul, 2002.

Yazır, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı Ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Yazır, Mahmud, *Siyakat Yazısı*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1941.

Yelten, Muhammet, *Osmanlılar*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 33, İstanbul, 2007, s. 563- 565.

Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler Ve Din Eğitimi,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

Zengin, Zeki Salih, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.

Zengin, Zeki Salih, 'Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler', *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 36 (2016): 33-61.

Zengin, Zeki Salih, 'Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi', *Dini Araştırmalar*, Mayıs 2002, C.5 S. 13, s. 81-106.

Zennun, Yusuf; Serin, Muhittin, 'Kufi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 26, İstanbul, 2002.

İNTERNET KAYNAKLARI

httpswww.ketebe.orgeser3105ref=artist&id=343 (08.02.2021)
httpswww.istanbulantiksanat.comurun3039263mehmed-nuri-sivasi-o-1935-gubari-hat-levha-ketebeli-hicri-1349-miladi-1930-t (08.02.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3102ref=artist&id=341(08.02.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3367ref=artist&id=747 (08.02.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3411ref=artist&id=935 (13.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3412ref=artist&id=75 (13.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser7480ref=artist&id=323 (13.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser5100ref=artist&id=563 (13.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3126ref=artist&id=452 (13.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser4804ref=artist&id=885 (13.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3243ref=artist&id=887(15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser4634ref=artist&id=3697 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser5136ref=artist&id=671 (15.08.2021)
httpstwitter.comhattatberkstatus1280576386894303232photo1 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser4153ref=artist&id=521 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser7477ref=artist&id=992 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser4530ref=artist&id=491 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3223ref=artist&id=923 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3215ref=artist&id=909 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3215ref=artist&id=909 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser3754ref=artist&id=747 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser2690ref=artist&id=358 (15.08.2021)
httpswww.ketebe.orgeser7901ref=artworks (20.11.2021)
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200430.pdf (20.11.2021)
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501057.pdf (20.11.2021)
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701353.pdf (20.11.2021)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/mehmed-ihsan-efendi-575 (15.01.2022)
https://islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad (15.01.2022)
https://islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad (15.01.2022)
https://islamansiklopedisi.org.tr/beyanulhak (15.01.2022)
https://katalog.idp.org.tr/dergiler/97/sebilurresad (15.01.2022)
httpstwitter.comBornaIzstatus1250816767011753987photo1 (15.01.2022)
https://twitter.com/bahtiyarim/status/1341808199897395203 (15.01.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmehmed-ilmi-efendi-576#lg=1&slide=1 (16.03.2022)
www.ketebe.orgeser3123ref=artist&id=576 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmehmed-tevfik-bey-628#lg=1&slide=2 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârsultan-vahideddin-3705#lg=1&slide=1 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4810ref=artist&id=3705 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârbursali-mehmed-rasid-efendi-188#lg=1&slide=0 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4428ref=artist&id=188 (16.03.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/hatib-omer-vasfi-efendi-372#lg=1&slide=1 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgeser7543ref=artist&id=372 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârferid-bey-267#lg=1&slide=0 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4493ref=artist&id=591 (16.03.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârabdullah-nizameddin-efendi-15#lg=1&slide=1 (18.06.2022)
httpwww.mistikalem.comfoto-galerikultur-sanatson-halife-abdulmecid-efendinin-hat-eserleri-galeri-19322page=3 (18.06.2022)
https://twitter.com/hattatberk/status/1377156941328183296/photo/2 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârahmet-sureyya-saltuk-3842#lg=1&slide=3 (18.06.2022)

https://www.ketebe.org/sanatkâr/ahmet-sureyya-saltuk-3842 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4975ref=artist&id=3842 (18.06.2022)
https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1934-06-25/4 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmuhsinzade-mehmed-rahmi-bey-653#lg=1&slide=0 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3898ref=artist&id=653 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmahmud-bedreddin-yazir-524#lg=1&slide=4 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgeser7862ref=artist&id=524 (18.06.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârhafiz-mehmed-vehbi-efendi-319#lg=1&slide=0 (18.06.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/behcet-arabi-173 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârbehcet-arabi-173#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
https://www.ketebe.org/eser/4180?ref=artist&id=173 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârabdulkadir-saynac-44#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/murtaza-elker-656#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/cemal-gunter-195 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmehmed-ekrem-gucluer-549#lg=1&slide=2 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârseref-akdik-917#lg=1&slide=2 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4518ref=artist&id=917 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârsadi-belger-736#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4007ref=artist&id=736 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârrecep-berk-727#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
https://www.youtube.com/watch?v=c_BB30wnoXY (09.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/mehmed-sevket-pektas-620 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5189ref=artist&id=620#lg=1&slide=1 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser7855ref=artist&id=620 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârragip-tugtekin-720#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
httpswww.istanbulantiksanat.comurun6083263mustafa-ragip-tugtekin-1892-1980-sulus-nesih-hilye-i-serif-hicri-1396-m-1976 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârkemal-batanay-493#lg=1&slide=4 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser1098ref=artist&id=493 (09.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/emrullah-demirkaya-252 (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkâremrullah-demirkaya-252#lg=1&slide=2 (09.09.2022)
httpswww.hititantik.comurun3845590emrullah-demirkaya-hat-yazi-80x40-cm-olculerinde-ayet-i-kerime-ibrahim-sure (09.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkâremin-barin-248#lg=1&slide=0 (09.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1074&HKNO=20 (09.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1070&HKNO=20 (09.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1072&HKNO=20 (09.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1071&HKNO=20 (19.09.2022)
https://www.ketebe.org/eser/1049?ref=artist&id=248 (19.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1043&HKNO=20 (19.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=1068&HKNO=20 (19.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=891&HKNO=20 (19.09.2022)
https://www.ketebe.org/eser/3757?ref=artist&id=248 (19.09.2022)
httpsphebusmuzayede.com60110-cel-sulus-yazi-all-hu-ganiyyun-ressam-sefik-burusev-sefik-bursali-1981-tarihli-tezhipli-yazi-15x17-cm-cerceve-42x44-cm.html (19.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/sefik-bursali-910 (19.09.2022)
httpswww.artiummodern.comurun2175583bu-da-gecer-yahu-hat-levha-ketebe-bursali-sefik-1370-sefik-bursali-1903-19 (19.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/mahmud-oncu-3692 (19.09.2022)
httpswww.hilalmuzayede.comenproduct3495246mahmud-oncu-1989-tarihli-celi-sulus-istif-hat-yazi-sekliyle-iki-satir-allah-he (19.09.2022)
httpswww.hilalmuzayede.comurun3495246mahmud-oncu-1989-tarihli-celi-sulus-istif-hat-yazi-sekliyle-iki-satir-allah-he (19.09.2022)

https://www.ketebe.org/sanatkâr/mustafa-bekir-pekten-659#lg=1&slide=0 (19.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4389ref=artist&id=659 (19.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârali-alparslan-107#lg=1&slide=3 (19.09.2022)
httpwww.kalemguzeli.orghatteserleriayrinti.phpKNO=864&HKNO=20 (19.09.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4332ref=artist&id=107 (19.09.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/muserref-celebi-681 (19.09.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârabdullah-hasim-bey-9#lg=1&slide=0 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4550ref=artist&id=9 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4186ref=artist&id=9 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkâraziz-rifai-166#lg=1&slide=1 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser1008ref=artist&id=166 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5333ref=artist&id=166 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3054ref=artist&id=166 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3056ref=artist&id=166 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmehmed-nuri-sivasi-585#lg=1&slide=0 (01.10.2022)
https://www.istanbulantiksanat.com/en/product/2940294/mehmed-nuri-sivasi-o-1935-gubari-levha-imzali-fetih-suresi-yazili-hicri-133 (01.10.2022)
https://www.istanbulmuzayede.com/urun/600936/hat-levha-mehmed-nuri-sivasi-ketebeli-turk-bayragi-formunda-gubari-hatla-fetih (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârhulusi-yazgan-385#lg=1&slide=4 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser1083ref=artist&id=385 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3587ref=artist&id=385 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3869ref=artist&id=385 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3111ref=artist&id=385 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3113ref=artist&id=385 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârkâmil-akdik-465#lg=1&slide=0 (01.10.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4160ref=artist&id=465 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser6412ref=artist&id=465 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4345ref=artist&id=465 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5015ref=artist&id=465 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5255ref=artist&id=465 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmehmed-emin-yazici-561#lg=1&slide=0 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4117ref=artist&id=561 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3075ref=artist&id=561 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3078ref=artist&id=561 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3076ref=artist&id=561 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârismail-hakki-altunbezer-445#lg=1&slide=0 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5104ref=artist&id=445 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3093ref=artist&id=445 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4961ref=artist&id=445 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3959ref=artist&id=445 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3957ref=artist&id=445 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3099ref=artist&id=445 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârelmalili-hamdi-yazir-568#lg=1&slide=1 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4353ref=artist&id=568 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmehmed-suud-yavsi-ebussuudoglu-888#lg=1&slide=0 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser7455ref=artist&id=888 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4580ref=artist&id=888 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5310ref=artist&id=888 (11.11.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârsofu-mehmed-hamdi-efendi-569#lg=1&slide=0 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4818ref=artist&id=569 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3945ref=artist&id=569 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmustafa-rakim-unan-721#lg=1&slide=3 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4812ref=artist&id=721 (01.12.2022)

httpswww.ketebe.orgsanatkârahmed-re-fet-efendi-728#lg=1&slide=0 (01.12.2022)
https://www.ketebe.org/eser/1136?ref=artist&id=728 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3768ref=artist&id=695 (01.12.2022)
https://www.ketebe.org/eser/2328?ref=artist&id=695 (01.12.2022)
https://www.ketebe.org/eser/5116?ref=artist&id=695 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3768ref=artist&id=695 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârkâmil-ulgen-466#lg=1&slide=1 (01.12.2022)
httpstwitter.comhattatberkstatus1499803247669825544photo1 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârbahir-ozok-539#lg=1&slide=0 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5286ref=artist&id=539 (01.12.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/macid-ayral-520 (01.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmacid-ayral-520#lg=1&slide=1 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4276ref=artist&id=520 (12.12.2022).
httpswww.ketebe.orgeser6387ref=artist&id=520 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3296ref=artist&id=520 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3144ref=artist&id=520 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3736ref=artist&id=520 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5356ref=artist&id=520 (12.12.2022)
https://www.ketebe.org/sanatkâr/mustafa-halim-ozyazici-341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârmustafa-halim-ozyazici-341#lg=1&slide=5 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3865ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4172ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4027ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser8047ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4282ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3817ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5197ref=artist&id=341 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârnecmeddin-okyay-690#lg=1&slide=3 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3793ref=artist&id=690 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4900ref=artist&id=690 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5020ref=artist&id=690 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser1127ref=artist&id=690 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4541ref=artist&id=690 (12.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârismail-ismayil-hakki-baltacioglu-407#lg=1&slide=1 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser5151ref=artist&id=407 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgsanatkârhamid-aytac-343#lg=1&slide=0 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4033ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser7922ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser7473ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser2685ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser3745ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser4608ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.ketebe.orgeser2428ref=artist&id=343 (19.12.2022)
httpswww.leblebitozu.comfeyhaman-duranin-eserleri-ve-hayati (22.12.2022)
httpsizlerveyansimalar.blogspot.com201708feyhaman-duran-iki-dunya-arasnda.html (22.12.2022)
httpstwitter.comcelalettingunesstatus1248257310499184642photo1 (22.12.2022)
httpswww.kulturportali.gov.trportalseref-akdik (22.12.2022)
httpstwitter.commosquestystatus1444391466739118082photo2 (22.12.2022)
https://artam.com/muzayede/295-muzayede-cagdas-sanat-eserleri-2/cemal-tollu-1899-1968-mevleviler (22.12.2022)
https://www.ekergallery.com/urun/2837426/ihab-hulusi-imzali-elhamdulillah-yazili-38x42-5cm-ic-24x28cm (22.12.2022)